

O OVOJ KNJIZI

Knjiga *Izazovi Branka Tošovića* – 69. u Kolekciji „Odgovori“ – objavljena je 2000. godine, i bila je dobro primljena, posebno u slavističkom svetu. Sa-
da, početkom 2008. godine, pojavljuje se drugo izdanje, znatno uvećano.

Drugo izdanje sadrži dva razgovora – onaj raniji iz 1998. godine i novi, ko-
ji je vođen 2005. i 2006. godine, jednako u Beogradu i Gracu.

Zahvalan sam profesoru dr Branku Tošoviću – na razgovorima. Posebno
mi je drago što smo u drugi razgovor uneli dokumentarni deo o Srbima i
Gracu, što je prvo potpunije svedočenje o ovoj važnoj temi.

Zahvalan sa i akademiku Predragu Piperu, čiji predgovor predstavlja pravi
podsticaj za razumevanje ove knjige.

Zahvalan sam i „Beogradskoj knjizi“, koja – kao najistrajniji izdavač Ko-
lekcije „Odgovori“ – omogućava da čitalačka javnost bude redovno s knji-
gama ove kolekcije.

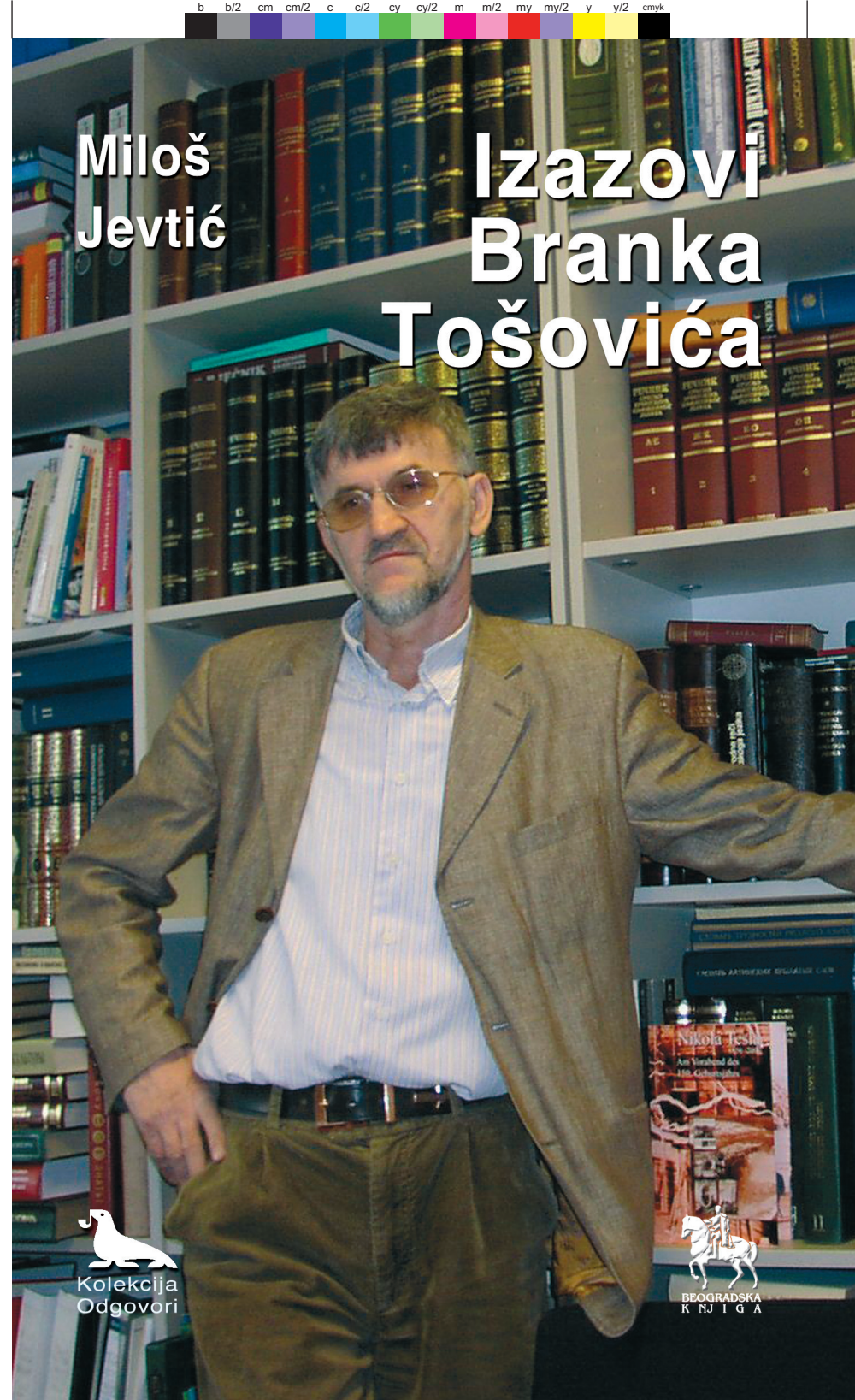
Zahvalan sam i onim stalnim saradnicima – Radovanu Popoviću, Boru
Draškoviću, Darku Tanaskoviću, Bogdanu Terziću, Jovanu Mićiću, Mio-
dragu Jovanoviću, Predragu Piperu, Milošu Jovanoviću, Egonu Fekete, Mi-
lisavu Čutoviću, Milanu Tasiću i Vojislavu Nestoroviću. Bez sumnje je, svi
su oni tako potrebna i odana potpora u kontinuiranom životu Kolekcije.

Knjiga *Izazovi Branka Tošovića* predstavlja životno-profesionalne prostore
ovog uticajnog univerzitetskog profesora, poznatog naučnika u slavističkom
svetu i drage ličnosti, o čemu svedoče mnogi njegovi studenti. Istovremeno,
ova knjiga omogućava autentično upoznavanje i s prodorima naše kulture i
nauke u svetu, što je vidno iz raznostranih aktivnosti profesora Tošovića, na-
ročito u Austriji, u Gracu, gde poslednjih godina radi i živi.

Beograd,
2007. godine

M. J.

Miloš Jevtić • Izazovi Branka Tošovića • Kolekcija Odgovori 69

Miloš Jevtić

**Izazovi
Branka
Tošovića**

Drugo, dopunjeno izdanje

Miloš Jevtić

Izazovi

Branka Tošovića

Kolekcija

Odgovori

knjiga 69

Izdavač

Beogradska knjiga, Miloša Pocerca 5

Za izdavača

Milan Tasić

Urednik

Radovan Popović

Jezička redakcija

Bogdan Terzić

Grafički dizajn

Kolekcije *Odgovori*

Nikola Masniković

Tehnički urednik

Vojislav Nestorović

Štampa

Budućnost, Novi Sad

Tiraž

500 primeraka

ISBN 978–86–7590–191–4

Miloš Jevtić

**Izazovi
Branka
Tošovića**

Drugo, dopunjeno izdanje

Beograd,
2007

Pred čitaocem je sada knjiga koja može da se čita bar na dva načina – kao fragment novije lingvističke slavistike oličan u nesvakidašnjoj naučnoj biografiji, i kao životna priča koja na poučan i ohrabrujući način govori o našem vremenu i o našim ljudima u njemu. Uostalom, radijski razgovori Miloša Jevtića sa našim i stranim naučnicima i umetnicima, pretočeni u knjige, bez izuzetka su takvi, jer istorija kulture uvek može da se prati kao niz ispređen od stvaralačkih biografija. Zato, prema želji i mogućnosti čitaочеve imaginacije (kojoj Miloš Jevtić izdašno pomaže načinom vođenja razgovora), u knjigama kakva je ova fokus priče može se pomerati sa ličnosti sabesednika posmatranog na intelektualnoj pozadini njegove profesije – na samu tu profesiju, posmatranu iz ugla jedne sasvim lične životne priče, i obratno. O tome rečito svedoči i prethodnih 68 knjiga Kolekcije „Odgovori“, među kojima veliki deo čine izdanja bez kojih se teško može zamisliti dobra slavistička biblioteka (na primer, „Sa domaćim slavistima“, „Sa svetskim slavistima“, „Ivićevi“ i mnoge druge dobre knjige, čiji su naslovi na koricama ove, koja je sada pred čitaocem).

Profesori i bibliotekari, kažu neke statistike, spadaju u zanimanja dugovečnih, zahvaljujući, kako se veruje, pre svega relativno mirnom i jednoličnom toku radnoga veka u tim poslovima. Takve novinske statistike, očigledno nastale na nekim drugim podnebljima, na Balkanu se relativizuju skoro do besmisla. S kraćim periodima varljivog zatišja, ovde se nižu zle godine u kojima dužina i sadržina ljudskih sudbina ne zavise toliko od izabranog zanimanja koliko od usuda vere i nacije, ili od političkog opredeljenja, ali i od ličnih kvaliteta pojedinaca, koji se nesumnjivo iz pokolenja u pokolenje i izgrađuju na vekovnim iskušenjima našeg podneblja, o čemu uostalom priča prof. dr Branka Tošovića rečito svedoči.

Ipak, ako posle nekoliko „mirnih“ desetleća poneko nakratko pokuša da poveruje da nacija, vera i politika postaju manje važni u ljudskim životima od ličnog izbora, prvi u seriji novih potresa oduva većinu na stranu koja im izgleda unapred zadata ili bar najbliža, a stavlja na najveće probe one koji se takvoj trijaži najduže opiru.

Pred čitaocem je knjiga koja svedoči o profesoru Branku Tošoviću kao čoveku koji je istrajnost u radu i principima pretpostavljao prebrzom opredeljivanju i uspaljenim isključivostima. U stalnom kovitlacu balkanske istorije, odmerenost nije česta osobina (a još ređe se uzima za vrlinu). Ako se za jednog pedesetogodišnjaka, kakav je ove 2000. godine prof. Branko Tošović, može reći, makar i figurativno, da je proživeo bar tri života, to svakako podrazumeva biografiju ispunjenu naglim preokretima i opasnostima. Rat deli svačiji život na vreme „pre“,

„tokom“ i „posle“, ali nisu u svakom životnom veku te strašne razdelnice jednako naglašene. Neki prožive rat kao iz prikrajka, „posmatrački“, a drugi se nađu u središtu oluje i to ne samo na dan ili dva. A kada se ovi drugi, ako su te sreće da prežive, najzad obretu kao brodomnici na nekom novom mestu, počinjući život umnogome ispočetka, i uspeju da izgrade i više i bolje nego što im je porušeno, onda se za njih mirne duše može reći da su proživeli tri života.

Do izbijanja rata u Bosni i Hercegovini Branko Tošović bio je vrlo uspešan lingvista, slavista, sa nizom sjajnih radova iza sebe i mnogo planova ispred sebe, koji bi se sigurno redom i ostvarili, kao do tada, da se živelo u miru. Deo njegovih ostvarenih planova oličen je u monografijama, udžbenicima i rečnicima kao što su „Pravopis ruskog jezika u poređenju sa pravopisom srpskohrvatskog jezika“ (1980), „Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskim“ (1988), „Funkcionalni stilovi“ (1988), „Dječji rusko-srpskohrvatski, srpskohrvatsko-ruski rječnik“ (1991), „Stilistika glagola“ (1993), „Glagolski kategorijal“ (1998).

U ratu Branko Tošović je čovek posvećen spasavanju ne samo svoje porodice, nego i drugih, pre svega spasavanju stotina dece različitih vera i nacija, živeći stalno na ivici sečiva i izmakavši u poslednji čas najgorem.

U novoj sredini, u Rusiji, a potom u Nemačkoj, prof. dr Branko Tošović, iako stručnjak sa imenom, dugo je bez stalnog posla i trajnijeg doma, ali se pokazuje kao čovek koji ume svaku dobru priliku i svaki znak poverenja ogromnim radom da pretvori u svoju najbolju preporuku.

Danas Branko Tošović teče svoj četvrti život kao profesor i upravnik na Institutu za slavistiku Univerziteta u Gracu. Opet ima katedru kojoj je profesionalno privržen, saradnike i studente koji ga poštuju, opet sjajnu biblioteku i mnogo planova koji se redom ostvaruju. Mnogo šta je i bolje nego pre rata, osim jednog, svakako ne najmanje važnog – daleko je od zavičaja i grada u kojem je proveo najveći, u mnogo čemu i najbolji, ali i najteži deo svoga života, daleko od okruženja svog maternjeg jezika. Poželimo da se pomenuta statistika o dugovečnosti univerzitetskih profesora ostvari i u slučaju Branka Tošovića. A čitaocu ove knjige može se poželeti da ne propusti u njoj nijedno od mnogih dragocenih zrna razgovora koji oplemenjuje.

Sedam godina posle prvog izdanja razgovora Miloša Jevtića s Brankom Tošovićem pred čitaocima je novo izdanje knjige „Izazovi Branka Tošovića“, s manje dramatičnim, ali jednako dinamičnim sadržajem, kako zbog činjenice da je Branko Tošović, budući i danas profesor na Univerzitetu u Gracu, istovremeno čest gost na drugim univerzitetima, i još više zato što iz njegove naučne radionice stalno izlaze nove interesantne ideje i knjige. U najnovijim razgovorima o starim i novim izazovima koje život stavlja pred prof. Branka Tošovića osvetljavaju se i mnoga važna pitanja lingvističke slavistike početka 21. veka.

Predrag Piper

Profesor slavistike na Univerzitetu u Gracu, dr **Branko Tošović** je rođen 1949. godine u Kalinoviku, gde je 1964. završio osnovnu školu. Maturirao je u sarajevskoj Prvoj gimnaziji 1968. godine. Iste godine je počeo da studira slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Diplomirao je 1973, magistrirao 1979. radom – „Stilizacija jezika u djelu 'Petar Prvi' A. N. Tolstoja i njihov odraz u našem prevodu“, dok je doktorirao 1983. godine tezom – „Glagol kao konstituent književnoumjetničkog stila ruskoga jezika u poređenju sa srpskohrvatskim“.

Godine 1973, po diplomiranju, Branko Tošović se zaposlio kao profesor ruskog jezika i književnosti u sarajevskoj gimnaziji „Ognjen Prica“, gde je ostao do 1977. godine. Tada je izabran za asistenta na Odsjeku za slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Četiri godine proveo je u zvanju asistenta, a zatim je biran za docenta i vanrednog profesora, dok je postupak za izbor redovnog profesora prekinuo rat. Držao je nastavu iz **morfologije, stilistike i opšte lingvistike**.

U jesen 1992. godine, po izbijanju rata u Bosni i Hercegovini, profesor dr Branko Tošović je otišao u Moskvu, gde mu se već nalazila porodica. Prihvatio je dužnost lektora za srpskohrvatski jezik na Moskovskom univerzitetu, na kome je i ranije bio angažovan (od 1985. do 1988. godine), a istovremeno je radio kao viši naučni saradnik u Institutu za lingvistiku Ruske akademije nauka i kao stručni saradnik Instituta za ruski jezik „A. S. Puškin“. Bio je, potom, od 1993. godine, gostujući profesor slavistike na Univerzitetu u Manhajmu i Lajpcigu, a 1. marta 1996. stupio je na dužnost redovnog profesora Univerziteta u Gracu, gdje je od juna 1996. do juna 1998. bio direktor Instituta za slavistiku. U Gracu predaje bosanski/hrvatski/srpski jezik (tako se zvanično zove u Austriji) i ruski jezik, a takođe povremeno slovenački u okviru seminara. Držao je predavanja na različitim univerzitetima – u Tartuu (1988), Zadru (1988–1989), Poznanju (1997), Ljovenu (1998), Bratislavi (1999), Ljubljani (1999), Varšavi (2000), Velikom Trnovu (2002), Novom Sadu (2005), Katovicama (2006) i dr. Profesor Tošović je prvi koji je počeo da predaje srpski jezik na Odsjeku za slavistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu (2001–2004).

Naučna delatnost profesora dr Branka Tošovića posvećena je celini lingvistike i, posebno, gramatici, stilistici, opštoj lingvistici, kontrastivnoj lingvistici, sociolingvistici i kompjuterskoj lingvistici. Najuži predmet njegovog interesovanja je glagol. U periodu od 1973. do 1992. dominiralo je kontrastivno proučavanje ruskog i srpskohrvatskog jezika, a od 1993. problematika srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. U posljednje vrijeme posebno se interesuje za jezičke korelacije i odnos srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Ove

godine pokrenuo je u Gracu trogodišnji međunarodni projekat „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“. U periodu od 2006. do 2009. angažovan je na projektu koji je pokrenuo zajedno s dr Jadvigom Stavniciom iz Katovica „Način vršenja glagolske radnje u ruskom, poljskom i bošnjačkom/hrvatskom/srpskom jeziku“. Godine 2000. osnovao je slavistički lingvistički portal Gralis (www-gewi.uni-graz.at/gralis). Sada intenzivno radi na izradi paralelnih elektronskih korpusa za više slovenskih jezika.

Profesor dr Branko Tošović je objavio preko 250 naučnih radova i više knjiga, među kojima (a) zbornike *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*, *Славянские литературные языки и историко-графия славяноведения*, *Jezik i stil sredstava informisanja*, *Mama, neću u podrum*, *Die grammatische Korrelationen* i (b) posebna izdanja „Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskom“, „Funkcionalni stilovi“, „Morfologija savremenog ruskog jezika“ (skripta), „Pravopis ruskog jezika u poređenju s pravopisom srpskohrvatskog jezika“, „Stilistika savremenog ruskog jezika“ (predavanja za studente), „Rusko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-ruski dječji rječnik“, „Srpskohrvatski jezik“, „Stilistika glagola“, „Glagolski kategorijal“, „Korelaciona sintaksa: Projekcional“, „Funkcionalni stilovi“ (ćiriličko izdanje objavljeno u Beogradu, a latiničko u Gracu), „Ujak“, „Sintaksa savremenog srpskog jezika: prosta rečenica“ (dio Komunikativna perspektiva rečenice, u redakciji Milke Ivić; ova knjiga dobila je 2005. Ivićevu nagradu). Ovih dana izašla je u Moskvi njegova najnovija knjiga na ruskom jeziku „Ekspresivna sintaksa glagola ruskog i srpskog/hrvatskog jezika“.

Zapaženim referatima, dr Tošović je učestvovao na većem broju jugoslovenskih i međunarodnih naučnih i stručnih skupova. I sâm je bio inicijator i organizator jugoslovensko-sovjetskih kolokvijuma. Takođe, uredio je i više lingvističkih zbornika („Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama“, „Jezik i stil sredstava informisanja“ i drugi).

Profesor dr Branko Tošović se bavi i prevodjenjem. Sa ruskog je preveo „Razvitak i usavršavanje jezika“ R. A. Budagova, „Semantiku stiha“ J. Tinjanova (zajedno sa prof. dr Nazifom Kusturicom) i zbornik stihova moskovskih pesnika verlibrista „Bijeli kvadrat“.

Vrlo se ceni stručno-javna aktivnost profesora dr Branka Tošovića. Bio je pokretač i glavni urednik lingvističkog časopisa „Prizma“ i časopisa za slavistiku „Slavist“. Bio je član Predsedništva MAPRJAL-a, predsednik Slavističkog društva Bosne i Hercegovine (koje je sâm pokrenuo) i predsednik Društva za primijenjenu lingvistiku Bosne i Hercegovine. Sada je član Izdavačkog saveta časopisa Poljske akademije nauka „Stilistika“.

Prvi razgovor

oktobar 1998.

Miloš Jevtić

Drago nam je što govorite za Radio Beograd, za ciklus emisija „Gost Drugog programa“. Tako će slušaoci ove emisije moći da steknu autentičan uvid u životnu i profesionalnu biografiju još jednog angažovanog slaviste, kao što su ranije imali prilike da čuju živa kazivanja – ostajemo samo kod slavista – Ivičevih, Milke i Pavla, Nikite Tolstoja, Alberta Lorda, Stanislava Hafnera, Vašeg prethodnika na Univerzitetu u Gracu, Laslja Hadrovića, Janka Jurančića, Radoslava Katičića, Milivoja Jovanovića, Egona Fekete, Mile Stojnić, Vladimira Gutkova, Jaceka Baluha, Bogdana Terzića, Predraga Pipera, Dragoljuba Petrovića, Mate Pižurice i mnogih drugih... Vaš radio portret – što je osnovni naum ovog ciklusa emisija – počeli bismo od predloga da se prisetite svojih početnih godina, odnosno vremena detinjstva i školovanja, osnovnog i srednjeg. Kako smo naveli u uvodu, rođeni ste u Kalinoviku, gde ste i završili osnovnu školu, dok ste gimnaziju, četvororazrednu, učili u Sarajevu. Maturirali ste 1968. godine. Kako se – i sada – sećate svog zavičajnog mesta i školovanja u njemu? Da li je proces upoznavanja života bio uobičajen ili je imao i neke posebne događaje? Da li je škola bila prvi ulazak u neki drugi život, koji se, verujemo, razlikovao od onoga što je predstavljao Vaš porodični krug? Da li ste voleli školu? U stvari, da li ste bili dobar đak? Da li su Vam svi predmeti išli od ruke ili ste, već tada, pokazivali neke izrazitije sklonosti? Kojih se nastavnika sećate? Takođe, kako je bilo u Sarajevu, u gimnaziji? Da li ste i tamo bili uzoran đak? Da li ste imali podršku nekih profesora? Da li ste se brzo snašli, recite nam i to, u velikom Sarajevu? Koliko ste pratili tadašnja kulturna i druga javna zbivanja? Kako ste – 1968. godine, kada ste položili ispit zrelosti – zamišljali svoju neposredniju, dakle studentsku budućnost? Uostalom, da li je izbor studijske grupe bio Vaš izbor ili se radilo o nekim uticajima, svedjedno da li porodice, škole ili literature?

Branko Tošović

Naravno, svog zavičajnog Kalinovika rado se sjećam. U njemu sam proveo gotovo četrnaest godina. Ti dani ostali su duboko urezani u sjećanje, prije svega po bezbrižnosti. Bilo je to vrijeme kada se do podne išlo u školu, a poslije podne prepuštalo fudbalu. Kada nastave nije bilo, a prije svega za vrijeme raspusta, od ujutro do uveče igrao se fudbal. U sedmom razredu postao sam kapiten tima. Svi smo bili zaljubljeni u ovu igru, tako da smo (pošto u Kalinoviku nije bilo suviše ravnog terena) išli i po 5–7 km na „prirodni stadion“ – malu uvalu u predjelu koji je podsjećao na Mjesečevu površinu. Uveče sam se kući vraćao mrtav umoran. Pred kraj osmogodišnje škole u Fiskulturnom domu *Partizan* pojavio se prvi sto za mali tenis. Ta mi se igra svidjela, pa sam joj se, kao i fudbalu, prepustio do kraja. Zajedno sa Bran-

kom Stojanovićem gotovo po čitav dan nisam izlazio iz male dvorane *Partizana*. Uskoro smo nas dvojica bili izabrani da predstavljamo opštinu Kalinovik na seniorskom prvenstvu BiH, iako smo spadali u juniore. Republičko takmičenje održano je u sarajevskom FIS-u, a za prvog protivnika dobili smo sarajevsku ekipu na čelu sa Dafinićem, koji će kasnije postati poznati stonoteniser. Glatko smo izgubili. Takmičenje mi je ostalo u sjećanju i po tome što sam tada prvi put vidio spužvaste rekete. Mi smo imali obične, drvene rekete, presvučene tankom gumom, i kada bismo udarili loptu, sala bi odjekivala, a udarci naših protivnika gotovo se nisu čuli.

Raspuste, zimske i ljetnje, provodio sam kod djeda Veljka i strica Žarka u Vihovićima. Stric je imao, kao i moj otac, tri sina: Žarka, Čedomira i Radomira. Sa njima smo živjeli (i tada i kasnije) kao sa pravom braćom. Tako smo se srodili da su čitavo djetinjstvo moga oca i majku oslovljavali tatom i mamom. Očeva i majčina porodica potiču iz Crne Gore. Prema kazivanju, naši preci su došli u Kalinovik u XIX stoljeću (Tošovići su se preselili iz Mratinja u Graisljice kod Kalinovika, a onda se djed Veljko oženio sa Vidom Šupeta i prešao na njeno imanje u Vihovićima; Tepavčevići su se naselili u Donjim Vihovićima).

Rodno selo se nalazi na oko 1.150 metara nadmorske visine. Kuća u kojoj sam rođen, od koje puca pogled na okolne planine – Zelengoru, Treskavicu, Mašće, Leliju, stajala je na jednoj visoravni na kojoj je gotovo u svako doba dana duvao vjetar. Ljeti, kada bi se spustio mrak, nebo bi se osulo bezbrojnim zvijezdama. Legao bih tada na ćebe i u planinskoj tišini posmatrao fascinantni prizor. Nikakav vještački zvuk ne bi dopirao – samo bi noćnu tišinu probijao pokoji ljudski glas, lavež pasa, kreket žaba, ili bi se oglasila ovca, krava, ptica... Zimi bi opet zapao veliki snijeg (koji bi i na mjesec-dva odsjekao Kalinovik od ostalog svijeta), ponekad toliko velik da bi dva i tri puta bio viši od mene. U tim zimskim danima često bi se u našoj kući skupljale komšije „na sijelo“. Uz mezu bi se pričalo i pjevalo. Mi, djeca, posebno smo voljeli kada bi došao Ilija Ždrale, zvani Čolo, koji je bio pravi šeret i izvrstan pripovjedač. Znao je donijeti gusle i dugo na njima svirati. Ponekad bi se u tim zimskim noćima zvuci gusala i njegovih pjesama miješali sa hukom vjetra, vijavice i gladnih vukova, koji bi dolazili do pod samu kuću u potrazi za hranom. Ja bih, uz muziku takvog orkestra, obično brzo zaspao, pa bi me prenosili u hladnu susjednu sobu u kojoj bih se načas probudio, a zatim opet utonuo u san.

U rodnom kraju govori se čisto ijekavski, duboko je ukorijenjena epska tradicija, a pripovijedanje se cijeni i njeguje, tako da ima dosta ljudi sa narativnim darom. Ta veza čovjek – jezik je snažna, i ljudi iz Zagorja (kako se obično zove područje oko Kalinovika) više su njome bili marikirani nego nekom drugom osobinom. Stoga nije slučajno što je Kalinovik dao niz jezičkih i književnih stručnjaka (spomenuo bih samo

neka imena: Miloš Okuka, Miloš Kovačević, Luka Šekara, Tihomir Klarić, Safet Kešo i dr.). U selu Borijima, odmah do mojih Vihovića, rodio se i rastao Rajko Petrov Nogo. Iz tog sela je, takođe, književnik i publicista Simo Klarić. U Vlaholju je rođen akademik Petar Mandić. U susjednoj Foči ponikao je Risto Tošović, pjesnik i dugogodišnji glavni urednik NIN-a. Dakle, jedan pasivan kraj, koji je obarao jugoslovenske rekorde po opadanju broja stanovnika (ljudi su uglavnom odlazili u Sarajevo, ali bilo je i takvih – poput brata moga djede – koji su stizali do Amerike), dao je niz stručnjaka za jezik, književnost, pedagogiju... Interesantno je, međutim, da po toj jezičkoj zavičajnoj liniji nije nastao neki „kalinovački klan“ (iako je poznato da Hercegovci i Crnogorci vuku jedni druge). Svako ko je iz te sredine iskoračio u svijet pisane riječi djelovao je, manje-više, kao slobodan strijelac, probijajući se svojim znanjem i snalažljivošću, a ne nekim zavičajnim vezama. Većinom, to su bili izraziti individualci, koje je odlikovala jaka motivisanost, upornost, nekonvencionalnost i prodornost.

Pored sporta, druga moja strast u djetinjstvu bile su knjige. Za tadašnje prilike, otac Đordo imao je prilično dobru biblioteku, koju su uglavnom činila književna i publicistička djela. U slobodno vrijeme, tačnije – kada se nije išlo u školu i nije mogao igrati fudbal, uzimao sam očeve knjige i čitao. Otac je bio član mjesne biblioteke i gotovo svake nedjelje donosio bi ponešto, što bih onda i ja prelistavao. Tako se desilo da sam pred kraj osnovne škole pročitao *Doktora Živaga* Borisa Pasternaka. Dječaćkoj svijesti mnogo šta nije bilo dostupno, ali je sadržaj romana ostao sve do danas u glavi. Osim knjiga, otac je redovno čitao štampu (listove *Politiku*, *Borbu*, *Oslobođenje*, časopis NIN i dr.), što je onda postalo i moja navika. Otac sa bavio i pisanjem – radio je kao honorarni saradnik beogradske *Borbe*. U ratu je vodio dnevnik (bio je učesnik NOR-a od 1942. godine, jedno vrijeme u sastavu Prve proleterske brigade). Pored oca, drugi čovjek koji me je posredno zainteresovao za knjigu bio je jedan „otkačeni“ čičica. Prezivao se Gojanović, i stanovao je nedaleko od nas. Bio je poznat po tome što je, osim poljskih radova, znao samo za knjigu. On je bio najčešći gost kalinovačke biblioteke i govorilo se da nije bilo u njoj knjige koju nije pročitao. Tim hobijem apsolutno je odudarao od okoline (pa je dobijao i negativne kvalifikacije), ali je znanjem stečenim iz knjiga prevazilazio mještane sa najvišim obrazovanjem. Svoju ulogu u uvođenje u svijet novog i nepoznatog odigrale su i sarajevske *Male novine*.

Prvo životno širenje horizonata došlo je privremenim napuštanjem Kalinovika i odlaskom u Sarajevo, gdje je otac dobio novo zapošljenje i gdje sam proveo nepunu školsku 1958/59. godinu. Stanovali smo na Mejtašu (padinskom dijelu stotinak metara od strogog centra) kod ujaka Sima Tepavčevića, jednog od najdražih ljudi u mom životu. Išao sam u IV razred Osnovne škole *Silvije Strahimir Kranjčević*. Bila je to

sasvim druga sredina, na koju se trebalo navići. Lijepi trenuci su bili zimi – tada bi se strma Dalmatinska ulica zatvorila za saobraćaj tako što bi se na raskrsnici sa Titovom ulicom razapela mreža i djeca bi se sve do nje bezbrižno sankala. Sa braćom Slavkom i Rankom često sam se spuštao na željeznim sankama koje nam je nabavio ujak Simo. Šetajući Titovom ulicom, volio sam posmatrati izloge sa igračkama (i sada se sjećam sablje na koju sam bio bacio oko, ali nikad mi se želja nije ostvarila). Pred kraj školske godine vratili smo se u Kalinovik, tu sam završio četvrti razred, a 1964. godine osmogodišnju školu.

U jesen iste godine ponovo smo prešli u Sarajevo, a ja sam se upisao u Prvu gimnaziju, poznatu po tradiciji, kvalitetu nastave i učenicima koji su je pohađali (Ivo Andrić, Petar Kočić, Gavrililo Princip i dr.). Pošto sam u osnovnoj školi učio ruski jezik, upisao sam se u rusko odjeljenje. U prva dva razreda nastavnik ruskog jezika bila je Beljajeva, emigrantkinja iz Rusije. Popularno smo je zvali babuškom. Bila je pred penzijom, ali je srpskohrvatski i dalje govorila sa izraženim ruskim naglaskom. Kad je otišla iz škole, zamijenile su je Gordana Kusturica i Gordana Besarović, koje su dobro držale nastavu. Ako ne računam pismene sastave koje sam dobro pisao, pa su neki čitani pred svim učenicima, u trećem razredu je došao prvi nagovještaj mojih budućih interesovanja. Naime, dobio sam zadatak da priprelim referat o Tolstojevom romanu *Ana Karenjina*. Prethodni referenti su se oslanjali samo na literaturu, ja sam pak pokušao nešto svoje dati. Pošto sam tada dosta bio zaokupljen matematikom, uradio sam strukturalnu analizu ljubavne linije u romanu. Pomoću dijagrama, koristeći matematičke pojmove (sinuse, kosinuse, tangense i dr.), predstavio sam kretanje motiva ljubavi u romanu. Poslije prvih mojih riječi, razred je utihnuo, zatim je ta tišina sve više prelazila u smijeh i čuđenje – niko ništa nije razumio.

Jedan događaj uticao je na to da sam morao polagati prijemni ispit na fakultetu. U drugoj klupi sjedio je sa mnom učenik koji nije bio baš dobar đak (uglavnom je prepisivao i oslanjao se na došaptavanja). Na času srpskohrvatskog jezika, iako je dobro odgovarao, dobio je negativnu ocjenu. Meni je zasmetala ova nepravda, pa sam to rekao profesorici. Njoj se nije svidio moj nastup (kao: „Šta se ti tu miješaš, nisi njegov advokat?“), pa me je, ne baš otvoreno, uzela na zub. Ta nepotrebnja osvetoljubivost završila se time što sam na kraju dobio ocjenu tri i zbog nje morao polagati prijemni ispit na Filozofskom fakultetu, godinu kasnije. Što se tiče opšteg uspjeha, nisam bio odličan učenik – sve razrede završio sam ocjenom „vrlo dobar“. U našem razredu bilo je niz odlikaša, ali je interesantno da se niko od njih nije probio u viši krug naučnika, umjetnika, kulturnih radnika i sl. Za neke se, međutim, smatralo da će daleko „dogurati“. Ako se izostave pismeni sastavi i po koje iskakanje u književnim analizama, može se reći da se u gimnaziji nisam ničim posebno isticao.

U gimnaziji je došlo do promjene na sportskom planu. Za fudbal nije bilo mjesta u skućenom Sarajevu, za tenis nisam imao vremena. Gimnazija je tražila da se maksimalno posvetim učenju. Stoga sam sportsku aktivnost zamijenio šetnjama poslije ručka i uveče. Bez obzira na vrijeme, izlazio bih u grad (imali smo stan na Čengić Vili I) i šetao ponekad sve do Bašaršije. Te šetnje će se kasnije pretvoriti u obavezni dio života bez obzira gdje sam se nalazio. Obično bi to bilo pored neke rijeke (u Sarajevu to je bila Miljacka, u Moskvi jezera u Olimpijskom selu, u Manhajmu Rajna, u Gracu Mur). Šetnja nije imala samo rekreacionu funkciju. Ona je bila pogodno vrijeme za razmišljanje i analiziranje. I sve važnije odluke koje sam u životu donosio nastajale su u šetnji, jer se tada čovjek opušta, racionalno razmišlja i zaključuje. Kasnije sam šetnju počeo zamjenjivati trčanjem, tačnije kombinovao sam i jedno i drugo. U gimnazijskim danima pojavila se nova strast – šah, kojim sam se počeo ozbiljnije baviti, izučavajući literaturu, pa sam na jednom takmičenju u školi zauzeo drugo mjesto. Dakle, osnovna promjena bila je u tome što sam se u gimnaziji više posvetio učenju. Dok je osmogodišnja škola prošla u znaku gotovo svakodnevnog trčkanja za loptom, gimnazija je bila period prilagođavanja na novu sredinu, period učenja, sazrijevanja, shvatanja složenosti života, pa stoga nije ni ostala u nekom posebno lijepom sjećanju (došao sam u veći grad, sredina je bila sasvim drugačija, prestao sam da se bavim omiljenim sportovima i vrijeme sam uglavnom provodio u čitanju). Tokom ljetnjih raspusta odlazio sam kod djeda i strica na Vihoviće. Nisu me mnogo interesovali poljski radovi (obavljao sam ih samo kada sam morao), pa sam slobodno vrijeme koristio za čitanje. Kao i većina vršnjaka, pisao sam poeziju (uglavnom apstraktnu), koju nikad nisam objavio. Međutim, kada sam se kasnije profesionalno počeo baviti pisanom riječju, shvatio sam da sam bio previše samokritičan.

U gimnaziji sam se zainteresovao za tri stvari – književnost, radioelektroniku i filozofiju. Što se tiče književnosti, na mene je prilično uticala izborna nastava iz srpskohrvatskog jezika. Profesorica Miomirka Milačić bila je uzor nastavnika – dobar stručnjak, tiha, suzdržana i korektna prema svim učenicima. Na njenim smo časovima čitavu školsku godinu obrađivali djela Iva Andrića i Miroslava Krležu. Tada sam, u stvari, spoznao šta je prava umjetnost i koliko su Andrić i Krleža veliki pisci. Počeli smo sa Andrićevim mladalačkim, romantičnim *Ex Ponto* i završili velikim romanima. Miroslav Krleža bio je teži za razumijevanje (zbog jezika i stila), ali je i on ostavio dubok utisak. Na časovima ruskog jezika prvi put sam se upoznao sa velikanima ruske literature. Kad je u pitanju jezik, gotovo sva nastava iz srpskohrvatskog svodila se na književnost. Mislim da je to bila opšta slabost jugoslovenske gimnazije – jeziku je manje posvećivana pažnja, on je previše bio u sjenci književnosti (jedino je u učiteljskoj školi bio više

zastupljen). Stoga o nekom posebnom interesovanju za jezičku problematiku nije moglo biti govora.

Možda neobično, ali pored književnosti zavolio sam elektroniku. U njoj me je privlačilo to što je otkrivala nove, neslućene mogućnosti komuniciranja. Iz elektronike će kasnije iznići ono što će obilježiti kraj XX stoljeća – kompjuterska tehnika. Tada je, međutim, hit bila radio-tehnika. Ja sam se bio upisao na kurs za radio-amatere u jednom radio-klubu na Čengić Vili, koji me je toliko zainteresovao da sam se spremao da studiram elektrotehniku. Međutim, u Sarajevu je na Elektrotehničkom fakultetu bio samo smjer jake struje (slaba struja mogla se studirati jedino u Nišu), što me je odbilo da se upišem na taj fakultet.

Na to da se opredijelim za studij slavistike odlučio je dobrim dijelom drugi tečaj koji sam naporedo pohađao – kurs za vodiče kroz Sarajevo. On mi je otkrio primamljivu perspektivu komuniciranja na stranom jeziku sa ljudima iz drugih zemalja, otkrio mogućnost putovanja, širenje civilizacijskih horizonata. Odluka o studiju slavistike bila je malo neobična. U to vrijeme u modi su bili pravni i ekonomski fakultet, pa je najveći broj učenika iz mog razreda otišao na te fakultete. Nekoliko ih se upisalo na Medicinski fakultet, a oni slabiji rasuli su se po drugim sarajevskim visokoškolskim ustanovama. Drugo, maturirao sam u junu 1968, a u avgustu iste godine članice Varšavskog pakta izvršile su agresiju na Čehoslovačku. Jugoslavija je odlučno osudila tu akciju, pa su se odnosi sa SSSR-om zaoštrili. I baš u to vrijeme odlučio sam se za studij ruskog jezika. Međutim, već tada sam bio razgraničio politički i stručni plan (i što je vrijeme prolazilo, to razgraničenje sve se više pojačavalo i sve sam se više distancirao od politike). Čitavo to ljeto pratio sam zbivanja i izražavao simpatije prema Česima. Nakon upada vojske Varšavskog pakta uputio sam pismo Aleksandru Dubčeku sa podrškom, ali i sa kritikom što je počeo da zauzima čudan stav prema Jugoslaviji, koja ga je od samog početka podržala i zbog toga dovela sebe u situaciju da gotovo zarati sa Rusima. To je bilo moje prvo i, nadam se, posljednje političko pismo. Godinu kasnije, već kao student, otišao sam na radnu akciju u Češku (u mjesto Zdobnice kod Rihnova, koje se nalazilo na samoj granici sa Poljskom). I dok smo mi, grupa od dvadesetak studenata Sarajevskog univerziteta, i dalje osuđivali vojnu intervenciju, češki studenti su se sve više uvlačili u sebe i iz straha izbjegavali razgovor na tu temu. Ponovo sam bio u Češkoj 1970. godine, i osjetio da je klima još hladnija.

Roditelji su s priličnim čuđenjem primili vijest da sam se odlučio za studij ruskog jezika, ali se u taj izbor nisu miješali. Od osnovne škole nisu imali sa mnom problema, pa su mi rano dali mogućnost da se osamostalim. Ta samostalnost ogledala se i u tome što se ne sjećam da su otac ili majka bili na nekom roditeljskom sastanku u gimnaziji – niti

sam ih ja o njima obavještavao, niti su imali potrebe da se konsultuju sa nastavnicima. Otac je posebno bio tolerantan. Kad god bih nešto odlučio, prihvatao je to kao moj izbor i nije se miješao. Međutim, neke gimnazijske odluke bile su više plod mladalačkog prkosa, negiranja postojećih vrijednosti, nego rezultat racionalnog promišljanja (recimo, nisam otišao na matursko veče jer mi je izgledalo prozaičnim, banalnim).

Miloš Jevtić

Po završetku gimnazije studirali ste slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Diplomirali ste, kako smo naveli u uvodu, 1973. godine. Da li je u to vreme sarajevska slavistička škola bila, i u pogledu programa i u pogledu nastavnika – celovita? Kako se, zapravo, studiralo? Da li su svi slovenski jezici, i literature razume se, imali jednak, barem približno jednak položaj, ili je rusistika, kao što obično biva, bila favorizovana? Da li su lingvistički i književni sadržaji, recite nam i to, uživali jednaku pažnju, prvo profesora, a potom i studenata? Takođe, koje ste profesore zapamtili – i kao stručne i kao ljudske autoritete? Da li su neki od njih razaznali Vaše sklonosti, podržavajući Vas u studentskom radu? Da li ste, još kao student, osećali potrebu da – uz učenje – negujete i neke druge aktivnosti? Uostalom, da li Vam je bilo jasno kako će izgledati Vaša profesionalna budućnost – kada ste 1973. godine primali fakultetsku diplomu?

Branko Tošović

U septembru 1968. godine upisao sam na Filozofskom fakultetu u Sarajevu dvopredmetnu grupu – pod „A“ ruski jezik i književnosti, a pod „B“ filozofiju. U gimnaziji sam stekao dobro znanje iz filozofije. Ona me je interesovala jer je davala odgovore na suštinska pitanja života. Međutim, taj studij sam prekinuo jer sam podlegao uticaju okoline. Naime, studenti starijih godina su me počeli ubjeđivati da odbacim filozofiju, jer je, po njihovom mišljenju, dvije takve grupe nemoguće bilo završiti. Naveli su kao argument da posljednjih nekoliko godina niko na slavistici nije diplomirao. Pošto sam tek bio došao na fakultet, prihvatio sam njihove sugestije i prepisao se na latinski jezik. Kasnije se ispostavilo da su me savetovali loši studenti. Međutim, budući da su me životni putevi odveli u lingvistiku, studij latinskog jezika je, možda, više dao nego što bih dobio da sam ostao na filozofiji.

Studentski dani, pored onih provedenih u Kalinoviku, bili su najljepši dio života. U odnosu na gimnaziju, na fakultetu je vladala sasvim druga atmosfera. Studenti Katedre za slavistiku činili su jednu kompaktnu, drugarsku cjelinu, koja je bila uzor i studentima sa drugih fakulteta.

U toj grupi nije bilo podjele po godinama, već smo se od prvih dana smiješali i činili jednu veliku porodicu. U njoj su bili, na primjer, Hajrudin Ahmetović, Nataša Andrić, Izet Brajanac, Vladimir Buslov, Mara Čubra, Milka Došen, Ljiljana Ećimović, Vukoman Femić, Vesna Gojaković, Ognjen Golijanin, Milodarka Ivanović, Savić Jovanović, Luka Komnenić, Vladimir Krčkovski, Momir Lakić, Radomir Lončarević, Ranko Makijević, Slavica Marić, Vesna Mikavica, Mirjana Ninković, Petar Okuka, Ljubinko Pantić, Ranko Pejanović, Silvija Popović, Slavica Prpa, Darinka Soldo, Hajrudin Smajić, Slavko Šepić, Mustafa Tandir, Slavoljub Vasojević, Milutin Vuković, Predrag Vulin, Ana Zubac i dr. O tome ko je koje nacije ili vjere nije se razmišljalo, nije pitalo, niti se smatralo važnim. Duh zajedništva bio je visoko ugrađen u studentski život. Na studiju su bili predstavnici svih nacija (Srbi, Crnogorci, Muslimani, Hrvati), doduše nekog više nekog manje, ali smo zaista bili jedna porodica. Tolerancija je bila na visokom nivou, ponekad je čak dobijala komične dimenzije. Recimo, u vrijeme porasta nacionalizma i pojave Deklaracije o položaju hrvatskog jezika i Predloga za razmišljanje, jedan naš kolega (Crnogorac) u prodavnici je upitao, da ne bi izazvao nepotrebne konotacije, da li imaju srpskohrvatske kobasice (umjesto srpske). Kasnije, kada sam počeo da radim na Filozofskom fakultetu, shvatio sam da to nije složan kolektiv, jer je bilo elemenata nacionalne netrpeljivosti i isključivosti. Međutim, i kao student i kao nastavnik nikad prema sebi nisam osjetio neki nastup koji je imao nacionalnu ili vjersku pozadinu, iako je bilo i sukoba, i borbe mišljenja, i zavisti, i uopšte teških trenutaka. Pobjedom nacionalnih partija na izborima 1991. godine, odnosno neposredno prije toga, nastupio je preokret u odnosima na Filozofskom fakultetu, jer je počela oštra diferencijacija na nacionalno-vjerskoj osnovi.

Na drugoj godini studija formirali smo Klub studenata slavistike *Sergej Jesenjin*, koji je organizovao čitav niz poetskih večeri na Fakultetu, Radničkom univerzitetu i drugim ustanovama. Svakog semestra išli smo na izlete i ekskurzije (obično na okolne planine – Pale, Crepoljsko, Ozren). Pred kraj 1970, kada je pao posljednji put u Sarajevu veliki snijeg i zatrpao čitav grad, organizovali smo zajednički doček Nove godine u planinarskom domu na Budoželju kraj Vareša, na kome je bilo tridesetak studenata. Jedna od akcija bio je prvi odlazak studenata slavistike u SSSR. Studenti našeg i zagrebačkog odsjeka razmijenili su posjete. U maju 1972. organizovali smo na Kozari prvi (i posljednji) jugoslovenski skup studenata slavistike. O tome sam napisao u studentskom listu *Naši dani* detaljnu informaciju. Bio je to prvi moj rad objavljen u štampi.

U početku studija više sam ispoljavao interesovanje za književnost, što je velikim dijelom dolazilo pod uticajem izborne nastave u gimnaziji. Pošto sam radio kao vodič ruskih grupa, imao sam mogućnost da nešto i zaradim. Novac sam uglavnom trošio na knjige. U Titovoj ulici je

u to vrijeme otvorena prva prodavnica strane knjige izdavačke kuće *Veselin Masleša* sa gotovo isključivo ruskom knjigom. Na drugoj godini studija u prodavnici su se pojavile jeftine ruske knjige, pa sam kupio sabrana djela A. S. Puškina (6 tomova), I. S. Turgenjeva (6 tomova), N. V. Gogolja (4 toma), Ožegovljeve rječnik, *Ortografski rječnik* i čitav niz drugih izdanja. Cijena je bila za današnje prilike gotovo simbolična. Svu tu literaturu uglavnom sam čitao za vrijeme ljetnjih raspusta na Vihovićima. Posebno mi se svidio A. S. Puškin (to oduševljenje do danas nije splasnulo), pa sam pokušao da njegov roman u stihovima *Jevgenije Onjegin* naučim napamet. Osim jeftinih knjiga, prodavnica *Veselin Masleša* nudila je pretplatu na sovjetsku periodiku po prilično povoljnoj cijeni. Ja sam to, naravno, iskoristio, i dio novca zarađenog vodičkim poslom izdvojio za nabavku sovjetskih časopisa i listova, tako da sam već 1969. imao obimnu pretplatu. Počeo sam sa desetak naslova, a na četvrtoj godini studija brojka se popela gotovo na trideset. Tada sam se upoznao sa kompletnom ruskom književnom i lingvističkom periodikom. Od tada, pa sve do ratne 1992. godine, bio sam pretplaćen na *Вопросы языкознания*, *Русский язык за рубежом*, *Русскую речь*, *Советское славяноведение*, *Филологические науки* i dr. Književnost sam pratio kroz tzv. толстые журналы (naručivao sam *Новый мир*, *Москву* i *Неву*). Od listova dobijao sam *Правду* i *Известия*, od nedjeljnika *Литературную газету*, *Огонек* i dr. Sredinom osamdesetih godina pretplata je poskupjela, pa sam je redukovao na desetak naslova. Tako je došlo do neobičnog paradoksa: kao student druge godine dva puta sam više naručivao periodičnih izdanja nego kada sam postao univerzitetski profesor.

Bitan za dalji razvoj bio je rad sa ruskim turistima, prvo u Sarajevu, zatim po Jugoslaviji i SSSR-u. Vodički posao mi je omogućio da usavršim govorni ruski jezik i proširim znanja o SSSR-u, o kulturi, umjetnosti, običajima, mentalitetu ruskoga naroda. Omogućio mi je, takođe, da bolje upoznam Jugoslaviju. Druga važna stvar koju mi je dao turistički posao za buduću struku bio je što sam kroz njega počeo da se bavim prevodenjem, koje, za razliku od posla vodiča, nije imalo sezonski karakter, pa je davalo dobre finansijske rezultate. Sarajevo i BiH su sve više razvijali međunarodnu saradnju (čemu su posebno doprinijeli kontakti sa drugim gradovima i regijama; između ostalog, grad se povezao sa azerbejdžanskom prijestonicom Bakuom, a Republika sa Kazahstanom), pa je bilo potrebno imati prevodilački kadar. Turistički savez Sarajeva, odnosno njegov Turist-biro, sve više me je angažovao kao prevodioca. Jedan od prvih poslova bila je premijera filma *Bitka za Neretvu*. Slijedili su zatim razni kongresi, posjete privrednih, kulturnih i sportskih delegacija. Zarađeni novac uglavnom sam trošio na dvije stvari: na knjige i putovanja. U aprilu 1970. otišao sam prvi put u inostranstvo, i to na dvonedjeljno kružno putovanje po Sredozemlju

(Dubrovnik – Napulj – Vezuv – Palma de Majorka – Alikante – Barse-lona – Tunis – Malta – Sardinija – vulkan Etna), koje su vodiči Sara-jeva dobili kao nagradu za uspješan rad. Za vrijeme ljetnih raspusta obično sam odlazio u SSSR, Čehoslovačku, Poljsku i Bugarsku.

Na trećoj godini studija došlo je do male pobune studenata Odsjeka za slavistiku zbog sadržaja i načina nastave, prije svega književnosti, što je kulminiralo oglašavanjem studenata u sredstvima javnog informisanja. Neočekivano i za mene, našao sam se u vrhu nezadovoljnih studenata. Da bi se stvari razriješile, zakazana je zajednička skupština nastavnika i studenata Odsjeka. Na njoj je trebalo da studenti iznesu svoje mišljenje i konkretne prijedloge. Mene su odredili da istupim sa uvodnim referatom. Bio je to moj prvi veći javni nastup, pa sam nastojao da se što bo-lje pripremim. Uglavnom, pročitao sam obiman referat od desetak stra-na, koji je naišao na povoljno reagovanje studenata, jer sam bio dosta kritičan i, što je bitno, argumentovano sam navodio konkretne pojave. Istakao sam, između ostalog, da studenti završavaju studij a ne čuju ni riječi o velikanima ruske književnosti (Dostojevskom, na primjer), dok dobijaju detaljne informacije o minornim piscima poput Pnina, Borna i Popugajeva. Reakcija nekih nastavnika bila je dosta negativna. Tome je doprinijela i činjenica što sam upravo ja istupio sa takvim referatom. Naime, sve do treće godine važio sam za mirnog, uzornog studenta i umjesto da neko od lošijih studenata, studenata koji imaju problema sa ispitima, istupi, ja se pojavljujem sa dosta oštrom analizom. Poslije sa-stanka prišao mi je jedan od profesora i rekao da je iznenađen mojim stavom i dodao: „Ali svako kad-tad pokaže svoje pravo lice.“ Kad sam godinu kasnije polagao diplomski ispit, razmišljao sam kako će se taj profesor postaviti prema meni. Međutim, bio je korektan.

U četvrtoj godini upoznao sam se sa Jadrankom Marić, budućom su-prugom. Bila se tek upisala na Odsjek za slavistiku i često je, kao svi mi, dolazila u seminar (malu prostoriju na Odsjeku predviđenu za uče-nje). Jednom je sjela ispred mene i nešto upitala. Počeli smo se viđati. U početku je to više bilo druženje, ali je kasnije prešlo u ozbiljnu vezu. Jadranka je stanovala kod Danice Šimić na Vracama, a onda je prešla u Studentski dom *Bjelave* i od tada smo počeli da se sve češće viđamo. Išli smo u kino, na okolne planine (Trebević, Crepoljsko i dr.), šetali po gradu. Sarajevske jeseni i zime bile su maglovite. Možda zbog toga što sam iz djetinjstva ponio neobične slike magle koja bi se prilijepila uz planinu i koja bi „ukočila“ vrijeme, volio sam tu prirodnu pojavu. Donosila je smiraj i stvarala prijatno raspoloženje. Međutim, sarajev-ske magle bile su drugačije od kalinovačkih: začinjene smogom znale su, po mjesec-dva, teško i mučno leći na grad. On bi tada utonuo u si-vilo. Okolne planine bi se kupale u jesenjem ili zimskom suncu, a Sa-rajevo bi se gušilo i željno čekalo vjetar. U takvoj situaciji šetnje bi se, naravno, svodile na minimum, ali sam se gotovo svaki dan viđao sa Ja-

drankom, koju bih uveče pratio do studentskog doma na Bjelavama. Međutim, magla bi se razređivala na pola puta od Mejtaša, gdje sam stanovao, a kod studentskih domova gotovo da je ne bi bilo. Nešto kasnije pojavila se poznata Merlinova melodija sa stihom *Pala magla iznad Sarajeva...* Ali, magloviti sarajevski dani bili su obilježeni drugom poezijom. U to vrijeme Pero Zubac je pjevao o onome što je bilo prepoznatljivo za grad južnije od Sarajeva – pjevao je o mostarskim kišama (*Voleo sam u Mostaru jednu Svetlanu...*), što smo često Jadranka i ja slušali u ujakovom stanu na Mejtašu. Navijali smo ploče Denisa Rusosa, Toma Džonsa, Arsena Dedića, Mikija Jevremovića i dr. Jadranka je posebno voljela Bobu Stefanovića i Miša Kovača. Od svih godišnjih doba meni su najsvilenije bile sarajevske jeseni, i to ne samo zbog magle. Nastajalo bi nekakvo čudno prohladno zatišje, koje bi (sve do posljednjih dana provedenih u njemu, 1992) poticalo razmišljanje. Takva sarajevska klima je pogodna za meditiranje, pa nije slučajno što je u gradu na Miljacki tada počela da se rađa originalna (da ne kažem „otkačena“) sarajevska poetska i, posebno, muzička škola. I još nešto: grad je sve do prvih mrazeva mirisao na kestenje i kukuruze.

Miloš Jevtić

Pitali smo Vas i o odnosu književnih i lingvističkih sadržaja na studijama. Kada ste se Vi opredelili za ove druge, odnosno za lingvističke sadržaje? Takođe, koje profesore osećate, i sada, kao svoje prave učitelje?

Branko Tošović

Na prvoj godini studija napisao sam prvo lingvističko pismo. Pripremajući se za ispit iz morfologije, zapazio sam da jedno tumačenje u poznatom gramatičkom udžbeniku Radovana Košutića odudara od onoga što je govorio nastavnik. Htio sam da to provjerim, pa sam u predgovoru našao podatak da je knjigu za štampu pripremio Bogdan Terzić sa Filološkog fakulteta u Beogradu (iz predgovora sam takođe saznao za mene interesantan podatak: da je prof. Košutić umro dan prije mog rođenja – 9. aprila 1949). Napisao sam pismo Bogdanu Terziću, u kome sam ukazao na problem. Brzo sam dobio odgovor u kome je profesor iz Beograda istakao da mu je drago što se jedan student slavistike na samom početku studija interesuje za naučne probleme, a zatim je objasnio da se radi o koliziji stare i nove književne norme.

Na trećoj i četvrtoj godini studija nastupio je preokret u orijentaciji – počeo sam sve više da se zanimam za jezik i lingvistiku. Na to je najviše uticao prof. dr Malik Mulić. Sa njim sam se prvi put susreo u Zagrebu, kada su studenti našeg odsjeka uzvratili posjetu zagrebačkim

studentima. Prof. Mulić je počeo dolaziti u Sarajevo da drži semestralna predavanja iz istorijske gramatike. Na pauzama nije odlazio u kabinu, nego bi na hodniku sa nama pričao i pušio. Svidjela mi se ta njegova neposrednost, širina pogleda, dobrota i, posebno, entuzijazam koji je već tada i na nas htio da prenese. Krajem četvrte godine (u junu) prof. Mulić je trebalo da dođe u Sarajevo i održi ispit iz istorijske gramatike. Međutim, meni se žurilo da što prije završim studij, pa sam zamolio prof. Mulića da ispit bude u maju u Zagrebu, na što je on pristao. Tom prilikom još više sam se sa njim upoznao, pa i zbližio. U oktobru 1972. položio sam diplomski ispit iz jezika, a u februaru naredne godine i diplomski iz književnosti.

Sada, sa distance od dvadesetak godina, za sarajevski studij slavistike mogu reći sljedeće: saznanja do kojih sam došao držeći nastavu na čitavom nizu evropskih univerziteta (u Sarajevu, Zadru, Moskvi, Tartuu, Manhajmu, Lajpcigu, Poznanju, Gracu...) učvrstila su me u uvjerenju da je taj studij bio na visokom nivou. Od svega što sam na njemu dobio, najviše cijenim sistematsko znanje iz osnovnih lingvističkih i književnih disciplina. Svaki nastavnik dao je neki doprinos, ali bih istakao samo pojedine. Prije svega, to je osnivač Katedre, prof. Rikard Kuzmić. Spadao je u najužu grupu poliglota Jugoslavije. Koliko je tačno poznao aktivno i pasivno stranih jezika možda ni sam nije znao, ali se obično spominjala cifra veća od dvadeset. Bio je pravi erudita. Strast mu je bila sakupljanje biblija na različitim jezicima. U biblioteci koju je poslije smrti 1980. godine ostavio Odsjeku našlo se oko 50 nacionalnih verzija Starog i Novog zavjeta. Mojoj generaciji prof. Kuzmić je držao predavanja iz morfologije. Ona su bila daleko od bilo kakvih standarda i šablona. Prof. Kuzmić bi počinjao određenom temom, a onda bi sve više odlazio u digresije iz kojih se teško izvlačio, a često bi neke od njih postale glavna tema. Ni on, ni mi, nikada nismo znali kako će se predavanje završiti. Bila su to neudžbenička, produbljena razmišljanja o osnovnim jezičkim fenomenima. Pri objašnjavanju teoretskih problema navodio je primjere iz mnogobrojnih jezika, indoevropskih i drugih, što je predavanjima davalo posebnu težinu. Prof. Kuzmić bio je poznat kao rasijan čovjek, o čemu su kružile mnogobrojne anegdote, poput one da je poslije preseljenja u novi stan dugo odlazio u stari. Prema studentima je bio korektan, ali na akademskoj distanci, koja opet nije smetala uspostavljanju prijatnog i neusiljenog kontakta. On je imao i interesantne pedagoške stavove. Recimo, smatrao je da studenta ne treba pitati ono što ne zna. Nažalost, prof. Kuzmić je mali dio svog znanja prenio na papir. Više je volio usmene analize i razgovore o pojedinim pitanjima, tako da je to znanje uglavnom ostalo zabilježeno u studentskim sveskama.

Što se tiče prof. Malika I. Mulića, prava je šteta što je došao na sarajevski Filozofski fakultet tek pred kraj moga studija. Bio je pun ideja i pravi zaljubljenik u svoj posao. Prije nego što je došao, na Odsjeku je vla-

dala izvjesna učmalost, pasivnost, pa nije slučajno da su studenti otvoreno digli svoj glas. Prof. Mulić je unio nov duh, svježinu, razbio je monotoniju i u pravom smislu bio ono što se na ruskom kaže „возмутитель спокойствия“. Bio je generator ideja, stvarao je mnogobrojne planove koji su ponekad bili nerealni, utopistički, tačnije neostvarljivi u sredini gdje je živio. Sve to, uz otpore koji su neminovno nastali i razumljivu zavist, nije moglo a da se negativno ne odrazi na međuljudske odnose, pa su nastale ozbiljne trzavice. Jedan od osnovnih problema bio je u tome što je prof. Mulić mislio na jednim talasnim dužinama, a dobra većina Katedre na sasvim drugim. Da su ga ljudi bolje poznavali, da su bolje znali njegove prave namjere, manje bili sumnjičavi, a da je on, s druge strane, bio više realan, taktičan, njegovi planovi i ideje lakše bi se ostvarili. Recimo, prof. Mulić nije shvatao da ne mogu svi intenzivno, uporno, neprekidno da rade kao on. Što je vrijeme prolazilo, otpori promjenama bivali su sve veći, pa je prof. Mulić u nepotrebnim raspravama na Odsjeku sve više gubio snagu. Umro je iznenada, od upale pluća, 25. novembra 1980. godine. Na njegovom stolu u pisaćoj mašini ostala je nedovršena recenzija *Pravopisa ruskog jezika u poređenju sa srpskohrvatskim*, koji sam kao skripta bio pripremio za štampu.

Pored profesora Kuzmića i Mulića istakao bih još neke nastavnike. Dobre osnove iz sintakse stekao sam na predavanjima prof. Tatjane Konstantinovne-Šeremet, koja je i u poodmaklim godinama govorila sa ruskim akcentom. Korisna predavanja bila su iz fonetike kod prof. Marije Ančić-Obradović. Izvrstan ruski izgovor davao je na lektorskim časovima i časovima iz ruske civilizacije Milovan Milinković, pitomac Suvorovske škole, veseo čovjek i prava egzotika Filozofskog fakulteta. Dobra praktična vježbanja iz sintakse držao je Dimitrije Veselinović. Što se tiče literature, širok i temeljan pregled istorije ruske literature dobili smo od prof. Milice Milidragović. Olga Janić (ruskog porijekla) držala je korisna predavanja iz narodne književnosti sa mnogobrojnim jezičkim komentarima. Međutim, najviše sam cijenio nastavu koju je izvodio prof. Nazif Kusturica. On je držao vježbe iz književnosti na kojima su analizirani književni tekstovi. Prof. Kusturica nas je naučio kako da pristupamo umjetničkom djelu, na što da obratimo posebnu pažnju. Osim toga, bio je neposredan, veseo i komunikativan čovjek. Te njegove pozitivne osobine uticale na to da će kasnije, kad počnem raditi na Odsjeku, pored prof. Mulića, biti drugi čovjek s kojim ću govoriti u svim pitanjima nalaziti zajednički jezik i, bez obzira na razliku u godinama, istinski se prijeteljiti. Međutim, na drugoj godini studija došlo je do malog nesporazuma između njega i mene. Naime, pisali smo kolokvij iz književnosti. Po običaju, sjeo sam u prvu klupu (mladalačke želje za stvaranjem imidža su se ispoljavale u tom smislu što sam na pismenim ispitima odlazio u prvu klupu, što sam na provjere znanja obično išao u farmericama i što bih se brinjao tek poslije polo-

ženog ispita). U jednom trenutku prof. Kusturica je izašao i ostao vani pet-šest minuta. Shvatio sam to kao da nam je dao mogućnost da prepíšemo, pa sam iz nekog unutrašnjeg otpora prestao da pišem, sklopio papir i čekao da se vrati. Kada je ušao, rekao sam mu: „Profesore, Vi nas provocirate!“ On se (kao i ostali studenti) iznenadio i ljutito odgovorio: „Eto, šta sam doživio – da me moj student nazove provokatorom.“ Nisam očekivao tako oštru reakciju pa sam pokušao da objasnim. Poslije toga mislio sam da ću imati problema; međutim, prof. Kusturica je ispoljio pozitivnu osobinu: brzo je zaboravljao ono zbog čega bi se naljutio ili planuo.

Na studiju smo imali dobru nastavu i iz drugih predmeta. Staroslovenski je odlično predavala prof. Herta Kuna, srpskohrvatski Taso Nadžija, uporednu gramatiku Bogdan Dabić. Umjesto ispita iz sociologije izabrao sam da polažem poseban ispit pod nazivom *osnovi poznavanja srpskohrvatske literature* kod prof. Jovana Vukovića. Pripreme za taj ispit predstavljale su na izvjestan način prvi ozbiljniji uvod u naučni rad, jer je trebalo pročitati oko 50 radova iz gramatike savremenog srpskohrvatskog jezika i teorije standardnog jezika, te izvući iz njih ono što je bilo najvažnije. To je istovremeno bilo i prvo opširnije upoznavanje sa srpskohrvatskom lingvističkom periodikom. Ispit sam položio pred komisijom u kojoj su bili prof. Jovan Vuković i asistent Novica Petković. Prvi je već tada bio poznato ime i na širem slovenskom području, drugi je tih godina počeo da pokazuje svoj veliki naučni potencijal.

Na četvrtoj godini studija u Sarajevo je prešao prof. Mulić. Kad sam završio fakultet, on mi je rekao: „Branko, ti voliš književnost, a imaš smisla za jezik, pa bi dobro bilo da se baviš stilistikom koja se nalazi na spoju jezika i književnosti.“ S tim u vezi predložio mi je da konkurisem na mjesto asistenta za savremeni ruski jezik, upravo iz te oblasti. Odgovorio sam da nisam siguran da ću biti u stanju da se bavim stilistikom. Reagovao je otprilike ovako: „Znaš, kad mi je prof. Stjepan Ivšić predlagao da budem njegov asistent, on nije pitao mogu li ili ne mogu da se bavim dijahronijskim disciplinama. Jednostavno je kazao da bi mnogi na mome mjestu prijedlog objeručke prihvatili.“ Pošto sam znao da me je prof. Mulić dobro locirao između jezika i književnosti, prihvatio sam taj prijedlog, a time se i saglasio da prof. Mulić može na mene računati na konkursu za asistenta. Koji mjesec kasnije prišla mi je na hodniku prof. Marija Ančić-Obradović i u prisustvu buduće supruge Jadranke Marić takođe predložila da postanem njen asistent. Našao sam se u nedoumici šta da kažem i kako da postupim: ako prihvatim ponudu prof. Marije Ančić-Obradović, za nekoliko mjeseci bio bih asistent na Filozofskom fakultetu i predavao morfologiju, koja mi je već bila dobro poznata. Ako odbijem, ostaje mi duži i neizvjesniji „stilistički“ put, upis postdiplomskog studija (što je prof. Mulić smatrao obaveznim uslovom za učešće na konkursu) i mogući prekid izrade magistarskog

rada zbog služenja vojnog roka. Preovladao je prijateljski, gotovo roditeljski odnos prof. Mulića prema meni i stav da bi bilo krajnje nepošteno i nekorektno u odnosu na njega dati potvrđan odgovor prof. Mariji Ančić-Obradović. Stoga sam rekao da sam, nažalost, već prihvatio prijedlog prof. Mulića i da ne mogu pogaziti datu riječ i sve ono što sam se sa prof. Mulićem dogovorio. Prof. Marija Ančić-Obradović dosta je korektno reagovala, ali sve do njene iznenadne smrti 1979. godine osjećala se u našem odnosu izvjesna hladnoća, inicirana, prije svega, mojim odbijanjem. Uglavnom, na fakultet sam došao nakon tri godine provedene u gimnaziji, odslušanih predavanja i položenih ispita na postdiplomskom studiju i intenzivnog proučavanja literature iz stilistike. To što sam morao proći teži i duži put nije mi suviše smetalo, jer sam na fakultet došao mnogo spremniji i na lingvističkom i na pedagoškom planu (prof. Mulić je odmah rekao da je dobro što ću jedno vrijeme provesti u gimnaziji i steći neophodno pedagoško iskustvo).

Postdiplomski studij sam upisao na Odsjeku za južnoslovenske jezike iste godine kada sam diplomirao (1973). Njegova najveća vrijednost bila je u tome što sam dobio solidna opštelingvistička znanja. Studij je tako bio koncipiran da ga je vodio jedan profesor (prof. Midhat Riđanović), ali je veće tematske cjeline (strukturalizam, sociolingvistiku, standardni jezik i sl.) pokrivao stručnjak za tu oblast, na primjer profesor Milka Ivić, Dalibor Brozović, Dušan Jović, Jovan Vuković, Srđan Janković, Malik Mulić, Braun iz Amerike i dr. Postdiplomci su pripremali referate i čitali ih na časovima. Ja sam, recimo, napisao tri rada iz sovjetske lingvistike (strukturalni modeli sovjetskih lingvista, Fortunatovljeva lingvistička škola i sovjetska sociolingvistika). Pored ispita iz opšte lingvistike (kod prof. Midhata Riđanovića), imali smo još provjeru iz teorije standardnog jezika (kod prof. Jovana Vukovića) i stranog jezika (engleski, kod prof. Branka Ostojića). Postdiplomci sa Odsjeka za slavistiku polagali su dodatne ispite iz fonetike i fonologije, morfologije, sintakse i stilistike. Ispit iz stilistike bio je prva provjera mojih mogućnosti u ovoj složenoj disciplini. Pošto je prošla uspješno, to me je ohrabrilo da se i dalje bavim stilistikom.

Miloš Jevtić

Dakle, 1973. godine, po diplomiranju, zaposlili ste se kao profesor ruskog jezika i književnosti u sarajevskoj gimnaziji *Ognjen Prica*. Međutim, kao što ste i sami upravo rekli, niste se dugo bavili srednjoškolskom nastavnom praksom. Već 1976, dakle samo posle tri godine, primljeni ste – kao asistent – na Odsjek za slovenske jezike i književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Kako se zbilo, prvo, da se zaposlite kao srednjoškolski profesor? Kako ste se osjećali u sredini gde su đaci bili samo neku godinu mlađi od Vas? Da li Vam je, mogu-

će je, bilo tesno, pa ste želeli da idete dalje, što je za Vas značilo – fakultet? Kako su Vas primili na Filozofskom fakultetu – i profesori i studenti? Šta ste sve predavali? Kako ste se odnosili prema studentima? Kako ste tako brzo, naročito za, ipak trome, pa i konzervativne univerzitetske običaje, napredovali, tako da ste profesor postali nepunih dvadeset godina po dolasku na fakultet? Uopšte, kako biste opisali svoj univerzitetski život u Sarajevu?

Branko Tošović

U Gimnaziji *Ognjen Prica* počeo sam slučajno da radim krajem februara 1973. godine, nakon što sam 8. februara diplomirao. Naime, učenici te škole su se pobunili protiv profesora ruskog jezika zbog njegovih ideoloških i političkih stavova. On je suspendovan, pa je odlučeno da se neko primi na određeno vrijeme (jedno polugodište) dok se slučaj ne riješi. Predao sam prijavu i bio primljen. Istovremeno sam prošao na konkursu za profesora ruskog jezika na neodređeno vrijeme u Ekonomskoj školi, iako je bilo dosta kandidata. Našao sam se u situaciji da biram između sigurnog (Ekonomске škole) i nesigurnog, ali primamljivijeg (gimnazije). Odlučio sam se da rizikujem i odustao od Ekonomske škole. Odluka se pokazala ispravnom: krajem školske godine prethodni profesor je dobio otkaz, a ja sam bio primljen na neodređeno vrijeme.

Prvi mjeseci bili su interesantni, ali i prilično teški, najviše zbog male starosne razlike između mene i učenika. Jedan od njih bio je i Emir Kusturica. Ponašao se kao pravi sarajevski mangupčić kome nije mnogo stalo do učenja. Iako je Druga gimnazija (kako se popularno zvala), zajedno sa Prvom gimnazijom, bila vodeća sarajevska srednja škola, nije mi to mnogo značilo, jer sam osjećao da poziv srednjoškolskog nastavnika nije moj najviši domet. Želio sam da napredujem, te sam se u septembru 1973. godine upisao na postdiplomski studij. On se plaćao (jedan semestar je koštao nekoliko gimnazijskih plata), pa sam htio da konkurisem kod Zajednice za naučni rad BiH. Međutim, pošto nisam bio na fakultetu, prijavu je trebalo da pošalje gimnazija, pa sam se obratio direktorici Belkisi Rizvanbegović. Odgovorila je da to škola ne može uraditi, jer nisu sigurni da ću na vrijeme završiti studij i u tom slučaju gimnazija mora vratiti sav novac. Bio sam uporan, pa sam napisao pismeni zahtjev Savjetu škole (predsjedniku Savjeta Emiri Besarović) u kome sam naveo da sam spreman potpisati (i potpis sudski ovjeriti) da ću, ukoliko blagovremeno ne okončam III stepen, sav dobiveni iznos vratiti gimnaziji, a ona ga može prebaciti na račun Zajednice. Međutim, opet sam dobio negativan odgovor. Ako je u prvom slučaju (direktorovo odbijanje) doista bilo elemenata za sumnju (tek sam došao, niko me nije poznao i sl.), ovog puta nije bilo valjanih razloga da se ne udovolji zahtjevu. Tada sam prvi put osjetio zavist ko-

lektiva, koji je važio za elitni, ali u kome nije bilo nijednog postdiplomca niti magistra nauka i u kome pojedinci nisu mogli prihvatiti da neko nakon nekoliko mjeseci provedenih u školi upisuje postdiplomski studij. Iako sam finansijski bio pogođen (kompletan studij morao sam platiti, i to potpuno nepotrebno), nisam iskazivao osvetoljubivost i uvrijeđenost, već sam nastojao da što savjesnije obavljam obaveze. Kao predsjednik Aktiva nastavnika stranih jezika, nešto kasnije, htio sam da uvedem inovacije, ali sam naišao na priličan otpor pa sam odustao, jer nisam htio da gubim snagu na stvarima koje nisu bile na glavnom putu moje orijentacije. Što je vrijeme prolazilo, sve sam se više uklapao u sredinu, pa sam se sprijateljio čak i sa profesorima koji su na sjednici na kojoj se direktno odlučivalo o bivšem profesoru ruskog jezika glasali za tog profesora, a time posredno protiv mene.

Još od četvrte godine studija stanovao sam na Mejtašu u stanu ujaka Sima Tepavčevića (tačnije, donjem katu dvospratne kuće koja je imala malu baštu i veliku terasu, ispod koje je bila mesnica). On je sa ujom Paulom, Slovenkinjom porijeklom od Kranja, sve vrijeme provodio u vikendici na moru (Zaostrogu kod Makarske). Uz djeda Veljka, ujak je bio i ostao najdraži član šire porodice. O njegovom životu mogao bi se napisati čitav roman. U njemu je bilo toliko neobičnih i interesantnih događaja da sam u zimu 1974. godine, za vrijeme ujakovog kraćeg boravka na Mejtašu, odlučio da snimim na magnetofon njegovu ispovijest. Ujak je pristao, pa sam tu životnu priču zabilježio na nekoliko magnetofonskih traka. On je bio rođeni pripovjedač, po prirodi veseo, hrabar, nepredvidljiv i pošten. Još od školske 1958/59, kada smo kod njega privremeno stanovali, prema meni je bio pažljiv i posebno naklonjen. Međutim, sudbina je bila takva da je mjesec-dva nakon što sam snimio razgovor poginuo u saobraćajnoj nesreći kod Zaostroga. U njegovom stanu imao sam jedan sobičak pretrpan knjigama. Mene su često posjećivale kolege sa fakulteta (i oni koji još nisu bili završili studij i novi, sa kojima sam se tek upoznao). Većina od njih stanovala je u studentskom domu u Neđarićima i na Bjelavama, pa im je ujakova kuća izgledala kao neka vila. Stoga bi u šali znali reći: „Idemo kod grofa Tolstoja.“ Od članova Odsjeka najčešće su svraćali prof. Mulić i kolega Done.

U gimnazijskim danima imao sam i prvi lingvistički nastup. Pošto sam još od druge godine studija pratio sva važnija ruska periodična izdanja, dr Milan Šipka mi je predložio da održim predavanje o sovjetskoj lingvističkoj periodici na sastanku Sarajevskog lingvističkog kružoka (SALK-a), koji je redovno održavan ponedjeljkom na Radničkom univerzitetu *Đuro Đaković*. Bilo je to negdje u jesen 1974. godine. Skraćenu verziju referata objavio sam u sarajevskom *Odjeku*.

Gotovo sve slobodno vrijeme (koga nije bilo mnogo, ako se uzme u obzir da sam u gimnaziji imao od 18 do 20 časova sedmično) posvetio

sam postdiplomskom studiju. Išao sam na predavanja, čitao stručnu literaturu, pripremao se za ispite i prikupljao građu za magistarski rad. Tokom 1973/74. odslušao sam predavanja, a u zimu 1975. položio posljednji ispit. Tek tada sam mogao da se potpuno posvetim izradi magistarskog rada. U tu svrhu, u ljeto 1975. otišao sam na mjesec dana u Moskvu da prikupim građu i obavim potrebne konsultacije. Upisao sam se u Lenjinovu biblioteku, koja će kasnije postati moje najomiljenije mjesto u Moskvi. Radio sam u trećoj sali, pa je kopiranje bilo otežano, jer je za sve one koji nisu bili iz prve sale (sale za profesore i doktore nauka) postojao limit (nekih stotinjak stranica na dan). Ipak sam uspio da prikupim važniju literaturu. Pošto je taj boravak bio u sklopu stipendije Vlade Rusije, dobio sam mentora – asistenta V. V. Vinogradova (sa katedre za ruski jezik MGU). Međutim, bio sam razočaran, jer iz kontakta sa njim ništa važno nisam saznao.

Tokom izrade magistarskog rada suočio sam se sa tehničkim problemom: trebalo je u istom tekstu pisati čas ruski, čas srpskohrvatski, pa sam koristio dvije pisaće mašine – rusku i našu. To prebacivanje papira iz jedne mašine u drugu je bilo neudobno, na njemu sam gubio dosta vremena, pa sam se 1978. godine obratio Tvornici biro-mašina *Slavko Rodić* u Bugojnu sa molbom da mi naprave kombinovanu rusko-srpskohrvatsku mašinu. Priložio sam i nacrt tastature. Uskoro sam dobio odgovor da je to nemoguće. Bilo mi je čudno da jedna fabrika koja proizvodi u svijetu poznate pisaće mašine marke „olimpija“ i koje se izvoze u čitav svijet ne može da izradi običnu dvojezičnu mašinu, pa sam ih ponovo nazvao i zamolio da me prime u Bugojnu, jer sam bio siguran da se takav uređaj može napraviti. Uglavnom, koji dan kasnije stigao sam oko 10 sati u Bugojno, a oko 15 sati izašao sa pisaćom mašinom. Na povratku, sjedio sam u autobusu i na krilu držao tu pisaću mašinu kao neku neprocjenjivu vrijednost. Doista, ona je to i bila. Na njoj sam napisao magistarski rad, doktorsku disertaciju, dvije knjige, knjigu prevoda, velik broj radova i pisanih prevoda. Ta lijepa uspomena nestala je u ratu 1992. godine. Od tog malog izuma imali su koristi i neke moje kolege, koje su, kad su saznali i vidjeli kako dobro funkcioniše, počeli naručivati i dobijati iz Bugojna mašine napravljene po mome nacrtu. Na nagovor kolega napisao sam 3. novembra 1980. pismo Saveznom zavodu za patente da mi se to prizna kao izum. Međutim, odgovor nikad nisam dobio.

Miloš Jevtić

Pre nego što otvorimo sadašnje stranice Vaše biografije, hteli bismo da Vas podstaknemo da nam – sada sa već dovoljne distance – iznesete svoje doživljaje života Sarajeva i Bosne i Hercegovine u vreme Vašeg đakovanja i studiranja, ali i u vreme Vašeg profesorskog delovanja. Kakva je bila duhovna klima Sarajeva u svim tim godinama? Da li su

se posebno negovali bosanskohercegovački kriterijumi ili su se prepoznavala i nacionalna razlikovanja? Da li je Sarajevo bilo otvoren grad, kako se tada činilo, i za ostale jugoslovenske centre? Da li je, uz ostale ustanove, i Univerzitet davao takav ton?

Branko Tošović

U gimnazijskim danima pojavila se televizija. Tada je u BiH vođena diskusija treba li Republici sopstveni televizijski studio, pa je prevladalo uvjerenje da je televizija nužna, mada je bilo i protivnika. To je bilo doba kada su se ljudi sve češće okupljali kraj TV-ekrana da vide dnevnik JRT-a u 19.30, kviz-emisiju Miće Orlovića, humorističku seriju Radivoja Lole Đukića i, posebno, komičara Miodraga Petrovića Čkalju. Iako se često išlo u pozorište, kino je sve više odvlačilo publiku. Fudbalski klubovi *Sarajevo* i *Željezničar* bili su u jugoslovenskom vrhu. Asim Ferhatović, Mišo Smailović, Ivica Osim postali su idoli mnogih gimnazijalaca (navijao sam za *Crvenu zvezdu*, išao na sve njene utakmice u Sarajevu, čak sam se jednom slikao sa Draganom Džajićem pred hotelom *Central*). Tada košarka počinje da se probija na sarajevska igrališta, pa smo sve češće posjećivali košarkaške utakmice. Učenici gimnazije odlazili su na igranke, obično u *Slogu*. U to vrijeme se pojavila grupa *Indeksi* sa Davorinom Popovićem na čelu, koja će obilježiti život mladih šezdesetih i sedamdesetih godina.

Izgradnjom Kulturno-sportskog centra *Skenderija* omladina Sarajeva dobiće izvanredan prostor za razonodu, kulturu, umjetnost. Tu se počela stvarati čuvena sarajevska muzička škola, koja će „drmati“ Jugoslavijom sedamdesetih i osamdesetih godina. Pojaviće se grupe *Pro arte*, *Bijelo dugme*, *Crvena jabuka*, *Nadrealisti*, *Plavi orkestar* i dr. Nekoliko ličnosti postaće simboli tog perioda – Davorin Popović, Goran Bregović, Željko Bebek, dr Karajlić... Tada se prvi put organizuje festival *Vaš šlager sezone*, koji zatim postaje tradicionalan (kasnije će doći i dječiji *Mali šlager sezone*). Dok se u drugim jugoslovenskim centrima manje-više imitiraju strani uzori, sarajevski muzički stvaraoci pokušavaju da daju nešto svoje, nešto što je vezano za domaću tradiciju, za folklor (*Bijelo dugme*) ili odlaze u najniže slojeve društva, sarajevski supstandard, nalazeći tamo inspiraciju (neoprimitivizam oličen, prije svega, u *Nadrealistima*). Na Ilidži su se redovno odvijali festivali narodne muzike. Tu se održavala *Pjesma ljeta* na kojoj su pjevali tada popularni Đorđe Marjanović, Miki Jevremović, Vice Vukov i dr. U oblasti filma pojavljuje se sarajevska filmska škola. Period studentskih dana biće obilježen javljanjem i sazrijevanjem grupe pjesnika i pisaca (Džemaludin Alić, Slobodan Blagojević, Todor Dutina, Esad Ekinović, Veselko Koroman, Velimir Milošević, Vladimir Nastić, Rajko Petrov Nogo, Mile Pešorda, Ranko Risojević, Abdulah Sidran, Mile Stojić,

Stevan Tontić, Duško Trifunović, Anđelko Vuletić...), od kojih je jedan dio studirao sa mnom na Filozofskom fakultetu. Biće to vrijeme prvih sukoba na nacionalnoj osnovi vezanih, prije svega, za ime Rajka Noga i Maka Dizdara. Međutim, najveći dio studenata ostaće po strani. Sarajevski časopisi *Izraz*, *Život*, *Odjek* postaju prepuni novih imena koja će kasnije postati poznata. Uglavnom, bilo je to doba procvata kulture, umjetnosti, što znači da je i duhovna klima bila pogodna.

Miloš Jevtić

Kako se desilo, i to smo Vas pitali, da dođete na Fakultet?

Branko Tošović

U školskoj 1975/76. godini raspisan je konkurs za asistenta na Odsjeku za slovenske jezike i književnosti, pa sam konkurisao i bio primljen početkom 1976. godine. U septembru i oktobru te godine desila su se četiri važna događaja: 1. septembra počeo sam da radim na Filozofskom fakultetu; 5. septembra umro je u 85. godini djed Veljko, koga sam posebno volio; 2. oktobra sam se oženio sa Jadrankom Marić, a 12. oktobra otišao sam na odsluženje vojnog roka. Pošto je djed umro neposredno prije vjenčanja, svadba je održana u uskom porodičnom krugu i bila je skromna. Kum na vjenčanju je bio moj drug iz gimnazijskih i studentskih dana Azem Mehonić, a kuma Jadrankina drugarica iz studentskog doma Duška Karadžić (oboje su bili pravnici). Jadranka je prešla kod mene u ujakov stan na Mejtašu, gdje je zajedno sa ujom živjela dok sam bio u armiji.

Armiju sam služio u Šapcu kao običan vojnik vezista. Vojnički život bio je prilično šokantan za mene: došao sam u vojsku u 27. godini, sa mnom su bili mladići od 18, 19 godina, vojnički šabloni su se obrušili sa svih strana. Najteže mi je padalo to što mi je vojska prekinula životnu liniju vezanu za fakultet, postdiplomski studij i tek zasnovanu porodicu. Obuku, koja je trajala sedam mjeseci, završio sam a da nijednom nisam otišao u Sarajevo. U Šapcu su mi starješine bili major Veselinović i poručnik Popović. Prvi je bio blage naravi, suzdržan, ozbiljan, drugi pak oštar, ali pravedan. Poručnik nije dozvoljavao diskusiju, pa kad bih nešto zaustio da kažem prekidaio bio me riječima: „Ne filozofiraj, Tošoviću!“ Naravno, tu nikakve filozofije nije bilo, ali je kod njega uvijek bila prisutna asocijacija da dolazim sa Filozofskog fakulteta. Pred kraj obuke (početkom 1977) pročitao sam da je raspisan konkurs za novinara lista Beogradske armijske oblasti *Vojnik*. Odlučio sam da konkurišem, pa sam poslao prijavu sa osnovnim podacima i nekim svojim literarnim tekstovima, pisanim u vojničkim danima. Vrijeme je

prolazilo, ali odgovora nije bilo, pa sam na konkurs već bio zaboravio. Međutim, kada sam se početkom maja vratio sa višenedjeljne straže na Jevremovcu (blizu Šapca), pozvan sam na raport kod poručnika Popovića. Raport kod vojnika nikad nije izazivao pozitivne emocije, pa sam se i ja pitao koji je razlog poziva na razgovor. Jedino što sam iskopao bilo je to da se pred odlazak na stražu proćulo kako sam među onima koji treba da idu u prekomandu na granicu, što je bilo neobično, jer su tamo slali samo loše vojnike. Kad sam se po PS-u predstavio, poručnik je bez uvoda oštro upitao: „Tošoviću, šta si to ti konkurisao?“ U prvi mah nisam shvatio šta pita, pa sam odgovorio da ne znam. Pomislio sam da me šalju u Vojnu gimnaziju da predajem jezike (jer se i o tome šušalo), ali sam tu misao odmah odbacio, jer sa tom školom nisam imao nikakvog kontakta, niti sam slao bilo kakvu prijavu. A on je još oštrije reagovao: „Kako ne znaš kad je stigla naredba Generalštaba za prekomandu u Beograd?!“ Tada sam se sjetio konkursa u *Vojniku*, pa sam odgovorio da sam konkurisao za vojnog novinara. Poručnik je istim tonom nastavio: „A ko ti je dao dozvolu da konkuriseš?“ Tu sam se već snašao, rekavši da u uslovima konkursa nije stajalo da moram imati odobrenje pretpostavljenih starješina. Poručnik, koji je očigledno imao svoje planove (vjerovatno je želio da preostali dio vojnog roka ostanem u njegovoj jedinici i pomažem u nastavi) nije imao više šta da kaže, osim da se 16. maja javim u redakciju lista *Vojnik* u Beogradu.

Sticajem okolnosti, iznenada sam se našao u Beogradu, gdje sam proveo preostali dio vojnog roka. U redakciji sam saznao da je bilo oko 400 prijava i da je samo četvoro izabrano: novinar beogradske *Politike* Zejnel Zejneli, fotoreporter zagrebačkog *Starta* Davor (ne sjećam se prezimena), novinar sarajevskih *Naših dana* Vojvodić i ja. Glavni urednik bio je major Stipe Sikavica, prijatan čovjek. On nije bio krut kao neki oficiri iz Šapca (uostalom bila je i sasvim druga vojna struktura); prema meni je imao sasvim drugačiji odnos, odnos glavnog urednika prema saradniku, iako su i dalje važila vojna pravila ponašanja i strogo poštovanje hijerarhijskog sistema. On je stimulisao nešablonski način pisanja (koliko je to, naravno, dozvoljavao vojnički način izražavanja), što je meni odgovaralo, jer sam, uz lektorisiranje tekstova, uglavnom pisao reportaže. Tako sam se, zahvaljujući konkursu, ponovo obreo u struci. I ne samo da sam imao priliku da pišem i da se okušam kao lektor, nego sam dobio mogućnost da se bavim naučnim radom. Lektorki rad davao je bogat materijal za analizu. Između ostalog, zapazio sam ortografski problem o kome do tada niko nije pisao. Radilo se o šarenilu u pisanju naziva vojnih oblasti, pa sam o tome objavio kraći rad u vodećem armijskom listu *Front*. Po izlasku iz vojske taj sam rad proširio i pripremio referat za savjetovanje o pravopisnoj problematici u Banjaluci 1978. godine. Drugo, u redakciji sam imao službeničko radno vrijeme od 8 do 15 sati. Za period od 15 do 21 do-

bio sam stalnu propusnicu za izlazak u grad, što je bila najveća vrijednost prelaska u Beograd. To sam, naravno, maksimalno koristio. Tako je nastao dosta neobičan dnevni raspored za jednog običnog vojnika (nisam imao nikakav čin). Prvo bih svratio na jednu od beogradskih pijaca (Kaleničevu ili na Zeleni venac), gdje bih kupio voće, koje sam volio. Na pijaci sam imao interesantne susrete i razgovore sa seljacima, pa sam o tome objavio u *Frontu* jednu reportažu. Poslije toga bih odlazio u Narodnu biblioteku, gdje sam prikupljao građu za magistarski rad, ili bih svratio u čitaonicu blizu Trga Marksa i Engelsa. Tu sam našao kompletne brojeve *Politike* od osnivanja 1904. godine, pa sam počeo da čitam taj interesantan materijal. Tada mi se rodila ideja da provjerim koliko je i šta je *Politika* pisala o jezičkim i lingvističkim problemima. Tokom tih nekoliko mjeseci pročitao sam i zabilježio sve ono što je bilo vezano za jezik, i na bazi skupljenog materijala objavio po izlasku iz armije opširan rad *Jezički prilozi u „Politici“* (nažalost, redakcija sarajevskog *Pregleda* je izostavila najvažniji dio – potpunu bibliografiju *Politikinih* jezičkih priloga). Kao vojni novinar putovao sam po kasarnama, poligonima i pisao reportaže, crtice, zabilješke.

Iz armije sam izašao 7. septembra 1977. godine i ponovo počeo da radim kao asistent. Te i naredne godine potpuno sam se posvetio izradi magistarskog rada. Obiman rad od preko 400 strana predao sam krajem 1977. godine, a odbranio ga u januaru 1978. Rad se toliko svidio prof. Muliću da mi je jedne večeri telefonirao (stanovao sam tada kao podstanar u Travničkoj ulici, kraj Jevrejskog groblja) i predložio da pokrene postupak da se on prizna kao doktorski rad. Prijedlog mi je, naravno, godio, bio je primamljiv, ali sam odgovorio da bi to izazvalo burnu reakciju, da to meni ne treba i da mi neće biti problem napisati i doktorsku disertaciju. Taj moj stav pokazao se kao ispravan mnogo godina kasnije, kada sam učestvovao na konkursima za profesora u Njemačkoj i Austriji i kada su se za priznavanje titule doktora nauka tražili i magistarski rad i doktorska disertacija. Poslije pomenutog razgovora sa prof. Marijom Ančić-Obradović, to je bio drugi slučaj da sam izabrao teže, kompliciranije, ali plodotvornije rješenje. Nažalost, pojaviće se i treći slučaj (u Manhajmu).

Miloš Jevtić

Da li ste, odmah posle magistrature, počeli da pripremate doktorat? Da li je to naučno zvanje ubrzalo Vašu nastavničku karijeru?

Branko Tošović

Nakon odbrane magistarskog rada napravio sam kraću pauzu, a onda prešao na pripremu doktorske disertacije. Prijavio sam je godinu kasni-

je, a mentor je opet bio prof. Mulić. Međutim, 25. novembra 1980. on je iznenada umro u 64. godini, pa sam izradu disertacije doveo do kraja bez mentora (kad je rad bio gotov formalno je izabran mentor, jer je to bila zakonska obaveza). Rad sam odbranio u novembru 1982. godine. Nažalost, prof. Mulić nije doživio taj dan. Tih osamdesetih godina smrt se bila okomila na Odsjek za slavistiku. Prvo je umro prof. Rikard Kuzmić, zatim prof. Tatjana Šeremet. U jesen 1979. prof. Marija Ančič-Obradović je slomila nogu i na operacionom stolu umrla. Najmanje se očekivao odlazak Milovana Milinkovića 1988. godine. Dakle, za nepunih devet godina pet je članova Odsjeka sahranjeno na groblju Bare. Ako se doda odlazak Olge Janić u penziju, može se shvatiti u kakvoj se situaciji našao Odsjek. Iako je sve to ubrzalo moje napredovanje iz zvanja asistenta u zvanje docenta, a zatim vanrednog profesora, nisam bio posebno oduševljen, jer je bio prekinut kontinuitet u usavršavanju. Poslije smrti prof. Marije Ančič-Obradović, morao sam iznenada preuzeti nastavu iz morfologije, a nakon smrti prof. Malika Mulića i nastavu stilistike i to u situaciji kada sam pisao doktorsku disertaciju. Osim toga, nestala je mogućnost konsultovanja o nastavnim pitanjima (pogotovo o stilistici koju niko na Odsjeku nije poznao) i o problemima vezanim za doktorsku disertaciju. Obaveze su se povećale i na porodičnom planu, jer se 1978. godine rodio Vladimir, zatim 1980. Sanja, a 1983. Boris. Sve do 1982. bio sam podstanar, a onda sam dobio na privremeno korišćenje jednosoban stan od 39 m² u Ulici bratstva i jedinstva, u kome sam ostao sve do rata 1992. godine. U takvim stambenim uslovima nije se moglo raditi, pa sam gotovo sve knjige prebacio u kabinet 139 na Filozofskom fakultetu i tu pripremao nastavu i doktorsku disertaciju.

Zbog serije smrti na Odsjeku i sasvim nove situacije trebalo je na drugačiji način djelovati. Da bi se poboljšao rad na Odsjeku i podstakla aktivnost svih onih koji se bave slavistikom, kao predsjednik Odsjeka pokrenuo sam tri inicijative: a) osnivanje Sekcije za slovenske jezike i književnosti pri Društvu za strane jezike i književnosti BiH (zbog ideoloških predrasuda i nepotrebnog zaziranja tadašnjeg predsjednika Društva nije bilo govora o osnivanju Slavističkog društva BiH, iako je ono postojalo u Srbiji); b) organizovanje Sarajevskih slavističkih dana (jednom godišnje); c) izdavanje zbornika pod istim naslovom. Sve je to realizovano (za predsjednika Sekcije su mene izabrali, nešto kasnije organizovao sam Prve sarajevske slavističke dane, onda je izašao i zbornik).

Miloš Jevtić

Kako smo rekli u uvodu, u Moskvi ste proveli četiri godine – kao lektor za naš jezik. Kako se prvi duži boravak u Moskvi odrazio na Vaš budući rad? Kako ste se osećali u Moskvi, a kako ste, opet, doživljavali Sovjetski Savez, koji je tada živio svoje poslednje doba?

Godine 1984. Savezni zavod za međunarodnu naučno-tehničku, prosvjetnu i kulturnu saradnju objavio je konkurs za lektora za srpskohrvatski jezik u Moskvi. Prijavio sam se i prošao na republičkom, a zatim i na saveznom nivou. Potom je sovjetska strana dala saglasnost, pa sam u oktobru 1985. godine otputovao u Moskvu. Nekoliko dana prije odlaska održan je Jugoslovenski kongres slavista na Igmanu kod Sarajeva.

U novembru je doputovala u Moskvu moja porodica (mali Boris imao je svega dvije godine, putovanje vozom mu se bilo odužilo, pa je nekoliko puta tražio da izađe, ne shvatajući da su okolo nepregledne snježne ravni). Od Univerziteta smo dobili trosoban stan na sedmom spratu u Olimpijskom selu i tu ostali sve do 1988. godine. MGU je imao na dva sprata osam stanova (četiri trosobna i četiri jednosobna). Na mome spratu stanovao je prof. Skuneveld (koga je kasnije zamijenio američki profesor istorije), profesor filozofije iz DDR-a (zvali smo ga Fridrihom), Milosav Čarkić i ja. Sprat niže živjeli su Japanci, Norvežani i Mađari. Pored njih nalazio se jednosobni stan u kome je predstavnik MGU Marija A. Vasiljeva držala stvari neophodne za ostale stanove.

Godine provedene u Moskvi podudarile su se sa pojavom Mihaila S. Gorbačova i perestrojkom. Promjene do kojih je dolazilo (demokratizacija, glasnost i sl.) primao sam kao znak nečega što je davno trebalo sprovesti. Osjetio sam da promjene zahvataju i jezik, pa sam, koliko mi je poznato, prvi u pismenoj formi upotrijebio izraz „jezik perestrojke“ u radu koji je objavljen 1988. godine u časopisu *Русский язык за рубежом*. U vezi s tim prilogom imao sam nekoliko razgovora sa članovima redakcije. Naime, glavni urednik Ana V. Abramovič pregledala ga je i rekla da će ga objaviti. Koji mjesec kasnije nazvao me je u Olimpijsko selo član redakcije (mislim da je to bila Stepanova) i zamolio da dođem u redakciju na razgovor. Kad sam stigao, objasnili su mi da je rad pregledao „обществовед“ (stručnjak za društvene nauke) i da on ima niz primjedbi. Upoznali su me sa njima i, pošto su bile nevažne za suštinu teksta, prihvatio sam ih. Međutim, na jednu primjedu sam reagovao negativno. Naime, u tekstu sam pored pohvala perestrojci i demokratizaciji jezika istakao sumnju da će sve ići kako treba. To sam izrazio kao mogućnost metastaze perestrojke. Za taj izraz su se uhvatili i glavni urednik i recenzent. Predlagali su da tu konstataciju izbacim. Ja sam, međutim, smatrao da treba da ostane, sa sljedećom motivacijom. Prvo, to je faktički bila jedina kritička opaska, bolje reći sumnja. Drugo, časopis je bio suviše pozitivistički usmjeren (kritike društvenih kretanja uopšte nije bilo), pa sam smatrao da i on mora biti u duhu vremena, odnosno da mora drugačije (tačnije kritičnije) pisati. Pošto se nismo mogli složiti, rekao sam da ne želim da se rad objavi ako se izbací navedena misao. Na tome smo se rastali. Ma-

lo kasnije moj je tekst dat na još jednu recenziju, Valeriju V. Morkovkinu, koji je rekao da u navedenoj rečenici „нет ничего крамольного“ (nema ničeg strašnog) i da predlaže da se objavi bez izmjena. I doista, prilog je izašao sa konstatacijom da u perestrojci može doći do metastaza, što se kasnije faktički i desilo. Pokušavajući da nađem odgovor zašto se u vrijeme velikih promjena redakcija ovog časopisa toliko bojala jedne jedine kritičke primjedbe, došao sam do zaključka da je glavni razlog bio u tome što se tada pojavilo čuveno pismo Nine A. Andrejeve – „Не хочу поступиться принципами“, sa staljinističkim, antireformskim stavovima. Mihail S. Gorbačov se tada nalazio u inostranstvu, pa je to ocijenjeno kao pokušaj državnog udara (ili pripreme za njega). Stoga su vodeće ličnosti sredstava masovnog informisanja ispoljavale veliku opreznost, bojeći se da ne naprave grešku koja ih je mogla stajati službenog položaja.

Miloš Jevtić

Dakle, bili ste, moglo bi se i tako reći, očevidac perestrojke.

Branko Tošović

U Moskvi sam pratio kako perestrojka doživljava vrhunac i kako postepeno gasne, sve više nagovještavajući da će preći u krizu, čak metastazu. Vrhunac perestrojke je bio negdje u vremenu održavanja Kongresa KPSS. Tačnije, to je bio zvjezdani trenutak njenog tvorca Mihaila S. Gorbačova. Baš u to vrijeme dobio sam grip i bio primoran da ostanem u krevetu. Zbog visoke temperature nisam mogao čitati, pa sam po čitav dan i do kasno u noć gledao televiziju. Ona je prenosila tok kongresa. Mihail S. Gorbačov je dugo govorio. Bio je samouvjeren, odlučan. Njega sam prilično shvatao. Mnogi, pak, govornici tako su nastupali da se baš ništa nije moglo razaznati: niti šta žele, niti kakve promjene predlažu. Već tada bilo je vidljivo da se mnogi slažu sa promjenama samo na riječima. Tako će praznoslovlje postati jedno od obilježja jezičkog izraza perestrojke. Tome je dosta dopriniosio i M. S. Gorbačov, jer ponekad u nastupima nije nalazio mjere: govorio je i govorio. Stoga se nisam iznenadio sljedećem slučaju. Otišao sam da kupim hljeb, međutim, kao što je to bilo uobičajeno u to doba, morao sam stati u poduži red. Ispred mene su bila dva postarija čovjeka. Nisu razgovarali. Međutim, jedan je od njih bez ikakva uvoda rekao: „А Сталин выступал три минуты.“ I začutio. Bila je to aluzija na dugačak Gorbačovljev govor na kongresu. Dakle, i obični ljudi su već tada zapazili da se suviše govori. Tome što je perestrojka prilično metastazirala doprinio je njen inicijator potezima učinjenim na samom početku. Potpuno je neshvatljivo da čovjek od koga se mnogo očekivalo obilje-

ži svoj dolazak i svoje promjene zabranom. Radi se o borbi protiv alkohola, koja je nanijela ogromne štete perestrojci. Pojavile su se „meneralne“ svadbe, čak i oni koji su se nalazili u inostranstvu bojali su se da popiju čašicu pića. Najgore je bilo što su moskovske ulice preplavili ogromni redovi za alkohol (tzv. „петли Горбачева“). Nabaviti votku bio je pravi podvig. Milicioneri su zaustavljali inostrana kola bez ikakva razloga, samo da bi dobili flašu pića. Stoga su gotovo svi stranci držali u autu „бутылку“. Ja sam vozio ladu („жигули“) i takođe imao kraj sebe piće. Pored votke bile su velike nestašice pojedinih prehrambenih proizvoda (najviše mesa i voća). Najteže je bilo krajem maja i početkom juna, kad bi prodavnice ostale bez posljednjih zaliha voća i povrća, pa bi jedino rješenje bila kupovina na skupim pijacama. Zimi je najveći problem bilo južno voće. Kad bi se ono pojavilo, formirao bi se dugi red. Jednom sam izašao iz stanice metroa „Юго-западная“ i ugledao red. Bilo je hladno (oko minus 20). Pitao sam šta se prodaje. Odgovoreno mi je: narandže iz Kalifornije. Stao sam u red i nakon sat čekanja žena ispred mene kupila je posljednju narandžu.

Zbog velikih nestašica, uvijek sam se sa putovanja u Jugoslaviju vraćao sa koferima punim hrane. Najčešće sam donosio kobasicu, vegetu, konzerve, slatkiše, voće, ulje (jer se rusko ulje toliko „čulo“ da sve što bi se napravilo na njemu nije se moglo jesti) i dr. Međutim, nije sve uvijek stizalo do djece. Jednom sam u Beogradu uzeo dva-tri kilograma grožđa i banana te sjeo u voz. Pošto sam voće kupio na željezničkoj stanici, nisam ga mogao staviti u kofere, pa sam ga držao u plastičnim vrećama. Na graničnom prelazu Čop ušla je žena carinik i, kad je ugledala blještave bobice grožđa i zlatnožutu boju banana, potpuno se izgubila. Govorila je: „To nemate pravo uvesti“, i ne gledajući me, ne objašnjavajući, ne praveći zapisnik, zgrabila je što je brže mogla voće i isto tako hitro izašla iz kupea i vagona. Nijemo sam posmatrao kako, kao zvjer u šumi, odnosi plijen koji joj nepravedno pripada. Razmišljao sam: sigurno ima djecu željnu hrane. Ali, zar je dotle došlo da se na taj način zadovoljavaju potrebe?

Pošto je u Rusiji već odavno bio izražen problem sa hranom i budući da su redovi postali sastavni dio mentaliteta, а авоська (pletene vrećica za nošenje hrane i sitnih stvari, vrećica koju je stalno trebalo imati sa sobom, jer se nikad nije znalo šta može da se pojavi u prodaji, niti se imala gdje kupiti obična papirna kesica) bila sastavni dio garderobe, trebalo je ublažiti taj problem racionalnom raspodjelom prehrambenih proizvoda. Jedan od izlaza bio je sistem „заказов“. On se sastojao u tome što su određene kategorije stanovništva dobijale mogućnost da se redovno i olakšano snabdijevaju. Tako je i pri samoposluži u Olimpijskom selu postojao takav odjel. Recimo, ponedjeljkom su penzioneri mogli dobiti deficitarne proizvode (отovarиваться), kao što je to bila „гречка“ (pržena heljda), bolje vrste svježeg i sušene ribe (кета,

горбуша i dr.), šećer, „сгушенка“ (koncentrovano mlijeko), meso i sl., utorkom vojna lica, srijedom invalidi, četvrtkom veterani rata. Postojala je još jedna kategorija – porodice sa troje ili više djece (многодетные семьи). Za to sam slučajno saznao godinu dana po dolasku, pa sam se raspitao da li i ja mogu da koristim usluge Стола заказов, jer je doista bio veliki problem redovno se snabdijevati osnovnim živežnim namirnicama. Iznenadio sam se kada sam saznao da propusnicu treba dobiti u Odjeljenju za kulturu Gagarinskog rejona (Отдел культуры Исполкома Гагаринского райсовета), jer mi nije bilo jasno kakve veze ima kultura sa mesom, ribom ili koncentrovanim mlijekom. Otišao sam u rejonsko odjeljenje i doista dobio 11. novembra 1996. zelenu knjižicu Удостоверение № 36902 многодетной семьи. Od tada sam svake nedjelje išao tamo i nabavljao ono što se nudilo.

Krajem aprila 1986. godine, kad je proljeće već uhvatilo maha, dani bili duži i topliji, snijeg otopio i priroda počela da se budi, pozvao nas je u goste „deda Dime“, kako su djeca zvala Dimitrija Boškova, lektora za makedonski jezik, koji je zajedno sa suprugom Simkom stanovao pored nas u Olimpijskom selu. Dimitrije Boškov je bio veseo i komunikativan čovjek. Djeca su ga stoga voljela. Jednom se sa njim desio ovakav slučaj. Jadranka i ja smo morali nekud da odemo, pa smo zamolili Dimeta da pričuva Borisa, koji je imao 3 godine. Dime se složio i prešao u naš stan. Kad smo se vratili kući i otvorili vrata, iz sobe je izašao Boris i, držeći prst na usnama, rekao: „Psst, deda Dime spava.“ Pogledali smo u sobu i vidjeli Dimeta kako sjedi u fotelji i spava kao u krevetu. Nasmijali smo se i upitali Borisa kako mu je pošlo za rukom da uspava dedu Dimeta.

Dakle, te noći (23. aprila) otišli smo kod Dimeta i zadržali se do duboko u noć. Dime je servirao meze i vino, a zatim je uzeo balalajku i počeo da pjeva i svira. Pravio je jak crni čaj, čaj koji nisam mogao piti (kad bih ga pozvao u goste i skuvao čaj, uvijek bi se vidjelo da njegovom jačinom nije bio zadovoljan). Jadranka mu se pridružila sa gitarom. Sa nama je bio i drugi lektor za srpskohrvatski jezik Milosav Čarkić. Duvao je neki čudan сув вјетар. Kasnije sam se često vraćao na tu noć i taj вјетар.

Dva dana kasnije (26. aprila) gledao sam u 21.00 ruski dnevnik *Время* i sjedio za pisačom mašinom, kada je neko pozvonio. Ušao je prilično uplaširen prof. Skuneveld, poznati američki lingvista, jedan od učenika i nastavljача Romana Jakobsona. Bio je pozvan na jedan semestar na Moskovski univerzitet. Stanovao je na istom spratu. Sa njim je u Moskvu doputovala njegova porodica (žena i troje djece). Upoznali smo se i prijateljili. Gotovo svako veče viđali smo se i vodili lingvističke razgovore (jedan dio objavio sam kasnije u sarajevskom časopisu *Odjek*). Prof. Skuneveld, punačak čovjek šezdesetih godina, imao je originalne poglede, izgledao malo rasejano, što se ispoljavalo i u go-

voru. Dakle, ušao je i zapitao da li sam čuo de se nešto desilo sa nekom ruskom centralom. Odgovorio sam da sam upravo gledao vijesti na televiziji i da su samo javili da je došlo do oštećenja na jednoj atomskoj elektrani (TASS-ova informacija je bila dosta štura i glasila je: došlo je do kvara, oštećen je jedan od atomskih reaktora, preduzimaju se mjere da se eliminišu posljedice havarije, nastradalima se pruža pomoć, obrazovana je vladina komisija). Spomenuto je bilo mjesto, ali nikad nisam čuo za njega, pa ga nisam ni zapamtio. Bio je to Černobilj. Kazao sam prof. Skuneveldu da mislim da nije ništa strašno. Doista sam smatrao da događaj ne zavrđuje posebnu pažnju, pa sam želio nastaviti sa radom. Prof. Skuneveld je zamahao glavom i objasnio da je razgovarao sa ljudima iz američke ambasade, koji su rekli da je, prema prvim saznanjima, došlo do ozbiljnog i opasnog kvara, pa su ga upozorili na ozbiljnost situacije.

Miloš Jevtić

Kako ste Vi doživeli černobiljsku dramu? Da li ste, kao i Vaš američki kolega, bili uznemireni? Kako ste te događaje objašnjavali svojoj porodici i prijateljima u Jugoslaviji?

Branko Tošović

Te je večeri počela černobiljska faza boravka u Sovjetskom Savezu. Profesor Skuneveld se nakratko zadržao, jer mu se očigledno žurilo da sazna što više o događaju. Ja sam se malo zamislio, ali ipak nisam smatrao da je situacija ozbiljna. Međutim, počeo sam da pratim program na svim televizijskim kanalima. Naredne emisije na radiju i televiziji nisu donijele ništa novo, samo je ponovljeno da je došlo do havarije na atomskoj centrali u Černobilju. Informacija je bila oskudna i možda baš zbog te škrtosti počela je i kod mene da raste podozrivost. Te večeri uključio sam radio i počeo da tražim strane emisije na ruskom. I to će se nastaviti nekoliko dana. Došlo je do prave konfuzije u glavi: strane stanice, uključujući i Radio Beograd, neprestano su govorile o velikoj ekološkoj katastrofi, a sovjetska sredstva informisanja gotovo da su ćutala. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, ipak su počela da se pojavljuju službena saopštenja; istina, bila su dozirana, kao da su vagana na apotekarskoj vagi i, kako se kasnije ispostavilo, daleka od realnosti.

Došao je Prvi maj, praznik rada. On je obilježen kao da se ništa strašno ne dešava. Mi smo se takođe normalno ponašali. Moj prijatelj Igor Roščahovski, sa kojim sam se upoznao kad sam vodio prvu grupu turista po Jugoslaviji, predložio je da odemo gledati fudbalsku utakmicu na Lenjinovom stadionu u Lužnjikama. Sa nama je pošao i Milosav Čar-

kić. Igorova žena Tanja ostala je sa Jadrankom. Bilo je oblačno i povremeno je padala kiša. Na sam 1. maj televizija je dala specijalni izvještaj iz Kijeva kako bi pokazala da je tamo sve u redu. I doista, kada bi se sudilo po reportaži, moglo se zaključiti da se radi o normalnoj situaciji: u Kijevu sunčan dan, ljudi šetaju po ulicama i parkovima. Reporter je čak uzeo kraću izjavu trudne žene sa dječijim kolicima, koja je mirno izjavila da je sve u redu. Kasnije će biti jasno koliko je sve to bila „pokazyxa“. Međutim, takvu veliku katastrofu teško je bilo prikriti. Istina se sve više probijala i u Moskvi. Ja sam svako veče slušao Radio Beograd, na razne načine nabavljao jugoslovensku štampu, razgovarao sa ambasadorom. Prof. Skuneveld mi je takođe prenosio informacije iz američkih izvora. Gotovo svaki dan zvao sam rodbinu i bliske u Jugoslaviji. Kad sam se prvi put javio roditeljima, uspaničenim glasom su pitali jesmo li živi. Začudio sam se takvom tonu, ali sam kasnije, kad sam došao u Sarajevo, shvatio o čemu se radi: u Jugoslaviji je o svemu otvoreno govoreno, čak je možda tenzija bila previše potencirana, pa su mnogi, prema onome što sam čuo, bili u pravoj panici. A mi smo u Moskvi mirno živjeli i radili. U početku bio sam skeptičan prema vijestima koje su davale zapadne radio stanice. S druge strane, očito je bilo da se nije moglo i nije smjelo vjerovati sovjetskim sredstvima informisanja, pa sam mislio da je istina negdje u sredini: da, nešto se desilo, ali nije tako strašno kako govore na zapadu i nije tako bezazleno kako se željelo prikazati u Sovjetskom Savezu. Međutim, kako je vrijeme prolazilo, kazaljka istine sve se više pomjerala ka zapadu. Najbolja potvrda ozbiljnosti situacije bio je poziv iz jugoslovenske ambasade da dovedem djecu kako bi nuklearni stručnjaci iz Vinče na odjeći i obući utvrdili prisustvo radioaktivnosti. Njihovi nalazi bili su, na sreću, negativni. Kad je, najzad, istina izbila na površinu, počele su stizati sa radija i televizije informacije da Moskva nije zahvaćena radioaktivnim oblakom i da ne postoji nikakva opasnost. Mene je tješilo što u vrijeme katastrofe nismo bili na putu, pogotovo ne u području Ukrajine i Bjelorusije i što su dolazila prilično kompetentna uvjerenja, sve do onog koje mi je prof. Skuneveld prenio: Amerikanci su takođe mjerili radijaciju u Moskvi i nisu bili uznemireni rezultatima. Međutim, ako stižu protivurječne informacije, ne može se nikome vjerovati. Ja sam se, pak, stalno sjećao onog vjetra u noći koju smo gotovo do zore proveli kod „dede Dimeta“. Upravo je tada i došlo do havarije u Černobilju u kojoj je rušenjem konstrukcije 4. reaktora veličine 16-spratnice (koji je bio u pogonu tek 900 dana) izbačeno u vazduh 20 miliona kirija radioaktivnosti (u samom reaktoru ostalo je oko 100-200 tona visokoaktivnog atomskog goriva). Bila je to najveća tehnička katastrofa u istoriji čovječanstva. U zapadnim sredstvima javnog informisanja nazivana je globalnom katastrofom. Černobiljski oblak radioaktivnosti nekoliko puta je obletio Zemlju. Da li je vjetar, koji nikad do tada, ni kasnije, nisam u Moskvi doživio, bio izazvan eksplozijom ili nečim drugim – ni danas mi nije jasno.

Ćutanje i neobavješćavanje javnosti neki su kasnije, ne bez razloga, okvalifikovali kao genocid nad sopstvenim narodom. Doista se radilo o prevari i vlastitog naroda i svjetske javnosti. Najgore je ipak bilo to što je stravična istina skrivana od naroda. Stanovništvo SSSR-a je upoznato o eksploziji sa zakašnjenjem od dva dana. Tačnije, žitelji velike države su posljednji u svijetu saznali za katastrofu (havarija se desila 24. aprila, a tek 26. aprila pojavila se prva informacija), bez obzira na to što je u to vrijeme bila proglašena „glasnost“. Ali razlika između „glasnosti“ i slobode javnog informisanja bila je ogromna. Recimo, kad je došlo do katastrofe i kada je zaražena ogromna površina SSSR-a, specijalna komisija Politbiroa CK KPSS je donijela apsurdnu odluku o tome da se meso iz Černobilja može koristiti ako se opere vodom. U informacijama je zona radijacije bila svedena na svega 30 kilometara. Čak se i Ministarstvo zdravstva bilo uključilo u proces svjesnog dezinformisanja javnosti, pa je, između ostalog, dizalo dozvoljeni nivo radijacije na nivo veći od normalnog i po deset-dvadeset puta. Tadašnji član Politbiroa Nikolaj I. Riškov je to objašnjavao činjenicom da ni članovi najvišeg rukovodstva nisu znali šta se zaista desilo i dešava, pa su stoga bili oprezni. Ta opreznost je i kasnije ostala prisutna, o čemu svjedoči činjenica da je sam Riškov devedesetih godina predao u Centralni partijski arhiv nekoliko paketa koji su povezani sa Černobiljem i koje je „засекретил“ na 20 godina. Godine 1986. perestrojka je bila još u začetku, riječ „glasnost“ se slabo probijala, iako je zvanično bila proglašena. Informisanje je faktički bilo kao i prije. Politbiro je izdavao direktive o načinu kako osvijetljavati situaciju u Černobilju.

Posljedice katastrofe bile su ogromne. Radioaktivnošću je bila zahvaćena polovina Ukrajine, na kojoj je živjelo oko tri miliona ljudi. Svaki peti stanovnik Bjelorusije i svaki deseti stanovnik Ukrajine imao je vidljive posljedice havarije. Cijena likvidacije samo na teritoriji Ukrajine, Bjelorusije i Ukrajine iznosila je oko 300 milijardi dolara. Tri i po miliona građana Rusije nastradalo je na ovaj ili onaj način, više od 300.000 ljudi koji su učestvovali u likvidaciji imali su posljedice. Od opekotina, raka, leukemije do 1996. umrlo je oko 8.000 učesnika likvidacije katastrofe. Ostalo je 30.000 invalida od kojih je više od 5.000 već nakon šest-sedam godina podleglo. Prije Černobilja u Bjelorusiji se gotovo nije znalo za rak štitne žlijezde, a za 10 godina nakon havarije broj je oboljelih uvećan čak 200 puta. U Ukrajini je tri puta povećan broj oboljelih od iste bolesti i za tri četvrtine broj onih koji su dobili infarkt. U černobiljskoj zoni je zabilježen „стремительный рост“ tuberkuloze. Više od 80% stanovnika te zone bilo je zahvaćeno depresijom. Velik broj „likvidatora“ katastrofe je, nakon havarije, u očaju nju izvršilo samoubistvo. Oko 30% se propilo. Stoga su u Bjelorusiji poredili broj černobiljskih žrtava sa brojem nastradalih u Drugom svjetskom ratu.

Situacija sa zagađenim zemljištem bila je takođe katastrofalna. Oko 60.000 kilometara Rusije bilo je zahvaćeno radioaktivnošću. Teritorija kontaminirana cezijem obuhvatala je 160.000 km²; na njoj je živjelo više od 3 miliona ljudi, od toga 600.000 djeca. Oko 310 km² plodnog zemljišta eksplozija je pretvorila u neupotrebljivu površinu.

O Černobilju govorim opširnije, jer se taj događaj desio nepunih pola godine nakon mog dolaska u Rusiju. Od tada svaki moj dolazak biće obilježen nekim interesantnim, neobičnim događajem. Tačnije, u vrijeme gotovo svih važnijih događaja, posebno kriznih, koji su se do današnjeg dana desili u Rusiji, nalazio sam se u Moskvi: perestrojka, GKČP, oktobar 1994, 17. avgust 1998, terorizam (ubistvo Vladislava Listjeva, eksplozije u trolejbusima, na ulicama i u prostorijama). Jedino nisam bio kad je umro Leonid I. Brežnjev, ali i tada je trebalo da se nađem u SSSR-u. Naime, dan prije njegove smrti bio je predviđen odlazak sa delegacijom Sarajeva i BiH u Azerbejdžan, ali je posjeta odložena zbog Brežnjevljeve smrti. Kad je umro Jurij V. Andropov, za vrijeme Olimpijade u Sarajevu, otišao sam, kao prevodilac, sa Brancom Mikulićem da sovjetskoj delegaciji izrazim saučešće.

Drugi razlog je u tome što je Černobilj ostao duboko u meni, tako duboko da sam po povratku u Sarajevo 1991. godine na prvi „černobiljski impuls“ (ili sindrom, ako hoćete) reagovao. On je došao od Duška Tomića koji je predložio da osnujemo Dječiju ambasadu, koja bi pomagala djeci čitavog svijeta i da prva akcija bude jednomjesečni oporavak černobiljske djece kod nas (što smo kasnije i realizovali). Ali, niko nije mogao ni slutiti da će ne manja katastrofa zahvatiti i djecu Sarajeva i mnogih drugih gradova. Zbog toga mi se čini da su kataklizme čiji sam kasnije bio sudionik počele one noći između 23. i 24. avgusta 1986. godine.

Tokom četvorogodišnjeg boravka u Moskvi imao sam dva duža putovanja. Jedno je bilo u Kinu (dvije nedjelje krajem aprila 1989. zajedno sa porodicom) pred sam dolazak Mihaila S. Gorbačova u Peking. Glavni grad Kine je za Evropejca neobičan. Posebno – Kineski zid i Zabranjeni grad. Ali, jedno osjećanje mi se posebno urezalo u sjećanje. Izašli smo iz robne kuće u kojoj se prodavala svila. Sa sobom sam imao video kameru (kojom sam stalno snimao), pa sam htio da malo prođem pješke pekinškom centralnom ulicom i da ponešto zabilježim kamerom. Odjednom sam uletio u pravu bujicu ljudi – oni su širokim trotirom u talasima dolazili i prolazili pored mene. Bili su to obični prolaznici, ljudi koji su izašli u šetnju ili da nešto kupe. Ali, toliko ih je bilo da sam se osjećao kao da se nalazim u mravinjaku. Nigdje do tada nije prilazilo i prilazilo toliko ljudi, niti ih je istovremeno išlo u suprotnom pravcu. Utisak su pojačavali biciklisti koji su u valovima promicali.

Drugo je bilo kružno putovanje po Sredozemlju (takođe sa porodicom). Otputovali smo avionom u Odesu, a odatle krenuli luksuznim

brodom *Dmitrij Šostakovič* za Istambul, Napulj, Đenovu, Barselonu, Tunis i Atinu. Noću se putovalo, a danju boravilo u nekom od sredozemnih zemalja i gradova. Bilo je ljeto, pa su i vrućine bile velike. Akropolj u Atini smo posjetili na temperaturi višoj od 40 stepeni.

Miloš Jevtić

Kako ste Vi proveli te moskovske godine? Da li se porodica navikla na ruske uslove života? Da li ste se sretali samo sa ruskim kolegama ili su se svi iz tadašnje Jugoslavije posebno okupljali?

Branko Tošović

U Rusiju sam doputovao kad je perestrojka uzimala maha, a vratio se iz nje kada je Gorbačov silazio sa političke scene. Porodica i ja smo boravak u Moskvi doživjeli na poseban način.

U Olimpijskom selu Sanja je pošla u prvi razred osnovne škole. Svečanost je bila simpatična. Prvačići su se postrojili ispred škole, a zatim se začuo первый звонок (prvo zvonce). Tog toplog 1. septembra 1996. godine kćerka je obukla tamnu školsku uniformu, u kosu stavila veliku bijelu mašnu i sa ogromnim buketom cvijeća (običaj je bio da svaki učenik, u znak pažnje, dariva učiteljici buket) uputila se u školu. Pratio sam je sa balkona: išla je ponosno hitrim koracima. Buket je bio dugačak i težak, pa ga je stavila na desno rame. Sa sedmog sprata izgledala je sićušno, a buket je dobijao mnogo veće razmjere, pa se činilo kao da nosi neku čudnu lopatu. Pošto je pošla u prvi razred prije vremena (sa šest godina), školu u početku nije ozbiljno shvatala. Kad bismo je tih prvih dana upitali kakvu je ocjenu dobila, odgovorila bi: „Sad ćemo da vidimo“, i uzimala „Дневник“ u koji su zapisivane ocjene i domaći zadaci. Tih se dana prilično umarala, pa bi, kad bi došla kući, odmah zaspala. Jednom se zaključala i tako tvrdo spavala da nije čula ni dugotrajnu zvonjavu, ni zvuk telefona, pa je Marija Andrejevna morala obiti vrata. Na kraju školske godine Sanja je imala vrlo dobar uspjeh. Kad je donijela ocjene, kazala je da je učiteljica dijelila neke „diplome“, ali njoj „не хватило“. Nasmijali smo se i objasnili da se ne radi o tome da nije bilo dovoljno diploma, nego da su nagrađeni samo najbolji učenici.

Kad su došla u Moskvu, djeca gotovo da nisu znala ruski, iako su im oba roditelja predavala taj jezik. U početku sam im pripremao rječnik najfrekventnije leksike, međutim oni su se ubrzo „otkačili“ i sa drugom djecom počeli sve više komunicirati. Te jeseni 1985. godine Boris i Sanja su pošli u obdanište, a Vladimir je nastavio prvi razred započet u Sarajevu. Boris je imao dvije godine i nije želio da ide u obdanište. Međutim, postepeno se bio navikao, pa je svaki radni dan ostajao od 8 do 18

sati. U početku ništa nije razumio, a onda se počeo uklapati u okolinu. Tih prvih dana, kad bi došao kući, sa njim bih nastavio da govorim ruski, jer sam mislio da će i na taj način brže ovladati jezikom nove sredine. Međutim, nailazio sam na otpor riječima: „Tata, nemoj tako (= govoriti), nisi učiteljica.“ Boris nije shvatao da je jezik u obdaništu drugi jezik u odnosu na onaj koji se govori kod kuće, on je samo razumio da postoji razlika između onoga kako se komunicira u obdaništu i u porodici. Zimi bi bilo dosta hladno, pa bi Boris oblačio „skafander“ i ličio na neobičnu debelu lutkicu. Jednom je bila velika studen i duvao je snažan vjetar. Ispred zgrade bila je zavjetrina. Međutim, kad smo izašli, naletjeli smo na uragan koji je iznenadio i mene i Borisa. Da ga nisam držao za ruku, odletio bi nekoliko metara. Vjetar je nanosio snijeg i tako snažno i neobično zapljusnuo Borisa da je počeo gubiti dah. Brzo sam ga podigao i uvukao u svoju vindjaknu. U vrijeme Borisova boravka u obdaništu nekoliko puta bio je proglašen „karantin“ (djeca nisu išla u obdanište, jer bi se pojavila ova ili ona bolest, počev od bezazlenih infekcija do opasnih oboljenja, kao što su šarlah i dizenterija). Međutim, za divno čudo, Boris za te četiri godine nije više od sedam-osam dana izostao iz obdaništa. U njemu je već nakon pola godine stekao velikog druga – Švigina. Jednom sam došao po Borisa i počeo da mu pomažem da se obuče. Švigin mi je prišao i rekao: „А знаете, что я также из Югославии?“ Upitao sam: „А из какого города?“ Odgovorio je: „Не знаю.“ Nasmijao sam se i shvatio da Boris dobro populariše domovinu. On je već nakon pola godine normalno govorio ruski. Jednom je bio nešto ljut na mene, pa mi je rekao: „Папа, я тебе брошу на помойку!“ Stao sam začuđeno, ali sam se samo nasmijao, jer je bilo jasno da, kroz igru i potpuno nesvjesno, ulazi u dubinu jezika koji samo pola godine ranije uopšte nije znao. U tom prvom periodu, kada nije dobro govorio ruski, Boris je u dječijim ratnim igrama obično dobijao zadatak da bude Nijemac (kao stranac), što se njemu nije baš sviđalo. Posljednju, četrtnu godinu vozio sam ga svaki radni dan sa Kuzuzovskog prospekta u Olimpijsko selo i uveče ga uzimao. Tada je Jadranka radila po čitav dan u Predstavništvu Privredne komore Jugoslavije, pa sam preuzeo na sebe obavezu da Borisa ujutro odvozim, a uveče vraćam. Na sreću, imali smo dvojka kola, pa nije bilo problema sa prevozom.

Vladimir se bio dobro uklopio u sredinu. U početku je bio suzdržan, a onda je počeo da izlazi na каток (klizalište) na kome je sa svojim vršnjacima igrao hokej. Upoznao se sa malim Vasjom, pječgavim i ridokosim dječakom sa kojim se i sada povremeno sastaje i dopisuje. Sa njim se skijao, uveče susretao kod nas ili kod njega. Vladimir je već od tih godina pokazivao crte karaktera koje će kasnije razvijati: volio je da čita (pri čemu bi se potpuno isključio), bio je suzdržan i prilično ozbiljan.

Djeca su nakon dvije godine naučila jezik tako da su u kući između sebe govorila ruski (jednom sam kamerom zabilježio slučaj kada se pre-

piru između sebe na ruskom jeziku). Međutim, uticaj stranog jezika na maternji nije se mogao izbjeći, pa je interferencija sve više dolazila do izražaja. Protiv nje se nisam borio, jer sam smatrao da je bolje da se ne miješam i, možda, poremetim brže usvajanje jezika sredine. Ta interferencija se kasnije iskomplikovala pojavom i trećeg jezika – njemačkog.

U periodu od 1985. do 1988. stan u Olimpijskom selu bio je mjesto okupljanja onih koji su na ovaj ili onaj način bili vezani za jezik i lingvistiku. Tada se u Jugoslaviji još uvijek dobro živjelo i u Moskvu često dolazilo. Najčešće su to bili profesori iz Beograda (na primjer, prof. Bogoljub Stanković, prof. Predrag Piper), iz Skoplja (Maksim Karanfilovski, koji je kasnije radio kao lektor za makedonski jezik), poznanici i prijatelji iz Beograda (Dragiša Živković), nastavnici ruskog jezika koji su dolazili na stručno usavršavanje (Radomir Lončarević, Milutin Vuković, Savić Jovanović, Dragiša Elez), studenti ruskog jezika (Safet Kešo). Bilo ih je i iz drugih zemalja, recimo, prof. Josip Matešić. Sa njim sam se upoznao na Kongresu MAPRJAL-a u Budimpešti 1986, na koji sam otputovao kao predstavnik Jugoslavije u Generalnoj asambleji. Bio je neposredan i prijatan u komunikaciji. Kad su nam pokazivali Parlament, izbilo je iz njega slavonsko porijeklo: vodič je ponosno ukazivao na divne prostorije obložene drvetom, a prof. Matešić mi je tiho dobacio da su sve to dovukli iz njegove Slavonije. Prof. Bečkog univerziteta Josip Ham se takođe jednom našao kod nas (sa njim sam se upoznao tokom višegodišnjih ljetovanja na ostrvu Lopud kod Dubrovnika, gdje je imao kuću i ljeti provodio veliki dio vremena). Od te posjete ostala je slika na kojoj drži malog Borisa u krilu. Boris i ja smo ga ispratili na taksi na Mičurinskom prospektu. Koji mjesec kasnije iznenada je umro u Beču. Naravno, česti su bili i ruski gosti, na primjer, Igor F. Roščahovski sa suprugom Tanjom, Valerij V. Morkovkin sa Jelenom Maksimovnom, Vladimir P. Gutkov, Valentina N. Zenčuk, Irina J. Ivanova i dr. U posjetama su bile i kolege iz Bugarske, Poljske i drugih zemalja, Jadranske kolege sa posla (Petar Mijović, Mile Kubura), Jugosloveni na privremenom radu u Moskvi (Mirko Latinović sa suprugom, Miomir Bidžovski, Petar Kalaba). Međutim, najčešći gost bila je skromna, nenametljiva, suzdržana i prijatna Marija Andrejevna Vasiljeva, koju su djeca tako zavaljela da su je primala za rođenu bakicu. Oko djece ona je prilično pomagala. S naše strane nastojali smo da joj olakšamo nabavku hrane i deficitarne robe.

U Moskvi sam se postepeno upoznao sa vodećim ruskim lingvistima i ulazio u njihov krug. Bilo je to vrijeme kontaktiranja i druženja sa nizom naučnika od kojih bih spomenuo samo neke.

Sa Valerijem V. Morkovkinom, rukovodiocem Sektora za leksikografiju Instituta za ruski jezik *A. S. Puškin*, upoznao sam se na sljedeći način. Kad sam početkom osamdesetih godina došao na mjesec dana u

Moskvu radi pripreme doktorske disertacije, otišao sam u Institut za ruski jezik *A. S. Puškin*. Htio sam razgovarati sa Olgom Danilovnom Mitrofanovom, koja je odbranila doktorsku disertaciju o naučnom stilu, što je za mene bilo interesantno. Do tog razgovora nije došlo, iako je bio zakazan, jer je Olga Danilovna bila zauzeta. Pošto sam imao dosta vremena na raspolaganju, htio sam se upoznati sa Institutom. Razgledao sam sve njegove dijelove, pročitao informacije na oglasnim tablama, otišao u biblioteku i pokucao na jedna vrata – na kabinet Valerija Venijanimoviča. Od svih imena u Institutu koja su bila ispisana na vratima pojedinih kabineta, on me je posebno zainteresovao, jer sam bio upoznat sa njegovim leksikografskim radovima (značajnim i temeljnim rječnicima ruskog jezika). Kad sam ušao, Valerij Venijanimovič je sjedio u polumraku sa upaljenom stonom lampom na stolu. Taj polumrak, svjetlo lampe i ridokosa brada Valerija Venijanimoviča stvarali su akademsku atmosferu. Valerij Venijanimovič me je ljubazno primio. Kada sam 1985. godine došao u Moskvu, ponovo sam otišao kod Valerija Venijanimoviča. Sredinom mog boravka (1988. godine) predložio sam izdavačkoj kući *Ruski jezik* da objavi *Rusko-srpskohrvatski tematski rječnik*. Napravio sam ponudu sa probnim materijalom. Kad sam predao prijedlog, rečeno mi je da oni moraju imati ocjenu kompetentnog stručnjaka za tu oblast. Odmah su spomenuli Valerija Venijanimoviča, ali sa jednim upozorenjem: da je strog u ocjeni i da su gotovo sve recenzije koje je do sada uradio za izdavačku kuću bile prilično kritičke. Ja sam se, ipak, složio da on bude recenzent. Valerij Venijanimovič je dobio materijal i onda smo se sastali radi analize. Imao je primjedbi, ali je smatrao da koncept može proći. Nakon dužeg razgovora predložio sam mu koautorstvo, na šta je pristao. Napravili smo novu koncepciju i uradili probne članke, te nakon izvjesnog vremena, 15. avgusta 1989, potpisali ugovor sa izdavačkom kućom *Ruski jezik*. Rječnik je trebalo uraditi za pet godina (70 autorskih tabaka, 25.000 riječi) i predati ga 1993. u kompjuterskoj verziji (to je bio prvi ugovor ove izdavačke kuće koji je predviđao korišćenje kompjutera). Vratio sam se 1989. u Sarajevo i počeo da radim na rječniku. Međutim, poslije raspada SSSR-a *Ruski jezik* je zapao u finansijsku krizu, pa je Redakcija slovenskih jezika ukinuta, čime su anulirani svi do tada sklopljeni ugovori. Osim toga, materijal koji je pripreman dvije godine, i koga je već bilo prilično, nestaje u ratu 1992. godine.

Kada sam vidio da se sa Valerijem Venijanimovičem može lijepo sarađivati, predložio sam mu da uradimo *Bazni rusko-srpskohrvatski rječnik* na osnovu materijala koji je njegov sektor imao. Pošto se radilo o obimnom poslu, i u želji da saradnju proširim na Odsjek za slovenske jezike i književnosti, kako bi i kolege sa Odsjeka imale koristi od mog boravka u Rusiji i mojih kontakata sa vodećim ruskim lingvistima, inicirao sam sklapanje ugovora između Instituta za ruski jezik *A. S. Pu-*

škin i Filozofskog fakulteta. Ugovor je bio potpisan 12. septembra 1988. u Sarajevu i 20. septembra u Moskvi. Bio sam obradio velik dio rječnika, ali je došao rat u kome je nestao i taj materijal. Tokom izrade *Baznog rječnika* doživio sam i razočarenje u neke članove Odsjeka (tim projektom otkrivao sam perspektive kolegama, koji su tako izlazili na međunarodnu scenu, mogli svake godine da odlaze u Rusiju itd., a oni su počeli nekorektno da se ponašaju), tako da sam početkom jeseni 1991. godine napisao pismo Fakultetu u kome sam ga obavijestio da se povlačim iz tog projekta. Materijal koji sam sâm obradio mislio sam da iskoristim za jednu drugu vrstu rječnika. Ali, rat je činio svoje.

Za vrijeme boravka u Moskvi započeo sam projekat izrade *Leksikona sovjetskih jugoslavista*. Sakupio sam adrese svih ustanova u SSSR-u u kojima su radili sovjetski jugoslavisti i svima njima poimenično poslao ankete sa molbom da ih popune i da, po mogućnosti, pošalju radove koje imaju. Odziv je bio prilično dobar. Pred kraj boravka u Moskvi imao sam 90% potrebnog materijala, koji sam zatim, tokom 1990. i 1991. godine, unio u kompjuter. Namjeravao sam da 1992. godine predam leksikon u štampu, međutim, ta će godina donijeti nešto drugo: ratni vihor i gubitak godinama prikupljane građe.

U Moskvi sam se dosta družio sa Milosavom Čarkiće. Bio je takođe lektor na Moskovskom univerzitetu i stanovao sa suprugom Višnjom i kćerkom Jelenom odmah do nas. Došao je godinu dana prije mene i spremio se da piše doktorsku disertaciju. Pred odlazak u Moskvu izabrao je temu *Jezik i stil Branka Miljkovića* kod prof. dr Radoja Simića. Kad je stigao u Moskvu, počeo je da iščitava literaturu, pa je došao do zaključka da je tema preopširna, da zadire u sve jezičke nivoe, teoriju stiha, versifikaciju. Zato se u pismenoj formi obratio mentoru i predložio da podnese zahtjev Vijeću Filološkog fakulteta za suženje teme: da se ispod već usvojenog naslova stavi podnaslov „fonetsko-fonološki aspekt“. Preciziranjem je želio dobiti mogućnost da izvrši dublju i sveobuhvatniju analizu, jer bi predašnji naslov tražio da površno dotakne sve jezičke nivoe, da ostane u okvirima njihovog opisa i prostih konstatacija. Mentor se složio, ali je dodao da nije potrebno dirati u već prihvaćeni naslov. Milosav Čarkiće je počeo intenzivno raditi na disertaciji. Kad je odlazio iz Moskve (1987), ona je već bila gotova. Naslov je, na insistiranje mentora, ostao nepromijenjen, ali je analizi bio podvrgnut samo fonetsko-fonološki nivo jezika. Pročitao sam tekst disertacije i došao do zaključka da je rad dobar, ali da ima niz stvari koje u sadržaju i stilu treba popraviti, doraditi, promijeniti, prije svega naslov. Vijeće Filološkog fakulteta odredilo je komisiju za ocjenu disertacije u sastavu prof. dr Radoje Simić, prof. dr Živojin Stanojčić i prof. dr Ljubomir Popović. Ona je pročitala rad i napisala pozitivan izvještaj sa zaključkom da se kandidat pozove na odbranu. Međutim, iznenada se stvari počinju komplikovati. Prof. dr Marjan Mladenov istu-

pa sa prijedlogom da se komisija za odbranu proširi sa dva člana i da u nju uđu prof. dr Svetozar Petrović i prof. dr Miloš I. Bandić, što je i prihvaćeno. Nakon čitanja rukopisa, prof. Svetozar Petrović je počeo da osporava rad, zamjerajući, u prvom redu, da naslov i sadržaj nisu u skladu. Ubrzo potom, dekan Filološkog fakulteta prof. dr Nikša Stipčević saziva sastanak članova komisije (njih pet), na kome se iznosi prijedlog da kandidat povuče disertaciju. Mr Milosav Čarkić je bio pozvan kod dekana na razgovor, gdje su mu iznesene dvije mogućnosti: (1) ili da povuče doktorat bez obrazloženja ili (2) da izađe na odbranu i da bude negativno ocijenjen. Prvu sugestiju Milosav Čarkić nije prihvatio. On je čvrsto odlučio da ide do kraja. Smatrao je da je žalosno što su članovi komisije potpisali pozitivan referat, a sada povlače potpis. Kasnije je pričao da je u dva-tri razgovora sa dekanom predlagao da se rukopis dadne na čitanje prof. dr Novici Petkoviću (koji je tada radio u Institutu za književnost) ili prof. dr Krunoslavu Pranjiću iz Zagreba, pa ako jedan od njih iznese mišljenje da disertacija nije dobra, bio je spreman da je povuče bez obrazloženja. Imao je i razgovor sa prof. dr Milošem I. Bandićem, koji je rekao da mu je žao što je do svega došlo i savjetovao da bude pomirljiv i strpljiv, jer je to bilo vrijeme „kada su se tražile glave“. Uprkos svemu, Milosav Čarkić nije htio promijeniti odluku i svjesno je išao na poraz. Odbrana je održana 20. januara 1988. godine i trajala je oko šest sati. Tri člana komisije bila su protiv da se disertacija ocijeni pozitivno, jedan je bio za i jedan suzdržan. Tako Milosav Čarkić nije odbranio doktorat. Kad sam došao u Beograd, ispričao je kako se sve završilo. Čim je saznao rezultat, pošao je ka izlazu iz Fakulteta. U holu mu je prišao jedan profesor i rekao: „Ovo je staljinistički proces pod kraj dvadesetog veka.“ Zatim mu je drugi nešto slično dodao. Na kraju je jedna novinarka kazala: „Nemojte da budete tužni i razočarani. Setite se Vuka Karadžića, šta su sve njemu činili. Ko su oni danas i šta znače za našu kulturu, a ko je Vuk Karadžić? Ovo što sam slušala bio je pokušaj da se ubije jedan talenat, a možda i čovek.“ Mr Milosav Čarkić je bio od tvrda materijala, pa se nije predao, nije pao duhom. Još u Moskvi bio sam uvjeren da je disertacija zasluživala pozitivnu ocjenu i da je mr Milosavu Čarkiću učinjena nepravda. Stoga sam nastojao da ga, koliko je bilo moguće, podržim. Predložio sam da napiše novu disertaciju i da je odbrani u Sarajevu. On je smogao snage da pristane na to i da pripremi još jedan doktorat. Komisija u sastavu prof. dr Branko Tošović, prof. dr Novica Petković i prof. dr Miloš Okuka dala je u januaru 1991. godine pozitivno mišljenje o njegovom radu *Glasovna struktura stiha (na materijalu srpskih neosimbolista)*, pa je bio proglašen za doktora lingvističkih nauka. Ali, dr Milosav Čarkić nije stao na tome. Nastavio je da se sve intenzivnije bavi naukom, da objavljuje (između ostalog, napisao je i dvije knjige), učestvuje na naučnim skupovima. Postao je poznat u međunarodnim krugovima. Tako se završilo jedno teško razdoblje njego-

va života. Za probleme i komplikacije o kojima je bilo riječi dobrim dijelom bio je i sam kriv, što je ponekad znao priznati. U dugom kontaktu tokom boravka u Moskvi došao sam do zaključka da je Milosav Čarkić pošten, radan i nesebičan čovjek, ali da se ne zna uvijek postaviti kako treba. Nije bio diplomata – na sve ono što mu se ne bi sviđalo znao je reagovati, ponekad i suviše oštro, grubo. Nije se ustručavao i najvećim autoritetima reći ono što misli i što drugi nikad ne bi kazali. Stoga je u sredini u kojoj je živio i radio često dolazio u konflikt. Tome je dosta doprinijela i okolina koja ga nije shvatala.

Miloš Jevtić

Šta ste uradili u tim moskovskim godinama na naučnom polju?

Branko Tošović

Školske 1987/1988. pripremao sam objavljivanje *Ruske gramatike u poređenju sa srpskohrvatskim i Funkcionalnih stilova* (obje knjige su izašle u Sarajevu 1988. godine). Prva je velikim dijelom već bila gotova u Sarajevu, drugu sam dovršavao u Moskvi. Njeno drugo poglavlje, *Stil kao informacija*, potpuno sam bio pripremio u Moskvi. Materijal sam prikupljao u Lenjinovoj biblioteci, a zatim kod kuće pisao. Tada sam učvrstio jednu naviku koju sam stekao tokom tog boravka u Rusiji – pijenje čaja. Prije dolaska u Moskvu čaj sam, kao i većina Jugoslovena, pio samo kad sam bio bolestan. Međutim, po dolasku u Moskvu, pod uticajem sredine i nestašica (teško je bilo nabaviti dobar sok, bilo je napretek problema sa kupovinom kvalitetne kafe, koja, s druge strane, još od studentskih dana nije izazivala potreban efekat, već me je, naprotiv, ponekad uspavljivala) sve sam više prelazio na čaj. Tome je umnogome doprinijelo to što sam primijetio da čaj jača bodrost, smanjuje napetost i uopšte pozitivno djeluje. Tako se te školske godine učvrstila sljedeća navika: ustajao bih oko 8 sati, pravio čaj (заварку), sjedao za pisači sto, čitao, pripremao nastavu, pisao članke, prevodio. Pio bih polako, tako da bi mali čajnik bio dovoljan za jedno prijepodne. Uveče bi se isto ponovilo. Uz šoljicu čaja ostajao bih ponekad do dugo u noć. U zimsko vrijeme, kada bi ukućani zaspali, šumovi u zgradi utihli, čaj bi davao snagu za rad, a snijeg, koji bi presijecao svjetla iz stana, navodio bi na raznorazne misli. U takvim noćima rad je pratila muzika sa radija ili kasete. Ona je znala buditi sjećanja na prošlost, Sarajevo, rodbinu, prijatelje, poznanike.

Četvrtu školsku godinu nisam proveo na Univerzitetu, jer Filozofski fakultet, „zahvaljujući“ kolegama sa Fakulteta, nije dao saglasnost da ostanem i 1988/89 na MGU, ne razmišljajući o posljedicama (s druge

strane, jedan član Odsjeka za orijentalistiku mogao je godinama produžavati boravak u Parizu). Pozvao sam se na zakon (supruga je radila kao prevodilac u Predstavništvu Privredne komore Jugoslavije u Moskvi) i primorao Fakultet da dadne neplaćeno odsustvo sa mirovanjem radnog staža. Bosna i Hercegovina je izgubila mjesto lektora (došao je novi nastavnik iz Beograda), a Filozofski fakultet nije dobio baš ništa. Nepromišljena odluka Fakulteta je dovela i do toga da sam morao napustiti stan u Olimpijskom selu, djeca su promijenila školu, a Borisa sam više od pola sata morao voziti svako jutro u staro obdanište. Od Predstavništva Privredne komore supruga je dobila jednosoban stan na Kutuzovskom prospektu (preko puta hotela Ukrajina) u diplomatskom kvartu. Tu školsku godinu sam iskoristio za rad u Lenjinovoj biblioteci.

Dnevni raspored je bio ustaljen: odvezao bih kolima Borisa u Olimpijsko selo u obdanište, vratio se kući, napravio čaj i radio. Zatim bih otišao u biblioteku, negdje ručao (kod kuće, u restoranu KTB ili u biblioteci), a oko 18 sati uzimao bih Borisa. U slobodno vrijeme sam šetao i čitao. Zimi bih se skijao. Pored Olimpijskog sela bio je širok prostor za rekreaciju (skijanje, trčanje i sl.), pa sam izlazio napolje kad god sam mogao.

Ta 1988. godina je donijela nešto novo – rad na kompjuteru. U aprilu sam otišao avionom u Zapadni Berlin i nabavio originalni IBM PS-2 sa tada „fantastičnih“ 20 megabajta, štampač IBM-Proprinter i IBM kolor monitor. Osnovni problem je bio – njemačka carina. Naime, bio je na snazi embargo na isporuku kompjuterske tehnike Sovjetskom Savezu i da su carinici kontrolisali autobus u kome sam prešao granicu između Zapadnog i Istočnog Berlina, ostao bih bez kupljene robe. A ona je bila skupa (oko 9.300 DM). Stoga, kada sam stigao na Šeremetjevo, ruski carinici su gledali široko otvorenih očiju kutije na kojima je velikim slovima pisalo IBM, pa su me odmah izdvojili iz kolone i obavili detaljan carinski pregled. Čim sam stigao u Olimpijsko selo, povezo sam prema uputstvima dijelove, te uključio kompjuter. Međutim, dalje nije išlo ono najvažnije – pisanje na kompjuteru, zbog čega sam ga i kupio. Kad sam računar nabavio, mislio sam da su u njemu svi potrebni programi, da ga treba samo uključiti, naći određeni program i raditi. Međutim, jedino što sam našao bio je Bejzik, u koji sam ulazio i izlazio bez ikakvog rezultata. Pored mene je stajao mali Vladimir (10 godina), koji ništa nije znao i koji mi je, uprkos tome, htio pomoći (on će kasnije, preko moga ramena, gledajući šta radim, naučiti da se služi kompjuterom). Zatim je došao savjetnik za kulturu u jugoslovenskoj ambasadi Miomir Bidžovski, koji je, kao i ja, laički pokušavao da pomogne, ali bez uspjeha. Onda sam se upoznao sa jednim od vodećih ruskih programera Anonom A. Čizovom, koji mi je objasnio da moram instalirati program za pisanje, jer se on ne dobija sa kompjuterom. Dao mi je disketu sa Wordom (verzija 3), ali bez ikakvog uputstva. Pošto je u kompjuterskoj tehnici bitno shvatiti sistem, nekoliko sam se dana i

noći (ponekad i do zore) mučio sa Wordom, dok nisam, pipajući kao slijepac, spoznao sistem. Da bih što bolje savladao rad na kompjuteru, nabavio sam svu moguću literaturu iz kibernetike, teorije informacija i iz računarstva. Jedno vrijeme sam se iz Lenjinove biblioteke preselio u Tehničku biblioteku na Kuznjeckom mostu i čitao stručne knjige i strane kompjuterske časopise, koji su tada bili nedostupni, jer se nigdje nisu prodavali. Za vrijeme kraćih boravaka u Jugoslaviji, prikupio sam literaturu na srpskohrvatskom jeziku, zatim je dopunio u Lenjinovoj biblioteci i Tehničkoj biblioteci, a onda napisao opširniji rad o jugoslovenskoj kompjuterskoj lingvistici. Na tu temu govorio sam i na kompjuterskoj konferenciji u Institutu za ruski jezik AN SSSR-a maja 1989. godine. Osim toga, upoznao sam se sa Vladislavom M. Andrijuščenkom, dobrim, sposobnim i skromnim čovjekom. On je bio direktor Mašinskog fonda Instituta za ruski jezik Ruske akademije nauka (naziv Mašinski fond ne zvuči prikladno na našem i nekim drugim jezicima, pa se obično služim boljim izrazom: Kompjuterski centar). Te i naredne godine često sam se susretao sa Vladislavom Mitrofanovičem. Ja sam tek tada ulazio u kompjuterski svijet, a on je već imao bogato iskustvo i važio je za velikog stručnjaka: vodio je jedno vrijeme Kompjutersku laboratoriju na Moskovskom univerzitetu, a onda je u Institutu za ruski jezik počeo da izgrađuje kompjuterski centar za obradu lingvističkih podataka. Prostorije Mašinskog centra nalazile su se u prizemlju Instituta i nisu bile nimalo prikladne za tu novu djelatnost, koja je zahtijevala modernu tehniku, obrazovan kadar i normalne prostorije. Stručnjake je Vladislav Mitrofanovič postepeno nalazio, tehniku nabavljao kako je znao i umio, ali su prostorije još dugo vremena ostale velik i nerješiv problem. Tužno je bilo posmatrati sa kakvim entuzijazmom Vladislav Mitrofanovič i njegovi saradnici udaraju temelje kompjuterske lingvistike SSSR-a i Rusije u niskim, neokrećenim i ruševnim prostorijama. Kada smo se u ljeto 1988. preselili iz Olimpijskog sela na Kutuzovski prospekt u diplomatski kompleks (Jadranka je radila kao prevodilac u Trgovinskom predstavništvu Privredne komore pri Ambasadi Jugoslavije, koji se skraćeno zvao KT-Biro: Komercijalno-tehnički biro, pa je dobila stan u kome smo ostali godinu dana), Vladislav Mitrofanovič je nekoliko puta dolazio kod mene, pomagao da ovladam kompjuterskim programima i instalirao programe za koje sam tada prvi put čuo. Jednim od njih se i sada služim (Norton Commander). Drugi je ECETERA, američki program za izradu kompjuterskih konkondansi. Te školske godine dosta sam vremena izgubio praveći konkordanse književnih djela, koje sam zatim htio analizirati (nažalost, sve će to propasti u ratu 1992. godine). Krajem 1989. godine potpisan je, na moj prijedlog, ugovor o saradnji između Mašinskog centra i sarajevskog Odsjeka za slovenske jezike i književnosti. Vladislav Mitrofanovič trebalo je 1992. godine da dođe na mjesec dana u Sarajevo, da održi ciklus predavanja iz kompjuterske lingvistike, da

demonstrira dostignuća Mašinskog centra na Odsjeku i Fakultetu. Ali, to je još jedna od stvari koje sam inicirao i koje su propale u ratnom vihoru. Kada sam se vratio u Sarajevo 1989. godine, dobio sam od njega pismo u kome je govorio o velikim finansijskim teškoćama Mašinskog fonda i molio me da, ako mogu, pomognem bar u nabavci običnog potrošnog materijala (disketa, traka za štampače i sl.). Lično nisam bio u mogućnosti da bilo šta konkretno učinim, ali sam odmah poslao faks generalnom sekretaru MAPRJAL-a Artu Mustajokiju, profesoru Helsinškog univerziteta, u kome sam ga zamolio da putem MAPRJAL-a ili na neki drugi način pomogne Mašinskom fondu.

Jedna od posljednjih stvari koje sam uradio bilo je uspostavljanje saradnje Filozofskog fakulteta u Sarajevu i Filološkog fakulteta Tartuskog univerziteta iz Estonije. Sporazum je potpisan 6. jula 1989. godine. U njemu je predviđena široka saradnja dviju slavističkih katedara (izdavanje trećeg broja slavističke serije *Slavica Tartuensia*, izrada priručnika srpskohrvatskog jezika za estonske studente, međusobne posjete). Zbornik je izašao iz štampe 1990. godine (urednici Aleksandar D. Duličenko i Branko Tošović). Sve ostalo onemogućio je rat.

Početkom septembra 1989. godine vratio sam se iz Rusije u Sarajevo. Time je počeo novi period rada i života.

Miloš Jevtić

Čime je on bio ispunjen? Kakve su bile Vaše aktivnosti?

Branko Tošović

Prvo, nastavio sam rad na onome to sam započeo u Rusiji. Naime, pred odlazak iz Moskve inicirao sam saradnju između, s jedne strane, Instituta za lingvistiku AN SSSR-a, Instituta za ruski jezik AN SSSR-a i Naučnog savjeta *Jezik i društvo* Odjeljenja za književnost i jezik Akademije nauka SSSR-a i, s druge strane, bosanskohercegovačkih naučnih i nastavnih institucija: Filozofskog fakulteta, Instituta za jezik i Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa. Ideja je bila prihvaćena sa obje strane (sovjetske i jugoslovenske), pa je potpisan sporazum o održavanju godišnjih naučnih skupova. U cilju pripreme prvog naučnog skupa, u Sarajevo su u proljeće 1990. godine doputovali na dva dana Vida J. Mihaljčenko (Institut za lingvistiku), Vjačeslav N. Bjelousov (Institut za ruski jezik) i službenik Ruske akademije Lupirjov. Vida Juzovna i Vjačeslav Nikolajevič nastupili su i pred studentima Odsjeka za slovenske jezike i književnosti. Prvi kolokvij održan je u Sarajevu od 15. do 17. novembra 1990. godine na temu *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*. Drugi kolokvij, posvećen normi, zakazan

je za 13. 14. i 15. oktobar 1991. godine u Moskvi. Sve je bilo pripremljeno, odštampan program, preko Fonda za naučni rad BiH obezbijedenja sredstva, nađen sponzor (koji je prihvatio da djelimično finansira naš put, a da Institutu za lingvistiku pokloni kompjuter i laserski štampač, što je u to vrijeme bilo suviše skupo), izabrana jugoslovenska delegacija u sastavu Ibrahim Bakić, Josip Baotić, Naila Hebib-Valjevac, Dževad Jahić, Srđan Janković, Mevlida Karadža-Garić, Miloš Kovačević, Muhamed Nezirović, Miloš Okuka, Marko Oršolić, Asim Peco, Midhat Riđanović, Dubravko Škiljan, Sreto Tanasić i Branko Tošović. S ruske strane referate su prijavili Aleksandar N. Baskakov, Vjačeslav N. Bjelousov, Aleksandar V. Duličenko, Jurij A. Grigorjan, Vladimir P. Gutkov, Magomet I. Isajev, Z. G. Isajeva, Leonid P. Krisin, Tatjana B. Krjučkova, Vida J. Mihaljčenko, Leonid B. Nikoljski, Marija V. Oreškina, Aleksandar M. Šahnarovič, Eteri G. Tumanjan, Igor S. Uluhanov i Vladimir K. Žuravljev. Kolokvij je trebalo da otvore Jevgenij P. Čelišev, Nikita I. Tolstoj, Vadim M. Solncev i ja. Međutim, zbog rata u Hrvatskoj, dio naše delegacije je izrazio bojazan da putuje. Moja uporna nagovaranja i uvjeravanja nisu pomogla, pa je kolokvij odgođen za narednu godinu. Ali, u 1992. su počeli da se odvijaju poznati događaji, koji su definitivno prekinuli tek započetu saradnju, koja je dosta obećavala.

Drugo, pokrenuo sam izdavanje dvaju časopisa – *Prizme* i *Slavista*.

Treće, inicirao sam osnivanje Slavističkog društva Bosne i Hercegovine.

Četvrto, organizovao sam dva naučna skupa – *Jezik i stil sredstava masovnog informisanja* i *Jezička situacija u BiH* (pred sam rat).

U avgustu 1990. godine otputovao sam u Golicino kraj Moskve kao jedan od dvaju jugoslovenskih delegata na zasjedanju Generalne assembleje MAPRJAL-a, gdje sam bio izabran za predstavnika Jugoslavije u Predsjedništvu MAPRJAL-a. Sa sobom sam želio da povedem i djecu, pa sam za njih troje zatražio vizu za period od 10. do 20. avgusta 1999. godine. Na sreću, oni su otišli na ljetovanje u Dubrovnik, a ja sam se našao u središtu burnih događaja na ruskoj političkoj sceni.

Miloš Jevtić

Kako su tekla ta zbivanja i kako ste ih Vi doživjeli?

Branko Tošović

Po završetku zasjedanja Generalne assembleje vratio sam se u Moskvu, gdje mi je Institut za lingvistiku RAN rezervisao sobu u hotelu AN SSSR *Akadeičeskaja* na Lenjinskom prospektu. U istom je hotelu

odsjeo i drugi član jugoslovenske delegacije, Marinko Božović. Kad sam stigao u hotel, Vadim M. Solncev me je pozvao na večeru na kojoj su još bili Vitalij G. Kostomarov, predsjednik MAPRJAL-a i direktor Instituta za ruski jezik *A. S. Puškin* te njegov zamjenik Olga D. Mitrofanova. Sa mnom je pošao i Marinko. Večeru je lijepo pripremila supruga Vadima Solnceva. Bilo je to prijatno provedeno vrijeme. Ton su davali Solncev, koji je recitovanjem poezije pokazao veliku memoriju, i Kostomarov, šarmom i veselošću.

Naredni dan ostaće zabilježen u novijoj istoriji Rusije. Naime, 19. avgusta sjedio sam u hotelskoj sobi i začuo buku. Pogledao sam kroz prozor i ugledao na Lenjinskom prospektu dugu kolonu tenkova, koja se uputila prema Kremlju. Tog jutra počeo je puč protiv Mihaila S. Gorbáčova. Dan prije, 18. avgusta, general Dmitrij T. Jazov je održao tajno savjetovanje sa vojnim rukovodstvom, na kome je saopštio mogućnost uvođenja vanrednog stanja u zemlji. Malo kasnije predsjednik KGB-a Vladimir A. Krjučkov okupio je zamjenike i upoznao ih sa odlukom o tome. U pripremi i izvođenju operacije bio je tajno angažovan velik broj pripadnika vojnog, policijskog i političkog aparata. O uvođenju vanrednog stanja ne samo da se tih mjeseci špekulisalo, već su i najviši rukovodioci govorili o tome kao o realnoj mogućnosti. Tako je, prema pisanju štampe, Mihail Gorbáčov u aprilu 1999. dao instrukcije najbližem okruženju (силовым министрам) da se razradi plan za takvu akciju. A na zasjedanju kabineta ministara samo dvije nedjelje prije tih događaja (3. avgusta) predsjednik SSSR-a je rekao da su vanredne mjere neizbježne.

Uveče 18. avgusta pučisti su se okupili i donijeli konačnu odluku. Nju su tog dana, u formi „Izjave sovjetskog rukovodstva“, potpisali Genadij I. Janajev, Valentin P. Pavlov i Oleg D. Baklanov. U saopštenju je rečeno da zbog zdravstvenih problema Mihaila S. Gorbáčova funkciju predsjednika Rusije preuzima Genadij I. Janajev, njegov zamjenik. Druga važna tačka odnosila se na vanredno stanje – ono se uvodi za narednih šest mjeseci, počev od 4 časa 19. avgusta. U tom se cilju obrazuje Državni komitet za vanredno stanje (GKČP) sa osam članova. Predstavnici pučista otišli su na Foros (Krim), gdje se Mihail Gorbáčov odmarao, sa ponudom da on objavi odluku o uvođenju vanrednog stanja. Prije toga, predsjednika SSSR-a su potpuno izolovali (kasnije su se pojavile sumnje u to da li se on doista nalazio u vakuumu ili je, pak, sam sebe izolovao kako bi se u bilo kojoj varijanti – ako pučisti uspiju ili ako pretrpe poraz – zadržao na vlasti).

Prva informacija o događajima saopštena je rano ujutro 19. avgusta. Kada smo tog jutra doručkovali, Marinko mi je rekao da je slušao vijesti i da su stalno govorili o nekom ČePe, ali pošto nije znao ruski, ništa nije razumio. Novost sam saznao na ulici: vidim ljudi stoje i slušaju radio. Pridem i upitam o čemu se radi. Potpuna ravnodušnost: kao da ne postoji. Tek neko od njih pogleda u mom pravcu i prozbori da su Gorbáčo-

va skinuli. U hotelu slušam radio. Ruska novinska agencija RIA prenosi saopštenje Borisa N. Jeljcina, Ruslana I. Hazbulatova i Ivan S. Sijaleva o tome da je odstranjen s vlasti zakonski izabran predsjednik države.

Predložio sam Marinku Božoviću da pođemo ka centru da bismo vidjeli šta se dešava. Složio se pa smo krenuli. Stanje na ulicama bilo je napeto i haotično. Posebno u centru na Manježnom trgu (Манежной площади). Događaji teku kao u filmu. Vojska zauzima važnije pozicije u gradu, tenkovi preuzimaju kontrolu nad svim mostovima u užem dijelu grada (da ironija bude veća, istog je dana trebalo da u 19 sati počne u najvećem moskovskom hotelu, *Rusija*, međunarodni Kongres sunarodnika i da ga otvori Boris Jeljcin). Tversku ulicu blokiraju građani kako tenkovi ne bi krenuli u pravcu Kremlja. Istovremeno sa kretanjem vojne tehnike, oko 12 sati velike kolone demonstranata se upućuju u pravcu Manježnog trga. Čuju se parole: „Hoćemo slobodu!“, „Fašizam ne može proći!“ Oko podne na trgu počinje stihijski miting na kome učestvuje nekoliko hiljada ljudi. Broj se stalno povećava. Sa dva autobusa demonstranti pregrađuju put tenkovima kraj hotela *Nacional*. Ali zato stiže desetak autobusa specijalaca (омоновцев). Jedni od njih zauzimaju pozicije ispred Istorijskog muzeja. Oko pola jedan vozila sa šmrkovima (bacači vode) pokušavaju da uđu na trg, ali ih demonstranti potiskuju prema Fakultetu žurnalistike (na kome sam tri godine predavao srpskohrvatski jezik). Marinko je savjetovao da se odmaknemo od tog žarišta, što smo i učinili. Vratili smo se u hotel i kraj televizora pratili razvoj događaja.

Noć prolazi u neizvjesnosti. Ujutro se kraj Doma sovjeta Rusije (popularno „Белый дом“), na Krasnopresenskoj obali, održava miting na kome prisustvuje nekoliko desetina hiljada Moskovljana. Na njemu govore gradonačelnik Moskve Gavril H. Popov, njegov zamjenik Jurij M. Luškov i bivši ministar inostranih poslova Eduard A. Ševarnadze, koji puč kvalifikuje kao početak građanskog rata. On se zatim sastaje sa Borisom N. Jeljcinom radi koordinacije akcija. Predsjednik Rusije poziva građane da se odupru pučistima i donosi odluku da preuzima funkciju glavnokomandujućeg na području čitave Ruske Federacije, a za ministra odbrane imenuje Konstantina I. Kobeca. Uvodi se policijski čas. Dolazi do oružanog sukoba sa ljudskim žrtvama: pod gusjenicama tenkova ginu tri čovjeka. Pojavljuje se i prvi nagovještaj da vojska neće ići na narod: pred Bijeli dom stižu pripadnici čuvene Tamanjske gardijske divizije. Saobraćaj je u prekidu.

Vadim Mihajlovič mi dao je svoju službenu „volgu“ sa vozačem da se prebacim do aerodroma i otputujem u Jugoslaviju. Krenuo sam ne znajući da li ćemo moći da se probijemo do aerodroma, jer je u centru grada vladao veliki metež i nije se moglo predvidjeti čime će se završiti. Međutim, vozač je, izgleda, dobro bio upućen u situaciju, pa je stalnim

kruženjem izbjegao veća zaustavljanja i probleme. Prošli smo kroz dijelove Moskve koje sam prvi put vidio, iako sam više od 20 godina redovno Moskvu posjećivao, a prethodne četiri godine stalno živio u njoj. Vozač se uputio kroz industrijsku zonu, koja nije bila toliko obuhvaćena događajima kao neki drugi dijelovi grada. I tako smo, umjesto normalnog jednog sata, do aerodroma Šeremetjevo putovali 2-3 sata. Na sreću, aerodrom nije bio zatvoren, pa sam otputovao JAT-ovim avionom.

Kraj puča dočekao sam u Jugoslaviji. Rasplet je došao 22. avgusta: u Moskvu se vratio Mihail S. Gorbačov, glavni organizatori puča bili su uhapšeni (Dmitrij T. Jazov, Vladimir A. Krjučkov i Aleksandar I. Tizjakov), a jedan od čelnih pučista, ministar unutrašnjih poslova Boris Puzo, izvršio je samoubistvo. Puč koji nije dugo trajao bio je loše isplaniran. Već 21. avgusta bilo je jasno da su njegovi organizatori doživjeli poraz. Meni se prvog dana učinilo da su nepripremljeni i nesigurni ušli u tako ozbiljnu i složenu operaciju, i to po sljedećem detalju: televizija je prenijela snimak nastupa pučista i zaustavila se na Genadiju I. Janajevu kome su, kad je govorio, drhtale ruke.

Dakle, u jednom haotičnom avgustovskom danu napustio sam Moskvu, ne pretpostavljajući da ću se u nju vratiti samo godine kasnije u, za mene, težim okolnostima.

Jedne decembarske večeri 1991. zazvonio je telefon. Podigao sam slušalicu. Predstavio se saradnik Televizije Sarajevo koji me je zamolio da dođem na televiziju BiH i da direktno prevodim najavljenju ostavku Mihaila S. Gorbačova. Otišao sam u prostorije televizije i te večeri prisustvovao neobičnom i neočekivanom događaju. Predsjednik SSSR-a nije bio više onaj iz prethodnih godina. Bilo mi ga je žao. Razmišljao sam: „Nije valjda da će doista doći do metastaze perestrojke?“

Miloš Jevtić

Da li je Sarajevo doista bilo – budući da se ponosilo da je „Jugoslavija u malom“, kako su često isticale same Sarajlije, o čemu i ja sam mogao da svedočim – primer, čak uzorni primer međunacionalne tolerancije? Kada su se pojavili, i to nas zanima, prvi znaci pucanja takvog stanja i prve pojave narušavanja poverenja? Uostalom, da li se u Sarajevu uopšte slutilo da će doći do ratnog sukoba naroda koji su živeli, izgledalo je složno, u Bosni i Hercegovini?

Branko Tošović

Sarajevo je bilo potpuno otvoren grad, doista „Jugoslavija u malom“ i primjer uzorne nacionalne i vjerske tolerancije. To ne znači da je sve

bilo idealno. Mnoge stvari su bile skrivene, tinjali su međunacionalni nesporazumi, ali tadašnji sistem nije dozvoljavao da oni izbiju na površinu i postanu dominantni. Prvi znaci narušavanja takvog stanja pojavili su se 1989. godine, kada sam se vratio iz četvorogodišnjeg boravka u SSSR-u. Na Filozofskom fakultetu se sve više govorilo o nacionalnim problemima, pri čemu je dolazilo i do ozbiljnih sukoba mišljenja. Pod uticajem ekonomske krize, jačale su nacionalne tenzije. Prvi veći ventil za prodor nacionalizma i stvaranje ratnog stanja otvoren je donošenjem zakona po kome su mogle da se formiraju stranke na nacionalnoj osnovi. Pojavila se Stranka demokratske akcije, zatim Hrvatska demokratska zajednica, a onda i Srpska demokratska stranka. Kulminacija nacionalne netrpeljivosti nastaje 1991. godine u gotovo svakodnevним sukobima u republičkom parlamentu, gradskim i opštinskim organima vlasti. Rat će faktički početi onog trenutka kada su nacionalne stranke pobijedile na republičkim izborima. Iako je situacija bila napeta, oružje nabavljano, nacionalne i vjerske zastave šarale sarajevsko nebo, malo je ko vjerovao da će doći do rata, pogotovo u Sarajevu. Ali, eto, i to se desilo.

Miloš Jevtić

Dozvolite i jedno pitanje o, nadamo se, okončanom ratu u Bosni i Hercegovini. Prvih šest ratnih meseci, od aprila do oktobra 1992. godine, proveli ste u blokiranom Sarajevu. Kako ste – Vi lično – doživeli rat? Kako je, zapravo, bilo u Sarajevu? Da li je atmosfera bila, kako bi se reklo, ratna, u svemu i svuda, ili su postojale i neke inicijative da se održi privid života? Kako je tada delovao Sarajevski univerzitet? Da li su održavana predavanja, odnosno nekakve konsultacije sa studentima ili je sve bilo podređeno, što bi bilo prirodno, očuvanju životne sigurnosti? Takođe, kako je bilo, barem u to prvo vreme, Srbima? Da li su bili okričljavani i za ono što nisu, jasno je, činili? Kako ste održavali, recite nam i to, veze, da kažemo, sa spoljnim svetom, pa i sa porodicom, koja se nalazila u Moskvi? Šta ste sve tada radili? Uostalom, da li je bilo jednostavno dobiti saglasnost ondašnjih vlasti da napustite Sarajevo?

Branko Tošović

Rat je počeo iznenada. Sunčanog i toplog 6. aprila otišao sam na Dobrinju da sa Ivicom Rorićem razmotrim neka pitanja objavljivanja knjige *Stilistika glagola*. Kad smo završili razgovor (negdje poslije podne), Ivica me je htio vratiti kolima, ali sam rekao da je dan lijep i da bih volio prošetati. Stoga me je Ivica ostavio na Čengićevoj Vili. Išao sam prema centru, uživajući u tom proljetnom danu. Međutim, kada sam prišao kinu *Arena* i Hitnoj pomoći, začula se paljba. Ona je dopi-

rala sa Vraca. Vatra se pojačavala, pa su ljudi počeli zastajkivati, osluškivati, a zatim se užurbano sklanjati sa ulica. Činilo mi se da je to ipak daleko, jer se dim vidio iznad Grbavice, pa sam nastavio šetnju. Kad sam došao kući, porodica je odahnula, jer su se bili zabrinuli. Preko radija je objavljeno da se borbe vode oko Škole SUP-a na Vracama. Dan kasnije djeca su me oko pola osam probudila izjavama da neće da idu u školu. Ustao sam i počeo insistirati da krenu, a oni su odgovorili: „Pogledaj kroz prozor.“ Prišao sam staklu i vidio – nigdje žive duše. Te noći postavljene su barikade kod hotela *Bristol*, nedaleko od nas, pa je obustavljen svaki saobraćaj i zamrlo kretanje po Ulici vojvode Putnika i Ulici bratstva i jedinstva, u kojoj smo stanovali. Tog je jutra za porodicu i mene počeo rat.

Svaki dan donosio je nešto novo, ali ništa dobro – sukobi su postajali sve žešći. Djeca su prestala da idu u školu, ja više nisam imao nastavu ni na Filozofskom fakultetu ni na Fakultetu političkih nauka (gdje sam držao nastavu iz dva predmeta: stilistike i retorike). Sa suprugom Jadrankom sam posljednji put otišao do samoposluže preko puta Socijalnog, u nadi da ćemo naći bar nešto (nismo imali baš nikakve rezerve hrane). Međutim, uspjeli smo da kupimo samo nekoliko kilograma brašna, malo ulja i još ponešto hrane u simboličnim količinama. S tim, i s onim što smo već imali, preživjećemo kasnije tri sedmice ne izlazeći iz stana. Rat je brzo došao do naše zgrade, jer se nalazila u neposrednoj blizini objekata koji u ratnim sukobima brzo postaju stratejska i neminovna meta. Istočno od zgrade, svega desetak metara od nas, ležala je ogromna Kasarna *Maršal Tito*. Desetak metara ispred zgrade (sjeverno) bila je benzinska pumpa, pedesetak metara lijevo (zapadno) nalazila se glavna poslovna zgrada najvećeg sarajevskog preduzeća *Energoinvesta*. Stotinjak metara naprijed dizao se nadvožnjak preko koga su vozovi ulazili u glavnu željezničku stanicu. Odmah iza pruge stajale su dvije fabrike – *Fabrika duvana* i *Sarajevska mljekara*. Južno od naše zgrade, pedesetak metara udaljena, prolazila je centralna sarajevska Ulica vojvode Putnika (koja se na Marin-dvoru uključivala u Titovu ulicu). Ona se blizu naše zgrade ukrštala sa Ulicom bratstva i jedinstva. Na toj raskrsnici nalazili su se Mašinski fakultet, Prirodno-matematički fakultet, Srednja ekonomska škola, Srpska pravoslavna crkva, Treća gimnazija i hotel *Bristol*. Malo dalje ležala je Hitna pomoć. Naša petospratnica imala je tri ulaza (stanovali smo na srednjem ulazu, na drugom spratu). Međutim, u zgradi nije bilo podruma što se na katastrofalan način odrazilo na život stanara u ratu. Kad su počela prva granatiranja benzinske pumpe, kasarne, okolnih fabrika, nadvožnjaka i drugih objekata, nama je jedino preostalo da se povučemo iz kuhinje i spavaće sobe, koje su gledale na benzinsku pumpu, u mali hodnik 3x2 m gdje smo prenijeli televizor, dušek, jastuke i pokrivače. U tom hodniku proveli smo oko tri nedjelje – supruga Jadranka, Vla-

dimir (14 godina), Sanja (12 godina), Boris (9 godina) i ja. U njemu smo po čitav dan boravili, jeli i spavali. Da bih koliko-toliko ublažio opasnost od gelera i hitaca, koji su sve češće praštali po fasadi i balkonu, zadržao sam na balkonu police s knjigama, a na sto naslagao u dva reda knjige koje su bile najmasivnije (čuo sam da su one odličan bedem od gelera). Na prvoj „liniji“ se nalazilo 30 tomova *Velike sovjetske enciklopedije* i različiti veliki rječnici. U drugoj je bila literatura kojom sam se služio te školske godine – pretežno iz stilistike, semantike i opšte lingvistike. U kuhinji je takođe trebalo napraviti zaštitu, jer iza radijatora, ispod prozora, nije bilo nikakvog zida, nego tanka ploča (2-3 cm) od posebnog građevinskog materijala koju je mogao probiti svaki metak. Pošto knjiga nije bilo dovoljno (najveći se dio nalazio na Fakultetu), na pod sam stavio fascikle sa dokumentacijom, a iznad porodične albume. Kasnije se pokazalo da je najžešći udar gelera primio upravo taj dio u kuhinji (spavaća soba nije mnogo stradala, jer je cigla od zazidanog balkona primila osnovni dio gelera i metaka, jedino što su stakla popucala). Najteže su stradali albumi koji su se nalazili pri vrhu, u visini prozora. Neki su tako čudno isprobijani gelerima kao da su bili u nekoj mlinici. Interesantno je kakve su motive, koje ličnosti i kakve situacije birali geleri na rušilačkom putu. Svi su ti albumi, na sreću, sačuvani, pa me ponekad podsjetu na taj dio života.

U drugoj polovini aprila došlo je do takvog granatiranja da gotovo tri nedjelje niko nije mogao izaći iz zgrade. Sve vrijeme provodili smo u malom hodniku i samo bi rijetko ulazili u spavaću sobu i kuhinju. Priлично vremena prolazilo je na stubištu u razgovoru sa susjedima. Još dok se koliko-toliko moglo normalno hodati po gradu (prva polovina aprila), ja sam gotovo po čitav dan bio u Dječijoj ambasadi.

Miloš Jevtić

Poznato je Vaše angažovanje u Dečijoj ambasadi. Kako je, i kada, osnovana? Koji su joj bili ciljevi pre rata, a koji, opet, u toku rata? Uopšte, šta je sve radila i uradila Dečija ambasada?

Branko Tošović

Ta humanitarna organizacija osnovana je 8. juna 1991. Naime, u proljeće te godine pročitao sam da je pokrenuta inicijativa da se pomogne djeci Černobilja. Zbog privlačnosti humanitarnog posla i černobiljskog sindroma, o kome sam već govorio, ideja me zainteresovala, te sam se obratio na telefon koji je bio dat u novinama. Javila mi se jedna žena i preporučila da se povežem sa inicijatorom akcije Duškom Tomićem. Susreli smo se u mom kabinetu i od prvih riječi našli zajednički jezik.

Osjetio sam da u tom čovjeku ima iskre, da je pun snage i ideja i, što je bilo simpatično, da je malo zanesen (u pozitivnom smislu). Jednostavno, nije se radilo o običnome čovjeku, niti je poduhvat o kome je sa zanosom govorio bio od onih koji se rađaju svaki dan. Ideja o osnivanju prve dječije ambasade u svijetu mi se svidjela, jer se temeljila na konkretnoj stvari, konkretnoj provjeri – prihvatanju oko 2.500 djece iz Černobilja i njihovom razmještanju na teritoriji triju republika (BiH, Hrvatske i Srbije), gdje je trebalo da provedu mjesec dana na oporavku (prije svega, popravljajući krvne slike). Od tog dana, Duško i ja počeli smo da se redovno susrećemo i da, zajedno sa akademikom Ljubomir Berberovićem, pripremamo osnivačka dokumenta Dječije ambasade (Statut, Programske zadatke, Odluku o izboru Kolegija i sl.). Svu svoju kompjutersku tehniku stavio sam na raspolaganje Dječijoj ambasadi. Ova nova humanitarna organizacija nije imala u tom prvom periodu svoje prostorije, pa smo Duško i ja često radili u mome malom jednosobnom stanu (tačnije, na zastakljenom balkonu).

Na prohladnom balkonu nastao je nacrt Povelje Dječije ambasade u kojoj je posebno potencirano sljedeće: „Djeca su poseban narod. Djeca nisu nacionalne i vjerske vođe, vojskovođe. To je jedini narod koji nikada nije izveo nijednu revoluciju ili kontrarevoluciju, nije poveo nijedan rat. Djeca nisu klasno ni nacionalno pitanje: djeca su pitanje nad svim pitanjima. To je narod koji najviše strada u ratnim strahotama i ljudskim tragedijama. Djeca nisu genocidni, fašisoidni narod. Djeca su djeca. Djeca nisu političari, nacionalisti, komunisti, socijalisti, fašisti... Djeca su samo djeca. Stoga: *Svi ideali svijeta ne vrijede suze jednoga djeteta.*“ Kao zadatak naznačeno je ono što će postati aktuelno samo koji mjesec kasnije: „Osnovni zadatak Dječije ambasade je zaštita djece od svih mogućih zloupotreba. Ambasada će se posebno baviti izvršenim zločinima nad djecom, zaštitom djece od nacionalističkih i šovinističkih ideologija, zloupotrebom djece u političke svrhe, problemima djece iz mješovitih brakova (posebno u vremenima nacionalističkih sukoba, ratnih i vjerskih konflikata) i sl. U tom cilju Dječija ambasada prikupljaće materijal o ratnim zločinima nad djecom i o svojim saznanjima informisati svjetsku javnost, te tražiti preduzimanje konkretnih mjera od odgovarajućih organa, organizacija i ustanova, posebno Unicefa, Međunarodnog Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca, Međunarodnog suda i svih drugih humanitarnih institucija.“ Hladnog decembra 1991. pripremali smo na balkonu nacrt još jednog dokumenta – Programskih zadataka Dječije ambasade, koje je zatim usvojio Kolegij 20. decembra 1991. U njima je, između ostalog, istaknuto ono što je visjelo u vazduhu – dolazi strašno vrijeme u kome će djeca najviše stradati: „Osnovni programski zadatak Dječije ambasade je realizacija Deklaracije Organizacije ujedinjenih nacija o pravima djeteta. Ambasada i njeni konzulati posebno će se angažovati na: (...) zaštititi

djece u ratnim sukobima i svim drugim socijalnim konfliktima, zaštititi djece od nacionalističkih i šovinističkih euforija, nepovredivosti dječijih teritorija i zabrani korišćenja dječijih objekata (bolnica, škola, obdaništa, odmarališta i sl.) u nenamjenske, a posebno vojne svrhe, borbi protiv zloupotrebe djece u političke svrhe, zaštititi legata zavještanih djeci, svestranijem zastupanju interesa djece svijeta u OUN-u (realizaciji ideje o dječijoj ambasadorskoj stolici u Generalnoj skupštini OUN).“ I treći temeljni dokument nastao je u istim uslovima (Duško i ja bismo se na balkonu umotavali u deke, pili čaj i ponekad do duboko u noć sjedili kraj kompjutera) – bio je to Statut Dječije ambasade koji je usvojen na sjednici Kolegija 21. januara 1992. godine. U njemu je istaknuto da osnovni programski zadaci prve Dječije ambasade u svijetu proističu iz Deklaracije OUN o pravima djeteta. Malo kasnije, 25. februara 1992. godine, Dječija ambasada je upisana u registar udruženja kod Višeg suda u Sarajevu. U definisanju udruženja po djelatnostima Republički zavod za statistiku je Dječiju organizaciju rješanjem od 10. marta 1992. godine svrstao u podgrupu „društvene organizacije sa socijalno-humanitarnim ciljevima“. Tako je samo dvadesetak dana prije nego što je rat buknuo Dječija ambasada formalno i pravno uobličena, te bila spremna za događaje koji su dolazili.

Osnivanje Dječije ambasade i prihvatanje djece iz Černobilja se podudarilo, pa su na dnevnom redu Kolegija uvijek bila ova dva pitanja. Sastanke smo održavali u različitim mjestima – Bijeljini, Beogradu, Podravskoj Slatini, Sarajevu... Kada smo počeli otvarati konzulate i birati konzule Dječije ambasade, spisak mjesta se proširio na Dubrovnik (konzul Ibrica Jusić), Goražde (Slavko Klisura), Mostar (Mišo Marić), Novi Sad (Helena Uzelac), Skoplje (Gordana Zmijanac), Sarajevo (Senad Hadžifejzović), Split (Vesna Pilić), Tuzlu (Nedžad Pašić), Vareš (Zlatko Prkić), Zavidoviće (Zdravko Šurlan). Tamo gdje je trebalo otvoriti konzulat najčešće smo išli Duško i ja. Imali smo i druge ideje, pa smo, recimo, boravili na Tjentištu radi dogovora o uključivanju memorijalnog centra u aktivnosti Dječije ambasade (ideja Duška Tomića) i stvaranja lanca za izradu zdrave dječije hrane (prijedlog Aleksandra Mičića-Fistika). Duško i ja smo bili u Neumu na proglašenju humanista godine (jedan od njih bio je Goran Milić), prisustvovali sastancima mirovnih organizacija, koje su se bile aktivirale, učestvovali u njihovim akcijama. Svako putovanje donosilo je nešto novo. U Varešu smo osjetili zaoštrenost situacije u kojoj su živjeli Hrvati i Muslimani. Na Tjentištu je jasno bilo da su odnosi između Srba i Muslimana zategnuti. U Međašima se vidjelo da će Duško imati problema sa tamošnjim političarima. U Banjaluci je situacija bila takva da smo teško mogli naći pravog čovjeka za konzula. Sva ta putovanja oduzimala su dosta vremena, ali su životu davala jednu novu dimenziju, meni do tada nepoznatu. Između ostalog, upoznao sam se sa mnogim naučnicima, umjetnicima,

novinarima i političarima. Neki od njih bili su uključeni u Kolegij, pa su, svako na svoj način, davali ton Dječijoj ambasadi. Prof. dr Ljubomir Berberović unosio je akademizam, odmjerенost, suzdržанost, ali i odlučност. Prof. dr Ismet Dizdarević je pedagoški pristupao problemima. Gertruda Munitić je oživljavala svaku situaciju. Aleksandar Mičić-Fistik je stvarao prijatnu, veselu atmosferu. Međutim, sve se u Dječijoj ambasadi vrtjelo oko jednog čovjeka – Duška Tomića.

U to vrijeme počela je izgradnja zgrade Dječije ambasade na tromeđi triju republika – Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije, što je trebalo da simbolizuje zajedništvo triju naroda – Hrvata, Muslimana i Srba. Temelji su zvanično položeni 8. juna 1991. godine u Međašima, rodnom mjestu Duška Tomića, čiji je otac ustupio dio zemljišta za izgradnju zgrade Dječije ambasade i stvaranje dječijeg parka. Na svečanosti su bili i predstavnici vlasti Bosne i Hercegovine (delegaciju je predvodio ministar za obrazovanje, nauku i kulturu prof. dr Ljubomir Zuković). Događaj su prenijele sve vodeće domaće informativne kuće, a reportaža JUTEL-a bila je najpodrobnija i najobjektivnija. Dječija ambasada je uvela titulu dječijeg ambasadora. Za prvog je proglašen violinista Stefan Milenković. Odlučeno je da se zgrada Ambasade gradi u Međašima, a da sjedište bude u Sarajevu. Krajem 1991. godine rukovodstvo UNIS-a dodijelilo nam je lijepu prostoriju u svojoj poslovnoj zgradi na Marin-dvoru. Niko tada nije ni slutio da će se samo za nekoliko mjeseci izukrštati sudbina i jednih i drugih i da će riječ UNIS, bar prve ratne godine, postati sinonim za Dječiju ambasadu. U jednom trenutku (u maju 1992) UNIS će gotovo prekinuti svoju aktivnost, a Dječija ambasada, obrnuto, dostići svoj vrhunac, dok će Tršćanska ulica, gdje se nalazila zgrada, postati jedno od „najsnažnijih mjesta“ u Sarajevu. Sjednice Kolegija počeli smo sve češće održavati u modernoj, reprezentativnoj i prijatnoj sali za sjednice. Dječija ambasada je sve više izlazila u svijet. Počela je aktivnost na otvaranju konzulata u inostranstvu. Uskoro smo imali svoje predstavnike u važnijim zemljama: u Njujorku profesor Maja Levi, u Norfolku (Virdžinija) prof. Paul Šoup, u Minsku Ljudmila Leonova, u Šangaju docent slavistike Džou Žužan, kome sam jedan semestar bio mentor na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Delegacija Dječije ambasade (Duško Tomić i Goran Milić) otputovala je u Njujork i u Organizaciji ujedinjenih nacija na dosta visokom nivou razgovarala o uključivanju Dječije ambasade u aktivnost OUN i dobijanju zvaničnog statuta u Unesku. Prvi dječiji ambasador – violinista Stefan Milenković širio je ideju Dječije ambasade po svijetu. Bio je u Ujedinjenim nacijama, Stejt departmentu, kod pape.

Osnovna programska orijentacija Dječije ambasade bila je pomoć ugroženoj djeci svijeta. Međutim, događaji u Jugoslaviji sve su je više kanalisali na domaći teren. Došlo je do rata u Sloveniji, zatim u Hrvatskoj, a onda se on razbuktao u Bosni i Hercegovini. Kako su tenzije ra-

sle, tako se Dječija ambasada zahuktavala, pa su, slikovito kazano, rat i ona istovremeno i jednakom brzinom ušli u mračni tunel istorije.

Tih dana Dječija ambasada počinje da šalje poruke političkim strukturama u zemlji i inostranstvu, u kojima ih poziva da se preduzmu mjere kako bi se preduprijedila katastrofa. Upućeni su apeli predsjedniku SAD Džordžu Bušu, predsjedniku Rusije Borisu N. Jeljcinu, generalnom sekretaru OUN Peresu de Kueljaru, generalnom direktoru Unicefa Džemsu Grantu, sa istim sadržajem – da se zaustavi nasilje koje je već počelo. Situacija je bila posebno teška u pojedinim gradovima. Tako se u opsjednutom Sarajevu nalazilo oko 100.000 djece do 15 godina starosti, koja su veći dio vremena provodila u podrumima bez hrane i vode.

U to vrijeme najviše sam bio zaokupljen pripremom materijala kojima je Dječija ambasada reagovala na ratnu opasnost. Na izradi pisma upućenog Borisu Jeljcinu 24. aprila 1992. godine, koje je potpisao akademik Ljubomir Berberović, posebno sam, zbog bliskosti struci, bio koncentrisan. U njemu je stajalo i ovo: „Prva Dječija ambasada u svijetu, nevladina i nestranačka organizacija koja zastupa interese djece bez obzira na njihovu nacionalnu, vjersku, rasnu i bilo koju drugu pripadnost, obraća Vam se s molbom da pomognete u izmještanju djece iz ratom ugroženih područja. U Bosni i Hercegovini vodi se bjesomučan rat u kome najviše stradaju djeca. Velik broj djevojčica i dječaka Sarajeva, Mostara, Banskog Broda, Dervente, Foče, Višegrada... danih živi u podrumima, improviziranim skloništima i zbjegevim bez hrane i najelementarnijih uslova za život. Situacija iz dana postaje sve kritičnija – ratni sukobi se proširuju, nestaje hrane, prijetje glad i još veća stradanja.“ Zatim je došao dio u kome se traže konkretni koraci: „Uvaženi predsjedniče, molimo Vas da nam, prema Vašim mogućnostima, pomognete u zbrinjavanju djece ugrožene ratom. U ovom trenutku ta bi pomoć za nas bila najefikasnija i najdragocjenija ako bi Vlada Rusija poslala, što je moguće prije, jedan avion od 200-300 mjesta koji bi prevezao najugroženiju djecu sa majkama u Moskvu, gdje su građani Bosne i Hercegovine koji se nalaze na privremenom radu spremni da ih prihvate u svojim porodicama. Nešto slično uradila je danas Vlada Republike Francuske, a to isto spremaju se da učine i neke druge zemlje. Pošto Sarajevo u ovom trenutku ima vezu sa svijetom gotovo isključivo vazдушnim putem, bili bismo Vam zahvalni ukoliko biste nam takođe stavili na raspolaganje manji ili veći putnički ili transportni avion koji bi u toku nekoliko dana prevezao djecu u Makedoniju, Srbiju, Hrvatsku, Crnu Goru i Sloveniju.“ U pismu se dalje ukazuje na to da je Dječija ambasada pomagala djeci Sovjetskog Saveza: „Podsjećamo vas da je prva Dječija ambasada prošle godine organizovala široku akciju na pomoći djeci iz Černobilja. Tokom proljeća i ljeta obezbijedili smo jednomjesečni boravak u porodicama oko 2.000 djece iz širokog područja černobiljske katastrofe (rat u Hrvatskoj spriječio je da se plan realizuje do kraja). U toj akciji imali smo dobru sa-

radnju sa Vašom ambasadom i Domom kulture u Beogradu.“ Na kraju se ističe nada da će se predsjednik Rusije odazvati na apel: „Cijenjeni Borise Nikolajeviču, u ovim teškim trenucima za naše narode uvjereni smo da ćete učiniti sve što je u Vašoj moći da pomognete djeci Bosne i Hercegovine.“ Nažalost, odgovor nikad nije stigao. Ali, predsjednik Rusije nije bio u tome usamljen.

U Zgradi UNIS-a pripremali smo evakuaciju djece. Kad sam se našao zatočen u stanu, nastavio sam telefonski kontakt sa Dječijom ambasadom. Jednog dana ona je bila granatirana, pa je „zanijemila“. Bio sam kod kuće (tačnije u hodniku) i gledao televiziju. Najednom se na ekranu pojavio Duško Tomić i počeo govoriti o tome šta se desilo, ali je dodao da je za telefon već nađeno rješenje i da se veza sa Dječijom ambasadom može uspostaviti preko novog broja 646–937. Brzo sam ustao i počeo da tražim olovku da bih zabilježio tu informaciju. Međutim, djeca su se počela smijati i pošto nisam znao o čemu se radi, neko od njih mi je kroz smijeh rekao: „Tata, pa to je naš broj.“ Duško je bez ikakve saglasnosti objavio preko sarajevske televizije moj telefon kao novi broj Dječije ambasade. I onda je nastao haos – telefon je zvonio bez prekida. Toliko je bilo poziva da sam ga morao isključiti. Međutim, trebalo je obaviti važne razgovore, prije svega sa Vlastimirom Mijovićem u Moskvi, pa sam zamolio komšije da mi pomognu.

Miloš Jevtić

Vi ste, koliko znamo, i svoju decu – posredstvom Dječije ambasade – iz Sarajeva uputili u Moskvu?

Branko Tošović

Videći da se stvari komplikuju, predložio sam Jadranki da ona, Vladimir, Sanja i Boris odu negdje dok se stanje ne smiri (vjerovao sam da haos neće dugo trajati). Bilo je više mogućnosti za odlazak. Dječija ambasada je organizovala izmještanje djece u Francusku i Dubrovnik. Naš prijatelj iz Skoplja prof. Dimitrij Boškov nazvao je i ponudio kuću u Skoplju, dr Milosav Čarkić je pozvao u Mačvanski Prnjavor. Međutim, Jadranka nije htjela bez mene da ide, a ja nikako nisam želio da napustim Sarajevo, jer sam smatrao da treba ostati i sačuvati posao i ono što je godinama sticano. I tek kad smo se tri nedjelje našli zatvoreni u malom hodniku, supruga je shvatila da se moja odluka ne može promijeniti i da ona treba da ide sa djecom. U drugoj polovini aprila organizovao sam, zajedno sa dopisnikom *Oslobođenja* Vlastimirom Mijovićem, izmještanje tridesetak majki i djece u Moskvu. Evakuacija je bila pripremljena za 10. maj. U grupu sam uključio i svoju djecu.

Međutim, nastao je problem u tome što se iz naše zgrade uopšte nije bilo moglo izaći, a iz dijela grada zapadno od Ulice bratstva i jedinstva nije bilo šanse preći tu ulicu kako bi se došlo do UNIS-a (odakle je autobusom trebalo krenuti u pravcu Rajlovca, a onda ka Beogradu). Stoga je sa UNPROFOR-om, bosanskom i srpskom stranom dogovoreno da se u deset sati prekine vatra na petnaestak minuta, da autobus stane pored naše zgrade i da se tu pakuje djeca i majke. Tako je i bilo: tog sunčanog majskog jutra grupice djece i majki istrčale su iz obližnjih zgrada i ušle u autobus, ispred koga su stajala kola UNPROFOR-a. Duško Tomić i ja sjeli smo u kombi Dječije ambasade i ispratili autobus sve do Rajlovca. Djeca su bez problema stigla u Beograd, gdje su ih sačekali predstavnici Dječije ambasade i Crvenog krsta Stari Grad, organizovali dvodnevni smještaj u hotelu *Šumadija*, obezbijedili vize za Rusiju, a zatim ih ukrkali u JAT-ov avion (Crveni krst je registrovao da je stiglo 36 osoba). Iz Moskve ih je Vlastimir Mijović prevezao u podmoskovski gradić Serpuhovo, u jedan sanatorij. (Mali Boris je pola godine kasnije u svojim „memoarima“ ovako opisao početak rata i odlazak iz Sarajeva – interpunkcija i greške su zadržane:

„6-og aprila 1992 je počeo rat u Sarajevu. Ja sam se jako bojao, šta ako pogodi i našu zgradu, u naš stan. Moj tata je radio u dječijoj ambasadi, a mama u 2 gimnaziji. Dječija ambasada je pomagala da izađu djeca iz Sarajeva. Moja mama prvo nije htjela da ode iz Sarajeva, ali jednom, kad je granata pogodila na krov benzinske pumpe, pored naše zgrade, mama se odmah predomislila. Kad smo odlazili, mama je pravila kokiće, ali kad su kokice bile gotove, autobus je došao, pa nismo uspjeli da ih pojedemo. Mi smo odlazili iz Sarajeva u pratnji UMPROFORA, naravno da je meni bilo jako žao da odlazim iz rođenog grada Sarajeva.

Kad smo odlazili iz Sarajeva, on je bio jako drugačiji – stakla su bila razbijena, zgrade su bile porušene, itd. Putovali smo u Beograd. Kad smo stigli u Beograd otišli smo u hotel. U hotelu smo se svi jako dobro i lijepo igrali. Neki nisu imali pasoša, pa im je moja mama pomagala da dobiju pasoše i vize. Kad su svi imali pasoš, vizu i kartu, sjeli smo u taksi i išli smo do aerodroma. Letjeli smo do Moskve.

Kad smo došli u Moskvu na aerodrom Šeremetjevo 2, onda smo otišli autobusom u selo Avangard. Tamo smo bili u hotelu. Prve dane je bilo jako ružno vrijeme.

Kad smo jednom izašli iz hotela došli su neki dječaci i govorili nešto na ruskom jeziku, a mi smo se pravili kao da ništa ne kontamo. Kad su nam već dosadili moj brat Vladimir im je nešto rekao, a oni su se počeli hvaliti i govoriti da ćemo izgubiti u fudbalu i mi smo rekli da jednom odigramo, i igrali smo. Njih je bilo više. Igrali smo do 10. Oni su vodili 9-3, a mi smo ih pobijedili 12:10. Zato što je bilo 10-10 igrali smo do dva razlike. Onda smo se kroz sedmicu dana kupali.

Upoznao sam nove drugove. Svi su bili stariji od mene ali mene su slušali, jednostavno sam bio najglavniji. A glavnim sam bio zao što sam bio najbolji u sportu osim mog brata, sestre i dvije djevojčice.“

Duško, vozač Sajo i ja vratili smo se u grad. Bio sam dvojako raspoložen – sretan što je porodica izašla iz tog pakla, ali i zabrinut za ono što me očekuje u ratnom Sarajevu. Vraćajući se (bilo je već poslije podne) svratili smo na Televiziju Sarajevo. Novinar Lj. Ljubojević pripremao je sa ekipom večernji TV Dnevnik, pa se s njima nismo dugo zadržali, nego smo produžili u prostorije JUTEL-a. Tu smo zatekli Gorana Milića, utučenog i zamišljenog (činilo se, malo pripitog), jer je, vjerovatno, tada shvatio da je njegov projekat nove televizije konačno propao. Zatim smo se uputili u centar grada. Nisam mogao svratiti u svoj stan, pa smo produžili u Dječiju ambasadu, gdje je trebalo da u narednom periodu živim. Sajo je vozio brzo, posebno na Dolac Malti, na raskrsnici Ulice vojvode Putnika i Ulice bratstva i jedinstva, te kod Tehničke škole i zgrade Republičke skupštine. Ako se ne računa presijecanje snajperskih tačaka u takvoj brzini, te večeri imao sam prvu ozbiljniju priliku da poginem ili budem ranjen izvan vlastitog stana. Naime, Duškova sestra Duška (inače daktilografkinja na Filozofskom fakultetu) ostavila mu je ključeve od stana koji se nalazio odmah do UNIS-ove zgrade. Duško me je pozvao da obidemo stan i malo posjedimo. Kad smo se u prvi sumrak vraćali, tek što smo koraknuli na Trščansku ulicu (u kojoj je bilo sjedište Dječije ambasade), odjeknuli su rafali. Mi smo potrčali iz sve snage. To naše trčanje su vidjeli iz UNIS-ove zgrade, pa su, kad smo bili na vrhu stepeništa, vrata od zgrade otvorili. Zastali smo zadihani, a Duško je dodao: „Branko, nisam znao da tako dobro trčiš.“

U UNIS-u Dječija ambasada se selila iz prostorije u prostoriju, sa jednog sprata na drugi. Gotovo svaki dan i svaku noć zgrada (tačnije dva visoka nebodera) je bila granatirana, jer je imala izuzetnu poziciju: nalazila se u centru, bila visoka, pa je iz bilo kog dijela grada, sa okolnih brda i iz svih perspektiva, bila vidljiva, te je predstavljala idealno mjesto za provjeru nišanskih sprava. Osim toga, pored zgrade UNIS-a nalazile su se zgrade Vlade i Skupštine BiH, koje su posebno bile na udaru. Filozofski fakultet je stajao preko puta, ali je on, na sreću, manje gađan. Isto je bilo i sa Zemaljskim muzejom, Muzejom revolucije i Tehničkom školom, pored koje je bila Kasarna *Maršal Tito*. Sjeverno je ležala glavna željeznička stanica, sva izrešetana. Najluksuzniji sarajevski hotel *Holiday-inn*, pedesetak metara udaljen od UNIS-a, bio je posebno na meti. Taj krug značajnih tačaka na Marin-dvoru zatvarala je Vojna bolnica, stotinjak metara udaljena od UNIS-ove zgrade. Zbog tako velike koncentracije objekata od republičkog značaja, Marin-dvor je, uz prostor oko Predsjedništva BiH, bio najčešći cilj artiljerijskog oruđa. To nas je tjeralo da u UNIS-u stalno mijenjamo prostorije. Kad je pala prva granata u sjedište Dječije ambasade, oglasili smo se preko televizije,

pa sam i ja dao izjavu. Počele su da pristižu i vijesti o smrti onih koji su mi bili bliski ili koje sam poznavao. Na jednu od njih reagovao sam preko Prvog programa Radio Sarajeva. Naime, saznao sam da su mome poznaniku Libanu kraj Dubrovnika poginula u granatiranju dva jedinca. Bilo mi ga je žao jer je bio pošten, širokogrud i prijatan čovjek. Poznavali smo se više od 15 godina. Stoga nisam mogao a da ne reagujem. Napisao sam prilično emocionalan prilog (rat je počeo, najmlađi su počeli da ginu, sâm sam imao troje djece, nisam znao šta će sa njima biti, pa nisam mogao ostati ravnodušan) i poslao ga na Radio Sarajevo. Koji dan kasnije prišla mi je jedna od saradnica u Dječijoj ambasadi i rekla da je plakala slušajući tekst na radiju. Bio je kratak:

„DJECU UBIJAJU, ZAR NE?!

Mnogim očevima i mnogim majkama noć nikada više neće svanuti, iako će sunce i dalje redovno izlaziti.

Eh, more! Zar su se i u njegovu plavetnilu morali zanaovijek slediti ti mali bezazleni dječiji pogledi? Koliko li je bespomoćnih stvorenja od 5 ili 10 mjeseci, 8 ili 15 godina u svojim mrtvim očima zauvijek odnijelo ogromne komade plavetnila?

Spiker je hladno sipao: 'Kako javlja... danas je u Mokošici kraj Dubrovnika na ulazu u sklonište poginulo osmoro ljudi, od toga dvoje djece – Nikola i Miho Liban.' Poginula su dva jedina sina čestita čovjeka – Antuna Libana, sa otoka Šipana. Tu, koji metar dalje, imali su stan u kome su sami živjeli i iz koga su svako jutro odlazili u školu. Stan koji im je kupio otac odvajajući i zadnju paricu od radničke plaće. I eto – tu su ostali. Da gledaju nebo i more. Kojim je Antun otišao na Šipan osakaćen, ubijen, unakažen.

Poznavao sam i poznajem dosta ljudi iz tog lijepog kraja, sa otoka pokraj Dubrovnika. Ali dobrotom, širinom pogleda, erudicijom, tolerantnošću, vedrinom i ljudskošću uvijek se izdvajao jedan – Antun Liban. U nizu otočkog biserja koji čini Koločep, Lopud i Šipan ovaj je čovjek bio ne manja dragocjenost. I eto, njemu se na ovaj način vraća. Oduzimaju mu se djeca, oduzimaju sinovi kojima je dao sve što je imao i koji su ga tako voljeli.

I s kime više biti u mislima: da li sa tom jadnom dječicom koja ni kriva ni dužna nestadoše u vohoru rata onih koji se skrivaju u nedodirljivim skloništima; ili, pak, sa tim dobrim Antunom što će do kraja života ploviti u nesanici morske pučine?

Ako ikada bude pravde, ubice djece svih Antuna Libana iz Dubrovnika, Sarajeva, Goražda, Kragujevca, Vukovara... pržice u paklu pogledi djece što sa sobom odnesoš plavetnilo Jadrana, zelenilo Bosne i Slavonije, muk Une, Save i Dunava.“

Spavali smo gdje smo stigli. UNIS-ovo atomsko sklonište gotovo da nismo koristili, jer smo čuli da voda iz rezervoara za gašenje požara može da se automatski aktivira i za kratko vrijeme poplavi sklonište. Osim toga, zbog stalnog granatiranja nije bilo praktično da se svaki čas spuštamo u njega. Ja sam spavao na poljskom krevetu, presvučenom dekama, koje nikako nisu mogle ublažiti tvrdoću niti odstraniti dodir sa prečkama, pogotovo sa onom koja je bila u visini grudi. Na tom krevetu proveo sam oko pola godine i tako se bio navikao na prečku ispod plećki da sam se nakon izlaska iz Sarajeva dugo budio noću i tražio je kao neki orijentir.

Kad je počeo rat, u Dječijoj ambasadi i UNIS-u je vriilo kao u košnici. Tih dana Dječija ambasada je dostigla vrhunac u svojoj aktivnosti i vrhunac u popularnosti. Mnogo ljudi je, iz raznoraznih razloga, dolazilo da pomogne u izmještanju djece i majki iz Sarajeva. Dobar dio je iz čisto humanitarnih razloga nudio svoje usluge. Jedni su to činili iz želje da nekog svoga izvuku iz Sarajeva, drugi nisu znali šta da rade (većina ustanova je prekinula svaku aktivnost), pa su dolazili da u tom „vulkanu aktivnosti“ ubiju vrijeme. Pretpostavljam da je postojala i posebna kategorija – oni koji su nastojali da ulove nešto u mutnom. Kompletan sprat, gdje je prije rata bila samo jedna prostorija Dječije ambasade, pretvorio se u ogromni mravinjak u kome su telefoni neprestano zvonili, ljudi od ujutro do uveče odlazili i dolazili, vrzmali se predstavnici sredstava informisanja, stizali gosti iz inostranstva, navraćali političari, naučnici, pisci, umjetnici. U početku su UNIS-ovi radnici redovno dolazili na posao, ali pošto nisu imali čime da se bave (sistem se raspadao, veze sa spoljnim svijetom sve više nestajale), radna aktivnost je izgubila svaki smisao, pa je dobar dio njih počeo da pomaže Dječijoj ambasadi. UNIS-ovi saradnici posebno su bili korisni u uspostavljanju telefonskih veza. Razgovaralo se po čitav dan i do duboko u noć. Taj mrvinjak teško je bilo držati pod kontrolom. Kasno uveče, kad bismo ostali sami i kad ne bi bilo granatiranja, održavali smo sastanke Kolegija Dječije ambasade (obično proširene – na njima su bili svi oni koji su bili stalno angažovani u Dječijoj ambasadi). Vrhunac podrške naroda nastupio je krajem maja, uoči poznate akcije izmještanja nekoliko hiljada djece i majki preko Ilidže. U Dječiju ambasadu su dolazile najpoznatije ličnosti da izraze zahvalnost i da nas ohrabre. Jedan od njih bio je i Branko Mikulić, bivši predsjednik jugoslovenske vlade. U razgovorima sa funkcionerima i zvaničnicima saznali smo za ideju da se nakon rata Dom JNA pretvori u rezidenciju Dječije ambasade. Spominjana je i Pionirska dolina kao prostor koji bi bio predat Dječijoj ambasadi. O nama je govoreno sve najljepše, pohvale su sasvim opravdano najviše stizale na račun Duška Tomića, jer to što je on do tada učinio bilo je ravno pravom podvigu. Međutim, u situaciji kad vas sa svih strana hvale trebalo je znati podnijeti breme popularnosti i sla-

ve. Tu Duško nije izdržao. Emocije su počele nadvladavati razum, pa je sve manje upravljao događajima, koji su ga, poput nabujale rijeke, počeli nositi. Opijen uspjesima i pohvalama, Duško Tomić je tih dana bio u pravom transu (čemu je doprinijela i ljubavna veza sa Marinom Đorđević, koja će se pretvoriti u Duškov drugi brak), izgubio je osjećanje realnosti. On je uradio dosta, ali je želio još više, želio je da napravi nešto spektakularno ne obazirući se na opasnosti. A zalozi su bili dječiji životi (prije svega). I kod mene, koji sam ga možda najbolje od svih u Dječijoj ambasadi poznao, izazivao je divljenje, jer je bio odlučan, hrabar, nesebičan (nije mu uopšte bio cilj sticanje materijalne dobiti). U toj situaciji on je faktički činio nemoguće stvari – kada se sav društveni sistem, građen godinama, raspao, pogotovo onaj koji je u kriznim situacijama morao djelovati (Crveni krst, na primjer), Duško Tomić stvara organizaciju koja u teškim trenucima preuzima te obaveze i uspješno ih izvršava. I ako se nakon rata samo taj period bude objektivno valorizovao i ocjenjivao, ako se bude vodilo računa o tome šta je tada Dječija ambasada značila za Sarajlije izgubljene i prepuštene na nemilost sudbine (a značila je prije svega: *nadu*), Duško Tomić bi trebalo da dobije orden narodnog heroja. Ohrabren dotadašnjim uspješnim potezima, velikom podrškom naroda, naklonošću UNPROFOR-a, uspostavljenim vezama sa međunarodnim humanitarnim organizacijama, djelovanjem široke mreže konzulata, Duško Tomić je predložio da se organizuje veliki konvoj automobila sa djecom i majkama, koji bi prošao kroz Ilidžu. Na sastanku Kolegija je vođena rasprava o tom prijedlogu. Moj je stav odudarao od Duškove ideje, jer sam bio protiv tako glomazne akcije, koja se nije mogla kontrolisati i koja je, u takvoj situaciji, bila rizična (svaka strana mogla je otvoriti vatru, a da se onda optuži druga; dovoljno je bilo da samo jedno lice nastrada, pa da nastane haos). Nažalost, u tome me niko nije podržao (mislim da sastanku nije prisustvovao prof. Ljubomir Berberović, koji je bio staložen i koji je znao „stati na loptu“). U Dječijoj ambasadi je vladala euforija, a realizacija takve akcije bila bi udarna vijest i vodećih svjetskih informativnih kuća. Oni koji bi uspješno organizovali takvu evakuaciju postali bi istinski junaci. Pošto sam ostao usamljen, prihvatio sam stav većine i sutradan se uključio u tu najpoznatiju akciju Dječije ambasade.

U ranim jutarnjim satima formirala se duga kolona automobila od Koševskog stadiona pa do zgrade UNIS-a, odakle je trebalo da se krene ka Ilidži. Od bosanske i srpske strane, a takođe i UNPROFOR-a, dobijena je saglasnost. Međutim, kada je konvoj stigao na Ilidžu, bio je zaustavljen. Nastala je teška i opasna situacija. Srpska strana nije puštala kolonu, već je postavljala svoje zahtjeve. Problem je pojačan činjenicom da su se u konvoju nalazili srodnici, prijatelji i poznanici poznatih političkih, pa i vojnih ličnosti. Telefoni u Dječijoj ambasadi počeli su da zvone neprekidno – najviše od onih koji su imali nekoga

u koloni. Osnovni sadržaj bile su prijetnje najrazličitije vrste, ali su se uglavnom svodile na sljedeće: „Ako mom djetetu fali samo jedna dlaka na glavi, vas (= Dječije ambasade) neće više biti.“ Mnogi su, naoružani do zuba, upadali, ignorišući obezbjeđenje, i sa otkočenim automatima, zajapureni, iskrivljena lica, prijetili, vrijeđali, psovali.

Bio je to najteži dan u životu (granatiranja su bila sitnica u odnosu na ono šta se dešavalo tog i narednog dana). Reakcija sa bosanske strane odmah je uslijedila – grupa naoružanih lica odvela je u nepoznatom pravcu velik broj Srba i zaprijetila da će ih sve pobiti ako se išta desi djeci na Ilidži. Sad je dolazila još gora stvar – mogućnost odmazde na etničkoj osnovi, na koju bi Srbi sa okolnih brda sigurno istom mjerom odgovorili. Tako je naša akcija mogla da izazove nesagledive posljedice u kojima bismo, kao inicijatori, bili neminovne žrtve. U takvoj situaciji uradili smo ono što se moglo učiniti. Stupili smo u kontakt sa UNPROFOR-om, bosanskom i srpskom stranom, pokušavajući naći izlaz, zabrinute roditelje počeli umirivati, tenziju preko telefonskih poziva slabiti. Prof. Berberović i ja otišli smo u Predsjedništvo BiH, gdje nas je u kućnim papučama primio Fikret Abdić. Pred nama je nazvao načelnika Generalštaba Vojске Jugoslavije generala Panića i molio da se sa srpske strane ne preduzima ništa prema konvoju, predlažući svoja rješenja. Što je dan više zalazio u noć, prijetnje su bivale češće i teže, ljudi su gubili kontrolu, pa su svašta govorili. Noć koja je nastupila bila je duga, besana, teška. I sada se pitam kako ni na jednu prijetnju, uvredu, psovku nisam odgovorio istom mjerom (neki iz Dječije ambasade nisu mogli izdržati, pa je dolazilo do velikih verbalnih sukoba, što je nama samo štetilo, jer je zaoštravalo ionako tešku situaciju). Snagu za takav blag ton ka agresivnim pozivima nalazio sam u činjenici da smo mi, i ja lično, za to krivi, jer smo djecu, sebe i sve druge nepromišljenom akcijom doveli u takvu situaciju, pa treba i da ispaštamo, trpimo. Ali, teško je bilo ostati smiren. U meni je kuvalo, ali sam nastojao da se ne primijeti. Te noći pala mi je na um misao: „Ne dao ti Bog ono što može izdržati čovjek.“ Duško je već bio na zemlji, zabrinut, utučen, ali ipak pribran – nastojao je spasti ono što se može spasti. Noć, koja je, ne samo meni, otrgla priličan komad života, prošla je u smirivanju ljudi s druge strane žice, razgovorima sa predstavnicima obiju zaraćenih strana i UNPROFOR-a, kontaktima sa novinarima, međusobnim konsultacijama i dogovaranjima. Sljedećih dana ipak je nađeno rješenje, pa se moglo odahnuti. U svemu tome jedina satisfakcija i utjeha bila je u tome što je razvoj situacije pokazao da sam bio u pravu kada sam istupio protiv takve akcije, ali mi je nakon svega bilo i žao i krivo što nisam bio uporniji u odbrani stava. Iz tog događaja, koji će ući u istoriju rata u BiH, i Duško je dobio veliku pouku. On se prilično otriježnio, ali se nije promijenio.

Promijenila se, međutim, klima oko Dječije ambasade. Do tada ljubimica javnosti, heroj kod naroda, spasilac u očima majki i djece, sada

postaje problematična, opasna i čak omražena organizacija sa sumnjivim ciljevima. Dječija ambasada dolazi na udar bosanskih vlasti, a onda i sredstava informisanja (ona je bila trn u oku Srba koji su granatirali grad, a kod hrvatskih zvaničnika od početka nije nailazila na simpatije). Još dok je konvoj stajao na Ilidži, na račun Dječije ambasade izrečene su brojne kritike (opravdane i neopravdane), koje su postepeno prelazile u optužbe, uvrede, insinuacije i obične laži. Jedna od njih bila je posebno opasna – da je konvoj organizovan u dogovoru sa Srbima kako bi oni ucjenama postigli svoje ciljeve. Počele su da se lijepe i prve etničke etikete; najčešće da je Dječija ambasada četnička organizacija i da ima tajni zadatak – etničko čišćenje Sarajeva (?).

Tada se prvi put javno pojavila morbidna teza o tome da djeca treba da ostanu u Sarajevu, jer ako odu niko neće biti motivisan da brani grad. Faktički, to je značilo da djeca treba da postanu taoci odraslih, njihovo sredstvo za odbranu bez obzira na to hoće li ostati živi, moralno i fizički zdravi ili unakaženi. Djeca su morala da se muče, da pate zbog gluposti odraslih. Moje mišljenje bilo je i ostalo potpuno suprotno: ako je neko imao priliku da izvuče svoju djecu iz ratnog Sarajeva, a to nije uradio, pa se sa djecom nešto desilo, on je napravio smišljeni zločin nad rođenom djecom (nikakvi politički razlozi ne mogu imati prioritet nad fizičkim opstankom i psihičkim zdravljem najmlađih). Međutim, za pet mjeseci opsade Sarajeva fizički je i moralno stradalo više od 100.000 djece do 15 godina. Od 12.000 poginulih lica u gradu svako deseto je bilo dijete. Među ubijenom djecom svako peto bilo je mlađe od dvije godine. Polovina od 30.000 teških ranjenika bili su invalidi od djetinjstva, od toga 20 procenata djeca. To su tadašnje cifre samo za Sarajevo i mjesta koja njemu gravitiraju. U republici Bosni i Hercegovini brojke su bile dva puta puta veće.

Miloš Jevtić

Ako smo dobro obavešteni, bilo je u Sarajevu mišljenja da je aktivnost Dječije ambasade doprinosila navodnom etničkom čišćenju?

Branko Tošović

Što se tiče etničkog čišćenja Sarajeva (tačnije, djece), to je bila prava besmislica. Prvo, u Dječijoj ambasadi su se nalazili predstavnici svih naroda, i što je rat više odmicao sve je više bilo Muslimana (Bošnjaka) koji sigurno ne bi mirno posmatrali jednu takvu akciju usmjerenu protiv sopstvenog naroda. U Dječijoj ambasadi bila je čak i previše izražena javnost rada (svi kompjuteri su bili dostupni, ništa se nije krilo), po 24 sata se radilo i živjelo u jednom te istom prostoru, tako da ništa

ozbiljnije, važnije ne bi moglo ostati neprimijećeno, a pogotovo jedna tajnovita, široka akcija etničkog čišćenja grada od 500.000 stanovnika. Drugo, u haosu koji je vladao tokom aprila i maja nemoguće je bilo izvršiti bilo kakvo veće izmještanje djece i majki po nacionalnom ključu i isključivo jedne nacionalnosti (recimo muslimanske). Odlazak svakog autobusa bio je praćen spiskom, od kojih su mnogi sačuvani, pa se i sada može vidjeti koliko je bio nacionalno šaren sastav djece i majki. Treće, u Kolegiju su se nalazili ljudi visokog moralnog digniteta, poznati javni radnici i, što je najvažnije, ljudi koji svoju naciju ili religiju nisu dizali u nebesa i smatrali je najvećom ljudskom vrijednošću.

Nesretni ilidžanski konvoj poslužio je za političke ciljeve pojedinaca i grupa u Sarajevu da se onemogući i razbije jedina društvena organizacija koja je vršila visoko humanu misiju spasavanja djece i koja je bila jedina aktivna multinacionalna struktura u Republici i gradu. Ovo posljednje možda je najviše smetalo onima koji su oboljeli od nacionalnog i religioznog jednomyšlja. Mnogima se nije sviđalo što smo mi stalno isticali da nismo ničiji, da ne pripadamo nikakvim političkim strankama, da smo nevladina ustanova i da stoga imamo pravo, u ime djece i njihovih života, da pregovaramo ako treba i sa crnim đavolom. Neki su se čudili kako to da mi održavamo kontakt sa agresorima (u to vrijeme zaista je bila hrabrost stupati u vezu sa onima koji neprestano zasipaju grad granatama). Uglavnom, u Dječijoj ambasadi pojedinci iz bosanskih struktura političke i vojne vlasti su vidjeli opasan virus, pa su je počeli sve češće napadati. Utjeha je bila što su nimalo blaži napadi stizali i od predstavnika srpskih vlasti, koji su, između ostalog, Srbe iz Dječije ambasade nazivali srpskim izrodima, Alijinim slugama i optuživali da pomažu samo Muslimanima. Hrvatski dužnosnici nisu takođe ostajali po strani.

Dječija ambasada je sve češće dobijala etikete koje su je pratile do kraja rata. Jedan od razloga bio je i u nacionalnom sastavu Kolegija Dječije ambasade, iako je struktura njenog predratnog najvišeg organa bila izbalansirana: bilo je i Muslimana, i Hrvata, i Srba. Predsjednik je bio akademik Ljubomir Berberović, potpredsjednici urednik TV Sarajevo Nijaz Abadžić, profesor Filozofskog fakulteta Ismet Dizdarević, profesor Muzičke akademije Julije Marić, direktor JUTEL-a Goran Milić, fudbalski trener Ivica Osim i profesor Filozofskog fakulteta Branko Tošović, generalni sekretar diplomirani pravnik Duško Tomić. U Kolegiju su se nalazili doktor mikrobiologije hrane Ghassan Altabari, direktor UNIS-ovog pogona ODIS Vojko Bjeković, košarkaš Mirza Delibašić, profesor lutkarstva Mišo Klačar, profesor Radiološkog instituta Ranko Kljajić, direktor Ambasade u izgradnji Lazo Kovačić, profesor elektrotehnike Željko Mandić, prvak Sarajevskog pozorišta Aleksandar Mičić, operna pjevačica Gertruda Munitić, pjesnik i pomoćnik glavnog urednika *Vesele sveske* Alija – Aljuša Musić, poljoprivrednik Ljubiša Tomić, urednik TV Sarajevo Majko Topolovac i novinar RTV

Sarajevo Sabahudin Vugdalić. Međutim, kada je počeo rat, Kolegij sastavljen od 22 člana spao je na svega tri imena, jer smo, igrom slučaja, u Dječijoj ambasadi ostali samo prof. Ljubomir Berberović (predsjednik), Duško Tomić (generalni sekretar) i ja (potpredsjednik), dakle, sve Srbi. U nenormalnim situacijama kakav je rat sve je u principu sumnjivo, čudno, neobično, pa činjenica da u vrijeme kada „četnici“ sa svih strana tuku grad, kada gotovo svi Srbi žele da se izvuku iz tog pakla, tri pripadnika istog naroda ostaju u Sarajevu i vode jednu tako aktivnu i uspješnu organizaciju (veliki broj djece i majki bio je zbrinut u Francuskoj, Italiji, Njemačkoj i Austriji, teklo je izmještanje djece u Englesku, Čehoslovačku, Ameriku, Rusiju i druge zemlje) nije mogla a da ne izazove podozrenje, a zatim i otvorenu sumnju.

Nama nevidljive snage počele su da prate aktivnost, čekajući da „zabrljamo“. Mi smo, nažalost, znali dati povoda za to. Evo jednog primjera. Poslije događaja na Ilidži, Dječija ambasada je obnovila akcije izmještanja djece, iako u mnogo nepovoljnijim uslovima. „Spoljni“ pomagači, kojih je bilo bezbroj, sami su po sebi nestajali (jedni su se umorili, drugi su ostvarili ono što su željeli, pa su se povukli, treći nisu zbog snajperske vatre i granatiranja mogli dolaziti, četvrti su se jednostavno prepali što rade u tako sumnjivoj organizaciji, a pete smo, mada rijetko, sami odstranjivali), pa je ostao okrnjeni Kolegij i uzak krug stalnih saradnika (dvadesetak ljudi). Nakon što se koliko-toliko slegla prašina oko ilidžanskog konvoja, organizovali smo zajedno sa italijanskim humanitarnim organizacijama izmještanje siročadi iz Doma *Ljubica Ivezić*. Italijanima se žurilo sa akcijom, pa je Duško Tomić predložio da se ona izvede istog dana poslije podne (iako je evakuacija djece, iz bezbjednosnih razloga, uvijek planirana za prije podne). Zbog vremena izvođenja akcije bio sam protiv, ali sam za razliku od sjednice uoči ilidžanskog konvoja dobio podršku ostalih, pa se Duško složio da se izmještanje organizuje sutradan. U to doba sam povremeno odlazio u svoj stan na spavanje, pa sam se iza ručka uputio kući. U 19 sati uključio sam radio da čujem vijesti. Prva i udarna informacija bila je da je u poslijepodnevnim satima Dječija ambasada organizovala izmještanje djece iz Doma *Ljubica Ivezić*, da je „četnička“ strana otvorila u Nedžarićima vatru na autobus i da je tom prilikom ubijena jedna beba. Nisam mogao da vjerujem onome što sam čuo, pa sam odmah krenuo u Dječiju ambasadu, gdje je vijest potvrđena. Šta se desilo? Došlo je do nekih promjena kod Italijana, koji su insistirali na što hitnijem dolasku djece, pa je Duško, u zanosu, ali sa dobrim namjerama, na svoju ruku donio odluku koja je, eto, dovela do tragičnih posljedica.

Dječija ambasada se ponovo našla na meti nekih bosanskih političkih i vojnih struktura. Najviše je na udaru bio Duško Tomić, koji se u tim verbalnim okršajima na radiju, televiziji i štampi odlično i hrabro držao. Međutim, za saradnike Dječije ambasade i za mene lično bilo je

neočekivano što se sredinom ljeta taj udar prebacio i na mene. Razloga za čuđenje bilo je prilično. Prvo, u Dječijoj ambasadi, kad su tenzi- je rasle, djelovao sam smirujuće, ublažavao sam personalne sukobe. Drugo, zadaci koje sam obavljao više su bili u sjenci, manje vidljivi (izrada dokumenata, praćenje i analiziranje situacije, predlaganje rje- šenja, kadrovska problematika, kompjutersko pokrivanje aktivnosti Ambasade, priprema saopštenja za štampu, pregledanje tekstova dru- gih saradnika, rješavanje međuljudskih problema, razna organizaciona pitanja i sl.). Moje djelovanje iz pozadine od osnivanja Dječije ambasade (koje je vuklo korijena još iz igranja fudbala u djetinjstvu i pre- raslo kasnije u jednu od osnovnih životnih pozicija) odudaralo je od ponašanja nekih članova Dječije ambasade koji su maksimalno nastojali da se eksponiraju, da budu u centru pažnje i što više zastupljeni u sredstvima informisanja. Meni to nije bilo potrebno, nisam bio željan takve slave i popularnosti, jer sam htio da se po završetku rata opet vratim nauci iz koje sam, silom prilika, bio istrgnut. Ako je trebalo da se nastupi na radiju ili televiziji, obično je to radio predsjednik prof. Ljubomir Berberović, generalni sekretar Duško Tomić ili potpredsjed- nik prof. dr Ismet Dizdarević (do početka rata). Na vrhuncu aktivnosti, u aprilu i maju, odlično je komunicirao sa javnošću Aleksandar Mičić, majstor usmene riječi. Stoga se lako može zamisliti šta bi bilo, u vrije- me kada su Dječiju ambasadu počeli nazivati srpskom, četničkom i sl., da sam se i ja češće pojavljivao na radiju, televiziji i štampi pored Lju- bomira Berberovića, Duška Tomića i Aleksandra Mičića.

Miloš Jevtić

Kako je primano takvo Vaše angažovanje? Da li ste imali teškoća? Da li ste uopšte učestvovali i u tadašnjoj javnoj komunikaciji?

Branko Tošović

U ratu sam dao samo jednu izjavu televiziji (kada je granata pogodila Dječiju ambasadu) i nekoliko puta nastupio na radiju. Prije rata učestvo- vao sam u kontakt emisiji Radio Sarajeva zajedno sa Duškom Tomićem (koji je, naravno, vodio glavnu riječ, i to uspješno). Tokom rata bilo je više konferencija za štampu, ali se ni na jednoj nisam pojavio. Međutim, imao sam dosta kontakata sa novinarima u samoj Dječijoj ambasadi. Dakle, u javnosti nisam bio prisutan (bolje rečeno previše prisutan), ali me je u Dječijoj ambasadi svako mogao naći od ujutro do uveče. U tim ratnim prilikama Dječija ambasada je i za mene mnogo značila – dok je velik dio mojih kolega sa Univerziteta provodio dane krijući se po sta- novima i podrumima, ja sam radio nešto humano, nešto od čega je veli- ki broj ljudi (prije svega djece) imao korist. Od samog početka govorio

sam i sebi i drugima da to nije moj rat, da u njemu ne želim da učestvujem, ali sam, s druge strane, bio spreman da uradim nešto što bi tu tešku situaciju bar ublažilo, učinilo podnošljivom. I tom poslu predao sam se maksimalno, što je bilo i psihološki pozitivno, jer se sve nevolje u životu lakše prebrode u što intenzivnijoj aktivnosti.

Dakle, i pored takve, za širu javnost manje-više nevidljive djelatnosti, rada u sjenci, moje se ime tog ljeta počelo pojavljivati u sarajevskoj štampi u kontekstu napada na Dječiju ambasadu. Pošto je teško bilo naći značajnije primjedbe na moj rad u ratnim i predratnim danima, a budući da je nekome po svaku cijenu bilo stalo da diskreditira aktivnost Dječije ambasade, prije svega kroz njene vodeće ličnosti, tražene su optužujuće činjenice i za mene, potpredsjednika Kolegija. Za to je, očigledno, bilo nedovoljno elemenata, pa je preostalo potencirati nacionalnu pripadnost. Prvi put sam pročitao svoje ime u takvom kontekstu u jednom komentaru glasila Sarajevskog korpusa, drugi put ono se već pojavilo u *Oslobođenju*. I u jednom i u drugom slučaju nije bilo nikakvih argumenata, već samo konstatacije da Srbi vode Dječiju ambasadu (pa su, kao dokaz, navedena imena Duška, Ljubomira i Branka) i aluzije sa zaključkom da tu nisu čista posla. Niko se, međutim, nije pitao zašto je Kolegij od dvadesetak članova spao samo na tu trojicu i zašto su se svi Muslimani i Hrvati članovi Kolegija našli u tim teškim trenucima – kratko vrijeme, ali ipak primijećeno – izolovani od Dječije ambasade.

Uglavnom, tih vrelih ljetnih dana počela su sve češća javna prebrojavanja i prozivanja članova Dječije ambasade. Mnogo prije toga, prof. Berberović, Duško i ja smo analizirali situaciju i došli do zaključka da ratom izazvana kadrovska situacija može biti pogubna, pa smo već krajem aprila tražili načina da ublažimo stanje, ne u tom smislu da se neko od nas trojice povuče sa funkcije (kasnije ćemo morati i na to da pođemo, pa će umjesto prof. Ljubomira Berberovića doći prof. Ejub Ćehić). Neke stvari su išle na ruku; recimo, Nijaz Abadžić je oslobođen iz zatočeništva na Ilidži (na njegovu puštanju sam se i sâm zauzeo, nazvavši Dragana Kalinića na Pale i zamolivši ga da pomogne u oslobađanju Nijaza Abadžića kao i kolege sa Fakulteta, profesora pedagogije Hašima Muminovića). Uglavnom, Nijaz Abadžić se priključio u radu negdje u maju. Osim toga, Alija Musić je nalazio načina da dolazi iz Nedžarića u Dječiju ambasadu. Pojavili su se i novi ljudi – novinar *Večernjih novina* Amila Đurović (uključena u Kolegij 29. aprila 1992), pjesnik Izet Sarajlić i dr. U periodu april–avgust pomagao nam je savjetima novinar *Oslobođenja* Mehmed Halilović, odmeren, tih i prijatan čovjek, koji je gotovo svakodnevno dolazio u naše prostorije. Na sjednici održanoj 20. avgusta prof. Berberović je na vlastiti zahtjev oslobođen dužnosti predsjednika Kolegija i istovremeno proglašen za doživotnog počasnog člana Kolegija te predsjednika Savjeta Ambasade.

Pred kraj ljeta Kolegij je dobio novu strukturu koju čine predsjednik Ejub Ćehić, predsjednik Savjeta i počasni član Kolegija Ljubomir Berberović, potpredsjednici: Drago Bozja, Gertruda Munitić, Alija Musić, Branko Tošović, generalni sekretar Duško Tomić i tri člana: Nijaz Abadžić, Miro Brajković i Aleksandar Mičić. Koliko je situacija dozvoljavala, nacionalni sastav je bio uravnotežen i u radnom timu koji su činili: Slobodan Aćimović, Ekrem Bećirović, Jasenka Berberović, Mirjana Bogdanović, Boško Bosiočić, Tatjana Bucalo-Bojić, Husein Crnovršanin, Meliha Ćilimković, Zehra Druškić, Damir Đorđević, Marina Đorđević, Sonja Đorđić, Zlatko Đozo, Dubravka Grgić, Amela Hadžibegić, Aida Karahasan, Dubravka Krznarić, Jasminka Kučević, Željka Lekić, Enver Malagić, Ksenija Miloš, Vesna Milošević, Ahmed Mostarac, Aziza Omerović, Jasmin Pehlivanović, Slaven Peleš, Sabaheta Pršeš, Dunja Rihtman-Sotrić, Desimir Savić, Nataša Savić, Amra Sokolović, Aladin Sokolović, Tijana Vignjević, Sadin Zalihić, Junuz Zubčević. Za koordinatora radnog tima bila je izabrana Zehra Druškić. Ovdje treba napomenuti da nikoga nismo primali isključivo po nacionalnom ključu, već po želji samih pojedinaca, njihovim sposobnostima, potrebama Dječije ambasade i zahtjevima trenutka.

Dakle, već od aprila smo radili na tome da izbalansiramo nacionalni sastav, koji je osjetno narušio rat, i može se reći da smo imali uspjeha. Ali, neki to nisu vidjeli (ili nisu htjeli da vide), nekima je, očigledno, bilo nedovoljno; možda je trebalo da svi Srbi odu iz Dječije ambasade, uključujući i idejnog tvorca, dušu i motornu snagu te organizacije, Duška Tomića.

Međutim, u avgustu 1992. godine sa tih, naizgled bezazlenih prozivanja prešlo se na oštrije mjere. Jednog prijepodneva nazvao me je u Ambasadu komšija Izet Delibašić (otac košarkaša Mirze Delibašića), koji je još od 12. maja, kada su djeca otišla, koristio moj stan, obično da prilegne i da se odmori na ležaju u hodniku. Izet mi je rekao da dođem jer su „stigli neki ljudi“. Više ništa nije kazao, ali sam shvatio da moram ići na neprijatan razgovor. Nisam ništa pitao, već sam se uputio u stan. Ušao sam u hodnik i u spavaćoj sobi ugledao 3-4 naoružana čovjeka u pancir odijelima. Na kauču je sjedio stari uniformisani čovjek kamena lica, koji se tih dana često pojavljivao na televiziji kao jedan od „simbola herojske odbrane Sarajeva“. Na televiziji su mu se obraćali po nadimku Đedo. Pored njega je sjedio podebeo čovjek u civilu. „Simbol herojske odbrane Sarajeva“ je pušio i nemarno i teatralno otresao pepeo na ćilim, na kome su bile razbacane stvari (uglavnom Sanjine suknjice i lutkice, Borisove čarapice, Vladimirove košulje, dječije cipele i čizmice, šalovi i druga zimska odjeća izvučena iz tri-četiri torbe koje sam pripremio da odvezem djeci u Moskvu). Naime, tih dana trebalo je da vodim grupu djece i majki za Češku, da produžim u Moskvu, predam pismo Borisu N. Jeljcinu, zamolim ga za pomoć djeci BiH i da po-

kušam otvoriti Dječiji konzulat. Međutim, put je više od dva mjeseca odgađan pod izgovorom vojnih i političkih vlasti da treba sačekati „da Ilidža padne“ (istina je, vjerovatno, bila u tome da je poslije ilidžanskog događaja Dječiju ambasadu na svaki način trebalo onemogućiti da djeluje). Još krajem maja pripremio sam zimsku robu za djecu (jer su otišla u Rusiju samo sa ljetnjom garderobom). I eto, te bezazlene dječije stvarčice bile su tako sumnjive da ih su ih vojnici u pancir prslucima ispreturali i razbacali po sobi. Pošto, naravno, ništa nisu našli, preostalo im je da mene pozovu na razgovor. Scena kada u vlastitom stanu zatičem gomilu naoružanih ljudi, dok se na podu valjaju meni drage dječije stvarčice, a pepeo s cigarete polako, kao jesenje lišće, liježe na čilim, duboko se urezala u sjećanje kao nešto najružnije u životu. Međutim, u Dječijoj ambasadi već sam prošao „ratnu masažu“, preturivši preko glave i gore scene (smrt, ranjavanja, psihološke pritiske, granatiranje), pa sam mogao, koliko-toliko, da prihvatim datu situaciju. Dedo je bez okolišanja prešao na stvar. Interesovala ga je dokumentacija Dječije ambasade. Kad sam išao u stan, razmišljao sam što te „neke ljude“, kako reče Izet, interesuje. Sve se svodilo na to da je, prije svega, u pitanju moj rad u Dječijoj ambasadi. Kad je Dedo otkrio razlog posjete, nisam se uplašio, jer je moje djelovanje u Dječijoj ambasadi, od njenog osnivanja, bilo čisto kao suza, pogotovo kad su pitanju kakvi tajni planovi i aktivnosti, finansijske operacije (u Dječijoj ambasadi sam izbjegavao bilo kakvo djelovanje koje bi bilo povezano s novcem), a pogotovo politički motivi (tada nisam bio član nijedne partije, a bio sam kritičan prema nacionalnim strankama, koje su, po mome mišljenju, dovele do rata u BiH). Činjenica da je dokumentacija Dječije ambasade tražena ne u sjedištu ove organizacije, nego u stanu njenog potpredsjednika govori o nekoliko stvari. Prvo, vjerovatno su u prostorijama Dječije ambasade već bili izvršili provjeru i nisu ništa našli što bi kompromitovalo Dječiju ambasadu. Drugo, bili su uvjereni da „tu nešto ima“, pa su nastavili da Dječiju ambasadu češljaju i izvan njenih prostorija. Treće, velik broj lica u Dječijoj ambasadi je znao (1) da ja uvijek učestvujem u pripremi važnijih dokumenata, (2) da su svi značajni dokumenti (počev od osnivačkih pa do onih koji su nastali do dobijanja UNIS-ovih prostorija u zimu 1992. godine) pripremani u mome stanu i da sam svu kompjutersku tehniku, koja je bila visokog kvaliteta (jer sam je nabavio nakon četvorogodišnjeg boravka u inostranstvu) stavio na raspolaganje Dječijoj ambasadi i (3) da se pisana i kompjuterska dokumentacija prije dobijanja UNIS-ovih prostorija nalazila u mome stanu. Ni danas mi nije jasno iz kojih se razloga Đedova ekipa odlučila na nezakoniti upad u moj stan (kasnije mi je Izet rekao da je pitao za nalog za pretres, ali su mu odgovorili da to njima nije potrebno), ali je činjenica da ih je na moj stan mogao navesti samo onaj ko je boravio u Dječijoj ambasadi i mene lično poznavao. Znajući da sam potpuno čist, da nemam ništa kompromitirajuće,

pokazao sam Dedovoj ekipi sve fascikle, zabilješke, knjige i dr. Papire su počeli pregledati i ponešto izdvajati. Potom su prešli na kompjutere (imao sam dva kompjutera, od kojih sam jedan nabavio nepuna dva mjeseca prije početka rata) i zatražili da im pokažem diskete. Kad sam im donio ono što sam u stanu imao i što je ležalo kod Izeta (bojao sam se granatiranja pa sam dio disketa držao u svome stanu, a dio kod Izeta), pokazalo se da su bili laici za kompjutere. Odabrali su petnaestak disketa, između ostalog i tri diskete sa Jadranskim radom, koji je ona odbranila juna te godine u Moskvi kao кандидатскую диссертацию. Rekli su da će ponijeti sa sobom odabrane papire i diskete. Zamolio sam ih da ostave diskete sa supruginim radom, ali su odbili. Zatim su sačinili zapisnik. Pošto su naveli da je oduzeta pisana dokumentacija i diskete, ali bez ukazivanja njihove količine, bojeći se da mi nešto ne poture, zatražio sam da se unese tačan broj listova i disketa, što su oni i učinili. Kad sam se spremao da potpišem taj rukom napisan zapisnik, zapazio sam da ne stoji ko je izvršio pretres, pa sam upitao. Dedo se okrenuo čovjeku u civilu i rekao: „Piši: Odbor.“ Dobio sam zapisnik na kome je u vrhu stajalo „Odbor za utvrđivanje zločina i progon raznih zločinaca“. Nije bilo baš prijatno pročitati u vlastitom stanu i u tako „bezazlenom“ vremenu takvu formulaciju. Potpisao sam zapisnik. „Odbornici“ su ustali, uzeli papire i diskete, koje više nikad neću vidjeti. Na sreću, nisu oduzeli dvije diskete na kojima je bila knjiga *Stilistika glagola*, koju sam krajem 1991. bio završio i zatim predao u štampu, ali je rukopis već na početku rata nestao iz prostorija izdavačke kuće *Drugari*. Te diskete su od početka rata bile u mom džepu (bio sam uvjeren da će rukopis u tom haosu nestati, te sam diskete čuvao kao veliko blago), pa i za vrijeme pretresa. Sa njima sam prošao put od Sarajeva preko Zagreba, Moskve, Manhajma, do Vupertala, gdje će 1995. godine biti objavljena knjiga. Kad sam odlazio, zamolio sam Izeta da, ako dođe majka i vidi razbacane stvari, kaže da ja to prepakujem dječije stvari. Majka je bila osjetljiva i potpuno bi se izgubila kad bi saznala za pretres. U tim ratnim danima, i kad je bilo teško, nastojao sam da to ona ne primijeti. Doista, ona je sljedećeg dana ušla u stan (imala je svoj ključ), zatekla kaos u sobi, Izet joj je rekao ono što smo se dogovorili, ali kad smo se poslije rata prvi put sreli, majka je kazala da je tada osjetila kako nešto nije bilo u redu.

Vratio sam se u Dječiju ambasadu i ispričao šta se desilo. Prof. Ljubomir Berberović se začudio zašto su se baš na mene okomili (bio je to prvi pretres stana jednog člana Kolegija) i dodao da to nije bezazlena stvar. Duško je bio pragmatičniji – rekao je da treba odmah reagovati, inače će me mrak progutati. Trebalo se hitno obratiti vlastima i oglasiti u svim sredstvima informisanja. Predložio je da ponovo odemo u stan, da bi se uvjerio u ono što sam ispričao. U tom trenutku se u Dječijoj ambasadi zatekao novinar jedne zapadnoevropske agencije (mi-

slim da je to bio *Rojter*), pa ga je Duško pozvao da i on pogleda i napiše o tome informaciju (smatrao je da će biti dobro ako se u inostranstvu čuje o toj samovolji). Duško je htio da se na sva zvona oglasi kako je nezakonito i bez ikakva razloga izvršen pretres stana potpredsjednika Dječije ambasade. U stanu je zatekao sliku koju sam opisao. Pregledajući malo pribranije stan, našao sam Đedove opuške razbacane na nekoliko mjesta (pošto se ovdje završava pominjanje ove ličnosti dodao bih da sam Đeda još jednom vidio – ali na smrtnici u *Oslobođenju* od 7. juna 1997. godine koju sam pročitao u Gracu). Po povratku iz Dječije ambasade Duško je odmah napisao pismo predsjedniku Predsjedništva BiH Aliji Izetbegoviću, načelniku Generalštaba Vojske BiH Safetu Serifoviću i ministru unutrašnjih poslova Republike BiH Jusufu Pušini u kome ih je obavijestio da je bez naloga za pretres grupa naoružanih lica na čelu sa Đedom ušla u stan potpredsjednika Dječije ambasade, izvršila pretres i odnijela sa sobom dokumentaciju Dječije ambasade, privatne papire i diskete. U pismu je traženo da se slučaj ispita i da se pozovu na odgovornost lica koja su to učinila. Zatim je uputio saopštenje sa sličnim sadržajem sredstvima informisanja. Duško me je posavjetovao da više ne spavam u svom stanu, dok se ne vidi šta sve iza toga stoji. Prvu noć poslije pretresa nisam proveo u Dječijoj ambasadi, jer ni ona nije bila pouzdana, već sam prespavao u jednom privatnom stanu. Pretpostavku da sam te noći ipak tražen, potvrdilo je već sljedeće prijepodne: u Dječiju ambasadu su došla dva mladića u civilu, predstavila se kao pripadnici Službe državne bezbjednosti, pokazala dokumenta i zamolila da pođemo u stan da ga pregledaju. Odgovorio sam da su već juče bili Đedo i njegovi pratioci, ali da sam spreman i njima pokazati ono što ih interesuje. To je bio ipak drugačiji odnos, bio je neki nivo (radilo se o profesionalcima) – došli su, predstavili se i korektno zamolili za pretres (ne znam da li su imali nalog, jer nije ni bilo bitno: rat je, niko se ne obazire na zakon, pa ako nešto počne, onda treba i da se završi). Sjeli smo u njihova kola, te se uputili u Ulicu bratstva i jedinstva. Ulazeći u stubište, komšije su nas znatiželjno posmatrale, vjerovatno sjećajući se kako su juče iz moga stana izašli Đedo i njegovi vojnici. Ja sam se u ta dva dana doista osjećao poštiđeno i poniženo. U stanu su pripadnici državne bezbjednosti naveli razlog posjete – njih je, kao i Đeda, interesovala dokumentacija Dječije ambasade. Pregledali su sve fascikle i izdvojili materijal koji je stao u 2-3 kartonske fascikle kupljene u Rusiji. Rekli su da se u odabrani (da ne kažem sumnjiv) materijal ne razumiju dobro, pa su me zamolili da sa tim fasciklama pođemo kod njihovog šefa. Nisam imao izbora, pa sam pristao. Opet smo sjeli u njihova kola i uputili se u Službu državne bezbjednosti, koja se tada nalazila u zgradi SUP-a, pored FIS-a. Popeli smo se na gornji sprat (drugi ili treći) i došli do jedne sobe gdje sam zamoljen da sačekam, a pratioci su se uputili šefu sa fasciklama. Na završetak provjere čekao sam gotovo sat, onda su se vrata

otvorila, pa sam pozvan da uđem. Šef mi je postavio nekoliko pitanja, koja uopšte nisu bila vezana za pregledani materijal (očigledno, bio je potpuno nezanimljiv). Vratio mi je bez komentara fascikle, a zatim su me njegovi potčinjeni odvezli nazad. Tako se završila dvodnevna akcija pretresanja stana u kome nisu našli baš ništa što bi bacalo ljagu na Dječiju ambasadu, njenu aktivnost, njene ljude i mene lično. Međutim, i dalje je ostala da visi prijetnja od mogućih provokacija (najviše sam razmišljao o podmetanju letaka i drugog kompomitirajućeg materijala). Pošto se nije znalo šta će donijeti dan, a šta noć, i dalje nisam odlazio u stan. Počeo sam opet da spavam u zgradi UNIS-a, u sobičku u kome su prije rata vozači ostavljali rezervne gume. Ponovo sam noći provodio na poljskom krevetu sa poznatom prečagom ispod ramena. Prije toga spavao sam gotovo dva mjeseca u tom magacinu, metar širine i tri metra dužine, sa dekama naslaganim do vrha radi zaštite. Soba je gledala na Trščansku ulicu po kojoj su neprekidno djelovali snajperisti sa Jevrejskog groblja. Pošto je prozor bio udaljen koji metar od ulice, u tom dvomjesečnom periodu naučio sam „vozni red“ snajperista i navikao se na neprestanu muziku metaka. Počinjali bi u sedam ujutro i „rad“ završavali u sumrak. Uveče bih rijetko odmah zaspao. Misli su se gomilale, analizirao sam nastalu situaciju, tražio razloge pretresa. Jedino na što sam konkretno pomislio bio je sljedeći slučaj. Nekoliko dana prije toga u Dječiju ambasadu je došao naoružan vojnik s papirom u kome je traženo da se za potrebe neke vojne jedinice preuzme određen broj ćebadi (deka), koje smo mi držali u rezervi. Pri tom se pozvao na razgovor sa Hanom Beganović, članom Ambasade, sa kojom smo imali velikih problema. Odgovorio sam da mi ne možemo dati ćebad koja svaki čas mogu biti potrebna djeci. Vojnik se zacrvanio, pogledao me dugim ukočenim pogledom i drsko zatražio da mu vratim papir (ne sjećam se da li je tražio da napišem kako odbijam zahtjev).

Miloš Jevtić

Da li su sve te, očite neprijatnosti uticale da odlučite da napustite Sarajevo?

Branko Tošović

Tih dana i noći nastao je definitivni zaključak protiv koga sam se borio tokom čitavog rata – iz Sarajeva treba otići. U tom gradu, u kome sam proveo gimnazijske dane, maturirao, magistrirao, doktorirao, napisao nekoliko knjiga i preko 100 radova, prešao put od nastavnika gimnazije, asistenta pripravnika do univerzitetskog profesora, formirao porodicu, u gradu u kome sam mislio da ću završiti radnu karijeru i život – u njemu više nisam imao šta da tražim. Razočarenje u društvo

koje ne vidi ili ne želi da vidi da su članovi Ambasade spasili na desetine hiljada djece, majki, bolesnika, starih ljudi (tada se već govorilo o cifri od 40.000), pri čemu su tri člana poginula, neki bili ranjeni – razočarenje u društvo koje nepotrebno sumnjiči i nastoji da onemogući ljude u jednom humanom poslu, pretvorilo se u zaključak o odlasku kao imperativu trenutka. Time su moje intimne nade u suživot, multi-etničnost grada, bile duboko uzdrmane. Još od aprila 1992. imao sam dosta prilika da napustim grad, a ipak sam ostao. Supruga je i danas ljuta što sa njima nisam krenuo 10. maja za Rusiju. Kolege koje su sa djecom i ženama izlazili iz Sarajeva preko Dječije ambasade čudili su se da pomažem drugima, a sam ostajem u tom paklu. I sada se sjećam riječi Safeta, asistenta na Odsjeku za žurnalistiku, koji je zahvaljujući meni sa kompletnom porodicom na početku rata napustio Sarajevo i koji se nije mogao načuditi tom altruizmu. Za druge, pak, nije bilo normalno što Muslimani odlaze, a Srbi ostaju.

U stvari, dvaput sam izlazio na crtu razdvajanja i mogao otići. Prvi put je to bilo 10. maja kada sam u Rajlovcu ispratio djecu za Moskvu. Drugi izlazak još je više pokazao koliko je aktivnost Dječije ambasade bila, s jedne strane, plodotvorna, a s druge neprihvaćena. Naime, u avgustu, baš nakon pretresa stana, pripremili smo odlazak dva ili tri autobusa djece i majki za Austriju. Već smo imali odobrenje UNPROFOR-a, saglasnost srpske strane, nabavili autobuse (što je tada bio jedan od velikih problema), ali smo, kako je tog ljeta obično bivalo, na odluku bosanskih vlasti još čekali. Pošto smo bili vezani terminom i budući da je baš sve bilo riješeno, dovezli smo autobuse pred UNIS, u njih uveli putnike i svaki čas očekivali da dođe Duško iz Predsjedništva BiH sa odobrenjem. Međutim, naš generalni sekretar je imao neugodan razgovor s ministrom odbrane Zovkom Dokom, koji je odbio dati saglasnost, pa mu je Duško svašta rekao (bila je velika hrabrost ministru odbrane skresati u brk neugodne činjenice, i to u njegovim prostorijama), izašao i obratio se Aliji Izetbegoviću, koji je bio mnogo razumniji i pametniji čovjek. Duško je objasnio predsjedniku Predsjedništva čitavu akciju, pa je Alija Izetbegović dao svoju saglasnost. Nakon dužeg iščekivanja, pred UNIS-om su se zaustavila kola Dječije ambasade iz kojih je sav presrećan izletio Duško i uputio se prema djeci i majkama, koji su satima čekali, izmoreni i zabrinuti. Dogovoreno je da djecu do Kiseljaka ispratimo Duško i ja. Sjeli smo u naš kombi plave boje i krenuli u pravcu UNPROFOR-a. Iza nas su išla tri autobusa puna djece i još nekoliko privatnih kola. Komandir UNPROFOR-a je htio da se ide preko Kasindolske ulice, međutim mi smo se sa srpskom stranom dogovorili za put koji je vodio direktno prema Ilidži. Bilo je opasno mijenjati maršrutu bez saglasnosti onih koji drže taj teren, pa smo insistirali da se radi onako kako je dogovoreno. Vojnici UNPROFOR-a su rekli da oni ne znaju tu maršrutu, ali su pristali da pođu. Pošto put nisu znali, preosta-

lo je da naš kombi ide naprijed, a oklopna kola UNPROFOR-a pozadi, što je bilo besmisleno, jer niti djeca, niti mi nismo imali nikakvu zaštitu. Od studentskih domova vozili smo polako po pustoj cesti lijevom trakom (ni danas mi nije jasno što nismo išli normalno, desno od tramvajskih šina). S lijeve i desne strane avetinjски su stajale puste kuće, mnoge porušene, bez krova. Čak se ni ptice nisu čule. Bio je to najopasniji dio puta, jer je upravo na tom mjestu otvorena vatra na djecu iz Doma za siročad *Lubica Ivezić*. Kad smo došli u blizinu *Energoinvestivih* objekata, zaustavila nas je prepreka – obična žica od tramvajске strujne mreže. Desno ni lijevo nije bilo žive duše. Pomislili smo da smo upali u zamku, pa smo se Duško i ja počeli šapatом konsultovati. Čitav konvoj je stao u toj mrtvoj tišini. Pregaziti tu simboličnu prepreku nismo se usuđivali, okrenuti glomazne autobuse bilo je nemoguće, pa smo pomišljali da se vratimo unazad. Prošle su dvije-tri minute u iščekivanju i razmišljanju, a onda se od strane *Energoinvesta* pojavio uniformisani čovjek, podigao žicu sa puta i pokazao da produžimo. Polako smo prošli i počeli se primicati Ilidži. Međutim, tu se put račvao, pa nismo znali da li da idemo kroz grad ili zaobilaznicom. Kad je Duško već htio reći vozaču da ide zaobilaznicom, ugledao sam ispod podvožnjaka plava kola. Mislio sam da bi to mogla biti srpska milicija, pa sam predložio da tuda pođemo. I doista, tamo su nas čekali milicioneri. Oni su zaustavili konvoj i počeli pregledati spisak. Bilo je, mislim, tačno 16 ili 17 sati, jer je upravo u trenutku kada su uzeli u ruke naša dokumenta, Radio Sarajevo počeo emitovati vijesti i kao udarnu informaciju prenio saopštenje ministra odbrane da je Dječija ambasada bez dozvole vlasti odvela tri autobusa djece i majki da ih preda četnicima na Ilidži. Bila je to jedna od najtragikomičnijih scena koje sam doživio u ratu: dok predstavnici srpskih vlasti pregledaju naša dokumenta, sumnjičavo zagledajući u spiskove, jedan od najviših funkcionera bosanske vlasti putem radija nas optužuje da šurujemo sa Srbima i otvoreno prijeti. Ali, poslije tih vijesti (pretpostavljam da ih milicioneri ipak nisu čuli, jer su bili metar-dva udaljeni od nas), srpski su vojnici preuzeli sumnjičenje. Nakon što je pregledao i vratio Duškovu i moju ličnu kartu, komandir patrole uzeo je ličnu kartu našeg vozača, a zatim ga upitao: „Šta ćeš ti ovdje?“ Ovaj je rekao da pomaže Dječijoj ambasadi. Komandir mu je bez riječi vratio ličnu kartu i uputio se prema autobusima. Kad se milicija odmakla, Duško je upitao vozača odakle ga milicioner poznaje. Odgovorio je da je prije rata bio u miliciji, na što je Duško srdito uzvratilo da je morao ranije to reći, jer je sada doveo u opasnost i sebe i nas i, kada se budemo vraćali, možemo svi izgubiti glavu. Vozač je samo ćutao. Uglavnom, milicioneri su pregledali autobuse i lake automobile, još jednom provjerili spiskove i dali signal da nastavimo put. Na prijevoju prema Kiseljaku zaustavila nas je straža HOS-a (u crnim uniformama) i HVO. Pored nas je prošao srpski vojnik, koga su ostali nazivali vojvodom i koji se uputio prema hrvatskim vojnicima.

Očigledno, Srbi i Hrvati su na tom području dobro sarađivali, jer su, između ostalog, zajedno sjedili u kafani pokraj puta. Tu smo se Duško i ja oprostili od djece i majki, a zatim uputili nazad u Sarajevo. Iako sam i tada bio pod velikim psihičkim opterećenjem izazvanim pretresima, razgovorima sa policijom, prozivanjima po novinama, pa i prijetnjama, nijednom nisam pomislio da sjednem u neko od tih vozila i odem na slobodu. Ista stvar bila je i sa Duškom. Dodatni motiv za odbacivanje svake pomisli na to bile su prijetnje ministra odbrane, za koga bi bio pravi poklon informacija da su dvije čelne ličnosti Dječije ambasade napustile Sarajevo. Prošli smo bez problema Ilidžu, iako smo stalno mislili na vozača, koji je bio zabrinut. Nekoliko dana kasnije njega će uhapsiti sa motivacijom da je učestvovao u aprilskim srpskim barikadama. Mi smo intervenisali da se pusti, ali bez uspjeha. Posebno je, preko svojih mnogobrojnih veza, bila uporna Aziza Omeragić (član radnog tima Dječije ambasade), na čiju smo preporuku i primili tog mladića. Na putu između Ilidže i studentskih domova u Nedžarićima, Duško je rekao da legnemo na pod, jer je manja vjerovatnoća da ćemo biti pogođeni, što sam i učinio, s tim što sam, da ne bih uprljao svijetle pantalone, stavio dlanove na pod. Tada smo se više bojali da bosanski ministar odbrane ne naredi, u znak osвете, našu likvidaciju, nego da Srbi otvore paljbu. Međutim, sve je prošlo bez problema, vratili smo se u Dječiju ambasadu radosni što smo obavili, bar po našem mišljenju, veliki posao – stotinjak dječijih glavica bilo je izvan opasnosti. U Dječijoj ambasadi nastalo je veselje koje je uvijek pratilo uspješne akcije.

Miloš Jevtić

Vratimo se ponovo Sarajevu. Koja su zbivanja ostala kao trajni trag tog teškog vremena?

Branko Tošović

Od šest mjeseci provedenih u Sarajevu posebno su teški bili maj i jun. Hrane nije bilo, međunarodne humanitarne organizacije tek su se spremale da pomognu, pa se svako snalazio kako je znao i umio. Imali smo samo jedan obrok – ručak, i to zajedno sa izbjeglicama koje su se nalazile u susjednoj školi. Izbor jela bio je sveden na makarone bez ikakvih dodataka. Na nesreću, žene koje su pripremale hranu ili nisu znale da je kuvaju ili je tjestenina bila lošeg kvaliteta; uglavnom, jelo je bilo odvratno neukusno (stoga još i danas osjećam gađenje prema makaronima). Uglavnom, početkom juna toliko sam smršao da sam težio oko 55 kg. Međutim, kasnije se stanje popravilo, pa smo u prostorijama Dječije ambasade otvorili malu kuhinju (bife), koja je radila onako kako je pristizala humanitarna pomoć. U tom periodu desio se i najteži

zločin, kada je u Ulici Vase Miskina poginulo dvadesetak ljudi od eksplozije mine. Duško je odmah reagovao i predložio da svi iz Dječije ambasade damo krv. Nikad u životu nisam to radio, ali nisam htio da se izdvajam. Otišli smo u Zavod za transfuziju krvi, legli na stolove i krv je počela da kapa u plastične posude. Duško i još neki posmatrali su me, blijeda i iscrpljena, šaleći se na moj račun. Budući da iz mene nisu mogli izvući dovoljnu količinu, zadovoljili su se djelimično napunjenom posudom.

Vrijeme je prolazilo i humanitarna pomoć je postepeno stizala u Sarajevo. Najvažniji artikl bio je mlijeko u prahu. Pošto se znalo da Dječija ambasada povremeno dobija dječiju hranu, kod mene su često navraćale kolege sa Fakulteta kojima sam pomagao koliko sam mogao. Neki nisu mogli doći do Ambasade, pa sam im kući odnosio ono što se našlo. Međutim, bilo je onih koji su dolazili u zgradu UNIS-a sa drugim molbama. Tako se jednog dana pojavio prof. dr Nenad Kecmanović. Uputili su ga meni i nakon što smo se pozdravili (nismo se poznavali), rekao je da je došao sa molbom da izmjestimo iz Sarajeva njegovu baku koja je imala preko 80 godina. Dok je o tome govorio, meni su dolazile u glavu misli vezane za naš jedini indirektni kontakt. Naime, kada sam se sa porodicom vratio iz SSSR-a, u jesen 1989. godine, morao sam da i dalje stanujem u jednosobnom stanu od 39 m². Troje djece je već bilo odraslo, pa su uslovi za život i, pogotovo, rad bili loši. Pošto na Fakultetu nije bilo nikakve mogućnosti ili, možda, niko nije bio zainteresovan da pomogne, napisao sam u proljeće 1990. pismo predsjedniku Predsjedništva BiH prof. dr Nikoli Filipoviću, predsjedniku Vlade Republike BiH Milanku Renovici i rektoru Univerziteta prof. dr Nenadu Kecmanoviću u kome sam objasnio situaciju, naveo šta sam sve do tada u struci uradio i priložio bibliografiju sa više od 100 radova. Tada je postojala kategorija kadrovskih stanova koji su davani istaknutim političarima, kulturnim i naučnim radnicima, sportistima i dr., pa sam se nadao da bih i ja mogao doći na neki spisak. Nešto kasnije, predsjednik Predsjedništva BiH prof. dr Nikola Filipović mi je usmeno objasnio da Predsjedništvo u datoj situaciji ne može pomoći. Iz Kabineta predsjednika Izvršnog vijeća BiH je stigao odgovor 29. maja 1990. da ni oni nisu u stanju išta učiniti, ali da će me imati u vidu. Jedino nije odgovorio rektor Univerziteta, što je bilo neobično, budući da nije svaki dan dobijao pisma takve sadržine. A ako ih je i dobijao, bio je elementaran red da odgovori, pa makar i negativno. Pravi rektor nikada ne bi dopustio takav nadmen, ignorantski odnos prema jednom univerzitetskom profesoru. I tako, slušajući toga dana prof. dr Nenada Kecmanovića, u glavi su mi se miješale slike nemoćne starice i rektora koji čita moje pismo od 14. maja 1990, a zatim ga baca u koš (fantazija je, naravno, radila). Htio sam da mu se predstavim kao profesor koji mu se pismeno obraćao, ali sam se suzdržao. Samo sam od-

govorio da Dječija ambasada ne može u datom trenutku skinuti sa spiska neko dijete da bi starija osoba izašla iz Sarajeva. Prof. dr Nenad Kecmanović se suvo pozdravio i napustio prostorije Dječije ambasade.

U Ambasadi je gotovo svaki dan boravio neko iz inostranstva (najčešće novinari). Samo nekoliko dana nakon dolaska u Sarajevo, Dječiju ambasadu je kišnog, prohladnog i sumornog prijedpodneva posjetio general Mekenzi, komandant snaga UNPROFOR-a, sa priličnom pratnjom u kojoj je bio i jedan ruski pukovnik. Govorio sam mu o aktivnostima Dječije ambasade, ali se moje riječi nisu mnogo lijepile za njega.

Iako sam četiri ratna mjeseca gotovo po čitav dan bio svega 200-300 metara od Filozofskog fakulteta, tek sam početkom septembra prvi put ušao u zgradu Fakulteta. Predratni domaćin zgrade Hasan Osmanagić, koji se, iako u penziji, i dalje brinuo o zgradi, nekoliko puta je bio kod mene u Dječijoj ambasadi, pa mi je jednom pokazao kako da što bezbjednije pređem tih stotinjak metara do Fakulteta (problem je bio što su snajperisti sa Grbavice pokrivali čitav prostor ispred Fakulteta i Zemaljskog muzeja), prije svega kako da prođem pored hotela *Holiday-inn* i pretrčim Ulicu vojvode Putnika. Bili su kasni poslijepodnevni sati kada sam stigao na Fakultet. Ušao sam bez problema, jer vrata nisu bila zaključana. Tačnije, ušao sam onako kako su tog proljeća ulazili mnogobrojni naoružani ljudi da pljačkaju sve što im se sviđa, najčešće kompjutersku tehniku, pišaće mašine itd. (ono što nisu mogli da ponesu uništavali bi ili razbacivali po podu). Kasnije su i kolege sa Fakulteta počele da od odsutnih kolega „posuđuju“ knjige. I mene to nije mimoišlo – nakon rata saznao sam ko je od članova Odsjeka za slovenske jezike i književnosti uzeo dio knjiga. Iznenadenje je bilo da se među njima našao i asistent koji je na moju inicijativu i uz moju podršku došao na Fakultet. Za druge se nisam ni čudio, jer sam i prije toga o nekima imao negativno mišljenje. Tako se u svoj svojoj ogoljenosti pokazao moral ljudi koji su vaspitavali mlade, od kojih su neki važili za prava nevinašca. Nije bilo kabineta koji nije bio obijen, nije bilo ormara u koji se nije zavirilo. Kada sam ušao u zgradu, prizor je bio nadrealistički: Fakultet, koji je važio kao najljepši visokoškolski objekt u gradu (prostorije svijetle i prijatne, hodnici prostrani, okolo zelenilo), bio je avetinski pust. Vladala je neka zastrašujuća tišina. U Sekretarijatu Fakulteta sva su vrata bila otvorena, u sobama razbacani papiri. U dekanovoj sobi, ispred prozora sa polomljenim staklima, vijorile su se zavjese kao u Hičkokovim filmovima. Na podu je ležala Spomenica Fakulteta i jedan dokument vezan za Rodoljuba Čolakovića, dokument kojim se prije rata Fakultet ponosio. Prilično utučen izašao sam iz dekanata i uputio se u svoj kabinet (sobu 139) na trećem spratu. Za njega sam bio posebno vezan, jer sam mnogo dana u njemu proveo. Kao i sve druge prostorije, i on je bio otvoren, ali nije stradao onako kako se to desilo sa kabinetom prof. Srđana Jankovića na drugom spratu,

kroz koji je prošla granata (moj je kabinet bio na strani suprotnoj od Trebevića, prozori su gledali na *Holiday-inn*, pa stoga nije bio na udaru kao oni na jugu). Na podu su se valjale knjige koje sam još od druge godine studija skupljao po čitavom svijetu. Moja biblioteka bila je poznata i na širem jugoslovenskom prostoru (teško da se negdje mogla naći tako bogata lingvistička literatura, posebno ruska). Iako je kabinet bio prostran, knjige su ga bile smanjile da se samo moglo prići stolu. Toliko je bilo knjiga da je uoči rata domaćin zgrade počeo upozoravati na to da konstrukcija zgrade neće izdržati statički pritisak, pa će se sve srušiti na glavu akademika Petra Mandića, koji je imao kabinet ispod mene. I kad bih nešto intenzivno radio, knjige bi toliko bile razbacane da je kolega Aleksandar Done znao moj kabinet nazvati Hirošimom. Iz svoje biblioteke često sam posuđivao knjige, koje su kobile po čitavom Fakultetu. I eto, tog septembarskog dana 1992. godine zatekao sam ormare obijene, knjige razbacane, prozore bez stakala, komade maltera i stakla izmiješane sa papirima. Komputera sa štampačem već odavno nije bilo, nestala je i pisaća mašina o kojoj sam već govorio. Stisnuo sam zube i počeo čistiti kabinet (vratio sam knjige u ormare, odstranio malter i razbijeno staklo, skinuo debeo sloj prašine sa stolova i stolica), ali zamjenu za razbijena prozorska stakla nisam mogao naći. Izašao sam iz drage zgrade Filozofskog fakulteta ne razmišljajući da li ću više ikada u nju ući kao profesor Odsjeka za slavistiku i ne pretpostavljajući da ću sjećanje na taj dan iznositi mnogo godina kasnije daleko i od Sarajeva i od Fakulteta.

Posljednje značajnije što sam uradio u Dječijoj ambasadi bila je priprema zbornika likovnih i literarnih radova djece u ratu. Ta ideja rodila se u mnogobrojnim kontaktima sa djecom i roditeljima. Negdje na početku rata objavili smo saopštenje u kome pozivamo djecu da pišu pisma, pjesme, crtaju i da nam šalju radove. Pozvali smo takođe i sve one koji u tom projektu mogu pomoći. Preuzeo sam funkciju urednika, pa smo sastavili tim od tri člana: Razija Lagumdžija (profesor na Akademiji scenskih umjetnosti, veliki poznavalac opusa Meše Selimovića, koja se među prvima odazvala na poziv), Ibrahim Ljubović (akademski slikar), Dubravka Krznarić (član radnog tima Dječije ambasade određen za tehničkog sekretara) i ja. Moj je zadatak bio organizacija posla i obezbjeđivanje uslova za prikupljanje i izdavanje zbornika. Razija Lagumdžija je, kao stručnjak za književnost, trebalo da pokrije literarnu stranu, a Ibrahim Ljubović je prihvatio da izvrši izbor dječijih crteža i dadne likovno rješenje. Rad je tekao čitavo ljeto 1992. godine. Sastajali smo se u prostorijama Dječije ambasade kada se to moglo. Jednom nas je pozvala Razija Lagumdžija u svoj stan neposredno pokraj Radio Sarajeva u Ulici Danijela Ozme. Bilo je prije podne. Sjedili smo i analizirali prikupljenu građu. Odjednom je počelo intenzivno granatiranje tog dijela grada. Nekih stotinjak metara od nas bilo je Predsjedništvo

BiH, „omiljena“ meta. Granate su padale u neposrednoj blizini, zgrada je podrhtavala, a mi smo, ni sam ne znam zašto, sjedili na podu (da li nije bilo stolica ili je tako bilo bezbjednije). Međutim, i u takvoj situaciji nismo prekinuli rad (niko nije predložio da odemo u podrum ili se sklonimo na sigurnije mjesto), već smo ga priveli kraju. Do mene je sjedio Ibrahim Ljubović i posebno mirno primao situaciju. Jedno od pitanja bilo je kakav naslov dati knjizi. Razija Lagumdžija je predložila nekoliko rješenja koja su bila prilično patetična. Mene je privukla rečenica iz jednog priloga u kome dijete kaže: „Mama, neću u podrum.“ Taj je iskaz, možda, najbolje odslikavao tadašnju dječiju situaciju (u svemu mora postojati granica, pa i strpljenje i izdržljivosti), te sam predložio da se ta fraza uzme za naslov. Prijedlog je bio prihvaćen.

Kad je granatiranje prestalo, rastali smo se. Sa Ibrahimom Ljubovićem sam prošetao do Kina *Romanija*, gdje je privremeno stanovao. Naime, imao je veliki atelje na Grbavici, gdje ga je rat zatekao. Uspio je da pređe Miljacku, da spase glavu, ali je pri tome izgubio sve što je ostalo u stanu i ateljeu. To je, kao i čitav rat, primao stoički.

Pred kraj avgusta predali smo rukopis knjige izdavačkoj kući *Veselin Masleša*. U predgovoru je Razija Lagumdžija, između ostalog, napisala: „Ovo je prva knjiga (...) pisama i crteža koja su sakupljena preko Dječije ambasade, knjiga iskrenih ispovijesti o ranjenoj dječijoj duši koja se nije dala pokoriti. Ti zapisani dječiji glasovi, riječi, priče, najprodornije govore i onda kada nije sve rečeno, kada je želja, protest, misao prekinuta strašnim treskom granate.“ Razija Lagumdžija je govorila i o nastajanju i postanku knjige. Evo dijela: „Dječije radove objavljene u ovoj knjizi sakupila je Dječija ambasada *Međaši*. Baveći se svim onim što znači pravu i punu zaštitu djeteta, Dječija ambasada je sve više postajala ne samo institucija koja je organizovala najhumanije akcije da bi uklonila djecu sa ratnih poprišta, već je sve više bivala mjesto kome se djeca obraćaju svojim najintimnijim bićem, postaje neko kome djeca žele kazati šta im se, eto, dešava, ni krivim ni dužnim. Ambasada postaje središte oko koga se djeca okupljaju, obraćaju joj se, ne samo kao izbavitelju, već i kao utješitelju, postaje *neko* kome oni šalju svoja pisma i crteže. Oni osjećaju da će samo tim putem njihova misao biti proslijeđena onome kome su je uputili. Dobro organizovan radni tim u Ambasadi, vođen velikim humanizmom i entuzijazmom, bez čega se, uistinu, ne mogu ni zamisliti veliki rezultati postignuti u cjelokupnom radu, obratio se, jednim pozivom, djeci da i dalje pišu pisma, pjesme, šalju crteže – ističući da će to dobiti svoje objelodanjenje i u knjizi koju će izdati. (...) U prvom susretu sa članovima radnog tima vidjela sam da su to ljudi koji svaki posao organizovano, korektno odrađuju od ideje do završnice. Bila sam sigurna u potpunu pomoć koja je za ovakav posao potrebna. (...) Njen radni tim je okupio veliki broj saradnika koji danonoćno bdiju nad velikim obavezama

ma, poslovima kojima će odagnati bar jednu dječiju suzu koja je do njih doprla (...).“ Knjiga je bila predana u štampu krajem avgusta, ali nisam dočekao njen izlazak, jer sam početkom oktobra otputovao iz Sarajeva. Dobio sam je tek u Gracu 1998. godine. Iznenadio sam se kad sam pročitao da je, pored mene, urednik knjige i Alija Hasagić Dubočanin. Negdje u to vrijeme saznao sam da Ibrahim Ljubović i Raza Lagumdžija nisu više među živima.

Miloš Jevtić

I kako biste – sa već dovoljne vremenske i svake druge udaljenosti – ocenili rad i značenje Dečije ambasade?

Branko Tošović

U periodu od aprila do oktobra 1992. godine Dječija ambasada je bila mjesto okupljanja nezavisnih intelektualaca, mjesto za razgovor pacifista, protivnika šovinizma i nacionalizma, mjesto za liječenje ranjenih duša, razbijenih snova, mjesto nade i vjere u bolji život. Ako bi od svega toga nešto trebalo staviti na prvo mjesto, odlučio bih se za nadu. U tom očaju, kada je sav dotadašnji sistem pucao, ljudi ginuli, građevine razarane, Dječija ambasada je za običnog čovjeka, za majku i oca, za male uplašene glavice, bila jedini luč u tunelu. Ona je bila simbol humanosti, hrabrosti, zajedništva. Njoj su se obraćali roditelji, iznemogli starci, strani državljani... Dječija ambasada je izgledala kao jedna ogromna multinacionalna porodica. U njoj se niko nije osjećao isključivo kao Musliman, Hrvat ili Srbin. I u tome je bio njen najveći grijeh, zbog koga su se na nju okomili i srpski, i muslimanski, i hrvatski nacionalisti. Što je najvažnije – ljudi su dolazili spontano, niko ih nije pozivao niti mamio (bilo je, naravno, i ličnih interesa, ali gdje toga nema?). Većina je dolazila da izrazi podršku, da čuje novosti. Mi smo imali kontakt sa čitavim svijetom, pogotovo nakon što smo aktivirali u prostorijama Dječije ambasade jaku amatersku radio-stanicu, čime sam neposredno rukovodio (tada mi je bilo od koristi znanje koje sam stekao na kursu za radio-amatere u IV razredu gimnazije). Što je Dječija ambasada postala centralna tačka za okupljanje ljudi u ratnom Sarajevu, dosta je doprinio Duško Tomić, svojom neposrednošću, prirodnim šarmom, otvorenošću i veselim duhom. Bio je pjesnik u duši, zanesešnjak, zaljubljenik u ideju da stvori prvu dječiju ambasadu u svijetu i da pomaže djeci svih kontinenata. Iako je već tada učinio velike stvari za Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu i zaslužio da poslije rata bude proglašen za zaslužnog građanina Sarajeva, u ratu je doživio niske udarce (prijetnje, pozive na mobilizaciju, pljuvanje po štampi i sl.). Da ironija bude veća, Srbi su bili još grublji prema njemu. Međutim, Duško je

ostao do kraja nepokolebljiv, ništa ga nije moglo slomiti i, iako ga od oktobra 1992. nisam vidio, mogu pretpostaviti da je ostao onaj isti Duško Tomić sa kojim sam proveo najteže, ali i najpoštenije dane života.

Dječija ambasada je u tih šest mjeseci pružala pomoć ne samo djeci i majkama nego i svima onima koji su se našli ugroženi. Ona je takođe bodrila ljude da izdrže muke blokade i neprekidnog granatiranja. Posjećivali smo bolnice, svraćali kod običnih ljudi i hrabрили ih. Organizovane su kulturno promotivne aktivnosti, vršena patronažna medicinska služba. Pravi podvig bilo je dopremanje hrane djeci Dobrinje, kada je na kombi Dječije ambasade, koji je vozio Duško, i vozilo sa hranom, osuta vatra, vozač teretnih kola poginuo, a ranjen u nogu naš član (poznati košarkaš Boško Bosiočić). U maju smo išli u romsko naselje na Gorici (plato iznad Marin-dvora) i podijelili djeci malo brašna, ulja, šećera i dječije hrane. Kada je Duško Tomić saznao da je pjevač narodnih pjesama Safet Isović ranjen i da leži u Koševskoj bolnici, otišao je sa skromnim poklonom da ga posjeti, što je, prema Duškovu kazivanju, ganulo Safeta Isovića, posebno zbog činjenice da mu je došao u posjetu čovjek sa kojim se nije znao, a zaboravili su ga neki njegovi prijatelji. Poseban slučaj bio je pjesnik Izet Sarajlić. Duško je saznao da je njegov stan granatiran i da se Izet Sarajlić preselio na Koševo, gdje gotovo umire od gladi i da, posebno, pati zbog nedostatka cigareta koje su mu značile više nego bilo kakvo jelo ili piće. Duško je predložio da ga posjetimo, pa smo se on, prof. Berberović i ja uputili na Koševo. Ponijeli smo malo ulja, brašna i cigareta. Iz razgovora se vidjelo da je Izet Sarajlić dirnut našom posjetom i oduševljen što je najzad mogao zapaliti pravu cigaretu. Zatim smo još nekoliko puta bili kod njega, a onda je i on sâm počeo kod nas dolaziti, pa je, kad sam već bio otišao iz Sarajeva, izabran u Kolegij. Treba spomenuti i Duškove posjete Goranu Miliću (koji je gotovo sve vrijeme provodio u podrumu i koji je skrivao svoju adresu, bojeći se odmazde), naš odlazak u Vojnu bolnicu nakon tragedije u Ulici Vase Miskina, pomoć u premještanju porodilišta koje je bilo teško razoreno i dr.

Zbog angažovanja u Dječijoj ambasadi dobio sam odobrenje Filozofskog fakulteta da ne dolazim na posao i bio oslobođen od mobilizacije rješenjem opštinskih vlasti od 27. jula 1992. Jedino sam, kad sam imao vremena, išao na sjednice koje su se održavale u Rektoratu. Zaostale ispite studenti su polagali u prostorijama Dječije ambasade.

Miloš Jevtić

Da li ste u tim surovim ratnim okolnostima stizali, s obzirom na angažman u Dječijoj ambasadi, da srećete rodbinu, kolege i poznanike? Kako su se snalazili?

Branko Tošović

U ratnom Sarajevu susretao sam poznata mi lica tamo gdje ih nisam očekivao. Išao sam jednom dugim hodnikom Vojne bolnice ne obraćajući pažnju na to ko prolazi ili dolazi u susret. Riječi: „Profesore, dobar dan“, probudile su me iz misli. Pogledao sam – preda mnom je stajao student kome sam tog proljeća držao nastavu iz retorike i stilistike na Fakultetu političkih nauka. Bio je bez jedne noge, sa štakama u rukama. Upitao sam ga šta se desilo. Umjesto odgovora rekao je: „Ćutite, moglo je i gore.“ I pored gubitka noge u jeku mladosti bio je veseo, logično razmišljajući: *moglo je biti i gore*, i tješeći se da mu je obećan odlazak u Italiju radi dobijanja kvalitetne proteze. Sjetio sam se tada definicije čovjeka koju je dao F. M. Dostojevski: „Čovjek je biće koje se prilagođava.“

Svako se na svoj način navikavao na novu situaciju. Neko je teže, neko lakše podnosio ratne nevolje. Do tih dana 1992. godine bilo je mnogo primjera hrabrosti, izdržljivosti. Jedan od njih davala je majka Milka. Već do tada preturila je preko glave mnoge nevolje. Iza nje bio je već jedan rat. Imala je dva brata i dvije sestre i sve ih je sahranila. Njen život mogao bi se okarakterisati kao žrtvovanje za druge, posebno za djecu. U ovom ratu tako se držala da je teško naći prave riječi. Nikad nije padala duhom, nikad se nije žalila, niti je pokazivala da se boji. Kada bih joj telefonirao, uvijek je nastojala da pokaže kako je sve u redu. U životu je bila optimista, i to ju je držalo. U ratu je oronula, ali je i dalje bila puna energije. Za vrijeme blokade najteže je bilo sa vodom, po koju je trebalo podaleko ići i zatim bez korišćenja lifta, koji nije radio zbog nedostatka struje, donositi u stan. Ona je svaki dan teglila kanistere sa vodom na osmi sprat, što se kasnije i te kako odrazilo na kičmu. Oko Otoke su vođene jake borbe, svakodnevno su padale granate, a snajperi djelovali po svim raskrscima. Majka je sve četiri godine rata krstarila po gradu da bi kupila hljeb, mlijeko, našla drva za improviziranu peć. Ona i otac su često dolazili pješice kod mene (prevoz nije radio), rizikujući da poginu ili budu ranjeni.

Nekoliko dana prije moga odlaska iz Sarajeva posljednji put sam se vidio sa ocem Đorđom. Bio je to njegov drugi rat (u prvom je proveo od 1942. do 1945). Po njegovim riječima, ovaj oružani sukob je bio mnogo teži, okrutniji i besmisleniji, pa mu je, kao i čitavoj njegovoj generaciji koja se borila za nešto što je nepovratno nestajalo te 1992. godine, teško pao. Jednog oktobarskog prijepodneva došao je pješke sa Otoke kod mene u Dječiju ambasadu. Ostao je neko vrijeme, a onda smo se uputili u moj stan. Kad smo prilazili Ulici bratstva i jedinstva, počela je sa Grbavice artiljerijska paljba. Uletjeli smo nepovrijeđeni u zgradu i sjeli u hodnik. Stan je sav podrhtavao od paljbe. Sa Grbavice su se tenkovi, ukopani u zemlju, okomili na zgradu paralelnu sa našom, koja je bila viša i koja je gledala na Ulicu vojvode Putnika, odnosno na Grbavicu. Šta

je bilo u pitanju: da li su sa te visoke i široke zgrade djelovali snajperi-sti, ili su se aktivirali minobacači, ili se pak radilo o nečemu sasvim drugom, nije mi bilo poznato; uglavnom, osuta je žestoka vatra na kvart, granate su padala svuda oko nas. Bilo je to do tada najteže granatiranje. Otac i ja smo sjedili i nijemo slušali kanonadu i podrhtavanje stvari u stanu. Htio sam oca malo razgaliti, ali se moje riječi nisu lijepile. Samo je ćutao i gledao u me. Znao je da se spremam da napustim Sarajevo i da to može biti već sutradan (majka je kasnije pričala da mu je saznanje da napuštam Sarajevo teško palo). Pošto se granatiranje nije stižavalo, rekao sam mu da prenoći kod mene, na šta je pristao. Legao je u hodnik, a ja sam otišao u kuhinju, iako je to bilo opasno.

Ujutro sam se s njim oprostio. Posmatrao me je kao da je naslućivao da se više nikad nećemo vidjeti. Opraštao sam se ne govoreći da se već zna datum mog odlaska i da su u pitanju dani. Umro je 27. avgusta 1996, nakon što je, zajedno s majkom, preturio preko glave čitav rat, podnio sva granatiranja, glad, nedostatak vode, struje, doživio ponižavanja i maltretiranja.

Miloš Jevtić

Dakle, sredinom oktobra ste napustili Sarajevo i otišli u Moskvu... Šta ste sve radili tih godina – do izbora za šefa slavistike na Univerzitetu u Gracu? Kako su Vas primili u Moskvi, u kojoj ste i ranije često bivali – i duže i kraće? Da li su pokazali razumevanje za Vaš status, omogućavajući Vam da radite? Takođe, kako ste svojim kolegama u Moskvi i drugde gde ste tih godina bivali objašnjavali zlostanja u Bosni i Hercegovini? Kako ste održavali veze sa Sarajevom? Da li ste nastavili da – makar preko Dečje ambasade *Međaši*, čiji ste bili potpredsednik – preduzimate humanitarne akcije? Uopšte, kako osećate bosansko-hercegovačku tragediju, koja je, bilo bi dobro, okončana dejtonskim potpisima?

Branko Tošović

Sarajevo sam napustio u subotu 10. oktobra 1992. godine (sutradan je, po kasnijem pričanju majke, došao poziv za mobilizaciju, koji je donio nepoznati čovjek i koga je ona zatekla kako zvoni na moja vrata). Dan je bio jesenji, tipično sarajevski. Ostavljao sam roditelje, bolesne i stare, kolege, komšije, Sarajevo razrušeno, ukočeno, prestravljeno, ostavljao jedan teški, ali ipak dragi dio života. Napuštao sam Sarajevo, ne znajući čime će se putovanje završiti. Krenuo sam samo sa jednim koferom (više se nije moglo uzeti). U njemu su bile najnužnije stvari, dokumenta i dvije diskete sa knjigom *Stilistika glagola*.

Krenuli smo oko 10 sati. U našim kolima bio je Duško Tomić, za volanom, i Zehra Druškić. Oni su se uputili za Italiju gdje je Duško Tomić trebalo da uruči pismo papi, u kome je, između ostalog, pisalo: „Sveti Oče, prva Dječija ambasada nastaje kao naša želja i posvećenje da sva-ko djetinjstvo protiče u miru, radu i sreći. Užasi ratne zbilje doveli su nas u središte zemlje Bosne i Hercegovine, u znani grad Sarajevo. Sada, iz grada stradalnika i grada dječijih suza, danonoćno spasavamo djecu i majke. Neka nam Vaša Preuzvišenost bude svjedokom. Samo mi nismo više dostatni da pobijedimo zlo. Sveti Oče, treba nam Vaša pomoć. Treba nam Svijet. Znamo za Vašu molbu Bogu i poruku ljudima da se stane sa ratom, patnjama i otklone smrt, glad i sram. Čovjeku je dana misao o Bogu, čistoti duše, istini i pravdi da bi časno živio. Zato hoćemo i molimo se, Sveti Oče, da ovdje u Sarajevu, na Dječijoj zemlji, sagradimo Božji Hram djece svijeta – svih vjera i naroda. Neka taj jedinstveni Božiji Hram u svijetu grade sva djeca svijeta i ljudi plemenita kova.“ Slična poruka poslata je i drugim vjerskim poglavarima.

Imali smo odobrenje bosanskohercegovačkih vlasti, obaviještena je o našem putu (preko UNPROFOR-a) i srpska strana na Ilidži. Prošli smo Kasindolsku ulicu, došli u Ilidžu. U kolima smo čekali oko pola sata ispred stanice milicije. Čitali smo. Nedaleko od nas je hodao pijani vojnik i prijetio (ne znam kome). Došli smo u Kiseljak, koji su držali Hrvati i koji je u odnosu na opustošeno i razoreno Sarajevo izgledao kao rajski dio zemlje. Zatim smo krenuli šumskim putem prema Tarčinu. Kad smo prilazili Bradini, vidjeli smo spaljene kuće s obje strane puta. Prošli smo Konjic, Čelebiće, Jablanicu i uputili se uskim planinskim putem kroz gola hercegovačka brda. Sve je bilo manje-više normalno do ispred Širokog Brijega. Tu, u mrkloj noći, zaustavili su nas naoružani ljudi i počeli vijećati šta sa mnom da rade kao pripadnikom srpskog naroda. Sjedio sam u kolima i ćutao. Šta je odlučilo da prođem, iako su prijetili da „tuda nijedan Srbin nije prošao, pa nećeš ni ti“, ni sada ne znam. Ušli smo u Široki Brijeg, sav u sjaju i u pjesmi. Zatim je došlo jedno zaustavljanje, pa onda drugo, treće – sa samo jednim pitanjem: „Ima li u kolima Srba i oružja?“ Došli smo u Makarsku. Odsjeli smo u hotelu *Biokovo*. Olujno veče cijepali su gromovi i ostrašćene pjesme. Nakon kišne noći osvanuo je tipični jesenji primorski dan – oblačan, tmuran, sa mokrim ulicama i drvećem sa kojeg je još uvijek kapalo. Kola su prolazila putem kojim sam godinu ranije svaki mjesec prolazio: naime, školske 1990/91. godine bio sam gostujući profesor na zadarskom Filozofskom fakultetu (držao predavanja iz sintakse ruskog jezika). Redovno sam svakog mjeseca polazio u 7.15 vozom iz Sarajeva, stizao oko 10.30 u Ploče, a odatle autobusom za Zadar, gdje bih stigao oko 17 sati. Tada sam putovao i oduševljavao se ljepotama jadranske obale. Sada sam se vozio potišten i zamišljen. Najsumornije je bilo na Pagu, gdje smo zbog ograničenih mogućnosti

trajekta morali čekati dugo u velikoj koloni. Ljudi su izlazili iz kola i razgovarali. Sjedio sam u kolima i ćutao. U blizini Delnica došla je još jedna provjera, ali ovog puta mnogo mekša. Što smo se približavali Zagrebu, kontrole su bile sve civilizovanije. Kasno uveče 11. oktobra stigli smo u glavni grad Hrvatske. Odsjeli smo u hotelu *Laguna*. Tu sam zapazio da ima dosta izbjeglica. Bilo ih je tužno posmatrati. Nazvao sam broj u Moskvi za koji sam pretpostavljao da je Jadrankin. Dobio sam odmah vezu. Supruga je tek tada, nakon nekoliko mjeseci, saznala da sam živ i da dolazim u Moskvu. Zatim sam se javio prof. Ivu Pranjkoviću, sa kojim sam se odranije poznao. Dogovorili smo se da se nađemo sutra prije podne u hotelu. Prije njegova dolaska otišao sam u turističku agenciju blizu Glavnog kolodvora i kupio vožnju kartu za Moskvu. U tome sam imao prilično sreće, jer sam imao voz istog dana u 13,15. Ivo Pranjković je došao u dogovoreno vrijeme. Susret je uglavnom protekao u razgovoru o Sarajevu. Za mene je to bilo prilično osvježanje, jer je Ivo bio prvi čovjek sa kojim sam poslije toliko vremena mogao da mirno razgovaram o stručnim i drugim pitanjima. Bilo mi je doista drago što sam se sreo sa tim prijatnim čovjekom. Ivo me je ispratio i sačekao da sjednem u voz. On je krenuo, ali opuštanja još nije bilo, jer sam razmišljao kako će hrvatska policija (ili vojska) reagovati na granici na jugoslovenski pasoš. Međutim, sve se završilo bez problema: u voz je ušlo uniformisano lice – policajac ili vojnik sa kajkavskim naglaskom (očito Zagorac) i ljubazno zatražio pasoš, pregledao ga, vratio nazad i izašao iz kupea (vagon je bio gotovo prazan). Kad je voz ušao u Mađarsku, shvatio sam da ću ipak živ stići u Rusiju. Bilo je to 12. oktobra 1992. godine.

Miloš Jevtić

I kako je bilo u Moskvi? Da li ste odmah uočili promene? Uostalom, kako ste se snašli?

Branko Tošović

Voz je ušao u Moskvu 14. oktobra oko podne. Dan je bio sunčan, prohladan. Provijavao je sitan snijeg. Na Kijevskoj željezničkoj stanici sačekali su me Jadranka i djeca. Posljedni put smo se vidjeli 10. maja kada su preko Dječije ambasade otputovali za Beograd. Nakon odlaska iz Sarajeva, Vlastimir Mijović, dopisnik *Oslobođenja*, Vesna Šunjić i drugi iz grupe za prihvatanje 38 djece i majki iz Sarajeva (koji su organizovali akciju prikupljanja novca i obezbijedili oko 27.000 njemačkih maraka) smjestili su ih u jedan sanatorij u Podmoskovlju. Odmah po dolasku u glavni grad Rusije 18-oro djece i majki je otišlo u odmaralište u Serpuhovu (stotinjak kilometara od Moskve), dok su ostali produ-

žili kod rođaka i poznanika. Oni koji su se našli u Serpuhovu ostali su tu sve do kraja avgusta, kada se grupa počela raspadati, jer nije bilo škole. Jadranka je u junu te godine odbranila „кандидатскую диссертацию“ na MGU i sa djecom oko jedan mjesec stanovala u Glavnoj zgradi Moskovskog državnog univerziteta na Lenjinskim gorama (kao postdiplomac – аспирант). Zatim se, zahvaljujući Mariji Andrejevnoj Vasiljevoj, privremeno i nezvanično smjestila u Olimpijskom selu. Sa Marijom Andrejevnom sprijateljili smo se prilikom prvog našeg boravka u Moskvi (1985–1989). Ona je bila zadužena za sedam univerzitetskih stanova u Olimpijskom selu. Za svoje službene potrebe imala je na VI spratu jednosoban stan, u kome je držala sve što je bilo neophodno za održavanje stanova. Uz usmenu i ne baš laku saglasnost šefice, dala je Jadranki i djeci jednu od dvije sobe kao privremeno rješenje (druga soba bila je zaključana, jer se unutra nalazio materijal za održavanje stanova, posteljina, namještaj i dr.). Eto, u tu sobu stigao sam i ja 15. oktobra. Marija Andrejevna je napravila lijep ručak, ali ja, oslabio i nenaвикnut na obilno jelo, nisam mnogo pojeo. Tako je počeo prvi dan prave slobode. Rusiju sam doživio kao drugu otadžbinu. Tačnije, nisam više ni znao šta mi je prava domovina: Jugoslavija koja se raspala, Bosna i Hercegovina koja je razbijena, Sarajevo koje je uništeno, Kalinovik oko koga se vodio rat... Ili su to, možda, bili samo rodni Vihovići.

Nakon što sam, koliko-toliko, došao sebi, uključio sam televizor i prvi put pogledao vijesti. Događaji, koji su se dešavali tih dana, bili su šareni, ali im je opšta karakteristika bila crna boja i pesimizam. Dezintegracioni procesi su se sve više pojačavali. Na čitavoj granici bivšeg SSSR-a bilo je nemirno. Rat je buktao između Aphazije i Gruzije, oružani konflikti u Tadžikistanu su se smjenjivali sa povremenim prekidiima vatre, tekao je dijalog sa Tatarstanom o uzajamnim odnosima, a Tatarsi na Krimu su se samovoljno useljavali u stanove. Dan nakon mog dolaska održan je susret lidera republika Ruske Federacije sa predsjednikom Rusije na kome su razmatrana sva ta pitanja. Na unutrašnjem planu počele su da jačaju nacionalističke i fašističke struje. Jedna od njih bila je vezana za „Память“ (organizaciju optuživanu za fašizam, čije su pristalice nazivali nacional-patriotima), koja je upravo pred moj dolazak izvršila napad na redakciju bulevarskog lista sa visokim tiražom *Московский комсомолец* (МК). Ustavni sud Rusije nastavio je tog dana razmatranje dokumenata iz sudskog postupka vezanog za djelovanje KPSS. Ekonomska situacija bila je teška. Nacionalni dohodak u 1992. opao je za 20%, a indeks rasta cijena u odnosu na decembar iznosio je 1221%. Spoljnotrgovinske veze smanjene su za dva do tri puta, privatizacija preduzeća je tekla mučno, sa mnogobrojnim zloupotrebama (stoga je nazivana „prihvatizacijom“), vaučerizacija je već tada pokazivala pravo lice, pa su novine oštro kritikovale Borisa N. Jeljcina, Jegora T. Gajdara, Anatolija B. Čubajsa i dr. U takvoj situaciji,

prema sociološkim ispitivanjima, samo je 17% Rusa podržavalo prelazak zemlje na tržišno privređivanje. Osnovni razlog bilo je katastrofalno обнищание граждан. Neki sektori proizvodnje posebno su bili pogođeni negativnim procesima i krizom, a ponajviše namjenska industrija. Vojna proizvodnja je samo u 1992. smanjena za 59%, potpuno je zatvoreno 21 preduzeće. Očekivalo se da će do kraja godine vojna industrija dati više od milion nezaposlenih, i to u situaciji kada je poziv u vojsku izbjeglo 18.000 mladića. Bilo je i novosti na lingvističkom planu. Recimo, toga dana je grupa poslanika parlamenta Krima zahtijevala da se na teritoriji Krima ozakoni ruski kao drugi državni jezik i da se dozvoli dvojno državljanstvo.

Prvo što je trebalo uraditi po dolasku bilo je naći zapošljenje i riješiti pitanje stana (jer nas petoro nije moglo dugo ostati u jednoj sobi, i to još neprijavljeni). Odlučio sam da se obratim Međufakultetskoj katedri za slovenske jezike MGU na kojoj sam tri godine radio kao lektor za srpskohrvatski jezik. Valentina N. Zenčuk, glavni predavač srpskohrvatskog jezika na Katedri, nije bila u Moskvi (nalazila se na lektoratu u Novom Sadu), pa sam nazvao Irinu J. Ivanovu. Poduže smo se zadržali u razgovoru (naravno, najviše smo govorili o Sarajevu), međutim ona nije ni u jednom trenutku spomenula mogućnost da ponovo počnem raditi na Katedri. Nisam se htio nametati, te nisam ni pitao, iako sam bio u teškoj situaciji. Tako je naš razgovor završen. Međutim, Nina M. Jolkina, Jadrankin mentor, docent na Katedri za ruski jezik MGU, sa kojom smo dosta kontaktirali, obećala je da će se ona raspitati kod dekana Fakulteta za strane jezike MGU prof. dr Svetlane G. Ter-Minasove (u sastavu tog fakulteta nalazila se pomenuta katedra). Uskoro je Nina Maksimovna nazvala i rekla da me je dekan pozvao na razgovor. Svetlana Grigorjevna me je ljubazno primila i kazala da, imajući u vidu moje naučne kvalifikacije (как известного профессора) mogu početi raditi kao lektor za srpskohrvatski jezik i da mogu dobiti stan u kojem sam tri godine stanovao (stan br. 152 na VII spratu u Olimpijskom selu). Sa stanom nije bilo mnogo problema, jer je poslije raspada SSSR-a rusko visoko obrazovanje zapalo u krizu. MGU se našao u teškom finansijskom položaju, međunarodna saradnja je opala, tako da je nekoliko stanova u Olimpijskom selu predviđenih za strane stručnjake bilo duže vremena prazno. Svetlana Grigorjevna mi je, međutim, rekla da zbog finansijskih teškoća ne mogu da daju platu, tako da bi radi stana trebalo besplatno raditi. U situaciji u kojoj sam se našao nisam imao izbora, prihvatio sam ponudu i zahvalio se. Odmah sutradan, 22. oktobra 1992, dobio sam propusnicu za MGU. Za mene je to bila velika pomoć, jer sam riješio osnovno pitanje – stambeno. Već nakon nekoliko dana prešli smo iz skućenog privremenog boravišta na VI spratu u veliki trosobni stan na VII spratu. U njemu nam je sve bilo poznato, jer se od 1988. godine, kada smo iz njega izašli, nije

gotovo ništa promijenilo, samo što je namještaj ostario (u dječijoj sobi bili su kreveti i orman, u spavaćoj sobi dva kreveta, orman, pisaci sto, u dnevnoj sobi kauč, ormani za knjige i televizor, u kuhinji sto sa stolicama, električna peć, frižider, koji bi, kad se gasio, tutnjao kao mlazni avion). Tako sam krajem oktobra 1992. godine ušao u stan u kome sam od 1985. do 1989. godine stanovao. Boris je tada (1985) imao dvije godine, sada je bio već u drugom razredu. Sanja i Vladimir su iz toga stana otišli na prve školske časove (u školu br. 843). Osjećanja su bila različita: zadovoljstvo zbog povoljnog rješenja, zabrinutost zbog rata i zbunjenost koja dugo neće nestati. Olimpijsko selo mi je već odavno bilo priraslo za srce, pa sam se ugodno osjećao. Svetlana Grigorjevna je prihvatila ideju da ponovo radim na katedri, između ostalog, na osnovu preporuke i zalaganja Vladimira P. Gutkova, šefa Katedre za slavistiku Filološkog fakulteta, koji je predložio da jedan dio nastave održavam na njegovoj katedri. I doista, u ljetnjem semestru 1993. godine imao sam na Katedri za slavistiku specijalni kurs (специальный курс) *Kontrastivna stilistika glagola srpskohrvatskog i ruskog jezika*. Trebalo je da dobijem i honorar za te časove, međutim, kada sam na kraju semestra u računovodstvu saznao da se radi o simboličnoj sumi, nisam ni otišao na blagajnu da je podignem.

Sada je trebalo riješiti drugo važno pitanje: novac. Jadranka nije imala stalnog posla. Dva puta sedmično držala je časove za našu djecu u jugoslovenskoj školi i od toga smo honorara jedno vrijeme živjeli. U Sarajevu smo, kad je 10. maja odlazila, podijelili 100 maraka, koliko sam tada imao: 50 je uzela Jadranka, a ja sam zadržao 50 (sav novac koji smo imali u banci propao je u ratu i samo smo dio sume sa računom u Ljubljanskoj banci uspjeli nakon rata povratiti, zahvaljujući dr Aleksandru Skazi, profesoru Ljubljanskog univerziteta). U Moskvu sam doputovao sa tih 50 maraka i sa još desetak maraka koliko mi je ostalo od 500 maraka koje sam dobio na putni nalog u Dječijoj ambasadi (od te sume platio sam hotel u Makarskoj i Zagrebu, ishranu na putu i voznu kartu Zagreb–Moskva). U Moskvu sam doputovao u ljetnjim cipelama braon boje koje sam šest mjeseci nosio u ratnom Sarajevu i koje ponekad (zbog neprestanog granatiranja) nisam skidao po nekoliko dana. Šavovi su već bili popucali na vrhovima, pa ih je Jadranka sašila kako bih imao u čemu hodati. Te cipele sam još jednu godinu nosio. Negdje u to vrijeme dao mi je naš poznanik iz Sarajeva Mirko Latinović, koji je u Moskvi odlično razvio biznis, dva para cipela koje nisu bile nove (i ne previše iznošene), dvije košulje i trenerku. To je bila dragocjena pomoć.

Po dolasku stupio sam u kontakt sa Vadimom M. Solncevom, direktorom Instituta za lingvistiku, i njegovom zamjenicom Vidom J. Mihaljčenkom. Kad smo prešli u stan 152 u Olimpijskom selu, pozvali smo Vadima M. Solnceva, njegovu suprugu i Vidu J. Mihaljčenku na večeru.

Time sam želio uzvratiti gostoprimstvo iskazano 1990. godine. Vadim Mihajlovič mi je predložio da počnem kod njih raditi na pola norme (nije ponudio punu normu jer sam je već imao na Univerzitetu) kao viši naučni saradnik. Prihvatio sam ponudu i 2. novembra 1992. dobio propusnicu za Institut. U Sektoru za sociolingvistiku, gdje su me svi znali, jer sam prije toga dva puta u Institutu držao predavanja, a neki od njih bili su na kolokviju u Sarajevu, sa puno topline su se odnosili prema meni. Dirljivo je bilo kada su uoči Nove godine, i u vrijeme najteže krize, sakupili novac (oko 5.000 rubalja, što je odgovaralo mjesečnoj plati saradnika Instituta) kao novogodišnji poklon mojoj djeci.

Miloš Jevtić

Kako su Vas prihvatile ruske kolege? Da li ste u njima imali oslonac, posebno sa stanovišta povratka u struku, u nauku? Koje ste sve poslove radili za to vreme?

Branko Tošović

U to vrijeme, zbog onoga što sam preživio i situacije u kojoj sam se našao, bio sam prilično povučen u sebe, izgubio sam želju za kontaktiranjem. Bilo je to doba velikih razmišljanja: da bih opstao, treba li napustiti nauku i posvetiti se nekoj drugoj, za neme dalekoj i tuđoj djelatnosti, ili u samoj struci pokušati naći rješenje. Osnovni problem bila su materijalna sredstva. Naravno, tih prvih mjeseci nije se moglo govoriti ni o kakvom naučnom radu. Držao sam nastavu nastojeći da kolege i studenti ne primijete u kakvom se raspoloženju i stanju nalazim. U Biblioteku *V. I. Lenjin* i njenu prvu salu (za profesore i doktore nauka), koja je bila i ostala moje najomiljenije mjesto u Moskvi, nisam odlazio. Bio sam jednom i osjetio se stranim. Moralo je proći više od godinu dana da se vratim tom dragom kutku, u kome sam sedamdesetih godina pripremao magistarski rad, osamdesetih pisao doktorsku disertaciju, a devedesetih prikupljao građu za knjige *Ruska gramatika u poređenju sa srpskohrvatskim, Funkcionalni stilovi, Stilistika glagola i Glagolski kategorijal*. Sve ostalo vrijeme provodio sam sa porodicom. Svaki drugi radni dan vodio sam oko podne Borisa na tenis na stadion *Dinama*. Bila je to duga relacija: prvo autobusom 227 ili 667 do metrostanice „Юго-запад“, zatim metroom do stanice „Охотный ряд“, potom presjedanje na liniju „Речной вокзал“. Vožnja bi trajala više od sata. Dok je Boris igrao tenis, izašao bih napolje i šetao po velikom parku. To je trajalo čitavu zimu. Posebno su mi se urezali u sjećanje mrazoviti a sunčani dani, kada je bilo zadovoljstvo udisati svjež vazduh, posmatrati zubato zimsko sunce i osjećati pod nogama škripu prhkog snijega koji je blještio. Međutim, bilo je dana sa pravom vija-

vicom, kada je teško bilo hodati. To čekanja na Borisa (otprilike sat i po) bilo je i vrijeme razmišljanja, analiziranja, zaključivanja, odlučivanja. Kad bi Boris završio sa treningom, krenuli bismo prema metrou. Tu bih mu kupio sladoled koji je volio i koji bi u metrou krio od babuške – kontrolora (ona je strogo pazila da se ne unosi sladoled u metro). Kad sam bio sa Borisom, ni o kakvim razmišljanjima nije moglo biti riječi, jer čitavo vrijeme ne bi zatvarao usta. Pokoji put bi provjeravao da li ga slušam (priznajem, ja sam se ponekad isključivao, što je on zapazio, pa se često htio uvjeriti da li ga slušam; pri tome bi, za svaki slučaj, rukom okretao moju glavu prema sebi). Ta njegova kontrola bila je simpatična i vraćala me je u vedro raspoloženje.

Pored susreta sa Vadimom M. Solncevom, drugi prijatan susret bio je sa Valerijem V. Morkovkinom, rukovodiocem Sektora za leksikografiju Instituta za ruski jezik *A. S. Puškin*. Valerij Venijanimovič bio je jedan od prvih kome sam se javio po dolasku u Moskvu. Počeli smo redovno da se sastajemo – u Institutu, kod mene ili kod njega. On je stanovao nedaleko od Olimpijskog sela, blizu metro stanice na Prospektu Vernadskoga (u Ulici Marije Uljanove 17). Sa njim su u malom dvosobnom stanu živjele supruga, kćerka i punica. U primačoj sobi, koja je istovremeno služila i kao spavaća, u svim uglovima bile su naslagane knjige. Često sam razmišljao o paradoksima života: dok su neki neobrazovani i polupismeni ljudi na nepošten i nezaslužan način dolazili do velikih stanova, vozali se u stranim kolima, obrtali silan novac, odlazili na odmor u luksuzna ljetovališta, dotle je cvijet ruske nauke živio skromno, u malim skućenim stanovima, sa običnim namještajem, bez kola i vozača, bez vlastite dače (vikendice), odmarajući se u iznajmljenim kućama u Podmoskovlju. Valerij Venijanimovič je već više godina „снимал“ jednu daču blizu Moskve i tu ljeti provodio veći dio vikenda i godišnji odmor. Nije imao uslova za naučni rad kod kuće, ali je u Institutu posjedovao lijep kabinet koji je bio prepoznatljiv po nekoliko sitnica: na zidu se nalazilo nešto poput oglasne table; u sredini kabineta visjelo je malo zvonce. Njegova porodica obožavala je životinje. U to vrijeme u kući su držali dva manja psa – Kuzju i Marfu. Boris, koji je gotovo uvijek išao sa mnom u posjetu Valeriju Venijanimoviču, rado se zabavljao sa njima. Valerij Venijanimovič i njegova supruga Jelena Maksimovna ispoljavali su maksimum razumijevanja za moju situaciju i nastojali da pomognu. Od njih sam dobio na privremeno korišćenje tranzistor, stabilizator i videorikorder (da bi djeca mogla snimati ono što ih interesuje). Predlagali su i materijalnu pomoć, ali sam se zahvalio (jer sam znao da ni oni nisu bogataši). Prihvatio sam, međutim, ponudu Valerija Venijanimoviča da, radi poboljšanja finansijske situacije, počnem raditi kod njih na pola norme kao viši naučni saradnik. Propusnicu za Institut dobio sam 4. novembra 1992. Moj zadatak je bila kompjuterska organizacija leksikografskog rada u njego-

vom sektoru. Tokom šk. 1992/93. godine obučavao sam saradnike Sektora kako da koriste kompjuter. Pripremio sam za njih i pismeno uputstvo za rad sa Wordom, programom za obradu teksta. Pošto se ono svijelo svim saradnicima Sektora, Valerij Venijanimović je predložio da se u Plan Instituta za 1993. godinu uvrsti izdavanje knjige o Wordu i Winwordu, pa sam napisao prijedlog (obim priručnika: 200 strana, tiraž: 1.500 primjeraka, predaja rukopisa: IV tromjesečje 1993), koji je Valerij Venijanimović uputio Direkciji Instituta. Međutim, u jesen 1992. otišao sam u Njemačku, tako da ideja nije realizovana. Kao utjeha bilo mi je to da su saradnici Instituta shvatili da rad na kompjuteru nije nikakav bauk (što sam stalno isticao), da računar pruža izvanredne mogućnosti za filološka istraživanja i da je svako od njih, prema svojim mogućnostima, dobio osnove kompjuterskih znanja. Drugo na čemu sam radio u Sektoru bila je izrada kompjuterske baze podataka. Plan je bio da se stvori sveobuhvatni program pomoću koga bi se mogli pripremati planirani rječnici u Sektoru. Pošto je taj posao prevazilazio moje mogućnosti, angažovali smo Ljudmilu I. Kolodjažnu iz Kompjuterskog centra Instituta za ruski jezik RAN. Ona je pravila program za obradu leksikografskih podataka, a ja sam pripremao lingvističku stranu projekta. Urađen je velik dio posla, ali nije doveden do kraja zbog mog odlaska u Njemačku (i inače, taj je projekat planiran na više godina). Sudbina kao da se sa mnom posljednjih godina igrala: sve značajnije projekte koje bih započinjao (tematski rječnik, bazni rječnik, leksikon sovjetske jugoslavistike, projekat u ANUBiH o jeziku i stilu pisaca BiH, priručnik srpskohrvatskog jezika za studente Estonije, udžbenik ruskog jezika za srednju školu, priručnik iz stilistike za studente žurnalistike, udžbenik retorike za studente FPN, knjiga o Wordu 4.0, kompjuterska baza podataka, snimanje dokumentarne naučne serije *Veliki govornici XX vijeka* za Televiziju Sarajevo...) događaji kao što su rat, odlasci u druge zemlje, prekidal bi. Počeo je da me prati sindrom uzalud urađenog posla. Osim toga, okolnosti u kojim sam se kasnije našao u Njemačkoj (1993–1996) zahtijevale su da se gotovo isključivo posvetim trajnom rješavanju problema zapošljenja.

Te 1992/93. školske godine radio sam na tri mjesta: na Univerzitetu (sa normom od 10 časova sedmično), na pola radne norme u Institutu za lingvistiku RAN i Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin*. Na Univerzitetu nisam dobijao platu, a ono što bih zaradio u dva instituta nije prelazilo 50 dolara. Jadranka i dalje nije mogla da nađe posao, pa joj je ostao samo večernji rad (dva puta sedmično) u jugoslovenskoj školi. Kao za inat, te školske godine nije se moglo zaraditi gotovo ništa na prevodenju. Sva jugoslovenska predstavništva bila su u rusulu i, što je bilo još gore, sva su se pocijepala na nacionalnoj osnovi. Saradnja jugoslovenskih firmi sa ruskim firmama svedena je na minimum, što nije davalo nikakvih šansi da se nešto honorarno zaradi. Stanje se još

više pogoršalo uvođenjem sankcija protiv Jugoslavije. Te školske godine Jadranka i ja imali smo samo nekoliko sitnih pismenih prevođenja. U takvoj situaciji obratio sam se Glavnom prevodilačkom birou u Moskvi. Sekretar je uzeo podatke i rekao da će me Biro angažovati ukoliko neko bude zainteresovan, ali je napomenuo da je u posljednje dvije godine potreba za prevođenjem sa srpskohrvatskog ili na srpsko-hrvatski iskazana samo jedanput-dvaput. I doista: poslije toga nijednom niko nije nazvao niti predložio bilo kakav posao.

Za mene je velik problem bio to što nisam imao kompjuter. Kao što sam već napomenuo, prvi kompjuter sam nabavio još 1988. godine i bio oduševljen njegovim mogućnostima. Od tada sam zaboravio šta je pisaaća mašina. Kada je 1992. godine trebalo da završim projekat o jeziku pisaca BiH, kupio sam još jedan kompjuter, mnogo jači, kao i skener, pomoću koga sam ubacivao tekstove za analizu. U Sarajevu sam imao veliku kompjutersku pisaaću mašinu IBM, dvojezičnu (rusko-srpskohrvatsku) pisaaću mašinu. Dakle, od sve te tehnike u Moskvi nisam imao ničega. Prijatelj Mirko Latinović je ponudio da posudi njegovu staru rusku mašinu, jer njemu nije bila potrebna, pošto je imao kompletnu kompjutersku tehniku, uključujući i moćni HP laserski štampač. Tu pisaaću mašinu donio je nešto kasnije i na njoj sam počeo da pišem ruske i srpskohrvatske tekstove (naših slova nije bilo, pa sam ih morao ručno unositi). Bilo je teško raditi, jer je imala neku grešku, pa je stalno preskakala. Ali, bio je to ipak napredak. Međutim, izrada baze podataka u Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin* zahtijevala je rad na kompjuteru kod kuće. Da ne govorim o tome koliko bi mi kompjuter pomagao u prevođenju. Valerij Venijanimovič je sve to znao, pa je predložio da uzmem njegov kompjuter. Rekao je da se oni ne služe njime onoliko koliko bih ga ja koristio, a ako bude trebalo, mogu doći kod mene i uraditi ono što im je potrebno. Iako mi je bilo dosta neprijatno, pristao sam sa željom da što prije nabavim kompjuter. Prenio sam taj kompjuter negdje u decembru 1992. godine i počeo se osjećati normalnije. Međutim, jedino pravo rješenje bilo je kupovina kompjutera. Novca za to nisam imao. Računar standardne konfiguracije bez štampača (386, 33 MHZ, 60 MB hard disk) koštao je oko 1.200 dolara, a ja sam mjesečno primao oko 50 dolara. Jedino rješenje bilo je da od nekog posudim potrebnu sumu. Znao sam da niko od naših prijatelja Rusija nije imao toliko para, pa se nisam ni raspitivao. Krug Jugoslovena sa kojima smo kontaktirali se suzio. Neki od onih sa kojima smo se družili kada smo bili u Moskvi od 1985. do 1989. godine sada su se izmijenili i kao da su izbjegavali kontakte. Nekima smo prije znali i mogli pomoći; sada, kada je nama bila potrebna podrška (i to ne da se dâ novac, već da se pomogne u traženju posla od koga bi se živjelo), nastao je vakuum. Za mene je najčudniji bio odnos čovjeka čiji je otac bio vjenčani kum moga oca i majke. On se za četiri godine našeg boravka

nijednom nije javio, a pogotovo da je zaželio da se susretne. Radio je kao predstavnik jedne, do rata jake bosanskohercegovačke privredne organizacije. A u ratnom Sarajevu njegova sestra često je dolazila u Dječiju ambasadu i molila da joj nabavim dječiju hranu za malog unuka. I u tome sam joj ponekad izlazio u susret, dovodeći i sebe u nezgodnu situaciju. Ispostavilo se, dakle, da u Moskvi nema našeg čovjeka od koga bi se posudio novac. Neki od poznanika možda bi i dali, ali iz naših obzira (da ne kažem: ponosa), nismo se obraćali za takvu pomoć.

Jednog decembarskog dana javio se Radomir Lončarević, jedan od prijatelja iz studentskih dana. Družili smo se na studiju, iako je on bio godinu dana stariji, zajedno putovali u Rusiju na stručno usavršavanje, pripremali ispite. U isto vrijeme smo i diplomirali – 8. februara 1973. godine. Javio se iz Kazanja, gdje je sa porodicom bio već 2-3 godine i radio kao prevodilac u crnogorskoj firmi *Monteks*. Kazao je da dolazi u Moskvu kako bi obavio neke poslove. Pozvao sam ga da prenoći. Bio je to prvi susret nakon niza godina (posljednji put smo se vidjeli kod njega u Tuzli 1990). Dugo smo razgovarali o svemu, posebno o Sarajevu. Pošto mi je Radomir bio dugogodišnji prijatelj i budući da finansijski nije loše stajao, upitao sam ga da li bi mi na izvjesno vrijeme posudio novac da kupim računar. Radomir je znao u kakvoj sam bio situaciji, znao je šta za mene znači kompjuter, i odmah je potvrdno odgovorio. Dao je 1.000 dolara i dodao još 100 dolara rekavši: „Ovo je za djecu i to ne treba da vraćaš.“ Tako sam najzad dobio priliku da nabavim kompjuter. Ta skupa investicija, u situaciji kada smo u Sarajevu sve bili izgubili a u Moskvi ništa nismo imali, pokazala se kao opravdana: dobili smo mogućnost da pismenim prevođenjem popravimo finansijsku situaciju, a meni se ponovo ukazala mogućnost da se bavim onim za šta sam tada mislio da je prošlost – naukom. Odmah poslije toga vratio sam kompjuter Valeriju Venijanimoviču i zamolio ga da mi ostavi štampač još izvjesno vrijeme. Tek pola godine kasnije dobio sam honorar od jednog prevođenja i kupio štampač EPSON-LQ (koštao je 240 dolara).

Miloš Jevtić

Vratimo se Dečijoj ambasadi, još jednom. Da li ste u Moskvi preduzimali nešto za njen dalji život?

Branko Tošović

Petnaestak dana nakon dolaska iz Sarajeva, oktobra 1992, pristupio sam radu na otvaranju konzulata Dječije ambasade u Moskvi, na osnovu zaključka Kolegija Dječije ambasade. Prvo je trebalo da predam pismo rukovodstva Dječije ambasade predsjedniku Rusije Borisu Ni-

kolajeviću Jeljcinu potpisano 15. avgusta 1992. U njemu je na nekoliko strana objašnjeno šta je Dječija ambasada, koji su joj programski zadaci, šta je do tada učinila (poseban naglasak stavljen je na akciju iz 1991. godine oko prihvata 2.500 djece iz Černobilja). Na kraju je izražena molba da Rusija pomogne djeci BiH da se, u tu svrhu, otvori konzulat Dječije ambasade u Moskvi i da predsjednik Rusije primi delegaciju Dječije ambasade, koju bih, kao potpredsjednik Kolegija Dječije ambasade, predvodio. Evo nekoliko izvoda:

„Poštovani predsjedniče! Prva dječija ambasada u svijetu *Medaši*, čije je sjedište u Sarajevu, ima čast da Vam se obrati sa molbom da pomognete i odobrite da se u Moskvi otvori Dječiji konzulat prve Dječije ambasade u svijetu (...) Izbor Moskve kao jedne od prijestonica svijeta u kojoj želimo otvoriti Dječiji konzulat nije slučajan. Dječija ambasada faktički je započela svoju aktivnost pružanjem pomoći djeci Rusije, Ukrajine i Bjelorusije stradaloj u černobiljskoj havariji. Naime, u maju, junu i julu 1991. godine Dječija ambasada organizovala je oporavak oko 2.500 ozračene djece sa područja bivšeg SSSR-a. Djeca su besplatno boravila u porodicama triju republika (Bosne i Hercegovine, Srbije i Hrvatske) po mjesec dana i rezultati oporavka, po mišljenju sovjetskih ljekara, bili su zadovoljavajući. Ovu veliku akciju realizovali smo u saradnji sa sovjetskom ambasadom i Domom sovjetske kulture u Beogradu.

Nakon toga, Dječija ambasada je aktivnost usmjerila na pružanje pomoći djeci u ratnim područjima bivše Jugoslavije. Kao humanitarna organizacija koja nastoji da u ovom ratu pomogne djeci i kao svjedok svih njihovih stradanja i patnji, Dječija ambasada je zasnovala naučno-analiitički projekat o stradanju djece u BIH, a koji se priprema kao dokazni materijal za Unicef i Svjetsku zdravstvenu organizaciju. Situacija koja je nastala petomjesečnom opsadom Sarajeva i u kojoj je on fizički izolovan, izložen stalnom granatiranju i izgladnjavanju, dovela je do toga da je u glavnom gradu BiH podvrgnuto najvećim fizičkim i psihičkim patnjama više od 100.000 djece uzrasta do 15 godina. Podaci koje smo do sada prikupili doista su stravični. Ukupan broj poginulih lica iznosi oko 12.000, među kojima je 70% civila i 10% djece do 15 godina. Figurativno kazano, više od 40 razreda djece je do sada poginulo. Na listi poginule djece, čiju evidenciju je Ambasada počela voditi, 20% su djeca do 2 godine koja su izgubila život u nevinom dječijem snu, u svojim krevetićima i u naručju majki, ili su kao nedonošćad završila život u ropcu od posljedica uništavanja inkubatora na Porodajnoj klinici. Broj teško ranjenih osoba iznosi oko 30.000, od toga su 50% lica sa trajnim invaliditetom i 20% djeca (ovo su samo podaci za grad Sarajevo i još nekoliko gradova, a pretpostavlja se da će se ovaj broj upetostručiti kada se obrade podaci sa područja cijele Republike). Lista ranjene djece, njihov uzrast i dijagnoza opominju i pokazuju kakav je zločin učinjen nad djecom. Ilustrujemo to četveromjesečnim mališa-

nom kome je amputirana noga i trogodišnjom djevojčicom koju je, dok se igrala pred kućom, gađao snajperista. Sada na sarajevskoj klinici leži oko stotinu ranjene djece. Podaci o uništavanju zdravstvenih objekata takođe su stravični. Do sada su razorene 152 bolnice i poliklinike sa 200.000 m² od čega je samo na području Sarajeva razoreno 58.638 m². Izbačeno je iz funkcije 4.000 bolesničkih postelja, od toga u Sarajevu 1.120. Sasvim je uništeno porodilište i pedijatrijska klinika, koja je, kao jedina takva ustanova za djecu, pružala usluge na regionu od 1.700.000 stanovnika i bila jedina ustanova za najteža i najkomplikovanija oboljenja u Republici. Sada je priliv pacijenata sve veći, a po završetku rata i oslobođenju očekuje se enormno povećanje broja bolesne djece raznovrsne patologije. U Sarajevu danas više ne postoji nijedna predškolska ustanova na koju nisu padale granate i koja nije više ili manje uništena. Slična situacija je i sa osnovnim školama, što takođe predstavlja svojevrsan zločin prema djeci i njihovom pravu da budu zbrinuta i zaštićena dok im majke rade, da uče u školama i da se igraju u školskim dvorištima. Oštećeno je ili potpuno uništeno 30% stambenog fonda. Broj lica koja su u migraciji unutar BiH (uključujući izbjeglice u druge zemlje) iznosi 1.300.000, što čini 30% stanovništva Bosne i Hercegovine. Među izbjeglicama su 45% djeca do 18 godina. I dalje je neizvjesna sudbina 100.000 građana u zatvorima i logorima. Ambasadi svakodnevno stižu obavještenja o tome. Broj nestalih osoba procjenjuje se na preko 35.000, među kojima je velik broj djece (mnogi dječaci i djevojčice su najvjerovatnije likvidirani). Posebno teška situacija je pogodila gradove u blokadi, u koje više od tri mjeseca hrana nije dopremana. Djeca su na ivici smrti, neka od njih su izgubila više od jedne trećine težine.“

U pismu se zatim ukazivalo na to koliko se Dječija ambasada angažovala u spasavanju djece Bosne i Hercegovine i, između ostalog, navodi:

„Već na samom početku rata rukovodstvo Dječije ambasade procijenilo je da će rat biti surov, krvav i da će najviše pogoditi djecu. Stoga je odmah pristupilo privremenom izmiještanju djece i majki tamo gdje su oni to željeli i gdje su se mogli osjećati bezbjedno. Dječija ambasada je u tim aktivnostima nailazila na brojne probleme, ali je ipak uspjela da napravi podvig: da u vrijeme najžešćih borbi iz Sarajeva izvuče oko 25.000 djece i majki. Podatak da je zgrada u kojoj je smještena Dječija ambasada granatirana 25 puta i da je gotovo sva izgorjela, dovoljno govori o okolnostima pod kojim je vršeno izmještanje djece i tekla kompletna aktivnost. Do sada je Dječija ambasada evakuisala oko 50.000 djece i majki sa ratnih područja BiH. U tome je imala veliki uspjeh zahvaljujući širokoj mreži konzulata u zemlji i inostranstvu. Pošto je Dječija ambasada bila jedina organizacija u BiH koja je organizovano i tokom čitavog rata radila na izmještanju djece i majki iz BiH, njoj su se obraćali za pomoć ne samo roditelji i djeca nego i odrasli ljudi, bolesne i starije osobe te stranci.“

Dalje se govorilo o pomoći ruskim državljanima:

„Sve državljane Rusije koji su izrazili želju da im se pomogne uspješno smo evakuisali iz Sarajeva. Među njima posebno treba spomenuti deset baletskih umjetnika i muzičara iz Moskve, Peterburga, Novosibirska i Kijeva, koji su radili u Narodnom pozorištu u Sarajevu i koje smo sa djecom otpremili za Beograd i Split sredinom maja 1992. godine.“

Pošto sam neposredno učestvovao u evakuaciji pomenutih osoba, ovdje mogu navesti i imena pomenutih ruskih umjetnika. To su: Natalija N. Romanova (Sankt Peterburg), Larisa I. Kladničkina, Marina O. Kladničkina, Oksana P. Brandibura, Irina V. Trocik, Denis G. Kasatkin, Vladimir G. Grigorjev (Novosibirsk) i Maksim I. Antoničev (Kijev) i dvoje djece od dvije godine. Negdje u to vrijeme Dječija ambasada je pomogla i ruskom lektoru na Filozofskom fakultetu Nini V. Lebedevoj da napusti Sarajevo.

Pismo predsjedniku Rusije dalje donosi informaciju o pomoći drugim državljanima i konkretnim projektima izmještanja djece u inostranstvo:

„Pored njih (= ruskih državljana) pomogli smo da se i neki Italijani, Egipćani, Rumuni, Palestinci, Sirijci i drugi strani državljani koji su se zatekli u Sarajevu vrate u svoju domovinu. Zahvaljujući konzulatima i specijalnim izaslanicima Dječije ambasade u svijetu (prije svega u Londonu, Milanu, Moskvi, Pragu, Kairu i dr.), uspostavljeni su brojni kontakti sa međunarodnim humanitarnim organizacijama i ustanovama pojedinih zemalja, te postignuti dogovori o raznovrsnim oblicima pružanja humanitarne pomoći djeci BiH. Jedan broj djece uputili smo u pojedine zemlje na privremeni boravak i oporavak (Francusku, Italiju, Njemačku, Austriju), a drugi dio priprema se za odlazak (u Dansku, Belgiju, Grčku, Sjedinjene Američke Države i druge zemlje). Totalna komunikacijska blokada (potpun prekid međunarodnih veza) onemogućava uspostavljanje još širih kontakata. Oni se održavaju i sa Rusijom. Zahvaljujući našim radnicima na privremenom radu u Moskvi, Dječija ambasada je 10. maja 1992. godine poslala u Serpuhovo kraj Moskve 38-oro djece i majki koji se i sada tamo nalaze (njihov boravak finansiraju naši radnici), a ovih dana trebalo bi da u istom aranžmanu doputuje u Moskvu još 100 majki i djece. Nadamo se da ćemo otvaranjem konzulata u Moskvi moći uspostaviti širu saradnju u interesu djece i njihovih roditelja. Ovih dana počinje da se realizuje projekat izgradnje kompleksa Dječije ambasade u Sarajevu. Jedan od objekata koji želimo napraviti je i planetarij. Pošto je Moskovski planetarij jedan od najpoznatijih u svijetu, željeli bismo da u saradnji sa ruskim stručnjacima napravimo nešto slično u Sarajevu... Molimo Vas da podržite i odobrite otvaranje dječijeg konzulata u Moskvi. Ukoliko ruske vlasti nađu razumijevanja za našu inicijativu, bila bi nam čast i zadovoljstvo da nam Vi lično sugerišete koga bismo od poznatih

moskovskih humanista izabrali za konzula. Može to biti neko od kosmonauta, umjetnika, naučnika i sl.“

Odmah po dolasku javio sam se Vlastimiru Mijoviću. Radovao sam se da ga čujem i da se nađemo. Nismo se lično poznavali, ali smo se preko telefona sprijateljili. Krajem aprila 1992. godine, kada je rat počeo i kada je u sjedištu Dječije ambasade u UNIS-u vrvjelo od ljudi i događaja, stupio sam u kontakt sa Vesnom Šunjić i Vlastimirom Mijovićem i dogovorio se da pokušamo organizovati odlazak grupe djece i majki u Rusiju. Vlastimir se bio dosta angažovao na tom poslu. Zajedno sa Vesnom prikupio je popriličnu sumu novca pa je preostalo da ja završim operaciju i pošaljem djecu i majke u Moskvu. Sa Vlastimirom sam imao svakodnevnu vezu. Bilo je slučajeva kada bismo dugo (više od jednog sata) razgovarali. Napokon sam 12. maja uspio da organizujem odlazak djece. Kontakt sa Vlastimirom nastavio sam i dalje. Sada je on mene izvještavao o prihvatanju djece i njihovom boravku. Obavještavao me je i o mojoj djeci koja su takođe bila u toj grupi. Vlastimir se pokazao kao fin i agilan čovjek. Posebno mi je ostao u sjećanju jedan razgovor. Negdje u junu ili julu 1992. godine nazvao me je oko 22 sata i javio da Fransoa Miteran, predsjednik Francuske, namjerava kroz nekoliko sati posjetiti Sarajevo. Bila je to nevjerovatna vijest: da se neko od svjetskih moćnika usudi u to vrijeme doći u vulkansko grotno, kakvo je tada bilo Sarajevo. Prenio sam vijest članovima Dječije ambasade, koji su je takođe s nevjericom primili. Međutim, sutradan je Miteran stigao u Sarajevo. Bio je to za nas znak nade da će se događaji smiriti. Međutim, pokazalo se da je to bila velika zabluda. Sa Vlastimirom sam nastavio kontakte sve do pred kraj juna, kada su telefonske veze Sarajeva sa svijetom prekinute. Od tada pa do mog dolaska 15. oktobra 1992. izgubio sam bio svaku vezu s njim i porodicom.

I tako, kada sam stigao u Moskvu, Vlastimir je bio jedan od prvih koga sam nazvao telefonom. Htio sam da se sa njim nađem, da porazgovaramo o boravku djece u Serpuhovu i o otvaranju dječijeg konzulata. Smatrao sam da oko ovog posljednjeg Vlastimir, kao stalni izvještač sa dobrim poznavstvima, može dosta pomoći. Stoga sam prilikom sastavljanja pisma Borisu Jeljcinu insistirao da se iskaže molba da predsjednik Rusije primi ne samo mene, nego delegaciju Dječije ambasade u kojoj bi još bili Vlastimir i Vesna. Čim sam čuo Vlastimirov glas, osjetio sam da to nije ton sa kojim smo prije razgovarali. Prvo se začudio da sam uspio živ izaći iz Sarajeva, a onda je naš susret odgodio rekavši da nema vremena i da bi trebalo kasnije da se dogovorimo. Nakon nekoliko dana ponovo sam ga nazvao, ali opet do susreta nije došlo. I posljednji, treći put razgovarao sam sa suprugom. Rekla je da se on kupa. Zamolio sam da mi se javi. Nije to učinio. Shvatio sam da Vlastimir Mijović iz-

bjegava susret. Međutim, objašnjenje nisam nalazio. Nisam htio da ponovo zovem i da se namećem. Vlastimir je znao broj moga telefona, mogu adresu i lako je mogao uspostaviti kontakt i tada, i kasnije, da je htio. Dvije godine kasnije, u Vupertalu sam se susreo sa Ivicom Rorićem, koji se početkom rata nastanio sa porodicom u tom gradu. Rekao mi je da se dva puta obraćao pismom i faksom Vlastimiru u Moskvu, raspitujući se za mene i moleći ga da mu javi gdje se nalazim, ali nijednom nije odgovorio. Uglavnom, kada sam sve povezao i izveo zaključke, shvatio da sam da moram sâm pokušati izvršiti zadatak koji sam preuzeo.

Mrazovitog oktobarskog dana uputio sam se u centar grada da saznam kako mogu lično predati pismo upućeno predsjedniku Rusije. Nisam znao gdje i kome da se obratim, pa sam svratio u zgradu Prijemnog odjeljenja Vrhovnog sovjeta Ruske Federacije, pored koje sam često prolazio, jer se nalazila preko puta Lenjinove biblioteke, na početku Kalinjinškog prospekta (Novog Arbata). Službenica mi je na papiriću napisala adresu Administracije predsjednika Rusije na Starom trgu, nedaleko od Crvenog trga (gdje je prije bilo sjedište Centralnog komiteta KPSS). Otišao sam tamo, ali je radno vrijeme već bilo prošlo, pa sam se vratio kući i sutradan ponovo se uputio metroom u centar grada. Bio je pravi zimski dan. Sipa je gusti mokri snijeg. Moskva je bila u pravom zimskom ambijentu. Nisam imao čizme, pa sam pošao u svojim sarajevskim braon cipelama, koje su odmah kad sam izašao na ulicu počele da propuštaju vodu (kući sam se vratio potpuno mokrih nogu). U zgradi na Starom trgu obratio sam se službenici i saopštio o čemu se radi. Ona je uzela pismo i upitala za adresu. Rekao sam da ostajem u Moskvi i da mi se mogu javiti u Olimpijsko selo.

Tako sam počeo da čekam odgovor od Borisa N. Jeljcina. Nadao sam se da će me on ili, vjerovatnije, neko od njegovih saradnika ubrzo primiti i da ću saznati postoji li mogućnost da Rusija pomogne djeci BiH i da se otvori konzulat u Moskvi. Međutim, to čekanje se odužilo. Prolazio je mjesec za mjesecom, a odgovora iz Kremlja nije bilo. Pred kraj zime bio sam pozvan na jedan prijem u Dom naučnika (nedaleko od metro stanice „Кропоткинская“), na kome je jedna od novih akademija (Međunarodna akademija nauka San Marino, odnosno Ассоциация содействия Международной академии наук), koje su u to vrijeme počele u Rusiji da razvijaju djelatnost, uručivale povelje novoprimitim članovima. Na tom prijemu upoznao sam se sa novinarkom lista *Рабочая трибуна* Jelenom Skvorcovom, koja je, kad je čula da sam došao iz Sarajeva i da sam radio u Dječijoj ambasadi, predložila da napravi intervju. Nakon nekoliko dana nazvala me je, pa smo se dogovorili da se nađemo u njihovoj redakciji u Ulici pravde. Intervju je izašao nakon nekoliko dana. Redakcija je za naslov izvukla ono što može privući čitaoce. A to je bila moja izjava da sam uputio pismo predsjedniku Jeljcinu i da on nekoliko mjeseci ne odgovara, a dotle djeca u Sara-

jevu ginu. Nije mi se baš svidio njihov postupak, jer sam mislio da reakcija Jeljcinove Administracije može biti negativna (poznato je bilo da njegove službe redovno prikupljaju sve ono šta se piše o predsjedniku i da onda prave izvještaj). Međutim, nije prošlo mnogo vremena od objavljivanja intervjua, zazvonio je telefon u stanu. Osoba koja je nazvala rekla da je iz Administracije predsjednika Rusije. Kazala je da su dobili pismo, da se izvinjavaju što sam tako dugo morao čekati na odgovor, ali da su spremni da me prime. Dogovorili smo se da to bude kroz nekoliko dana u Kremlju. Bilo je to krajem aprila. Spremio sam se, stavio kravatu (koju, inače, nosim samo u rijetkim trenucima), pripremio dokumenta Dječije ambasade koja sam ponio iz Sarajeva i uputio se metroom u centar grada. Dan je bio divan, sunčan, ali malo prohladan. Nagovještavao je skoro dolazak proljeća. Na ulazu u Kremlj kazao sam obezbjeđenju da imam dogovoreni susret sa saradnicima predsjednika Rusije. Zatražili su pasoš i zamolili da malo sačekam. Nakon što su obavili potrebne telefonske razgovore stigao je jedan mladić (sa toki-vokijem) i rekao da će me odvesti tamo gdje treba. Prošli smo kapiju i ušli u Kremlj, u žutu zgradu. Sačekala su me dva saradnika Borisa Jeljcina. Odmah na početku još jednom su se izvinili što sam dugo čekao na odgovor i objasnili da su morali obaviti potrebne konsultacije. Konkretno je spomenuto Ministarstvo za inostrane poslove Rusije. I doista, jedan od saradnika imao je pred sobom dokument od nekoliko strana. Bilo je to, vjerovatno, mišljenje visokog državnog organa o našem pismu. Podrobno sam objasnio zbog čega sam došao i naveo da me interesuju dvije stvari: je li Rusija u stanju da pomogne djeci BiH i može li se otvoriti Konzulat Dječije ambasade u Moskvi, koji bi predstavljao interese Dječije ambasade u Rusiji i radio na uspostavljanju saradnje između Dječije ambasade i ruskih humanitarnih organizacija (radom konzulata rukovodio bi kolegij sastavljen od 15 članova predstavnika obiju zemalja). Na prvo pitanje odgovoreno mi je da je Rusija spremna pomoći, ali da moramo biti svjesni činjenice da se ona nalazi u teškoj ekonomskoj krizi. Što se tiče konzulata, rečeno je uvijenim diplomatskim jezikom da njegovo otvaranje ne dolazi u obzir. Objašnjenje sam našao analizirajući kasnije taj razgovor: Rusija u to vrijeme još nije bila uobličila svoju spoljnopolitičku orijentaciju u odnosu na događaje u bivšoj Jugoslaviji, ona je lutala u pravljenju spoljnopolitičke strategije i otvaranje konzulata jedne međunarodne humanitarne i nevladine organizacije, a pogotovo iz ratnog područja, u datom trenutku nije joj se uklapalo u planove i interese. Drugi razlog mogao je biti nepovjerenje u samu Dječiju ambasadu. Treći razlog: doista teška privredna kriza u kojoj je Rusija tražila pomoć od drugih i nije bila u stanju da sama sebi pomogne. Zaziranje od navedenih prijedloga došlo je, možda, i zbog toga što je ova inicijativa tekla nediplomatskim kanalima i što iza nje nije stajalo nikakvo državno tijelo, ministarstvo, ambasada i sl. Nakon njihovog i mog objašnjenja bilo je jasno da se moglo razgo-

varati samo o pružanju skromne humanitarne pomoći preko Dječije ambasade. U tom cilju rekli su mi da će me povezati sa nekim sovjetskim humanitarnim organizacijama i da će mi se uskoro javiti, oni ili neko od humanitaraca. Nažalost, to je ostalo samo na obećanju.

Sa Borisom N. Jeljcinom se nisam, dakle, susreo (iskreno, nisam ni očekivao da će do tog susreta doći). Ipak, sedam godina ranije, 1986. godine, našao sam se slučajno u njegovoj blizini. Jedne zimske večeri Boris i ja pošli smo u prodavnicu (Универсам) u Olimpijskom selu da kupimo hljeb i mlijeko. Pred ulazom zapazio sam crna kola i obezbjeđenje. Ušao sam u prodavnicu, u kojoj nije bilo mnogo ljudi. Nedaleko od odjeljka gdje se prodavao sir stajala su dva čovjeka i razgovarala sa nekoliko prodavačica. Jedan od njih bio je Jeljcin. Boris je tada imao tri godine, umoran se vratio iz obdaništa, pa sam ga nosio u naručju. Prolazili smo pored te grupice i zapazili Jeljcina. On je pitao prodavačice za posao, uslove i probleme rada. Pored njega stajao je sekretar kome bi Jeljcin koji put govorio da nešto zapiše. Iako su Jeljcina u to vrijeme često pokazivali na televiziji, jer je bio aktivan kao sekretar Gradskog komiteta Partije, tek sam tada, iz blizine, zapazio da nema prst na ruci. On je tih godina rukovođenja Moskvom populistički nastupao: odlazio je „u narod“ kad ga niko nije očekivao (i tada je došao nenajavljen u prodavnicu pred kraj radnog vremena i gotovo bez kupaca), vozio se kolima javnog gradskog saobraćaja, grmio protiv privilegija itd.

Nakon razgovora u Kremlju čekao sam telefonski poziv, ali njega nije bilo. Razmišljao sam da se obratim našim firmama da pruže pomoć Dječijoj ambasadi; međutim, sve su se podijelile po nacionalnoj osnovi, pa se pomoć mogla prikupljati samo ako se izbor svede na jednu naciju, što je za mene, naravno, bilo neprihvatljivo. Na moju aktivnost negativno je uticala i loša materijalna situacija (nisam imao nikakvih sredstava za bilo kakav ozbiljan rad – novac, kola, tehniku, potrošni materijal i sl.), odlazak u bolnicu nakon dolaska iz Sarajeva, briga o rodbini, posebno o roditeljima i dr.

Čim sam stigao u Moskvu, pokušao sam da uspostavim vezu sa Dječijom ambasadom. Dogovor je bio da prvo probam preko radio-amatera, jer je u Dječijoj ambasadi bila amaterska radio-stanica, koja je odlično funkcionisala. Međutim, i pored raspitivanja preko kolega, prijatelja i poznanika nisam našao mogućnost da stupim u kontakt. Onda sam uspostavio vezu sa Ognjenom Milatovićem, Jadrankinim učeni-
kom iz gimnazije, koji je 1990. na saveznom takmičenju iz ruskog jezika zauzeo prvo mjesto i koji je namjeravao da studira ruski jezik. Ja sam ga, još dok je išao u gimnaziju, povremeno pozivao u kabinet na razgovor i na svoje časove, jer sam osjetio da je to sposoban momak i da od njega može postati dobar stručnjak za matematičku lingvistiku (bio je odlikaš, talentovani matematičar i iskazivao je veliku ljubav

prema ruskom jeziku, koji mu je Jadranka predavala). Ognjen je iz Podgorice dva ili tri puta uspio da preko radio-amatera Crne Gore uspostavi vezu sa radio-stanicom Dječije ambasade, a onda bi mene nazvao telefonom, pa bih ja preko te komplikovane veze direktno razgovarao sa nekim iz Dječije ambasade. Jednom sam tako stupio u kontakt i sa Duškom Tomićem. Objasnio sam mu šta sam do tada uradio. On me je informisao o tome da je izvršena promjena u Kolegiju Dječije ambasade, da je predsjednik Kolegija prof. dr Ejub Čehić otišao za Split, a da je novi predsjednik prof. dr Vladimir Premec i novi član Kolegija Izet Sarajlić. Osim toga, imao sam nekoliko kontakata sa drugim članom Kolegija Mišom Klačarom, koga sam zvao u Beograd, a on me je dalje povezivao preko radio-amatera sa Dječijom ambasadom. Njemu sam iz Moskve uputio pismo za Duška Tomića, u kome sam priložio zabilješku i objavljeni intervju u *Radničkoj tribini*. Ne znam da li je Duško ikad dobio to pismo. Uskoro sam otputovao u Njemačku i tako prekinuo planirani rad na aktiviranju Dječije ambasade u Moskvi. U Njemačkoj sam nekoliko puta pokušavao da stupim u kontakt sa Dječijom ambasadom i samo mi je jednom uspjelo: razgovarao sam sa Duškom Tomićem i njegovom budućom suprugom Marinom. Drago mi je bilo čuti Duška, a čini mi se da je i njemu bilo milo.

Miloš Jevtić

Kako je izgledao život, uobičajeni, i Vas i Vaše porodice u Moskvi školske 1992/93. godine, do Vašeg odlaska u Nemačku?

Branko Tošović

Moskovska zima 1992/93. godine prošla je u napregnutoj borbi da se izvučem iz teškog materijalnog položaja. Radio sam na tri radna mješta, a zarađivao toliko da nisam mogao podmiriti ni elementarne potrebe porodice. Loša situacija nije dozvoljavala da se opustim i da sa zadovoljstvom prisustvujem za mene prvom poslijeratnom naučnom skupu. On je bio posvećen Ivu Andriću i održan je u Glavnoj zgradi Akademije nauka na Lenjinskim gorama. Odsutno sam slušao referate. Napolju je bilo hladno, provejavao je čas sitan, čas krupan snijeg. Sjedili smo u toplim prostorijama, a ja se nikako nisam mogao otrgnuti od misli o Sarajevu i o meni dragim ljudima koji se, možda, upravo u to vrijeme, po istoj takvoj hladnoći, smrjavaju gladni i duševno razoreni. Sa sličnim raspoloženjem prisustvovao sam te zime mjesečnim sastancima obnovljenog Društva ljubitelja ruske literature i jezika (Общество любителей российской словесности), čiji sam član postao i čiji su sastanci održavani u Domu naučnika (Дом ученых). Tematika je bila raznorodna: *Rječnik Vladimira I. Dalja*, *Boduen de Kur-*

tene (Aleksandar N. Tihonov), *Poetski tekst očima lingviste* (Nikolaj M. Šanski), *Kultura ruskog jezika* (Jevgenij N. Širjajev), *Ruska retorika* (Vladimir I. Anuškin), *Specifičnost strukture ruskog jezika* (Genadij P. Melnikov), *Fjodor I. Buslajev* (Ivan F. Protčenko), *Istorija riječi „intelektualac“* (Julij A. Beljčikov) i dr. Te lingvističke večeri ipak su odigrale pozitivnu ulogu, jer su koliko-toliko održavale naučne kontakte, koje sam u datoj situaciji bio primoran osjetno redukovati. Na jednom od tih sastanaka upoznao sam se sa Vladimirom P. Neroznakom, koji je kasnije otvorio Institut jezika naroda Rusije pri Državnom komitetu Ruske Federacije za nacionalnu politiku i koji mi je jednom predložio da radim u tom novootvorenom institutu. Međutim, ni taj prijedlog ni neke druge mogućnosti (na primjer, rad u Institutu za ruski jezik) nisu dolazili u obzir, jer sam već radio u dva naučna instituta.

U slobodno vrijeme vodio sam Borisa na tenis i gledao televiziju. Redovno sam pratio vijesti američkih i engleskih tv-stanica koje je u to vrijeme ruska televizija svakodnevno emitovala na ruskom jeziku. Iz njih sam koliko-toliko saznavao šta se dešava u Sarajevu. Teško je bilo pratiti kako se situacija u svakom pogledu sve više pogoršava. Roditelji su bili prepušteni sami sebi. Dok sam bio u Sarajevu, pomagao sam im koliko sam mogao, a sada nisu mogli ni od koga dobiti pomoć. Veza sa njima biće prekinuta više od godinu i po dana (od oktobra 1992. do februara 1993. godine, kada sam iz Manhajma prvi put uspio da sa njima uspostavim telefonsku vezu. Gotovo čitav taj period nisam znao da li su uopšte živi. Noći te moskovske zime bile su manje-više košmarne: od ratnog Sarajeva i svega onoga što sam doživio dugo se nisam mogao otrgnuti. Danju je bilo lakše, jer sam bio maksimalno opterećen poslovima, a porodična atmosfera u stanju je bila da odagna svaku brigu i zaliječi svaku ranu. Najviše radosti pričinjavala su djeca, posebno Boris, koji mi je svojim „mudrim“ mislima i „visokoumnim“ analizama vraćao raspoloženje. I ovu petu moskovsku zimu doživljavao sam sa pomiješanim osjećanjima. Pogled kroz prozor na zimski pejzaž Olimpijskog sela uvijek me je razgaljivao, posebno za sunčanih dana: bjelinu prostora ispred zgrade razbijala je zelena boja crnogoričnog drveća što je raslo ispred kuće. Kad bi snijeg počeo da pada, drveće s lijeve strane bilo bi osvijetljeno uličnom svjetiljkom, pa bi se stvarala slika kao sa novogodišnjih i božićnih čestitki: snijeg nijemo pada, granje drveća se savija pod bijelim teretom, a ispod svjetluca bezbroj hladnih staklenih komadića. U toj slici dominantan je bio jedan par: grab i breza iste visine, istog godišta. Rasli su tako blizu da su se pri dnu gotovo dodirivali. Izgledali su kao zaljubljeni par koji nije mogao razdvojiti ni najjači moskovski vjetar, ni najljuća ruska vijavica: uvijek bi se povijali zajedno – taj tamni grab i ta bijela, bjelosnežna breza. A kad bi proljeće došlo, svoje bi zelene ruke međusobno izukršali. I uvijek kad sam ulazio u zgradu, prolazio bih pored to dvoje za-

ljubljenih, za koje nisam znao da li su se slučajno našli u zagrljaju. Tako sam i tih zimskih večeri 1992/93. volio da sa sedmog sprata spustim pogled na prostor na kome su rasli grab i breza.

Miloš Jevtić

Da li ste u Moskvi sretali i Jugoslovane, razume se ne samo slaviste?

Branko Tošović

Tih dana imao sam prve susrete sa ljudima koji su mi bili bliski. U Moskvu je doputovao Borisav Tošić, docent Ekonomskog fakulteta u Sarajevu. Bio je bio jedan od onih sa kojima sam imao posebno dobre odnose. Pred sam početak rata zamolio me je, budući da sam imao iskustva i posjedovao laserski štampač, da pomognem oko štampanja doktorske disertacije, koju je trebalo da brani u Beogradu. Pristao sam i dogovorili smo se da se nađemo kod mene. Bio je to početak aprila 1992. Rat je već bio na pragu, pa smo obojica žurili, kao da smo naslućivali da će se najgore dogoditi. Uglavnom, disertacija je bila odštampana onog dana kada su se pojavile barikade na ulicama i kada je počela pucnjava. Boro je stanovao na Dobrinji i kući se vratio pješice. Dan ranije ostao je kod mene do sedam-osam uveče i uz velike peripetije i opasnosti uspio se vratiti kući. Ta njegova doktorska teza i Jadrankina disertacija bilo je posljednje što sam odštampao na laserskom štampaču tog aprila 1992. godine. Boro je doputovao u Moskvu i javio se telefonom. Uspio je izaći iz Sarajeva i izvući oba odrasla sina, kojima je prijetila mobilizacija. Otišao je u Vršac i smjestio se kodženinih roditelja. Zatim je odbranio doktorsku disertaciju i počeo raditi kao prevodilac u Vršcu u jednoj farmakološkoj firmi. U Moskvu je doputovao kao prevodilac. Od njega sam prvi put saznao o nekim poznanicima i kolegama (Sretu Tanasiću, Gordani Besarović i dr.). Iako mi je bilo drago vidjeti se sa Borom, ton našeg razgovora nije bio kao prije: radosti nije bilo. Sve ono što se desilo posljednje godine ostavilo je dubok trag, pa niti je Boro bio raspoložen, niti sam se ja osjećao normalno.

U to vrijeme javio mi se i Milosav Čarkić iz Beograda. Zamolio sam ga da nekako pošalje moje radove koje ima ili može nabaviti, a koji su neophodni za učestvovanje na konkursima. On je uspio da nešto prikupi, pa mi je javio da će poslati po Dragiši Živkoviću, mome poznaniku i prijatelju. Dragiša i ja smo zajedno više godina radili kao vodiči. Nagovorio sam ga da upiše ruski u Sarajevu, što je učinio i uz moju priličnu podršku završio trogodišnji studij. Često smo se viđali u Sarajevu, Beogradu, Moskvi i održavali telefonske kontakte. Kada je stigao u Moskvu, javio se i rekao da ima malo vremena, da ne može doći u Olimpijsko se-

lo, te da je najbolje da se vidimo u metrou. Našli smo se u centru grada u jednoj metro stanici i naš susret nije trajao više od dvije-tri minute. Dragiša je kasnije često dolazio u Moskvu, ali se nikad nije javio.

Susret, međutim, sa prof. Aleksandrom Skazom iz Ljubljane bio je sasvim drugačiji. On je doputovao u Moskvu na dogovor oko uspostavljanja saradnje Katedre za slavistiku Ljubljanskog univerziteta sa Filološkim fakultetom MGU. Došao je u Olimpijsko selo, Jadranki donio pravu minas kafu (to je za strasnog kafedžiju bio veliki poklon), djeci slatkiše. Uprkos razlici u godinama, bili smo na ti, pa sam ga oslovljavao Saša. Pitao je može li čime pomoći. Bio je spreman i novac dati, ali sam se zahvalio. Jedino sam ga zamolio da pokuša iz Ljubljanske banke dići dio novca koji je bio na štednim knjižicama Jadranke i djece. Uzeo je štedne knjižice i nešto kasnije uspio izvući izvjesnu sumu. Kad je ponovo došao u Moskvu, nakon pola godine ili nešto više, predao je novac. Saša je za moju situaciju imao razumijevanja, jer se i sâm našao u sličnom položaju 1941: njega i porodicu Nijemci su protjerali u Srbiju, gdje je kao izbjeglica ostao do kraja rata.

Miloš Jevtić

Da li ste, možda, i prevodili – u slobodno vreme?

Branko Tošović

Te zime dobio sam samo dva puta priliku da nešto zaradim prevodeњem. Prva je došla od jedne crkvene sekte. U to vrijeme u Rusiji su bila intenzivna ne samo politička, nego i crkvena strujanja. Počele su da se javljaju nove sekte. Predstavnik jedne od njih je nazvao jednog januarskog dana (ni sam ne znam odakle je dobio broj telefona) i zamolio da prevedem nekoliko tekstova na srpskohrvatski jezik za njihovu prezentaciju u Beogradu. Zvali su se Jusmalinci. Došao je mlađi čovjek u Olimpijsko selo i predao dokumenta. (Jedan od njih počinjao je ovako:

„Dragi Jusmalijanci!

Emanuel Antihrist je došao na svijet kao olicetvorenje snage zla i mržnje prema Svetoj Božijoj Ljubavi, kao protivutežnja Majci Sveta Mariji Djevi Hristu. Danas ja sazivam bludne ovce u Kuću Božiju, kod Oca Svetog Isusa JUSMALOSA koji će u trenutku Preobraženja svijeta doći u Oblaku Slave sa Anđelima. I svi će vidjeti Lik Moga Gospoda JUSMALOSA, čije Ime ja vam svečano objavljujem u ove trule dane Sataninog svijeta koji odlazi.

Crna figura ulizice i, maskiranog u smirenju, gubitelja čovječanstva – već svom silinom pritiska siromašni svijet istrzan njegovim šapama

putem svojih sluga (Lenjina, Staljina, Hitlera, Brežnjeva, čopora lopova-popova i pripadnika tajne policije). Moj krhki, drhtavi svijet koji se guši od smrada Satane i koji ne nalazi Istinu.

Danas je tvoja Istina – Majka Sveta, koja je došla da ti povjeri vaseljen-ske tajne, da preobrazi tvoje tijelo i svijest, da te direktno spoji sa Svi-jetom Božjim. Danas je tvoje jedino spasenje od Satane – Sveta Ljubav i Vjera u Mariju Djevu Hrista, koja je došla da iskupi tvoje grijehove.

Kaji se i moli! Moli Milost Majke Boga Marije Djeve Hrista da te uzme pod Svoj Prevjekovni Pokrov i da te dovede kroz Golgovski Put u Carstvo Božije.

Proći će čas i ti ćeš vidjeti svoju Majku, koja je preuzela na sebe gre-hove tvoje, i koja se diže zajedno sa svojim Izabranim ljubimcima Bo-ga JUSMALOSA u Manastir Čistote, Ljubavi i Svjetlosti!

Preko Mojega Imena proslaviće se Bog Svjetlosti Isus JUSMALOS. I stoga – voli svoju Istinsku Majku Sveta Mariju Djevu Hrista, koja je došla da ti pokaže Put ka Gospodu i da te odvede sa Sobom.“

Pošto nisam imao kompjuter, uzeo sam tekstove i narednih dana, kada sam imao slobodnog vremena, radio na njima u Puškinovom institutu. Prevod sam predao u samom Institutu. Mladić koji se sa mnom susre-tao nastojao je da me pridobije za svoju sektu. Samo sam ga slušao i pratio kako pokušava da me ubijedi u svoje poglede. Nije znao koliko je to uzaludan posao.

Druge prilike se sjećam jer mi se desila smiješna stvar. Trebalo je da se prevedu na ruski jezik neka dokumenta koja su se odnosila na krivični postupak protiv jednog Jugoslavena u Sjeveroistočnom admini-strativnom okrugu. Prevod je trebalo odnijeti u Prokuraturu (javno tužilaštvo) i tamo uzeti honorar. Rečeno mi je da radi toga ponesem neki dokument sa sobom. Uzeo sam ličnu kartu (pasoš je bio na regi-straciji). Kad sam došao, predao sam je službeniku sa kojim sam se do-govarao. On je počeo da je zagleda, pa me je upitao kakav je to doku-ment. Odgovorio sam da je to moj unutrašnji pasoš (na ruskom jeziku внутренний паспорт je uobičajen izraz). On se ispravio, osmjehnuo i rekao: „Pa, ne ličite baš na sebe“, i vratio mi ličnu kartu. Uzeo sam je, čudeći se, i izašao. Kad sam došao kući, ispričao sam o tome supruzi i djeci. Jadranka je zatražila da pokažem ličnu kartu i kad je vidjela, na-smijala se: bila je to njena lična karta. Događaj je ostao u sjećanju i po tome što se radilo o jednom od najhladnijih dana te zime (bio je 23. de-cembar 1992). Autobus koji je saobraćao na liniji Olimpijsko selo – metro „Jugo-zapadna“ izgledao je kao čudni ledeni komad na točkovi-ma. Putnici su sjedili na hladnim sjedištima, uvučeni u bunde, duge ka-pute, „пуховике“. Iz krznених šubara izranjali bi samo paprikasti nos i crvenilo lica. Tada sam imao podužu bradu koja je na mrazu pobije-

ljela, pa sam izgledao kao neki čičica. Para što je dolazila od disanja lijepila se za prozore, pravila na staklima čudnovate šare i stvarala vizuelnu blokadu. Samo je vozač imao čista stakla, pa su putnici jedino preko razglasa saznawali gdje se nalaze. Na takvoj studeni tehnika je često znala zatajiti, pa bi se svako na svoj način snalazio. U dijelu oko Prokurate (na sjeveru Moskve) bilo je hladnije nego u Olimpijskom selu. Imao sam prilično toplu odjeću, ali je sjeverac, pomiješan sa snijegom, probijao do kosti. Na podužem putu od metroa do Prokurate (i obratno) dobro sam osjetio šta znači kad upeče ruski mraz.

Miloš Jevtić

Ako nije delikatno, kako ste – pošto smo već zašli, govoreći o prevođenju i u materijalno pitanje – uspeli da odživite, u svakom pogledu, moskovski svoj period?

Branko Tošović

U Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin* vladala je prijatna atmosfera. Sastajali bismo se ujutro u 10 sati na pola sata radi dogovora u kabinetu Valerija Venijanimoviča, pili čaj i neusiljeno pričali o stvarima koje su bile aktuelne. Zatim bi svako otišao na svoj posao. Ja sam imao kabinet pored Valerija Venijanimoviča, u kome su još bile Irina Prohorova i Nataša M. Lucka. Međutim, veći dio vremena provodio sam u sobi preko puta, gdje je bio smješten kompjuter. Tu sam i vršio kompjutersku obuku. U dvanaest sati otišli bismo sa bonovima u menzu. Zatim bismo se vratili u Sektor i kod Valerija Venijanimoviča ponovo pili čaj. Rad se završavao oko 18 sati. Valerij Venijanimovič i ja išli bismo pješke do autobuske stanice, sjedali na autobus br. 226, vozili se petnaestak minuta i izlazili na metro stanici „Jugo-zapadna“. Tu smo se rastajali: on je odlazio trolejbusom br. 34, a ja autobusom 667 ili 227. Do Olimpijskog sela putovao sam svega 5-10 minuta, međutim gotovo sam uvijek gubio vrijeme čekajući autobus. Ekonomska kriza pogodila je tih godina i javni saobraćaj Moskve, autobuski park je bio zastario, jer je bio gotovo u potpunosti orijentisan na mađarski *Ikarus*. Nakon raspada SEV-a, obustavljena je, zbog pokidanih međudržavnih veza i nedostatka novca, kupovina i isporuka stranih autobusa. Drugih u to vrijeme nije bilo, pa je došlo do smanjenja broja vozila. Na nekim linijama autobusi su u velikim intervalima i zakašnjenjima saobraćali. Takva je situacija bila i na relaciji „Jugo-zapad“ – Olimpijsko selo. Ako su u periodu mog ranijeg boravka (1985–1989) autobusi dolazili u intervalu od 5-6 minuta, sada se moralo stajati i po 20-30 minuta. Najviše mi je kvarilo raspoloženje čekanje na autobus kada sam po hladnoći vodio Borisa na tenis.

Platu sam, kao i svi ostali, dobijao dva puta mjesečno na kasi Instituta. Prilikom dodjele novca uvijek bi se obrazovao red (trebalo je ponekad i duže čekati), što je smatrano kao normalno i što je već prešlo u naviku. Meni je bilo oči takvo nepotrebno gubljenje vremena, jer nisam mogao shvatiti da se ne može naći rješenje kako ljudi ne bi čekali. O tome smo i razgovarali za vrijeme naših čajanki. Iznio sam ideju kako bi se taj problem mogao jednostavno riješiti: ako se već ne može u banci dobijati novac, onda bi trebalo ubrzati podjelu plate na kasi i to tako da blagajnik stavi u kovertu platu za svakog pojedinca, te da se one samo podignu, iznos provjeri i potpiše. Odgovoreno mi je da bi onda problem bio u kovertama, na šta sam dodao da vjerujem kako bi svaki saradnik Instituta sam bio spreman da nabavi 24 komada (za isti broj plata u godini) samo da ne bi morao dugo čekati. Onda je kao kontraargument rečeno da bi to bilo opterećenje za blagajnu. Tu i jeste bio glavni problem – radnice u računovodstvu nisu bile materijalno stimulirane da bilo šta mijenjaju, pogotovo da uvode novine koje će im donijeti još više posla, a plata ostati ista. Da kovertu ipak nisu sitnica, shvatio sam malo kasnije kada sam vidio kakvim potrošnim materijalom raspolaže Sektor. Papirom na kome se pisalo i štampalo nikada se do tada nisam služio. Bio je žute boje, mekan i slabog kvaliteta. U Sektoru sam dobijao određenu količinu papira i za rad kod kuće, tako da sam i neke važnije stvari, zbog materijalne oskudice, pisao na njemu. Pojedini dokumenti iz tog vremena ostali su i do sada na tom žutom papiru. I kad god u fasciklama nađem na žutu boju, sjetim se tih hladnih moskovskih dana, rada u Institutu i atmosfere u Sektoru. Pored skromnog kancelarijskog materijala (papira za pisanje, pokoje olovke, gumice, indigo papira i sl.), koji smo dobijali od Instituta, ponekad je sindikat nabavljao po povoljnoj cijeni deficitarne proizvode. Tako sam jednom donio kući tri-četiri kilograma šećera.

U Institutu za lingvistiku Ruske akademije nauka također sam se prijatno osjećao. Zgrada Instituta nalazila se u strogom centru Moskve (na početku Novog Arbata, preko puta Kremlja) i unutra je bila dosta oronula. Nakon raspada SSSR-a finansijski položaj akademijaskih instituta sve se više pogoršavao tako da godinu-dvije kasnije neki od njih nisu mogli da redovno dijele plate (na primjer, Institut za ruski jezik RAN). Direkcija Instituta za lingvistiku snalazila se kako je znala i umjela da bi saradnici redovno mogli primati kakav-takav novac (jedno vrijeme to je rađeno gotovo isključivo prebacivanjem u platni fond sredstava iz tzv. grantova, koji su bili namijenjeni za finansiranje odobrenih naučnih projekata). Između ostalog, dali su u najam dio podrumskih prostorija u kojima je otvoren Kineski restoran i gdje su saradnici Instituta gotovo besplatno imali skroman ručak. Zbunjivao je velik kontrast između trošnih prostorija i ogromnog naučnog potencijala Instituta. U njemu su tada radili mnogi vodeći lingvisti Rusije

(akademici N. D. Arutjunova, Viktorija N. Jarceva, Vadim M. Solncev, Jurij S. Stepanov i dr.), čija su primanja bila daleko ispod nivoa njihovog naučnog potencijala. Vadim Mihajlovič mi je jednom ispričao nevjerovatnu stvar: da njegov vozač ima veću platu od njega, direktora. Taj paradoks nastao je zbog toga što se direktor finansirao iz naučnog budžeta, a vozač iz fonda predviđenog za vozni park.

Miloš Jevtić

Kako je tekla Vaša nastavna aktivnost? Da li je već bilo došlo, s obzirom na raspad Jugoslavije, i do raspada srpskohrvatskog jezičkog stabla u visokoškolskom obrazovnom sistemu? Kako su se ruski lingvisti odnosili i prema ovoj tematici, ali i prema Vama?

Branko Tošović

Na Moskovskom univerzitetu držao sam časove iz srpskohrvatskog jezika na Fakultetu za istoriju, Ekonomskom fakultetu i Fakultetu za žurnalistiku. Svi ti fakulteti nalazili su se na različitim mjestima: prva dva bila su na Lenjinskim gorama, a drugi u samom centru Moskve, preko puta Kremlja. Ta raštrkanost objekata oduzimala mi je dosta vremena. Studenata našeg jezika je bilo manje nego kada sam prije radio na Univerzitetu. Raspad Jugoslavije negativno se odrazio na učenje srpskohrvatskog jezika. Interesovanje je opadalo iz godine u godinu. Sami studenti su se takođe promijenili. Dolazio sam na vrijeme na nastavu, ali su studenti kasnili i po pola sata. Pošto se radilo u manjim grupama (3-5 ljudi), ponekad niko od njih ne bi došao na vrijeme. Sačekao bih da prođe akademska četvrt (15 minuta) i onda se vratio na Katedru. Kad sam se požalio, rečeno mi je da treba malo više čekati na studente, jer je to bilo uobičajeno. S druge strane, ekonomska kriza Rusije negativno se odrazila na učenje svih slovenskih jezika. Na Katedri sam bio u to vrijeme jedini lektor: Fakultet nije imao sredstava da angažuje stručnjake iz inostranstva. Tužno je bilo posjećivati katedru na kojoj je prije samo koju godinu bilo nekoliko lektora (za češki, poljski, bugarski, srpskohrvatski), a sada sam bio usamljen. Takva situacija, uz opadanje interesovanja za studij slovenskih jezika i finansijske probleme saradnika Katedre, stvarala je prilično apatičnu atmosferu, daleku od one živosti s kraja osamdesetih godina. Moja situacija još je više potencirala takav utisak.

Raspad Jugoslavije, stvaranje novih država na njenoj teritoriji, zaoštrio je pitanje naziva jezika kojim su govorili Crnogorci, Hrvati, Muslimani i Srbi i koji se učio na univerzitetima u Rusiji. Zbog toga je Vladimir P. Gutkov, odnosno njegova Katedra za slavistiku organizovala u

Moskvi 4. i 5. februara 1993. savjetovanje nastavnika srpskohrvatskog jezika ruskih univerziteta. Savjetovanje je nosilo naslov *Problemi proučavanja jezika i književnosti Srba, Crnogoraca, Muslimana i Hrvata nakon dezintegracije SFRJ*. Skup je otvorio Vladimir P. Gutkov. Njegov istup ostao je zapamćen po jednoj ideji: kako se konfesionalni termin Musliman ne bi opterećivao etničkom komponentom, on je predložio da se na ruskom jeziku piše onako kako se piše na srpskohrvatskom: муслиманы (gen. муслиманов рорут: атаманы, атаманов). Odomaćen naziv na ruskom bio je мусульманин (plural мусульмане, мусульман). To nije bila potpuno nova ideja, jer je pomenuti način pisanja primijenio Sergej I. Bruk u svome etnodemografskom priručniku. Pored Vladimira P. Gutkova govorili su još Galina J. Iljina (Institut za slavistiku i balkanistiku RAN), Svetlana V. Zajceva (Peterburški univerzitet) i dr. U diskusiji sam učestvovao i ja. U *Vjesniku Moskovskog univerziteta*, serija *Filologija* (1993, br. 5) približno su tačno prenijeti osnovni akcenti moga izlaganja: „Prof. B. Tošović (Sarajevski univerzitet) u svom je istupanju istakao da je došlo vrijeme da se zauzme određena pozicija u odnosu na jezičke događaje u bivšoj Jugoslaviji. Na teritoriji na kojoj funkcioniše srpskohrvatski jezik desile su se ogromne promjene koje ne može a da ne uzme u obzir ruska nauka. Pitanje naziva jezika po pojedinim republikama još nije riješeno, pošto je neizvjesno kakav će status imati Srbi u Hrvatskoj i kakva će biti sudbina Bosne i Hercegovine. On je pozvao ruske filologe da uravnoteženo i krajnje pažljivo pristupe ocjeni književnojezičke stvarnosti u bivšoj i savremenoj Jugoslaviji, upozorivši prisutne na opasnost ishitrenih praktičnih preporuka i lingvodidaktičkih inovacija“ (str. 65).

Vladimir P. Gutkov je čovjek odmjeren, staložen. Onaj ko ga ne zna mogao bi pomisliti da njegova suzdržanost u komunikaciji dolazi kao rezultat izraženog kritičkog odnosa prema sagovorniku. Ja sam se uvjerio da to nije tako, iako sam u prvim kontaktima imao taj utisak. Njegova naizgled hladnoća uvijek je nestajala ukoliko je trebalo u nečemu pomoći. Nije bilo slučaja da sam ga za nešto zamolio, a da Vladimir Pavlovič nije pokušao da izađe u susret. Prvi kontakt sa Vladimirom Pavlovičem bio je posredan – preko njegove knjige *Srpskohrvatski jezik*. Kada sam pripremao magistarski rad, boravio sam u Moskvi od 15. septembra do 1. novembra 1975. Pred odlazak, prof. Malik Mulić mi je savjetovao da se susretnem sa Vladimirom Pavlovičem, koga je on lično poznao. Tako sam i uradio. Vladimir Pavlovič me je primio na Filološkom fakultetu. Ispričao sam mu čime se bavim. Dao je nekoliko korisnih savjeta (s kim još da obavim konsultacije, na koju literaturu da se koncentrišem i sl.). Već sam napomenuo da mi je, kada sam oktobra 1992. godine došao u Moskvu, dosta pomogao oko dobijanja posla na Univerzitetu. Kada sam godinu kasnije prikupljao svoje obavljene radove po Moskvi, kako bih mogao konkurisati u Nje-

mačkoj, Vladimir Pavlovič mi je donio sve separate koje sam mu do tada bio poklonio. On se kasnije angažovao da moja porodica ostane u stanu u Olimpijskom selu, iako sam radio u Njemačkoj. Dobio sam utisak da je to osoba na koju se čovjek u nevolji može osloniti.

U maju 1993. godine pao je sa balkona mačak Džeri i na mjestu ostao mrtav. Kupili smo ga te zime na ulici i odmah je postao ljubimac, posebno djece. Tog dana ga nisu mogli nikako naći u stanu. Boris je slučajno pogledao kroz prozor i vidio kako nepomično leži na betonu. Kad sam došao kući, djeca su tužnim glasom saopštila šta se desilo. Malog Džerija sahranili smo u blizini škole. Djeca su bila utučena. Meni je to bio drugi takav slučaj u posljednje dvije godine. U ratnom Sarajevu, pred kraj ljeta 1992. godine, vratio sam se iz Dječije ambasade u stan u Ulici bratstva i jedinstva i od komšije saznao da je uginuo papagaj, koga su djeca ostavila kod njega na V spratu kada su napustila Sarajevo 12. maja te godine. Srce sićušnog bića nije bilo od kamena, nije bilo čovječije srce koje je moglo podnijeti još gore stvari. Uzeo sam malo beživotno tijelo (koje je čitavo proljeće i ljeto cvrkutalo u kavezu na balkonu, dok su granate oko njega padale na Fabriku duvana, Mljekaru, nadvožnjak, glavnu zgradu *Energoinvesta*, kasarnu, pumpu udaljenu svega nekoliko koraka), pažljivo zavio u bijeli papir, čekićem iskopao rupu i sahranio ispod drveća koje je jesen već počela nagrizati. U mislima sam bio sa svojom djecom, za koju nisam znao gdje se nalaze, niti su oni već duže vremena znali da li sam uopšte živ.

Školske 1992/93. godine imao sam još jednu obavezu – bio sam član Predsjedništva MAPRJAL-a. U Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin* povremeno sam se sastajao sa Vasilijem A. Tatarinovom, koji je vodio tehničke poslove u Sekretarijatu MAPRJAL-a. Za juni 1993. godine bila je zakazana sjednica Predsjedništva MAPRJAL-a u Helsinkiju. Naime, na Kongresu MAPRJAL-a u Moskvi 1991. utvrđen je plan održavanja sjednica u pojedinim zemljama. Tada sam predložio da se druga sjednica održi u Sarajevu 1993. godine u vrijeme Sarajevskih slavišćkih dana. Kad je krajem 1992. godine bilo jasno da se situacija u Jugoslaviji ne smiruje i da Sarajevo kao mjesto održavanja sastanka definitivno otpada, prihvaćen je prijedlog Arta Mustajokija, generalnog sekretara MAPRJAL-a, da se sjednica Predsjedništva zakaže u Helsinkiju za 21–24. jun. Kao član Predsjedništva trebalo je da putujem, međutim, problem je bio u novcu. Svim članovima Predsjedništva put je plaćala njihova zemlja, odnosno matična ustanova, a ja se, logično, nisam zbog rata mogao obratiti nikome u zemlji. U takvoj situaciji, preostalo mi je jedino da napišem pismo Ambasadi Jugoslavije i da je zamolim za pomoć, što sam i uradio 27. maja. U pismu sam naveo da sam predstavnik Jugoslavije u MAPRJAL-u i da ni na prethodnu sjednicu u Vašingtonu nisam mogao otputovati (doista: dok su ostali članovi Predsjedništva krajem juna 1992. godine zasjedali u Vašingto-

nu, ja sam se u sarajevskom UNIS-u nalazio pod danonoćnim granatiranjem). Na to pismo niko nije ni usmeno ni pismeno odgovorio, pa sam se već pomirio sa činjenicom da ni ovoga puta neću prisustvovati sjednici Predsjedništva. Međutim, Arto Mustajoki je iznio prijedlog da moje putne troškove (nekih 200 dolara) snosi MAPRJAL, što je i prihvaćeno. Tako sam 20. juna 1993. godine krenuo za Finsku. Bilo je to prvo moje putovanje nakon izlaska iz Sarajeva. U Helsinkiju smo se 20. juna sakupili, a zatim autobusom krenuli na sjever Finske, nedaleko od Tampere, u šumsku bazu Helsinškog univerziteta. U tipično finskoj šumi, okruženoj jezerima, nalazio se hotel u koji su na praksu (mjesec-dva) dolazili studenti šumarstva. Svako od nas dobio je zasebnu sobu. Arto (kako smo zvali Mustajokija) nam je rekao da ćemo se hraniti u studentskoj menzi, što je kod onih koji su doputovali iz Rusije izazvalo negativne asocijacije na hranu u moskovskim studentskim menzama. Međutim, iznenađenje je bilo prijatno: hrana je bila ukusna, raznovrsna i bogata. Tih tri-četiri dana proveli smo u neprekidnom zasjedanju pripremajući naredni kongres MAPRJAL-a. Arto je bio pravi domaćin: nenametljiv, finski suzdržan i odmjeran. U njegovoj organizaciji sve je funkcionisalo besprijekorno. U slobodno vrijeme, koga nije bilo mnogo, šetao sam oko hotela. Bio je okružen mješovitom šumom koju su presijecala jezera. Zemljište je bilo močvarno, pa se uveče sakupljalo dosta komaraca. Šetnju bih ponekad prekidao zbog iznenadne kiše, koja je za to podneblje bila uobičajena. Posljednjeg dana vratili smo se autobusom u Helsinki. Arto nam je uz put pričao o onome na šta smo nailazili (dio kroz koji smo prošli smatran je mjestom odakle je potekao Djeda Mraz). Kad smo prolazili kroz Tampere, pokazao nam je jedan kvart u kome su, kako je rekao, živjeli najčutljiviji ljudi na svijetu i ispričao sljedeću anegdotu. Muž dolazi uveče kući i žena ga pita gdje je bio. On bez riječi prolazi u kuću i tek nakon sedam dana daje odgovor. Tokom boravka u Finskoj uvjerio sam se da su Finci hladni i da ne vole mnogo da govore. Kad razgovarate sa Fincom, ponekad se osjećate neprijatno: sjedite pored njega, on ćuti, vi započinjete razgovor, on ga prihvata i onda opet počinje da ćuti. Nije baš ugodno ako stalno potičete komunikaciju. To finsko ćutanje može za južnjake predstavljati mali kulturološki šok.

Pored Vadima M. Solnceva, Vladimira P. Gutkova i Valerija V. Morokvina, još jedan poznati lingvista uticao je na pozitivnu promjenu moje situacije u Moskvi tog proljeća 1993. godine. Bio je to Jurij N. Karaulov, dopisni član Ruske akademije nauka i direktor Instituta za ruski jezik RAN. U vrijeme prethodnog dužeg boravka (1985–89) često sam posjećivao Institut za ruski jezik, prisustvovao sjednicama Naučnog vijeća, učestvovao sa referatom na konferenciji o kompjuterskoj lingvistici itd. Pred kraj boravka predložio sam saradnju Filozofskog fakulteta i Instituta, tačnije Kompjuterskog centra Instituta i

Odsjeka za slovenske jezike u oblasti kompjuterske lingvistike, što je Jurij Nikolajevič prihvatio, pa je potpisan i ugovor 8. juna 1991. (koji nije realizovan zbog rata u Jugoslaviji). Pored toga, za Televiziju Sarajevo pripremao sam video-materijal o ruskoj lingvistici i vodećim sovjetskim jezikoslovcima. Jedan od onih koje sam htio predstaviti jugoslovenskoj naučnoj javnosti i o kojima sam snimio video-materijal, bio je Jurij Nikolajevič (razgovor je napravljen takođe sa Vjačeslavom Vs. Ivanovom, Vitalijem G. Kostomarovom, Valerijem M. Morkovkinom, Vladimirom P. Gutkovom i dr.). Sav taj snimljeni materijal ostao je u Sarajevu i, vjerovatno, zauvijek izgubljen.

Kada sam došao u Moskvu, javio sam se Juriju Nikolajeviču. Kao i drugi, iskazivao je razumijevanje za moju situaciju. Jurij Nikolajevič je zapamtio nešto što sam mu u jednom razgovoru rekao: da Jadranka nikako ne može da nađe posao i da bi njeno zapošljenje bitno popravilo našu situaciju. Negdje u proljeće te godine Jurij Nikolajevič me je nazvao kući i rekao da je uspostavio poslovne odnose sa jednom jugoslovenskom firmom oko izgradnje i iznajmljivanja poslovnog prostora u dvorištu Instituta u ulici Volhonka, te da je direktoru te firme govorio o nama, posebno o Jadranki, i da je taj direktor izrazio zanimanje da Jadranka radi kod njih. Dao mi je broj telefona. Radilo se o predstavništvu beogradskog *Mašinoprojekta* na čijem čelu se nalazio Milan Samardžija. Odmah sam nazvao predstavništvo *Mašinoprojekta* i sa direktorom ugovorio susret. Predstavništvo se nalazilo na Krasnopresnenskoj naberežnoj, u improviziranom objektu odmah pored hotela *Međunarodna*. Primio me je Milan Samardžija, mlad čovjek sa bradom i naočarima, inženjer elektrotehnike, koji je studirao u Moskvi i zatim u njoj ostao da radi. Prvi utisak se kasnije potvrdio: radilo se o sposobnom mladom stručnjaku i biznismenu. Istakao je da se interesuje za kompjutere i tu smo se našli, pa smo dio razgovora posvetili računarskoj tehnici. Kad sam odlazio na razgovor, nisam znao da li se on interesuje isključivo za to da Jadranka radi kod njih ili da mene povremeno angažuju za prevođenje i kompjuterske poslove. Stoga sam u razgovoru govorio i o supruzi i o sebi. Milan Samardžija je na kraju rekao da predstavništvo ima potrebu za stručnjakom Jadrankinog profila i da bi dobro bilo da dođe na razgovor. Nije prošlo nekoliko dana, zazvonio je telefon. Predstavio se Branko Vukelić, saradnik *Mašinoprojekta*. Pitaو je da li neko od nas, Jadranka ili ja, može da pođe na nekoliko dana u Jekaterinburg (bivši Sverdlovsk) radi prevođenja. Pošto Jadranka nije mogla (u to vrijeme radila je u jednoj privatnoj banci nekog Radiše u hotelu *Beograd*, a zarada bila slaba i neredovna), rekao sam da im ja mogu pomoći. Ponuda je bila povoljna, tačnije, to je, nakon mog dolaska u Moskvu, bila prva prava prilika da prevođenjem zaradim pristojan honorar. Na dan odlaska otišao sam u *Mašinoprojekt*. Upoznao sam se sa dva nova lica: Brankom Vukelićem i Zoranom Petrovićem. Bran-

ko me je pozvao za sto, a Zoran ponudio pićem. Razgovarali smo desetak minuta. Branko je bio komunikativan čovjek. Sačekali smo da dođe ekipa stručnjaka iz Beograda (arhitekta, građevinci i dr.), koja je putovala za Jekaterinburg. Kad su stigli, sjeli smo u kombi i krenuli prema aerodromu Domodjedovo, na jugu Moskve. Svi su se međusobno poznavali, jedino ja nisam nikog znao. Stoga sam ćutao, slušao i posmatrao. Vozač mi je odmah zapao za oko. Akcenat beogradski, govor vickast, ponašanje šeretsko. Bio je to Veselin Veselinović, za koga sada, nakon bližeg upoznavanja, mogu reći da je bio i ostao najkoloritnija ličnost u tom kolektivu. Na putu prema aerodromu zaustavili smo se kraj hotela *Eridan* da bi izašao Branko Vukelić, koji je tu stanovao. Nisam ni pretpostavljao da ću se godinu kasnije preseliti sa porodicom u taj hotel.

Miloš Jevtić

Kako je teklo Vaše putovanje? Gde ste boravili i šta ste sve radili? Šta ste mogli da uočite na tom privremenom napuštanju nauke i nastave, kojima se sada, opet, aktivno bavite?

Branko Tošović

Moskvu smo napustili sunčanu, proljetnu, dočekao nas je gotovo zimski Jekaterinburg. Temperaturna razlika bila je velika. U Jekaterinburgu smo ostali šest dana (od 3. do 8. maja). *Mašinoprojekt* je sačinio projekt izgradnje poslovne zgrade za jednu banku, pa je trebalo za tih nekoliko dana utanačiti sve detalje oko projektovanja i izgradnje. Čitav dan vođeni su pregovori, tako da sam se prilično bio umorio. Slobodno vrijeme imali smo gotovo jedino uveče. Tada smo šetali po gradu ili sjedili u bifeu na spratu hotela i razgovarali. U gradu su nam pokazali mjesto gdje je strijeljan posljedni ruski car sa porodicom. Bliže sam se upoznao sa ostalim članovima delegacije. Bio je to u svemu šarolik sastav (po političkim stavovima, kulturnom nivou, individualnim karakteristikama). Razmišljao sam da li postoji razlika između filologa i onih koji su kao poziv izabrali arhitekturu i građevinarstvo. Kontakti tih dana uvjeravali su me da nepodudarnost postoji i da su to, ponekad, potpuno dva različita svijeta. Filolozi drugačije gledaju na stvarnost. Ovi su pragmatičniji. Od svih, najviše mi se svidio nenamestljivi, pametni i odmjereni inženjer iz Novog Sada Vlastimir Matić. Kad smo se vratili, Moskva nas je dočekala rascvjetala. Za tih šest dana Olimpijsko selo se gotovo potpuno promijenilo: drveće je bilo u zelenilu i beharu. Bilo je to kao u Šolohovljevoj *Čovjekovoj sudbini*: „Весна этого года была на редкость дружная и напористая.“ To me je još jednom uvjerilo u ranije zapažanje: drveće u Moskvi u odnosu na Sarajevo lista i procvjeta daleko brže. To objašnjavam time što u

Moskvi priroda ima manje sunčanog vremena da ozeleni, pa biljke nastoje da što brže, što prije obave taj važan vegetativni proces.

Boravak u Jekaterinbugru predstavljao je finansijsku prekretnicu. Prvo, dobio sam dobar honorar (oko 500 dolara). U Jekaterinburgu sam kupio somotske pantalone, patike „adidas“ i mikser domaće proizvodnje koji je još nekoliko godina funkcionisao (istina, bio je tipičan primjerak ruske tehnike koja je „pravljena sjekirom“: besprijeckorno radi, ali mu uvijek nedostaje poneka „sitnica“, najčešće estetska: ovaj je pri radu sijevao kao da se radilo o aparatu za zavarivanje, što je istinski plašilo našu komšinicu Svetlanu Jerinkić iz Beograda kada bismo joj ga posudili da zamijesi palačinke, tijesto i sl.). Djeci sam takođe kupio sitne poklone. Međutim, najvažnija nabavka došla je u Moskvi: kupio sam matrični štampač EPSON-LQ za 210 dolara, vratio posuđeni štampač Valeriju Venijanimoviču i time zaokružio potrebnu kompjutersku konfiguraciju. Drugo, nekoliko dana kasnije Zoran Petrović nazvao nas je i predložio Jadranci da radi kao prevodilac za platu koju ja na tri radna mjesta na Univerzitetu i institutima nisam mogao zaraditi za nekoliko mjeseci. Supruga je otišla na razgovor i prihvatila ponudu. Tada se već moglo odahnuti, jer smo, bar privremeno, oboje radili i imali stan.

Nakon obavljenog posla za *Mašinoprojekt* i boravka u Finskoj, sve kao da je krenulo nabolje: stigla je još jedna ponuda za prevođenje – iz banjalučke građevinske firme *Kozara*, čije je predstavništvo u Moskvi nosilo ime *Krajina*. Naime, jednog dana nazvao je njen komercijalni direktor Dragan Bogdanović i rekao da je u jugoslovenskoj ambasadi pročitao oglas u kome Jadranka nudi prevodilačke usluge (mi smo u to vrijeme na sve načine pokušavali da dođemo do novca, pa smo počeli pisati i pismene oglase). Interesovao se da li bi supruga mogla prevesti na važnim pregovorima. Kako je Jadranka bila zauzeta, ponudio sam svoje usluge. Sutradan je Dragan došao po mene u Olimpijsko selo, pa smo otišli u centar grada kod poznatog likovnog umjetnika Zuraba Ceretelija. Pred njegovim stanom – ateljeom Dragan me je upoznao sa direktorom predstavništva Ratkom Sladojevićem, njegovom ženom Nadom i još nekoliko saradnika predstavništva (Mladenom Tezgesom, Borom Todorovićem i dr.). Ušli smo u Ceretelijev stan – atelje, gdje su održani razgovori oko izgradnje nekog poslovnog objekta. I to je bio početak moje saradnje sa navedenom firmom. Ispostavilo se da su Ratko Sladojević i njegova supruga Nada iz Sarajeva. Ratko je radio u *Energoinvestu* i mjesec dana poslije mene uspio je da se izvuče iz Sarajeva (supruga i djeca već su bili kod njenih roditelja u Valjevu). U Sarajevu je ostavio kuću, koja se nalazila na Koševskom brdu. Po izlasku iz Sarajeva, banjalučka firma mu je predložila da ode za direktora njihovog predstavništva u Moskvi, što je i prihvatio. Nakon održanih pregovora, Ratko me je pitao da li bih pristao da i dalje prevodim za njih (pošto je predstavništvo bilo još u fazi formiranja, nisu

imali prevodioca). Složio sam se i rekao da zbog obaveza na Fakultetu (univerzitetski stan je bio bitan) i institutima ne bih mogao stalno raditi, ali sam spreman u slobodno vrijeme pomoći. Od toga dana navedena firma me je počela sve više angažovati, tako da sam do odlaska u Njemačku svake nedjelje po nekoliko dana radio za njih. Bilo je to moje četvrto radno mjesto. Rad na više strana bio je naporan, ali je zato postojala finansijska kompenzacija. Pošto je nagoviještena mogućnost da odem u jesen u Njemačku na semestar, morao sam da se pripremim. Trebalo je kupiti pristojnu garderobu, zaraditi novac kojim bi se platio put i, što je bilo takođe važno: pokušati vratiti dug od 1.000 dolara, koje sam dobio od Radomira Lončarevića radi kupovine kompjutera. Već tokom ljeta uspio sam riješiti problem posuđenog novca, a kad sam pošao u Njemačku, 5. oktobra, bio sam u mogućnosti da sam sebi kupim voznu kartu i da nabavim potrebnu odjeću. I sve to zahvaljujući prevodilačkom radu.

Rad u predstavništvu *Kozare* (10. avgust – 1. oktobar) bio je interesantan, ali prilično naporan. Dospijevao sam u za mene neuobičajene situacije. Nikada do tada nisam bio u prilici da hodam po građevinama, da zalazim u podrum, da se penjem po improviziranim stepeništima, da se spuštam u podrum i toalete, koje je trebalo rekonstruisati; da na gradilištu prevodim (ponekad) polupismenim ljudima. Ali sam se tješio da sve to radim da bih se jednog dana ponovo mogao vratiti omiljenom poslu – nauci. Zahvaljujući radu u predstavništvu *Kozare* dobio sam i tamo gdje nikad nisam bio: recimo, u Peredjelkino, poznato podmoskovsko vikendaško naselje književnika, slikara, umjetnika, naučnih radnika, političara. U tom zdravom mjestu, obraslom crnogoričnom šumom, *Krajina* je vršila rekonstrukciju vikendice Zuraba Ceretelija. Nije se radilo o običnoj vikendici, već gotovo o dvorcu sa velikim ateljeom. Rad u predstavništvu doveo me je i u zgradu bivše njemačke ambasade, koju je Cereteli dobio od moskovskih vlasti da je o svom trošku rekonstruiše i da je zatim koristi kao atelje i izložbeni paviljon (posao oko popravke i rekonstrukcije bio je povjeren *Krajini*).

Miloš Jevtić

Kako se – ostajemo i dalje kod Vašeg boravka u Rusiji – živelo? Da li su čuvane neke ranije norme, moralne pre svega, ili su se javili i oblici nasilja, svih? Kako ste se Vi svemu tome opirali?

Branko Tošović

Prevodilački rad dao je priliku da direktno spoznam razmjere kriminaliteta, koji je tada u Moskvi bio na vrhuncu. Jednog dana nazvao me je

Dragan Bogdanović, komercijalni direktor *Krajine*, i usplahireno kazao da su mu Čečeni opljačkali stan. Molio me je da odmah dođem da bih mu pomogao oko službenog uviđaja od strane moskovske policije. Uzeo sam taksi i otišao u njegov stan, koji se nalazio blizu Prospekta mira. Ispričao mi je šta se desilo. Dragan je prije devet sati izašao iz stana i uputio se na posao. Nekoliko minuta nakon toga neko je zazvonio na vrata. Draganova supruga mislila je da je muž nešto zaboravio, pa je, ne pitajući ko zvoni, otvorila. Ušla su dva crnokosa mladića (južnjaka, ili, kako se to u Moskvi obično govorilo, pripadnika kavkaske nacionalnosti) i, prijeteci oružjem, naredili ženi da legne pored kćerke koja se još nije bila digla iz kreveta. Jedan od njih držao je ženi nož pod grlom, a drugi je obilazio stan i uzimao što mu se svidjelo (novac, nakit, tehniku, odjeću). Telefonski kabl je prerezao i aparat stavio u „антресолю“ (u gotovo svim moskovskim stanovima iznad hodnika nalazi se mali odjeljak ispod plafona kuda se obično stavljaju prazni koferi i stvari koje se ne koriste). Kad su obavili posao, naredili su majci i kćerki da se jedan sat ne dižu iz kreveta i da ni u kom slučaju ne stupaju u vezu sa policijom. Obje su bile u šoku i nisu znale šta da rade. Situaciju je otežavala okolnost što su samo koji dan prije toga doputovale iz Beograda i što nisu znale ruski. Nakon izvjesnog vremena nijemog ležanja ustale su i preko balkona pokušale da stupe u kontakt sa susjedom. On ih je čuo, ali nije ništa razumio. Kad je dobio telefonski broj, shvatio je da se nešto desilo pa je nazvao i dobio Dragana. On je odmah sjeo u kola i stigao u stan. Ispostavilo se da su pljačkaši bili njihove komšije. Stanovali su u susjednom stanu. Dragan se prisjetio da su jednom pozvonili na vrata, on im je otvorio i oni su ga zamolili da ih pusti na balkon kako bi mogli gledati „салют“ (vatromet uoči nekog praznika). Željeli su tada da uđu u stan i pogledaju šta ima od stvari i kakav je raspored stana. Dragan je bio oprezan i nije ih pustio. Kada sam stigao, u kući je još uvijek vladao strah, jer se iz stana u kome su bili pljačkaši čuo neki šum (znači, neko je bio u stanu). Dragan je insistirao da se izvrši provjera stana. Došli su specijalci koji su upali u stan i tamo našli čovjeka koji se tek dan prije toga bio uselio. Ispostavilo se da sâm gazda stana nije za to uopšte znao. Dakle, Čečeni su dan ranije izašli iz iznajmljenog stana, opljačkali Dragana i, vjerovatno, otišli pravo na voz za Čečeniju, za šta im je bio potreban jedan sat (koliko su tražili od supruge da se ne diže iz kreveta). Na svemu ovome zadržavam se zbog dvije stvari.

Prvo, te i narednih godina život u Moskvi biće obilježen svakodnevnim naručenim ubistvima, pljačkama, zlostavljanjima. Riječ „mafija“ postaće jedna od najčešćih riječi. Moskva je od strane mafijaških vrhova bila podijeljena na pojedine rejone. Ulazak u tuđe područje završavao se krvlju. Najviše se govorilo o dvije mafijaške grupacije, što je moglo značiti da su to bile dvije najjače kriminalne strukture: solncevskoj mafiji (Solncevo je dio Moskve koji se neposredno graničio sa Olimpijskim selom) i če-

čenskoj mafiji. Mafija se u to vrijeme posebno okomila na „komersante“ – ljude koji su počeli da sa bave privatnim biznisom, da otvaraju kioske (gotovo isključivo sa pićem i cigaretama). Počeo je „пекет“ (danak u novcu), koji je dostigao velike razmjere. Na osnovu izvještavanja sredstava informisanja, moglo se zaključiti da se čečenska mafija dobrim dijelom bila koncentrisala na pijace i nelegalnu trgovinu. Riječ „чеченец“ najčešće je upotrebljavana u kontekstu kriminogene situacije u Moskvi.

Drugo, početkom januara 1996. godine dobio sam knjigu *Живот у маглі і борбі* (Moskva, 1995) od poznatog lingviste Junuza D. Dešerijeva, jednog od vodećih sovjetskih sociolingvista (koji je jedno vrijeme bio zamjenik direktora Instituta za lingvistiku AN SSSR), u kojoj je opisao tragediju represiranih naroda, prije svega Čečena u Staljinovo doba. Junuz D. Dešerijev, sâm Čečen, proživio je težak i buran život. Knjiga je ostavila na mene dubok utisak. Prvi put tada sam saznao sve detalje oko deportacije čitavog jednog naroda sa Kavkaza u stepe srednje Azije. Ali, za mene je bilo ne manje važno drugo saznanje: da su Čečeni jedan ponosan gorštacki narod sa izgrađenim moralnim normama i pravilima ponašanja (koja su tradicijom obilježena i njome usmjeravana). Junuz D. Dešerijev navodi velik broj primjera hrabrosti, humanizma, pravednosti, poštenja i delikatnosti Čečena. Pročitavši knjigu, našao sam se u misaonoj koliziji: s jedne strane mafijaška Moskva u kojoj jednu od vodećih uloga igraju Čečeni, a s druge: potresna ispovijest Junuza D. Dešerijeva. Razmišljao sam: šta je natjeralo toliki broj pripadnika jednog naroda da puni kriminalnu hroniku Moskve (i drugih gradova Rusije), ako su u njemu toliko bile izgrađene visoke moralne vrijednosti, o kojima govori J. D. Dešerijev. Misaona kolizija još je više pojačana ratom u Čečeniji koji je započeo decembra 1994. godine.

Sa ljudima u predstavništvu *Kozare* imao sam dobre odnose. Posebno sam uspostavio lijep kontakt sa Ratkom Sladojevićem, iako njegov karakter nije baš jednostavan i lak. Bio je potpuno odan poslu, radio je skoro dan i noć, pa se to odražavalo na njegove nerve: znao je planuti, povisiti glas i kazati suvišnu riječ. Međutim, odmah sam zaključio, i kasnije se uvjerio, da je to pošten i sposoban čovjek prema kome se treba postaviti u skladu s njegovim karakterom. Neki to nisu shvatali, pa su dolazili u sukob. Možda smo se Ratko i ja našli na istoj talasnoj dužini i zbog jednake sudbine: obojica iz Sarajeva, obojica studirali gotovo u isto vrijeme, obojica proveli po pola godine u ratnom Sarajevu, obojica gotovo u isto vrijeme izašli iz tog grada i uputili se za Rusiju. Ta ista nit koja nas je povezivala često je inicirala sjećanja na Sarajevo i život proveden u njemu. Ratko je bio odličan student, pa je kao takav izabran za studenta prorektora Sarajevskog univerziteta. Zatim je radio u *Energo-investu* i tamo imao priličnog uspjeha. Po dolasku u Moskvu gradio je ambiciozne planove da predstavništvo koje je vodio modernizuje i uvede u elitnu grupu građevinskih predstavništava. Nažalost, u tome nije

uspio. Kad sam otišao u Njemačku, stvari su počele da se komplikuju, pa je Ratko napustio vođenje predstavništva i osnovao vlastitu firmu.

Jedne večeri (bilo je to u maju ili junu 1993) saradnik Mašinskog fonda Instituta za ruski jezik Anatolij N. Baranov nazvao me je i rekao da je prof. Josip Matešić iz Manhajma poručio preko Dimitrija O. Dobrovoljskog, takođe saradnika Instituta, da ga nazovem radi ставки (radnog mjesta). Telefonirao sam prof. Matešiću i on mi je predložio da narednog semestra dođem u Manhajm kao gostujući profesor te da, ako sam zainteresovan, pošaljem prijavu na konkurs za profesora slavistike Manhajmskog univerziteta koji je tek bio objavljen. (Bio je to drugi njegov poziv za gostovanje u Manhajmu: prvi je došao 1990. Tada su doputovali studenti iz Manhajma u posjetu Sarajevskom univerzitetu. Predavanja su im držali saradnici Odsjeka za južnoslovenske jezike, Odsjeka za jugoslovensku književnost i Odsjeka za slovenske jezike i književnosti. Kad su se vratili, prof. Matešić je pitao ko je održao najbolje predavanje. Naveli su moje ime, pa me je prof. Matešić pozvao na dva-tri dana na Manhajmski univerzitet. Pred sam Božić 1990. godine otputovao sam u Manhajm i nastupio pred studentima). Prof. Matešić je dodao da bi bilo dobro da nazovem njegovog asistenta Renatu Hansen-Kokoruš, koja će mi detaljno sve objasniti. Tako sam i učinio. Zatim sam napisao prijavu i biografiju, te zamolio Vladislava M. Andrjuščenka i njegovu suprugu Tatjanu Jakovljevnu, profesora njemačkog jezika na Fakultetu za žurnalistiku MGU, da prevedu ta dva dokumenta. Oni su to ubrzo uradili. Renata Hansen-Kokoruš je rekla da je konkurs otvoren do septembra i da bi dobro bilo da pošaljem sve potrebne papire po nekome ko će avgusta 1994. učestvovati na Međunarodnom konkursu slavista u Bratislavi. Saznao sam da će tamo ići Igor S. Uluhanov, prof. Instituta za ruski jezik, koga sam već odranije poznavao. Bio je poznati rusista, jedan od autora akademijske gramatike i vodeći stručnjak za tvorbu riječi. Kad sam organizovao Druge sarajevske slavističke dane 1991. godine, pozvao sam ga da učestvuje na njima, što je on prihvatio. Sada, kada je trebalo poslati za mene važna dokumenta, bio je najsigurniji. Otišao sam u njegov stan (nedaleko od metroa „Univerzitet“) i predao kovertu.

Miloš Jevtić

I kada ste, konačno, prešli u Manhajm? Šta ste sve prethodno morali da uradite? Kako su Vas tamo primili? Da li ste slutili da je to povrat nauci i struci? Uostalom, kako je bilo u Manhajmu?

Branko Tošović

Krajem avgusta, tačnije 23. VIII 1993, Slavistički seminar Univerziteta Manhajm („seminar“ je naziv za katedru) uputio je dopis Ambasadi

Njemačke u Moskvi sa molbom da mi se izda od 1. oktobra ulazna viza radi rada u zimskom semestru u svojstvu profesora slavistike. Odmah sam otišao u Ambasadu Njemačke u Mosfilmovskoj ulici, izgrađenu tek nedavno, odmah pored Ambasade Jugoslavije. Na ulazu mi je rečeno da oni ne izdaju nikakve vize, već to čini Konzulat na Lenjin-skom prospektu br. 95. Uputio sam se tamo i saznao da sam za taj dan zakasnio (bilo je oko 14 sati), da treba poraniti i doći oko pola osam. Sutradan sam bio u to vrijeme na ulazu u Konzulat. Zgrada je bila ograđena visokom ogradom. Ulazilo se na četiri ulaza (jedan je bio za one koji odlaze na stalni boravak i za Jevreje, drugi za turistička putovanja, treći za službena putovanja, a četvrti za diplomate i trgovinske predstavnike). Uputio sam se na ulaz za službena putovanja. Oko svih ulaza vrzvalo se mnogo ljudi, a tamo gdje sam prišao bilo je ponajviše. Pitao sam kako se može ući. Odgovoreno mi je da se treba upisati u spisak koji je pravio jedan mladić. Prišao sam mu i on me je zabilježio pod rednim brojem 128. Upitao sam ljude oko sebe kada Konzulat prima posjetioce i koliko na dan uspije proći ljudi. Rečeno je da rade od 8 do 12 i da dnevno obrade najviše 10-12 prijava. Uz to su dodali da treba svaki radni dan dolaziti na ulaz u 7.30 kako ne bih bio brisan sa spiska. Izračunao sam da bih morao izgubiti desetak radnih dana (znači dvije sedmice), što nisam mogao prihvatiti, jer sam faktički imao četiri radna mjesta. Ponovo sam prišao mladiću sa spiskom, rekao da sam profesor iz Jugoslavije koji radi na Moskovskom univerzitetu i upitao da li postoji način da se brže dobije viza. Pogledao me je ispitivački, a onda rekao: „Vidite onog tamo čovjeka sa kapom. Javite mu se i upitajte. Jedino Vam on može pomoći.“ Tek tada sam shvatio da pred ulazom u toj gužvi postoji neka organizacija. Prišao sam čovjeku sa kapom i upitao ga ima li kakva mogućnost da što brže dobijem vizu. Odgovorio je potvrdno. Slijedilo je normalno pitanje: „Za kakvu cijenu?“ Rekao je za 100 dolara. Začudo sam upitao: „Pa znate li vi da profesor na univerzitetu mora tri mjeseca raditi za tu sumu?“ Nasmijao se i raširio ruke u smislu: „Iskreno mi je žao, ali je tako.“ Naravno, nisam mogao dati toliki novac. Odmakao sam se, počeo posmatrati šta se dešava u gomili. Zapao mi je za oko mladić sa spiskom. Zaključio sam da se na početku spiska nalaze fiktivna imena i da taj mladić nije slučajno tu, on nije došao da izvadi vizu i pomogne drugima, već je izvršilac organizovanog tima. Dakle, onaj ko je želio ili, kao ja, bio primoran da brzo dobije vizu, morao je platiti. Onaj ko nije bio voljan početi na takav korak, morao je da čeka i po 10-15 dana. Što je bilo paradoksalno, samo koji metar dalje stajao je milicioner, ali se brinuo samo za ulazna vrata. Njemački službenici uopšte nisu obraćali pažnju na gužvu oko ulaza, kao da je nema. U stvari, oni su se na to navikli. Pošto sam zapazio da je nekoliko ljudi prišlo mladiću i da je na vrhu spiska mijenjao redosljed po njihovoj želji, ponovo sam prišao i upitao za koju cijenu bi me stavio među prvih deset. Odgovor je bio: za 30 dolara.

U odnosu na prethodnu cifru, ova brojka bila je mnogo manja, pa sam pristao, ali sam, radi opreznosti, rekao da će sada dobiti 10 dolara, a ostatak sutra, ako prođem (bojao sam se da novac dobije i onda se izgubi). Dao mi je broj 12. Tog dana prestajao sam pred ulazom do 12 sati, nadajući se da ću ipak proći. Međutim, nisam došao na red pa sam sljedećeg dana opet poranio i pred Konzulatom bio u 7,30. Oko deset sati prošao sam ulaznu kapiju i ušao u Konzulat. Popunio sam upitnike, koje sam zajedno sa pasošem predao na šalteru. Službenica ih je primila, rekla da platim oko 20 maraka i da narednog dana dođem u 14 sati na isti ulaz. Sutradan, 20. septembra, prišao sam u 14 sati ulazu. Nisam dugo čekao – dobio sam pasoš, pregledao ga i uvjerio se da su u vizi svi podaci ispravno napisani. Vratio sam se u Olimpijsko selo u razmišljanjima šta će donijeti novo putovanje. Najgore je bilo to što se s porodicom ponovo moram na nekoliko mjeseci rastati u situaciji koja u Moskvi nije obećavala ništa dobro (kriminal, ubistva, sukob na političkom vrhu između Borisa Jeljcina i Vrhovnog sovjeta itd.).

Septembar je prošao u radu na Univerzitetu, institutima, prevodenju, te u pripremama za odlazak. Obnovio sam garderobu, nabavio kofer i dr. Htio sam pomoći i porodici u pripremama za surovu rusku zimu. U Olimpijsko selo tog septembra dolazili su kamioni sa krompirom, kupusom, lukom, jabukama, pa se direktno sa vozila prodavalo. Kupio sam veliku količinu krompira, luka, brašna (količinu toliku da može biti dovoljna do mog sljedećeg dolaska) i sve to smjestio u donje dijele dvaju fiksiranih ormana u hodniku. Trebalo je uraditi još jednu važnu stvar: „zalijepiti prozore“. U gotovo svim moskovskim zgradama prozori nisu kvalitetno pravljene i nisu davali potpunu termoizolaciju. Kad temperatura padne ispod nule i pogotovo kad vjetar počne da duva, stan bi se brzo ohladio. Stoga je trebalo prije prvih mrazeva prozore sa unutrašnje strane obložiti spužvom (паралоном), koja se povremeno mogla kupiti u prodavnicama domaćih potrepština (в хозяйственных магазинах), ili vatom, a zatim papirnatim trakama oblijepiti. U vrijeme prvog dužeg boravka (1985–1989) naučio sam od Marije Andrejevne kako se to najbolje radi. Na prereze između okana stavi se spužva, zatim se kefirom nakvase papirnate trake i oblijepe prozori i balkonska vrata. Kefir je bio odlično ljepilo iz tri razloga: prvo, papirne trake su dobro prianjale za drvo i stvarale prirodnu ventilaciju; drugo, u proljeće, kad ogrije, trebalo je ponovo sve to skidati – ljepilo, bilo koje vrste, teže je odstraniti, a trake namazane kefirom valjalo je samo nakvasiti i one bi same otpadale; i treće, takvo lijepljenje bilo je jeftinije od standardnog. Pred sam polazak obavio sam taj posao i tako uradio sve ono što sam mogao (ne baš mnogo).

Voznu kartu Moskva–Frankfurt kupio sam za 5. oktobar 1993, da bih u Manhajmu bio 7. oktobra. Međutim, događaji na političkoj sceni Rusije doveli su u pitanje odlazak. Sukob između predsjednika Rusije Bori-

sa N. Jeljcina, s jedne strane, i predsjednika Vrhovnog sovjeta Ruslana I. Hazbulatova i bivšeg potpredsjednika Rusije Aleksandra V. Ruckog, s druge, dostigao je kulminaciju pred samo putovanje za Njemačku. Tokom pet dana (1-6. oktobar) smjenjivali su se događaji kao na filmu. Stanje je podsjećalo na predratnu situaciju u Sarajevu. Razmišljao sam: nije valjda da ću samo godinu dana nakon napuštanja ratom zahvaćene Bosne i Hercegovine ponovo ući u još jedan rat, koji po svojim razmjerama može biti još gori. Ako je 1992. godine za napuštanje Sarajeva bilo više pravaca, ovdje u Moskvi nisam znao kuda da krenem sa porodicom. Gotovo sve evropske zemlje uvele su ulazne vize za građane sa jugoslovenskim pasošem, tako da se iz Rusije nije moglo nigdje. Nastala je dilema: prihvatiti primamljivu ponudu iz Manhajma i time, možda, otvoriti neke nove životne perspektive ili odustati od putovanja, izgubiti pruženu šansu, te nastaviti sa životarenjem u Moskvi, radom na nekoliko mjesta za šaku dolara. Tih prvih oktobarskih dana u kući smo raspravljali šta da uradim. Jadranka je insistirala da idem, pa šta bude. U tim razgovorima došao je 3. oktobar: počeo je oružani sukob oko zgrade Vrhovnog sovjeta, koji se onda prenio na zgradu Moskovske uprave grada, a potom na kompleks televizijskog centra u Ostankinu.

Sve je počelo time što je predsjednik Rusije Boris N. Jeljcin raspustio parlament (Vrhovni sovjet) odlukom donesenom 21. septembra 1993. godine. Odluka je pripremana u tajnosti, ali su 21. septembra počele da kruže glasine o tome da predsjednik Rusije namjerava uvesti direktnu predsjedničku upravu (правление) u Moskvi i, možda, čitavoj Rusiji. Stoga je za 17 sati hitno zakazano vanredno zasjedanje Vrhovnog sovjeta i u prijestonici Rusije pozvani su deputati Vrhovnog sovjeta. Da glasine nisu bile bez osnova, potvrdili su naredni sati: u 20 časova pojavljuje se na programu ORT Boris N. Jeljcin i patetično najavljuje „događaje od izuzetne važnosti“. Ozbiljna lica, govorom praćenim karakterističnim grimasama, pokretima usana i pauzama, pravi uvod u formi analize duboke ustavne i političke krize te paralize državne vlasti. A zatim dodaje: nastupilo je vrijeme ozbiljnih odluka. Pravi stanku i onda objelodanjuje: 1. unose se izmjene u Ustav Ruske Federacije, koje se, prije svega, odnose na to da se kao najviši organ proglašava Federalni sabor, dvodomni parlament, čiji će izbori biti održani od 11. do 12. decembra 1993. godine; 2. od toga dana prestaje sa radom Vrhovni sovjet Ruske Federacije, a ovlašćenja njegovih deputata se poništavaju. Govor se završava jednostavnom rečenicom koja će Rusiju uvući u složenu situaciju. Naime, Deputati Vrhovnog sovjeta se nisu povinovali odlukama predsjednika države (nazvavši ih protivustavnim), već će nastaviti da gotovo svaki dan zasjedaju u Bijelom domu na Krasnopresenskoj obali. Što su dani prolazili, stvari su se komplikovale, da bi početkom oktobra dostigli kulminaciju. Događaji su tekli ovim redom.

U subotu 3. oktobra dolazi do sukoba pristalica raspuštenog Vrhovnog sovjeta i snaga reda u kome stotinjak demonstranata i desetak milicionera dobijaju teže ili lakše povrede. Tog dana na Smoljenskom trgu lideri Трудовой Москвы i Трудовой России održavaju neprijavljeni miting, i to u trenutku kada se pedesetak metara dalje obilježava 500. godišnjica jedne od najpoznatijih ulica Moskve Starog Arbata, koji je izlazio baš na Smoljenski trg (Смоленскую площадь). Dolazi do zaostřavanja situacije. Oko 16 sati kolona demonstranata kreće prema Bijelom domu oko koga su već koncentrisane velike snage Ministarstva unutrašnjih poslova i OMON-a (specijalnih jedinica). Oni primjenjuju suzavac. Demonstranti se upućuju prema Skupštini grada (Мэрии) na Novom Arbatu. Počinje juriš na to zdanje. Zgradu Mocco-beta u Tverskoj ulici (sjedište gradonačelnika) čuvaju pojačane snage Ministarstva unutrašnjih poslova. Istovremeno, demonstranti probijaju policijski kordon oko Bijelog doma. Počinje spontani miting. Prisutnima se sa balkona Bijelog doma obraćaju Aleksandar V. Ruckoj i Ruslan I. Hazbulatov. Pozivaju da se napadne i zauzme Skupština grada. Padaju prve žrtve. Od hitaca sa hotela *Mir* (stotinjak metara od Bijelog doma) ginu dva pripadnika snaga unutrašnjih poslova. Oko 18 sati pobunjenici zauzimaju pet spratova Merije. U međuvremenu, desetak kamiona i autobusa sa pristalicama raspuštenog parlamenta kreće da zauzme TV centar Ostankino (na sjeveru Moskve). Operacijom rukovodi general Albert M. Makašov i lider partije Rusko nacionalno jedinstvo Aleksandar P. Barkašov. Pred veće pobunjenici zauzimaju prve spratove TV centra Ostankino. Oko 19 sati građanima Moskve se obraća gradonačelnik Jurij Luškov. Saopštava da je predsjednik Rusije uveo vanredno stanje u glavnom gradu Rusije. Oko 18 sati javljaju da se Moskvi približavaju vojne jedinice. Oko 19,30 spiker Prvog kanala Ostankino se pojavljuje na ekranu i objavljuje da se emitovanje prekidat. Slika sa ekrana nestaje. Uskoro se gasi i Moskovski TV kanal. Utihnula je i radio stanica Majak, Evropa +. Uskoro će kompletan TV program biti prekinut, a onda će se spiker jednog kanala (ne sjećam se tačno kog) oglasiti iz improviziranog studija (kasnije ću pročitati da je emitovanje prekinuto kako se Makašovljevi ljudi ne bi pojavili na ekranu i da se ekipa preselila na Šabolovku, studij gotovo u samom centru Moskve). U međuvremenu, snage lojalne predsjedniku države približavaju se napadnutim tačkama. Lenjinskim prospektom tunje tenkovi. Boris N. Jeljcjin preduzima i druge konkretne mjere, recimo, isključuje struju pobunjenicima u Bijelom domu, donosi odluku o oslobađanju Aleksandra V. Ruckoja od dužnosti potpredsjednika države i njegovom isključenju iz redova armije. Za svaki slučaj, proglašava Viktora S. Černomirdina zamjenikom, ukoliko sâm ne bude u stanju da ispunjava zadatke predsjednika Rusije. Boris N. Jeljcjin se oko 22 sata obraća stanovnicima Moskve i saopštava da će red biti zaveden u najskorije vrijeme. Upravo tada pobunjenici osvajaju prvi sprat zgra-

de u kojoj se nalazi novinska agencija ITAR-TASS na Puškinskom trgu. Zdanje počinje da gori. U tim kasnim večernjim satima vlada dolazi sebi i donosi odluku o angažovanju elitnih vojnih jedinica (Đeržinske, Tamanske i Kantemirovske divizije) radi zaštite vitalnih objekata i gušenja pobune. Prvi TV kanal već počinje da radi (sa Šabolovke). Oko 4 ujutro TV centar Ostankino oslobađaju blokade. U 9 sati ponovo se Moskovljanima obraća Boris N. Jeljcin. Zapamtio sam da je rekao kako su mnogi dočekali jutro bez sna (ja takođe čitavu noć nisam spavao). Događaje je nazvao „oružanom fašističko-komunističkom pobunom“. Nešto kasnije, tenkovi sa Kutuzovskog prospekta, sa mjesta koje je bilo svega stotinjak metara udaljeno od stana u kome smo proveli školsku 1988/89. godinu, započinju paljbu po zgradi Vrhovnog sovjeta. TV direktno prenosi akciju. Moja kompletna porodica sjedi i posmatra te scene kao da gleda neki ratni film. Iz grade Bijelog doma počinju da kuljaju gusti oblaci dima. Borbe se vode na Sadovom koljcu i Novom Arbatu. Poslije podne nastaje završna faza obračuna sa pobunjenicima. Težište sukoba se prebacuje na područje Ulice 1905. godine, metro-stanice „Барикадная“, hotela *Международная* i Trg ustanka. Oko 19 sati televizija prikazuje kako iz zgrade Bijelog doma izlaze dignutih ruku Aleksandar V. Ruckoj, Ruslan I. Hazbulatov, Viktor P. Baranjikov, Albert M. Makašov i dr. te se upućuju u policijski autobus, koji ih odvodi u istražni zatvor Lefortovo. Njihovim stopama poći će oko 1.500 pristalica. Pobuna je ugušena, ali će borbe trajati i narednog dana. Ujutro 5. oktobra, kada je trebalo da putujem za Manhajm, paljba se čula samo sa područja Bijelog doma, Ulice 1905. godine, Sadovog koljca, Trga ustanka, metroa „Барикадная“ i Novog Arbata, pa su organi unutrašnjih poslova upozorili da je kretanje po tom dijelu grada i dalje opasno.

Događaje s početka oktobra vidio sam i doživio na svoj način. Prvo, sve me je ponovo vratilo u ono što sam doživio samo godinu ranije u Sarajevu. Drugo, to se dešavalo u trenutku kada je trebalo da odem na duže vrijeme i ostavim malu djecu i ženu u haotičnom, uzavreлом gradu. Treće, nikako nisam mogao da se otrgnem od misli da je počeo pravi rat, jer je gotovo sve govorilo tome u prilog. Ljudi na ulici, u prodavnicama, na radnim mjestima, bili su u šoku. To stanje zbunjenosti, zaprepaščenosti i, što je najgore, neizvjesnosti u ono što će donijeti naredni sati i dani posebno sam zapazio u Institutu za ruski jezik *A. S. Puškin*. U prostorijama Instituta vladala je neka čudna tišina, ljudi su tiho govorili, povlačili se u kabinete ili užurbano napuštali zgradu. U Ulici Volgina, gdje se nalazio Institut i gdje sam bio zaposlen, uzeo sam tog 3. oktobra taksi da bih što prije došao u Olimpijsko selo. Taksist je uključio radio. Jedna od stanica, čini mi se da je bio „Otvoreni radio“ („Открытое радио“), neprestano je izvještavala o događajima. Sukob se širio i postajao sve opasniji. Počeli su da stižu prvi izvještaji o mrtvim i ranjenim. Do-

šao sam kući i sa porodicom nastavio da pored televizora i radija pratim dalji tok događaja. Tenzije su te večeri dostigle kulminaciju, tako da se više nisam dvoumio: rekao sam Jadranki i djeci da u ovoj situaciji ne mogu ići, da moram ostati i da treba razmisliti kuda dalje da krenemo, da ne dođemo u situaciju kao u Sarajevu, kada smo se našli više od 20 dana zatočeni u stanu od 39 m². Govorio sam o tome, mada sam znao da se nema kuda ići. Jedino rješenje bilo je čekati i nadati se da, recimo, sukobljene strane daju mogućnost strancima da se evakuišu (gdje da se evakuišu ljudi sa područja ratne Jugoslavije sâm nisam znao). Tada sam se još jednom uvjerio u pravilnost zaključka koji je nastao u ratnom Sarajevu: čovjek u svakom trenutku mora imati rezervnu varijantu, čak i kada je 99% u nešto siguran. Nije jednostavno bilo razmišljati o tome u situaciji kada rezervne varijante doista nije bilo. Teško mi je padalo to što sam višom silom gubio šansu da odem u Njemačku.

Međutim, kad je postalo jasno da je pobuna slomljena, ponovo smo u porodičnom krugu razgovarali o mom odlasku. Na Jadrankin pritisak i uvjeravanja da je najgore prošlo, počeo sam te noći, po drugi put, da pakujem kofere. Tih oktobarskih dana situacija u kući je bila suprotna onoj iz aprila i maja 1992. godine u Sarajevu: ja sam tada nagovarao, insistirao i čak zahtijevao da djeca i supruga napuste Sarajevo, i to sami, a oni nisu htjeli da krenu bez mene. Tek kada su shvatili da se moja odluka ne može promijeniti, napustili su grad. Sada su oni bili za to da ostanu, a da ja krenem.

Voz je odlazio u 12 sati. Nazvao sam Ratka Sladojevića i zamolio da me njegov vozač Igor odveze na Bjelorusku željezničku stanicu. Sa radija su stizali izvještaji o daljim sukobima u Moskvi, ali ne tako jakim kao prethodnih dana. Činilo se da se situacija smiruje. Dan je bio sunčan, ali oktobarski prohladan. Jadranka i djeca su pošli da me isprate. Put prema željezničkoj stanici vodio je pored zgrade Vrhovnog sovjeta; međutim, širi prostor oko nje bio je opkoljen velikim vojnim snagama, pa smo morali sporednim ulicama zaobići taj kompleks. Kad smo prolazili, odjekivali su pucnji – radilo se o borbi sa snajperistima. Stigli smo na vrijeme na željezničku stanicu. Oprostio sam se od poro-dice. Voz je krenuo. Posmatrao sam kako četiri figure, mašući rukama, nestaju u dubini Bjeloruskog vokzala. Posmatrao sam, sjećajući se jedne scene iz Šolohovljeve *Čovjekove sudbine*.

Voz je prilično prazan i dosta polagano izlazio iz Moskve. To miljenje voza se slabo uklapalo u posljednje događaje. Sada kao da je vrijeme usporenim ritmom prolazilo. Nakon bujice događaja – odjednom, vagon-ska tišina i gotovo nečujan izlazak sa Bjeloruskog vokzala. Neka čudna realnost.

U dvokrevetnom kupeu zauzeo sam svoje mjesto i razmišljao da li će još neko doći. Gužve nije bilo, jer nije bilo ni vrijeme za putovanje (išao je

na put samo onaj ko je morao). Ipak, vrata kupea su se otvorila, pa je ušao čovjek srednjih godina. Počeli smo da razgovaramo. Bilo je to normalno upoznavanje, ali i jedan oblik obostrane predostrožnosti: u to doba na relaciji Moskva–Varšava–Berlin svašta se dešavalo (krađe, ubistva). Mafija je i ovdje pustila svoje korijene. Na televiziji su prikazivane scene ubistava i krađa u vozovima za Poljsku i Njemačku. Saputniku sam rekao da sam profesor i da putujem u Njemačku na jedan semestar. Odgovorio je da je ljekar i da ide na neki simpozijum. Međutim, tokom dvodnevnog putovanja, nakon što smo se dobro upoznali, saputnik se otvorio i kazao da ide kupiti auto. Eto, napuštajući Moskvu saznao sam za još jedan način kako se ruska inteligencija snalazi u velikoj ekonomskoj krizi. Saputnik je radio kao kožni ljekar u jednoj bolnici. Bio je dobar stručnjak, ali je zarađivao mizernu platu, tako da nije mogao prehraniti sebe, nezaposlenu ženu i malo dijete. Stoga je krenuo „u biznis“: novac koji bi uštedio, pretvorio bi u dolare (pričao mi je o svojim avanturama prilikom kupovine dolara u ruskim bankama); a onda bi se zaputio u Njemačku, kupio tamo auto, prevezao ga u Moskvu i prodao. Posao bi se isplatio ako bi kola kupio, recimo, za 2.000 maraka, a prodao za 2.000 dolara. Najveći problem bila je ruska mafija u Rusiji, Bjelorusiji i Poljskoj. Prvo je trebalo doći u Njemačku i pri tom ne biti opljačkan, prebijen ili čak ubijen. Na povratku kroz Poljsku izvan naseljenog mjesta mafija bi zaustavljala automobile koji bi im odgovarali, uzimala danak (određenu svotu strane valute) i tehničku robu, a koji put bi i kola bila „konfiskovana“. Slično bi se dešavalo blizu bjeloruske i ruske granice. Stoga, oni koji su kupovali auto gotovo nikad nisu išli sami. Moj saputnik je, ovog puta, bio prinuđen da krene bez ikoga i stoga je, od samog početka, bio obazriv (zato je na početku našeg upoznavanja rekao da putuje na simpozijum i kada je shvatio ko sam, onda se „otkrivio“). Ja sam išao do Manhajma, a on je trebalo da produži do Frajburga (grada na jugu Njemačke, blizu francuske granice). Tu je imao bratovog poznanika, koga je nazvao pred putovanje i pitao da li bi mogao da mu pomogne u kupovini kola. Način na koji je to uradio bio je interesantan. On nije znao njemački, pa je našao neku njemačku gramatiku i rječnik, te pomoću njih napisao ono što je trebalo da se pita. Tih par rečenica rekao je Nijemcu, koji ga je koliko-toliko razumio i pristao da mu pomogne. U takvim komunikativnim situacijama, kad se ne zna jezik, nije problem u tome šta reći, već je problem kako razumjeti odgovor. Moga saputnika Nijemac je razumio, ali je njegov odgovor jedva uspio da shvati.

Putovanje koje je trajalo dva dana i dvije noći uglavnom je prošlo u razgovoru o njegovoj avanturi, mafiji, peripetijama oko dobijanja njemačke vize, njegovom rodnom Dagestanu i, naravno, o posljednim događajima u Moskvi.

Što se tiče posljednjeg, ulaskom u voz ušao sam u informativni vakuum: ta dva dana nisam znao šta se dešavalo u Moskvi. Inače, gotovo

uvijek sjedanjem u voz (a naročito tokom čestih putovanja na relaciji Beograd–Moskva) osjećao sam olakšanje. Pred svako putovanje uvijek bi bila neka žurba, trka i tek kad se uđe u vagon, može se odahnuti. Sada je situacija bila drugačija: nije bilo nikakve trke, ali je zato bilo misli o oružanom sukobu u Moskvi. I kada je voz krenuo, nije se radilo o uobičajenom osjećanju. Moskva koju sam napuštao i Manhajm u koji sam odlazio predstavljali su dvije neizvjesnosti na jednoj liniji, samo što sam iz jedne odlazio, a u drugu dolazio. Kada bi se moj saputnik i ja povukli u sebe, svako bi se od nas prepuštao svojim mislima. Njega je brinula, prije svega, mafija, moja su razmišljanja bila okrenuta čas Moskvi, čas Manhajmu. I to što smo obojica odlazili u nepoznato, možda nas je zbližilo.

Nakon što smo prošli rusku granicu, ušli su predstavnici poljskih graničnih organa. Pružio sam crveni jugoslovenski pasoš. Službenik ga je prelistao i nije našao poljsku vizu. Rekao sam da je nemam, jer idem za Njemačku. Odgovorio je da ne mogu ući bez tranzitne vize, izuzev ako nisam iz Bosne i Hercegovine. Rekao sam da je pasoš izdat u Sarajevu. Međutim, pogranični službenik je objasnio da vlasnici takvih pasoša moraju odnedavno imati poljsku vizu. Ali, za svaki slučaj će provjeriti. Uzeo je pasoš i otišao. Nakon nekoliko minuta vratio se, rekao da je razgovarao sa šefom i užurbano saopštio da moram uzeti svoje stvari, izaći iz voza, i to što prije, jer voz uskoro odlazi, te da treba u graničnoj postaji dobiti vizu, a zatim prvim vozom nastaviti putovanje. Bilo je to pravo iznenađenje. Izaći iz voza, značilo je, prvo, ne stići na vrijeme u Manhajm i, drugo, potrošiti novac za dodatnu kartu. Stoga se nisam htio pomiriti sa takvim rješenjem. Rekao sam da sam profesor i da putujem u Njemačku da držim predavanja. Kad sam pomenuo riječ profesor, poljski graničar me je pogledao i rekao: „A Vi ste profesor.“ I dodao: „Obucite se, uzmite pasoš pa ćemo otići kod zamjenika šefa, možda će on naći rješenje.“ Na brzinu sam uzeo dokumenta i pošao za njim. Otišao je kod zamjenika šefa, nešto rekao i vratio se sa formularom. Zatim ga je ispunio i dao da ga potpišem. Potom je u pasoš stavio pečat sa tranzitnom vizom, za koju sam platio 35 DM. O dodatnom trošku, u takvoj situaciji, nisam ni razmišljao. Ljubazno sam se zahvalio graničaru i brzo se uputio u voz. Doista, imao sam sreće da sam naišao na prijatnog graničnog službenika. Bio je to prvi slučaj u životu da me je poziv kojim sam se bavio izvukao iz neugodne situacije. Shvatio sam da se ipak ponekad cijeni profesorsko zvanje.

Bio je to još jedan novi početak: početak „viznih“ putovanja. Do rata, 1992. godine, gotovo da nisam znao šta je viza. Čitavu Evropu, dio Azije i Afrike prokrstaro sam sa crvenim jugoslovenskim pasošem bez ikakvih viza. Tih 70-ih i 80-ih godina bio je na snazi vizni režim samo sa nekoliko zemalja (Istočnom Njemačkom, Grčkom, Albanijom i SSSR-om, za koji je važio u odnosu na Jugoslaviju poseban, povo-

ljan režim). Narednih četiri godine toliko ću imati posla (i problema) sa vizama, da bih vjerovatno bio negdje u vrhu onih koji su tražili i dobijali vize. „Vizno zezanje“ toliko će doći do izražaja da će prilikom kasnijeg odlučivanja oko ostanka u Njemačkoj ili odlaska u Austriju taj problem odigrati značajnu ulogu.

U Frankfurt sam stigao trećeg dana, ujutro. Oprostio sam se od saputnika, koji je nastavio za Frajburg. Razmijenili smo adrese. Nekoliko mjeseci kasnije, u februaru 1994. godine, tokom boravka u Moskvi nazvao sam ga i saznao da je putovanje prošlo uglavnom dobro, da je bilo susreta sa mafijom i plaćanja danka, ali ne baš velikog. U Frajburgu je kupio auto i istog dana krenuo za Rusiju. Njegovo iskustvo je bilo i za mene interesantno, jer sam namjeravao da iz Njemačke, po završetku rada u zimskom semestru, dovezem neka kola u Moskvu.

Na glavnoj željezničkoj stanici u Frankfurtu (Hauptbahnhof) presjeo sam u voz za Manhajm. Međutim, bio je to neki lokalni voz, koji se zaustavljao na gotovo svakoj stanici, tako da sam do Manhajma putovao više nego što sam očekivao.

U Manhajmu sam proveo dvije i po godine. Pozvan sam na jedan semestar, a ostao pet. Čim sam došao počeo sam da intenzivno učim njemački jezik. Prije podne sam išao u Školu stranih jezika *Inlingua*, a poslije podne držao predavanja na Univerzitetu. Prof. Josip Matešić bio je pažljiv i pomagao u svemu. Na Fakultetu smo se viđali gotovo svaki dan. Bio je vesele naravi, ali kada bi se u razgovoru pojavila tema djece u njegovom pogledu bi se pojavila iskra tuge: kćerka, koja je jedan semestar provela na studiju u Sarajevu, poginula je prilikom skijanja u Alpama. Dr Renata Hansen-Kokoruš, koja je govorila srpsko-hrvatski gotovo kao maternji, bila je takođe susretljiva i pomagala kad god je trebalo. Stanovala je blizu, pa sam često bio u gostima kod nje i njenog supruga, ili su pak oni svraćali kod mene. Muž Srđan, vesele naravi i tipični predstavnik „sarajevske raje“, unosio je veselo raspoloženje. Redovno sam se viđao sa dr Jugrenom Petermanom. Gospođa Miler je bila predusretljiva i predstavljala pojam sekretarice. Prijatne trenutke provodio sam sa mr Aleksandrom Birićem, i drugim članovima Katedre. U učenju njemačkog jezika i rješavanju svakodnevnih pitanja dosta je pomagala Marion Folc. Bila je blage naravi i susretljiva. Još u ranom djetinjstvu ostala je bez majke pa je to, vjerovatno, dosta uticalo na potenciranje elemenata humanosti u karakteru, što je posebno dolazilo do izražaja u pomoći izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine.

Miloš Jevtić

Sada ste na Univerzitetu u Gracu, gde delujete kao redovni profesor i šef slavistike. Koliko se zna, tradicije slavističke škole u Gracu su du-

ge i značajne. Kako se desilo da Vas izaberu za profesora i šefa slavistike na tom, svakako, slavnom Univerzitetu? Kako su Vas primili i prihvatili? Koje ste predmete prihvatili? Koliko imate studenata? Da li među njima ima nekih koji su jugoslovenskog porekla, dakle iz republika ranije jugoslovenske države? Da li među njima postoji – bez obzira iz koje su sredine ili koje su nacionalnosti – tolerancija, bilo kakva, ili se osećaju tragovi nesporazuma iz matica? Takođe, kako je u Slavističkom institutu u Gracu postavljena jugoslavistika? Da li je razdeljena na posebne nacionalne odseke – srpski, hrvatski i muslimanski? Uostalom, kako se sada održavaju tradicije slavističke škole u Gracu, kojoj ste Vi na čelu, ili se osećaju izvesni zastoji, koji su uslovljeni ukupnim položajem slovenskog sveta?

Branko Tošović

Kao što sam rekao, u ljeto 1993. godine bio je raspisan konkurs za profesora slovenske lingvistike na Univerzitetu u Manhajmu. Nakon što je izvršena selekcija kandidata, ušao sam u uži izbor, pa sam pozvan da u januaru 1994. godine održim predavanje na njemačkom jeziku (poslije koga je slijedila diskusija i razgovor sa članovima komisije). Paralelno sa izborom profesora slovenske lingvistike tekla je procedura za prijem profesora slovenske književnosti, pa je odlučeno je da se prvo izabere profesor književnosti (umjesto prof. Josipa Matešića, koji je odlazio u penziju), a onda profesor lingvistike. Komisija me je stavila na prvo mjesto i prijedlog uputila Senatu Univerziteta. Međutim, procedura se odužila i iskomplikovala. Iako su svi članovi Katedre u Manhajmu (posebno prof. Josip Matešić i dr Renate Hansen-Kokoruš) bili zainteresovani i nastojali da ostanem kod njih raditi, izbor je otežan, između ostalog, jer su na Fakultetu i Univerzitetu postojale struje koje nisu bile naklonjene Katedri za slavistiku i koje su išle čak na to da Katedra izgubi to mjesto, te da ga neki drugi odsjek dobije (i to u situaciji kada je prof. Matešić otišao u penziju, a novog šefa Katedre nije bilo). Shvatio sam da se ne smijem osloniti samo na tu šansu, pa sam počeo da pratim konkurse u vodećem njemačkom nedjeljnom listu za nauku, kulturu i umjetnost *Die Zeit*, koji je redovno objavljivao informacije o slobodnim mjestima na njemačkom govornom području, pa i šire. Prije toga, pitao sam prof. Matešića – da li će učešće na drugim konkursima smetati mom izboru kod njih (jer sam bio zainteresovan da ostanem u Manhajmu, pogotovo što me je ta sredina lijepo primila) na šta je odgovorio da neće, već će, naprotiv, biti dodatan plus i ubrzati izbor ako zauzmem jedno od prva tri mjesta. To me je podstaklo, pa sam te godine poslao prijavu na konkurse u Jeni, Haleu, Sarbrukenu i Gracu. Konkurs u Jeni bio je raspisan za profesora književnosti, ali sam ipak pozvan da održim predavanje, vjerovatno zbog toga

što sam se bavio stilistikom. Došao je zatim konkurs za jezičke discipline u Haleu i Gracu na kojima sam zauzeo prvo mjesto. Tako se desilo da sam se u istom trenutku našao na prvom mjestu u Manhajmu, Haleu i Gracu. Osim toga, u to sam vrijeme vodio pregovore sa Univerzitetom Ostrava u Češkoj radi prelaska na njihovu Katedru za slavistiku (posrednik je bio prof. Ivan Slimak iz Bratislave).

Međutim, i kad ne bih dobio mjesto ni na jednom univerzitetu, uspio sam već nakon prve godine rada u Mahnajmu obezbijediti za sebe i porodicu stalni boravak u Njemačkoj, i to zahvaljujući informaciji i pomoći Ivice Rorića, književnika i izdavača iz Vupertala. Naime, na njegov savjet uputio sam 12. novembra 1994. centralnom njemačkom osiguranju umjetnika, naučnika i publicista Landesversicherungsanstalt Oldenburg-Bremen – Künstlersozialkasse (Zemaljskom zavodu za osiguranje – Socijalnom osiguranju umjetnika) pismo sa zahtjevom da mi se dodijeli status slobodnog naučnog radnika te odobri odgovarajuće zdravstveno i socijalno osiguranje. Ubrzo sam dobio odgovor u kome sam zamoljen da popunim priloženi formular (šest strana) i argumentujem ono što sam naveo da se bavim i da bih mogao raditi. Dopis sa traženim podacima poslao sam 2. februara 1995. Trebalo se takođe obratiti Ordnungsamtu (Uredu za obezbjeđivanje reda, odnosno Policijskoj upravi) grada Manhajma i zamoliti izdavanje odobrenja da mogu raditi kao samostalni naučnik, prevodilac, lektor i visokoškolski nastavnik. Ordnungsamt je 8. maja 1995. godine, na osnovu mišljenja sindikata i Saveznog udruženja prevodilaca u Karlsruu (kome sam se pismeno obratio 17. februara 1995), donio pozitivnu odluku, jer nisam predstavljao konkurenciju njemačkim stručnjacima za navedene oblasti. O tome sam 16. maja izvijestio Zemaljski zavod za osiguranje Oldenburg-Bremen, a sam Ordnungsamt im je uputio dopis. Nakon prilično duge procedure koja je trajala oko pola godine dobio sam 11. jula 1995. status samostalnog umjetnika, odnosno publiciste (što je podrazumijevalo muzičku i likovnu djelatnost, nastavu, pisanje radova, novinarski posao) i socijalno osiguranje. To je omogućavalo da živim u Njemačkoj i na razne načine zarađujem (naučnim radom, prevodjenjem, lektorisanjem, stonim izdavaštvom, radom na kompjuteru i sl.). I što je bilo bitno: od 1. avgusta iste godine imao sam puno (i dosta jeftino) osiguranje. Već tada moj boravak u Njemačkoj nije zavisio ni od čije volje, ali sam, ukoliko bih ostao bez posla, mogao samo radom opstati (čega se nisam plašio). Loša strana bila je u tome što ne bih imao stalno zapošljenje i što bih morao da se na razne načine snalazim. Međutim, još u Moskvi sam shvatio: onaj ko zna jezike i razumije se u kompjutersku tehniku, taj ne može propasti. A ja sam imao i jedno i drugo. Statusom slobodnog naučnog radnika mogao sam, dakle, ostati u Njemačkoj bez obzira na ishod konkursa na kojima sam učestvovao, te dalje nastaviti sa traženjem stalnog zapošljenja. Na po-

vratak u Sarajevo u vrijeme dok je rat trajao nisam računao, a prijedloga za rad na drugim slavističkim centrima bivše Jugoslavije nije bilo; jedino mi je u jednom telefonskom razgovoru prof. Radoje Simić predložio da dođem u Banjaluku, što uopšte nije bilo prihvatljivo, jer se radilo o ratnom području. Drugi kolega iz Beograda savjetovao je da napišem pismo vodećem srpskom lingvisti, objasnim situaciju i da zamolim za pomoć, ali na to nisam pristao, jer mi neki unutrašnji otpor nije dozvoljavao. Prijatelji i kolege znali su u kakvoj sam situaciji, pa sam mislio da će bar neko nešto predložiti. Međutim, svih tih godina vladalo je ćutanje.

Dakle, dobio sam status slobodnog naučnog radnika, pa sam mogao mirnije da nastavim sa rješavanjem egzistencijalnih pitanja. Uskoro sam prošao na prvom odbiru kandidata na konkursu u Sarbrukenu i bio pozvan da održim predavanje, ali sam odustao, jer sam vjerovao da od tri mjesta (Manhajm, Hale, Grac) i poziva u Češku jedno mora biti sigurno (osim toga, bio sam prilično zamoren učešćem na natjecajima). Od tih nekoliko mogućnosti (kao i one da se vratim u Moskvu gdje sam imao više rješenja) dvije su ostale, jer su imale izrazitu prednost – Manhajm i Grac. Za rad na ta dva univerziteta dobio sam, gotovo istovremeno, i zvaničan poziv (iz Beča u avgustu, a iz Štutgarta u septembru 1995). Nastala je velika i mučna dilema koja će trajati pola godine. U Manhajmu sam obavio razgovore sa novim šefom Katedre, dekanom Filološkog fakulteta i rektorom. U Austriji su pregovori održani u Gracu sa direktorom Instituta za slavistiku i dekanom Fakulteta, te u Beču u Ministarstvu za nauku, obrazovanje i kulturu. Za Manhajm sam bio prilično emocionalno vezan. Tu sam proveo gotovo tri godine, sredina me je lijepo primila, upoznao sam ljude, grad, Univerzitet, pa sam mislio da bi mi bilo mnogo lakše kad bih ostao u njemu. Privlačilo me je i to što je na njemačkim univerzitetima postojala kategorija wissenschaftliche Hilfskräfte (studenti za koje profesor dobija određenu sumu novca da rade ono što mu je neophodno), čega nije bilo u Austriji. Međutim, negativno je bilo to što se Vladimiru nije priznavala završena srednja škola u Rusiji (morao je pohađati čak dva posljednja razreda), gdje je već mogao da studira, i što je Sanja morala preći u niži razred. Osim toga, nije bila praksa da Univerzitet rješava stambene probleme nastavnika. Dodatno su me mučile uporne glasine da će se spojiti katedre za slavistiku u Manhajmu i Hajdelbergu, pa sam zazirao od mogućnosti da opet počnem iz početka. Odlaskom prof. Matešića u penziju nastala je velika praznina na Katedri. Odbijalo me je i to što je novi šef Katedre živio na sjeveru Njemačke, a u Manhajm je dolazio samo na dva-tri dana, pa sam pretpostavljao da ću dio njegovih obaveza morati, silom prilika, preuzeti na sebe. Osim toga, iskrsao je problem nostrifikacije magistarske i doktorske diplome, koji se otegao sve do marta 1996. godine. Grac je imao svoje predno-

sti: 1) dok bih u Manhajmu imao status vanrednog profesora, u Gracu bih dobio zvanje redovnog profesora; 2) Austrija je davala državljanstvo sa danom stupanja na posao uz zadržavanje maternjeg državljanstva i pravo da članovi uže porodice takođe postanu državljani Austrije; 3) austrijsko Ministarstvo za nauku, obrazovanje i kulturu je obećalo da će riješiti moj stambeni problem; 4) sa ruskom diplomom o završenoj srednjoj školi Vladimir i Sanja mogli su da se odmah upišu na fakultet; 5) djeci i, posebno, supruzi se više sviđao Grac kao grad sa puno zelenila, vodom koja se mogla piti i sl.; 6) uslovi za rad, posebno u biblioteci (za koju su nastavnici imali svoj ključ i ulazili u bilo koje doba dana i noći), bili su bolji u Gracu i 7) proračuni su pokazivali da bih u Gracu imao veći lični dohodak. Kad je u pitanju Grac, negativno je bilo to što nisam poznao ni ljude, ni katedru, ni grad, ni državu – sve mi je bilo potpuno novo. Uz to morao sam se još preseljavati iz jedne države u drugu. Ali, iza mene je već bilo toliko seoba (samo u periodu od 1992. do 1996. šest puta smo u Moskvi mijenjali stan, a ja sam se isto toliko puta preseljavao u Manhajmu) da sam mislio da je Crnjanški zaista bio u pravu kad je napisao: „Nema smrti – ima seoba.“

Krajem januara 1996. godine, nakon velikog dvoumljenja, odlučio sam da odem u Grac. Zvanično sam stupio na dužnost 1. marta 1996. godine. Iznajmio sam četvorosobni stan i u aprilu se preselio iz Manhajma. Vladimir je položio prijemni iz njemačkog i krajem marta se upisao na Ekonomski fakultet. Kad sam se u januaru 1996. odlučio za Austriju, Sanju sam povukao u Moskvu (gdje se još uvijek nalazila supruga) da završi posljednji razred srednje škole. U junu je maturirala, a u septembru se u Gracu upisala na Pravni fakultet kao najmlađi student Univerziteta (imala je 16 godina). Sredinom juna 1995. izabran sam za direktora Instituta za slavistiku. Godinu kasnije Ministarstvo za nauku, obrazovanje i kulturu dodijelilo mi je četvorosobni stan sa mjestom za auto u podzemnoj garaži i time ispunilo posljednje obećanje dato pri likom pregovora u Beču (prije toga nuđen mi je petosoban stan, međutim, nisam ga prihvatio, pretpostavljajući da će se djeca za koju godinu odvojiti, pa bi mi tako velik stan bio nepotreban). Tako se desilo da sam na dobijanje stana u Austriji čekao samo godinu dana, dok sam na sarajevskom Univerzitetu pet godina bio podstanar i jedanaest, kao profesor, živio sa troje djece u jednosobnom stanu od 39 m².

Što se tiče Katedre za slavistiku u Gracu (zvanično se zove Institut za slavistiku), ona ima dugu tradiciju. Kada je 1997. godine obilježavano 125 godina od njenog osnivanja, iznesen je podatak da je jedna od najstarijih slavističkih katedara u Evropi. Na njoj su predavali poznati slavisti Stanislav Hafner, Gregor Krek, Jozef Matl, Rajko Nahtigal, Vatroslav Oblak, Fran Ramovš i dr. Institut za slavistiku je tradicionalno usmjeren na izučavanje ruskog, srpskohrvatskog i slovenačkog jezika. Postoji, takođe, lektorska nastava iz poljskog, češkog i bugarskog. Na

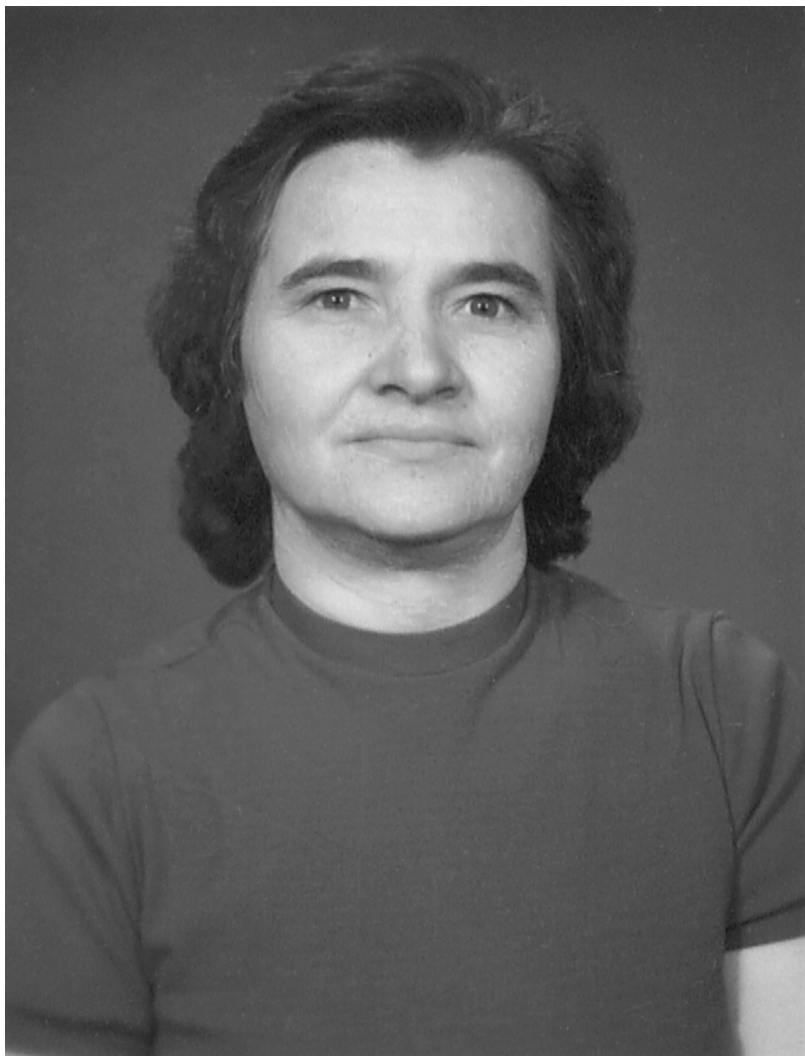
Katedri su gostovali slavisti iz mnogih zemalja. Iz Rusije su, recimo, bili Nina D. Arutjunova, Jurij K. Lekomcev, Tatjana M. Nikolajeva, Boris A. Uspenski, Adam J. Suprun, iz Slovenije prof. dr Jože Toporišič... Što se tiče srpskohrvatskog jezika, dosta je davno držao predavanja prof. dr Pavle Ivić. Ove godine gostovao je prof. dr Milosav Čarčić iz Beograda. Iz Sarajeva su bili prof. dr Josip Baotić i doc. dr Ilija Tanović, iz Zagreba prof. dr Vladimir Biti, prof. dr Milan Damjanović, prof. dr Ivo Pranjković itd. Za južnoslavistiku Grac je interesantan i po tome što je tu Ivo Andrić studirao slavistiku i odbranio doktorску disertaciju 1924. godine. Kuća u kojoj je stanovao nalazi se u neposrednoj blizini Instituta za slavistiku.

Za razliku od jugoslovenskog obrazovnog sistema, u Austriji i Njemačkoj profesor se ne bira za određenu oblast (recimo, morfologiju, sintaksu, istorijsku gramatiku), već za lingvistiku ili književnost. Nastavni program nije detaljan niti krut kao u Jugoslaviji. To su samo grubi okviri šta student mora da pohađa (i položi), pa stoga studenti i nastavnici imaju veliku slobodu biranja. Već od prvog semestra student sam odlučuje koju će nastavu pohađati (postoje dva-tri nastavna programa koja su obavezna u prve dvije godine). Nastavnik takođe ima velik manevarski prostor. Kao profesor mogu da biram jezik o kome ću govoriti (u obzir dolazi bilo koji slovenski jezik) i tematsku cjelinu (bilo šta iz lingvistike). Ne postoji kategorija godine (recimo, da se kaže da je neko student prve ili druge godine), već se govori samo o broju odslušanih semestara. Za svaki semestar članovi Katedre predlažu teme koje će se prorađivati i taj se spisak sa kraćim opisom, literaturom i informacijom o metodu rada, mjestom i vremenom objavljuje u posebnoj brošuri koju studenti dobijaju pred početak semestra. Na osnovu toga oni odlučuju koja će predavanja, seminare i vježbanja pohađati. Pred kraj semestra studenti pismeno dostavljaju svoje želje (oni obično traže da se drži nastava iz onoga što im je obavezno da odsluša u datoj školskoj godini) i nastavnici to uvijek uzimaju u obzir. Meni je lično taj sistem prihvatljiviji, jer mogu da biram ono što mi se sviđa, što mi leži, što me interesuje, što želim i mogu kroz nastavu da produbim, provjerim. Kruti obrazovni sistem karakterističan za istočnoevropske zemlje (Jugoslaviju, Rusiju i dr.) nije to dozvoljavao. Ja sam, recimo, u Sarajevu iz godine u godinu morao držati nastavu strogo propisanu nastavnim planom i programom. Izbor nastavnika samo za određenu jezičku disciplinu i višegodišnje ponavljanje jednog te istog gradiva stvaralo je pogodne uslove da se nastavnik opusti, da stagnira, ponavljajući (sa manjim ili većim izmjenama) gradivo pripremljeno prethodnih godina. Austrijski sistem, kao i njemački, ima otežavajuću okolnost u tome što nastavnik treba za svaki semestar izabrati novu temu (koja se u principu može ponoviti nakon nekoliko godina), novu literaturu, što zahtijeva dosta vremena. Međutim, više ima

pozitivnih nego negativnih strana. Kad su u pitanju studenti, pozitivno je to što se od prvih dana osamostaljuju, što se koriste metode rada koje stimulišu aktivno učešće studenata, njihovo što češće nastupanje, pisanje, istraživanje. Negativno je to što student ne dobija sistematsko znanje kao što ga, recimo, stiču studenti jugoslovenskih univerziteta. Austrijski studenti mogu, recimo, završiti studij bez temeljnijeg znanja iz tvorbe riječi ili stilistike. Pozitivno je to što već u tim godinama postaju pravi stručnjaci za određenu oblast. Ako se, na primjer, čitav semestar govori samo o pasivu (što je bilo nezamislivo kada sam radio u Sarajevu), jasno je da će znanje iz tog područja biti na visokom nivou. Norma redovnog profesora je šest časova, s tim što se materijalno stimuliše držanje seminara i vježbanja, pa stoga obično svakog semestra imam jedno predavanje i dva seminara (ponekad i vježbu). Što se tiče broja studenata, on je prilično stabilan (obično se upiše 20-30 studenata). Njihov sastav je različit. Naravno, najviše ih je iz Austrije. Priličan broj dolazi iz susjedne Slovenije. Manje je iz Hrvatske i BiH, a najmanje iz Jugoslavije. Čini se da djeca sa područja bivše Jugoslavije prilično dobro komuniciraju i nalaze zajednički jezik, što smatram pozitivnim. Nažalost, broj onih koji upisuju srpskohrvatski jezik je u opadanju. Razlog je rat i strah da će se sa tim jezikom teško naći posao. Do ove godine u službenoj upotrebi bio je naziv srpskohrvatski jezik, međutim sada je na snazi odluka po kojoj se on naziva bosanski/hrvatski/srpski. Ipak, nastava nije podijeljena na tri jezika. Iz Hrvatske dolaze želje i pokušaji da se na evropskim univerzitetima razdvoji nastava hrvatskog i srpskog jezika. Moj stav je da austrijski studenti treba da znaju sve jezike, jezičke izraze, varijante sa područja bivše Jugoslavije i da je za Katedru za slavistiku u Gracu najoptimalnije i najsvrsishodnije da priprema južnoslaviste što šireg profila, jer se nikad ne zna ko će gdje otići i kojim će se jezikom morati služiti.

Otac Đorđo, 1946.

Majka Milka, 1949.

S majkom i braćom, 1956.

Kalinovik, 1960.

Djed Veljko Tošović

Otac i majka na Mejtašu, 1959.

Sa ocem u Ulcinju, 1961.

Đačka tramvajska karta

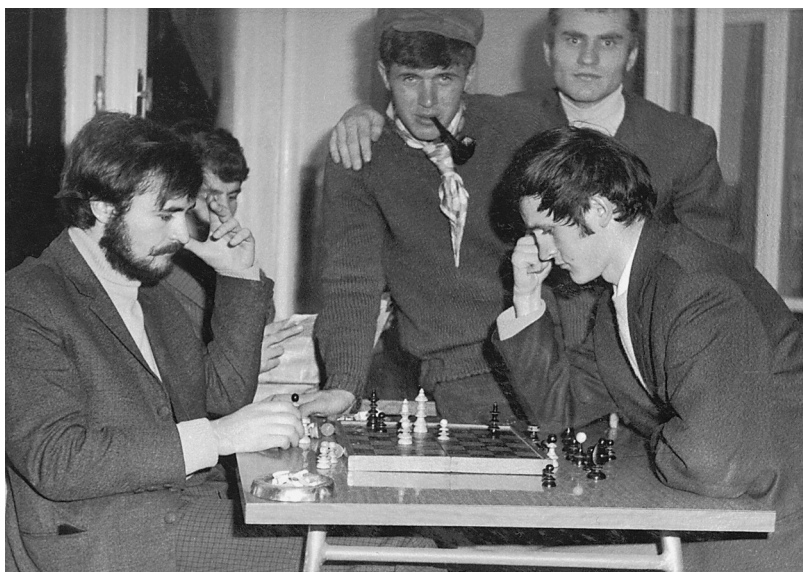
Na Vihovićima

Gradac na Moru, 1968.

Radna akcija u Češkoj, 1969.

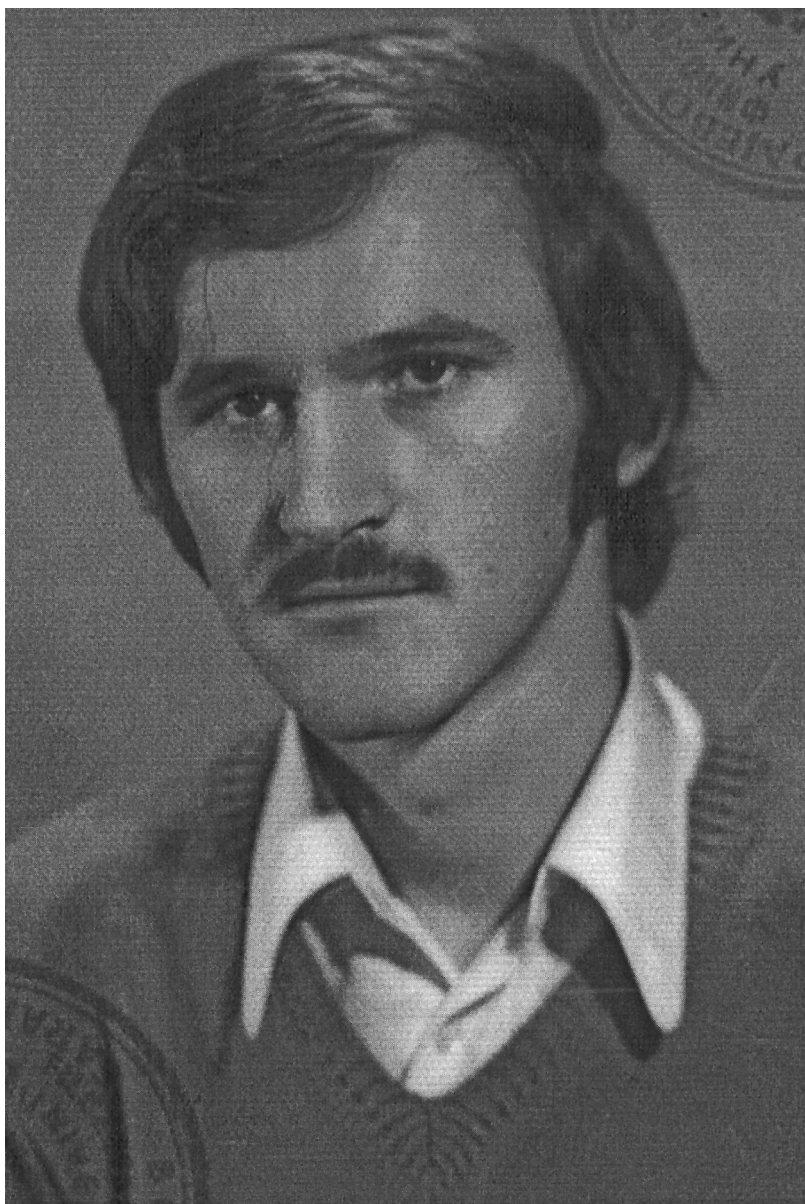
*S Petrom Okukom i Ognjenom Galijaninom (s lulom),
na Crepoljskom, 28. 3. 1970.*

Jahorina, 1970.

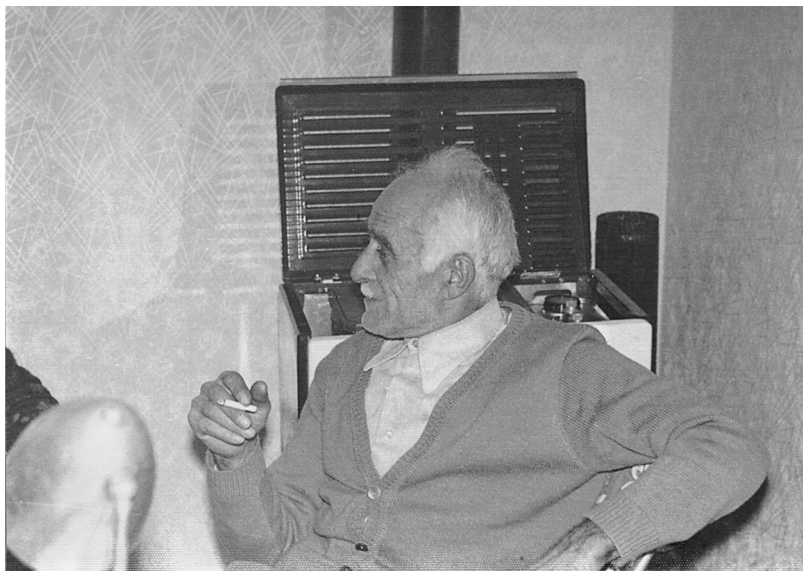
Studenti slavistike na Palama, 1971.

Iz indeksa postdiplomca, 1973.

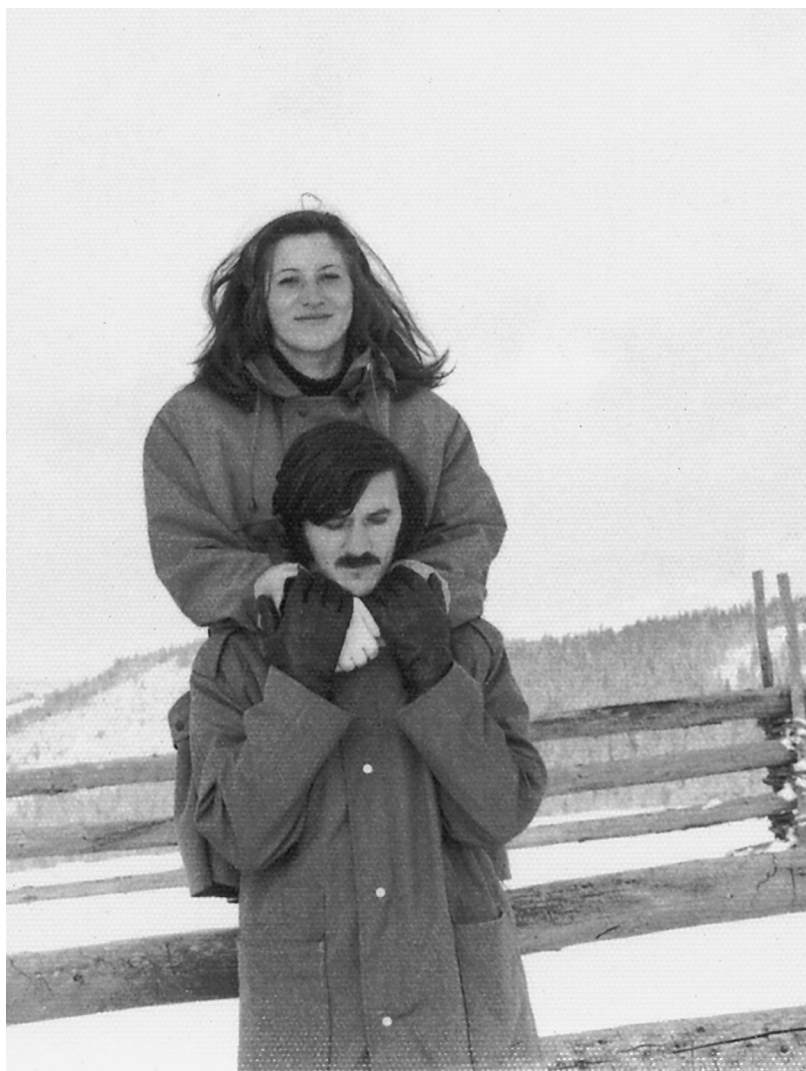
S Jadrankom Marić na Mejtašu, 1974.

Ujak Simo Tepavčević, Sarajevo, 1974.

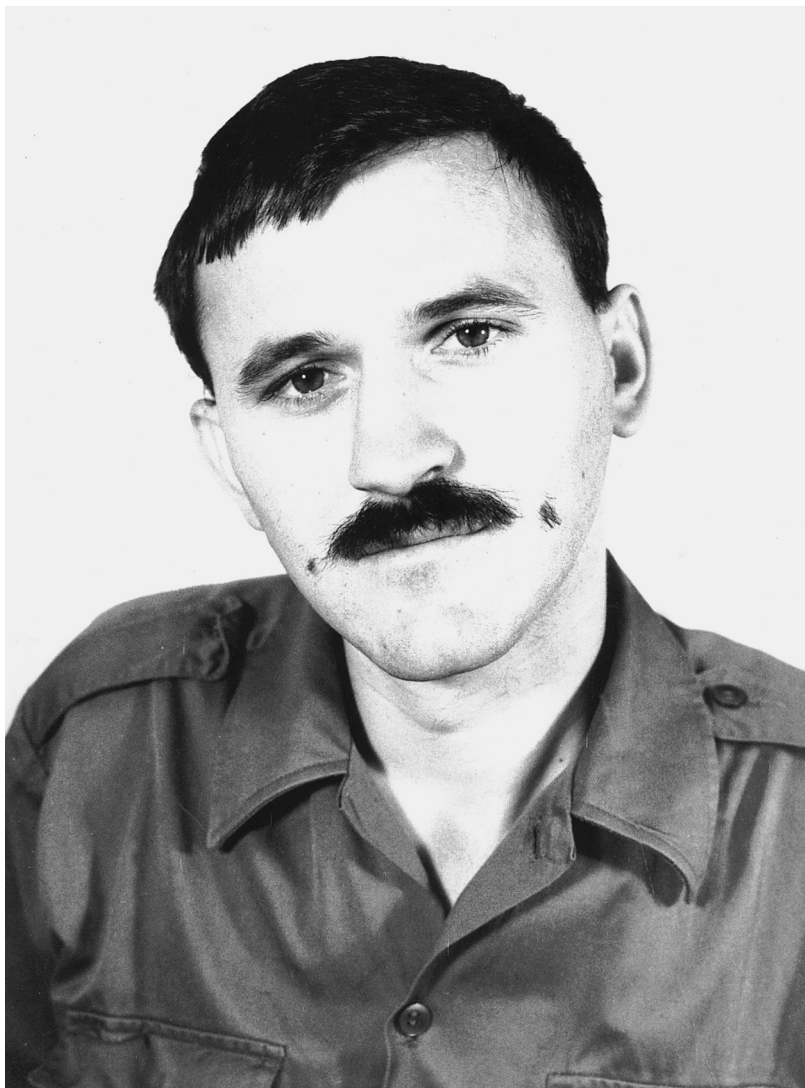
S Jadrankom Marić, 1974.

S Jadrankom Marić na Ozrenu, 1975.

Vjenčanje, 2. 10. 1976. godine

Vojnik u Beogradu, 1977.

S prof. Malikom Mulićem, Aleksandrom Doneom i Vladimirom, 1979.

Čelebići, 1982.

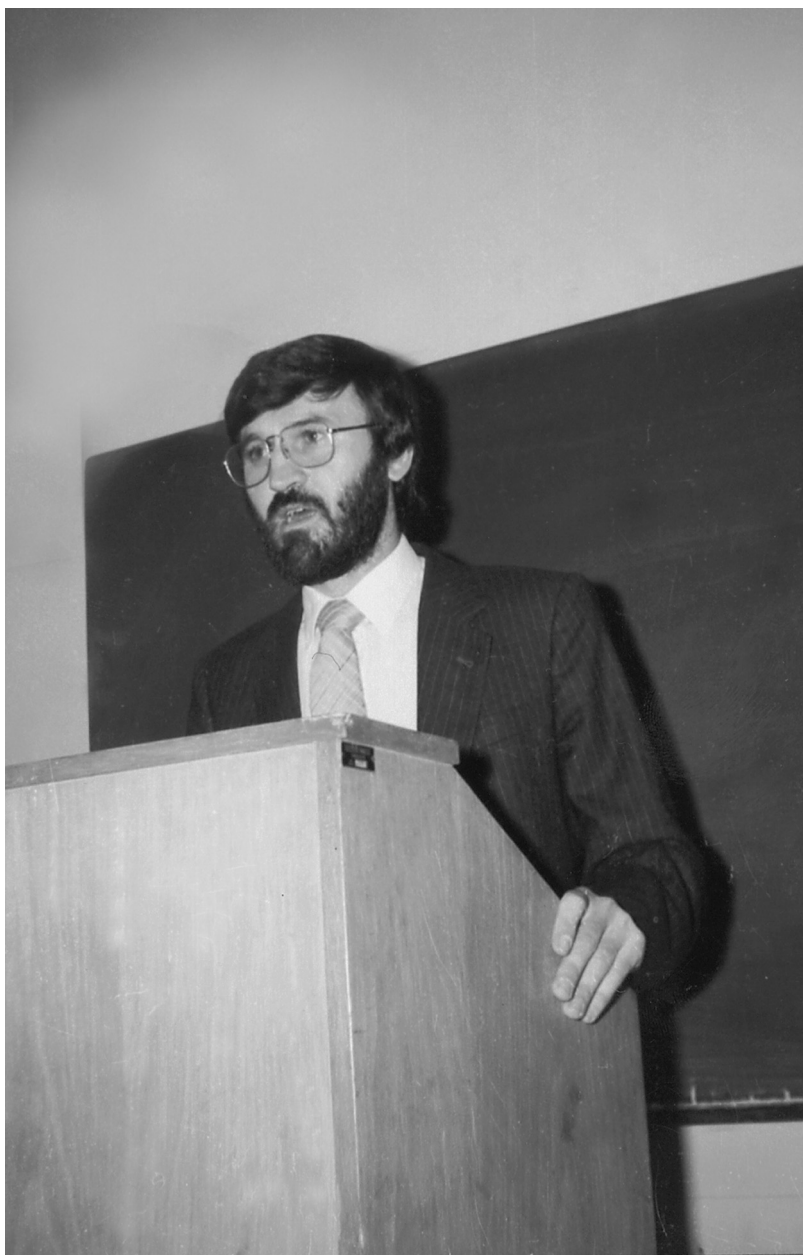
Sarajevo (Otoka), 31. 12. 1981.

U Bakuu, februar 1983.

Predsjedništvo Sekcije za slovenske jezike BiH, Sarajevo, 16. 11. 1984.

Otvaranje slavističkog skupa, Sarajevo, 1984.

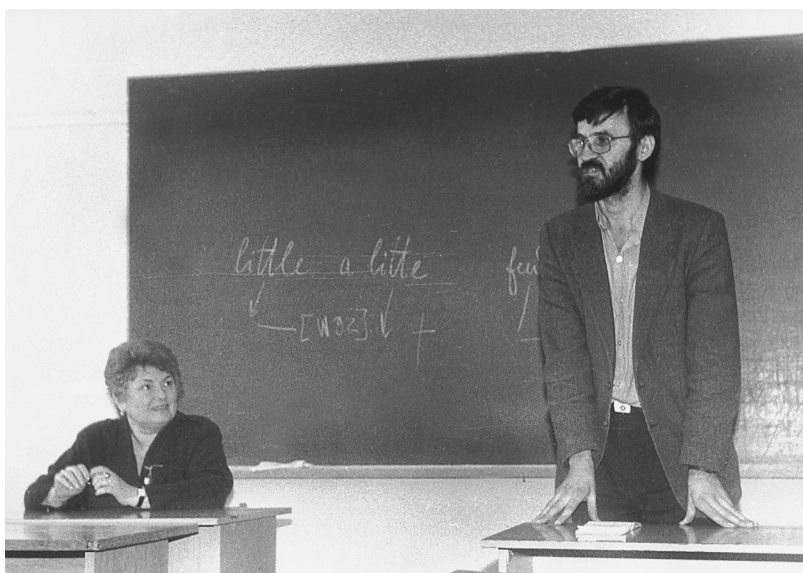
Prvi sarajevski slavistički dani, 11. 1. 1985.

Šahovski meč Jugoslavija–SSSR, Skenderija, jun 1985.

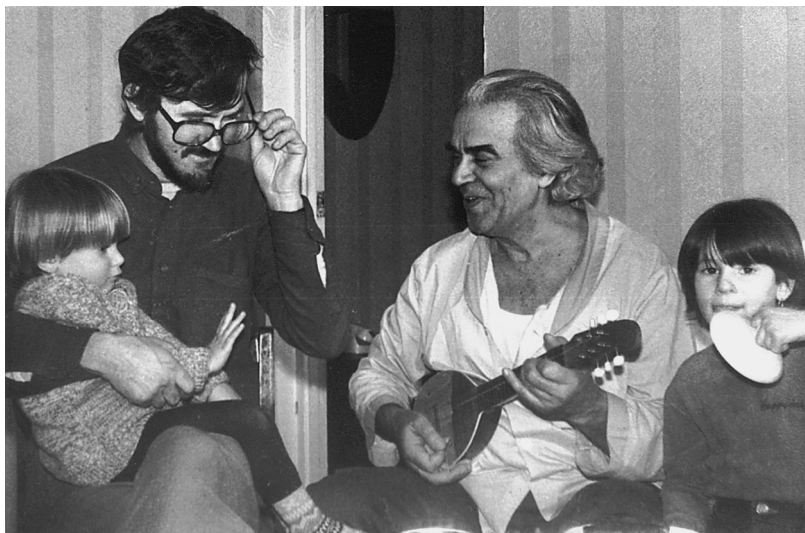
Moskva, novembar 1985.

Referat na Katedri za slavistiku MGU, 1986.

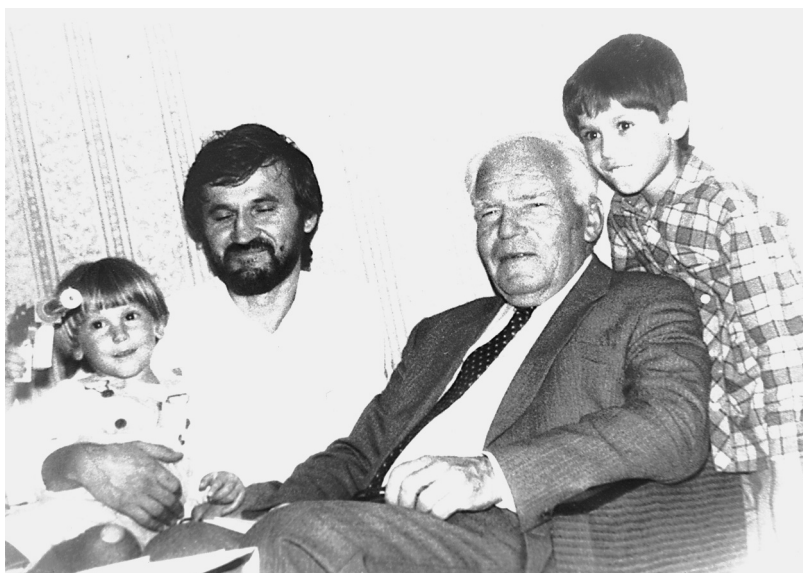
S profesorom Skuneveldom, Moskva, mart 1986.

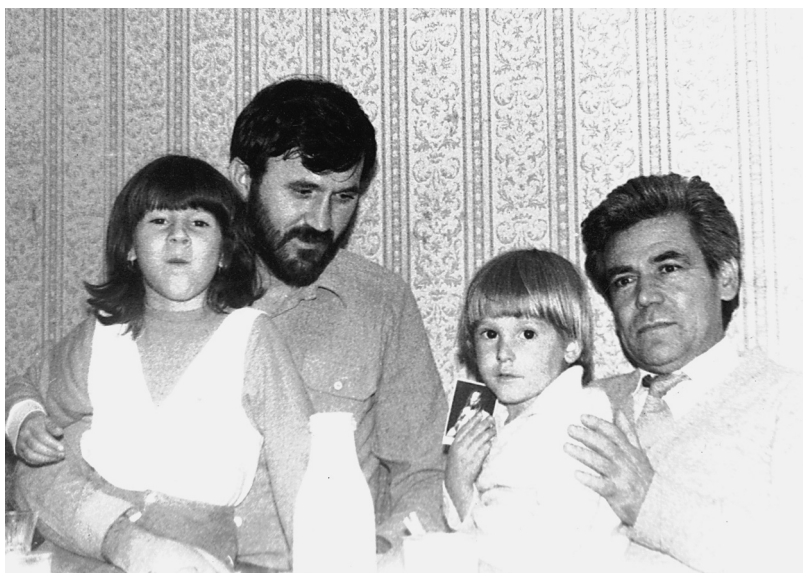
S profesorom Boškovom, Moskva, april 1986.

S Milosavom Čarkičem, Moskva, april 1986.

S profesorom Hamom, Borisom i Vladimirom, Moskva, jul 1986.

S profesorom Stankovićem, Borisom i Sanjom, avgust 1986.

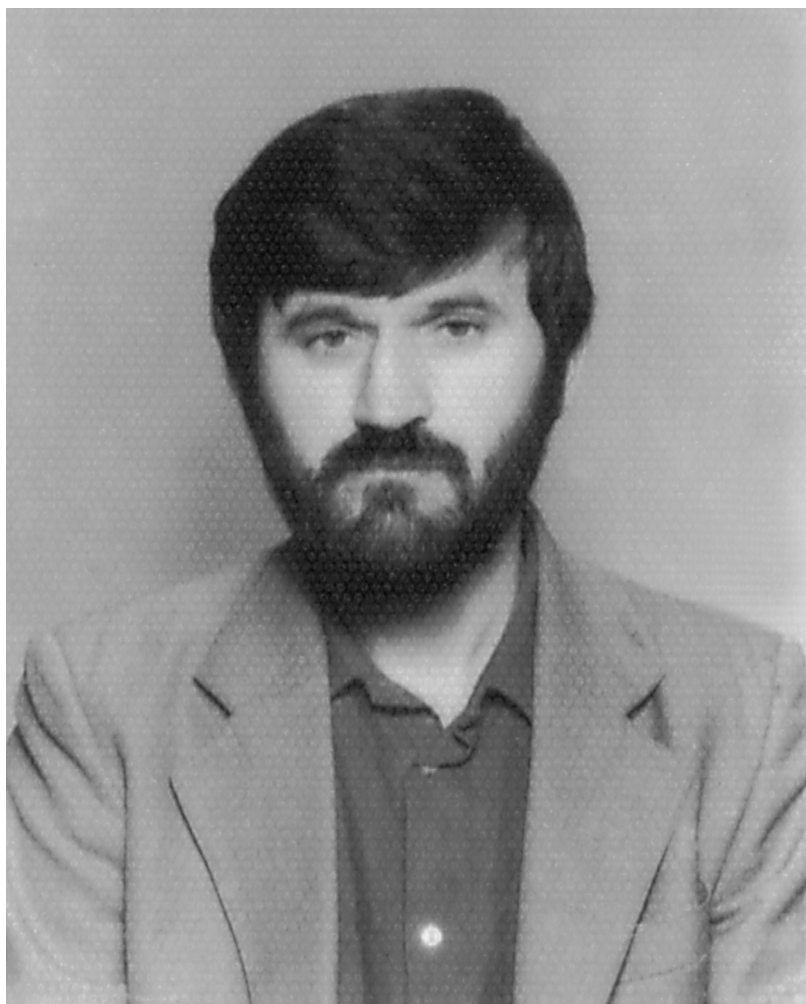
S profesorom Matešićem i Borisom, Moskva, april 1987.

Sa Sanjom i profesorom Piperom, Moskva, oktobar 1987.

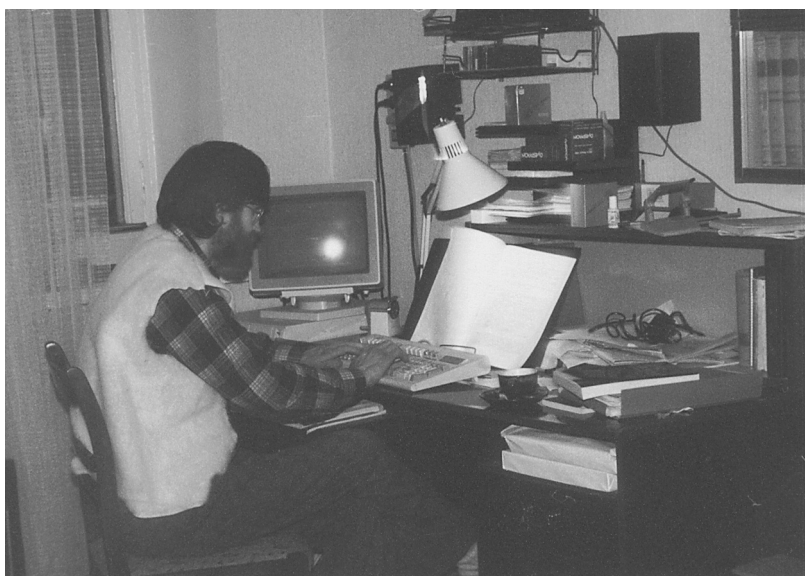
Na Međufakultetskoj katedri za slovenske jezike MGU, 1987.

1988.

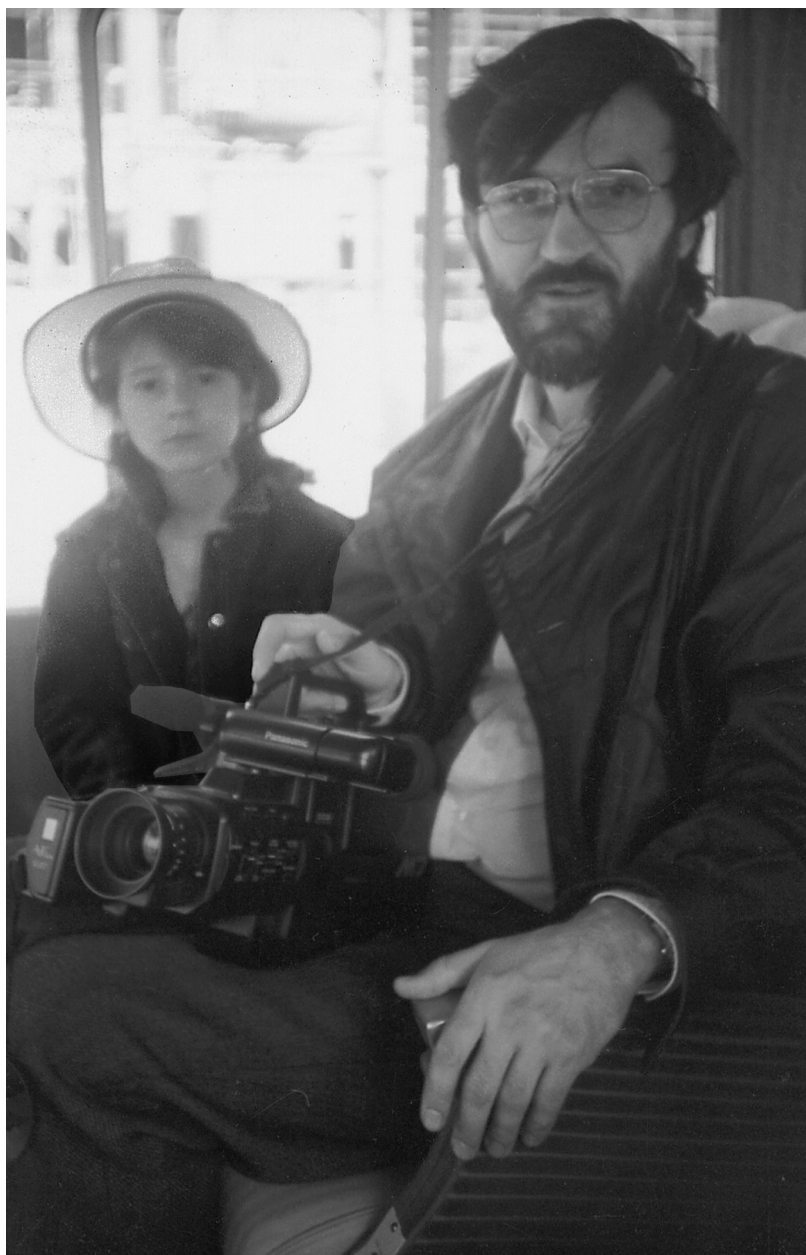
S profesorom Morkovkinom, Moskva, 1988.

Moskva, zima 1989.

S Borisom i Vladimirom, Đenova, 1988.

Sa Sanjom, Peking, maj 1989.

Pariz, 1990.

Manhajm, 1994.

Članovi Predsjedništva MAPRJAL-a, Nju Delhi, 2. III 1994.

Skup slavista u Beogradu

Sa Sanjom u autobusu Frankfurt–Manhajm, 1995.

Manhajm, 1995.

Hotel „Eridan“, Moskva, 1996.

Doček Nove godine, Moskva, 1996.

S Marijom Andrejevnom, Moskva, 1997.

Na novom radnom mjestu, Graz, 1996.

Miloš Jevtić

Dozvolite jedno pitanje o Vašim pedagoškim iskustvima. Koliko je Vaš nastavni rad uticao na Vašu naučnu aktivnost? Da li je bio, moguće je, obostrano uslovljen? Da li se dešavalo, ipak, da ste morali – radi nastavnih dužnosti – da odložite neki naučni projekat? Koliko u svoja predavanja unosite, recite nam i to, rezultate iz svojih naučnih radova? Takođe, kako osećate studenta – kao đaka koga treba naučiti ili kao budućeg kolegu? Da li ste nastavne modele podešavali sredini u kojoj ste delovali? Da li, zapravo, drugačije organizujete nastavu, da kažemo, u neslovenskoj, nego u slovenskoj sredini? Da li, i to nas zanima, razaznajete marljive i prilježne od darovitih, koji umeju da budu i pomalo razbarušeni? Kakav ste profesor – strog ili pravedan, odnosno i strog i pravedan? Da li pomažete svojim studentima – i kada krenu u svoj profesionalni život? Uostalom, šta sve sadrže Vaša nastavna etika i poetika?

Branko Tošović

Nastavna i naučna aktivnost su duboko povezani. Nastava ima važnu ulogu u naučnom procesu (i obrnuto). U njoj se provjeravaju ideje, stavovi, zaključci. Reagovanje studenata takođe može da ukaže koliko je šta opravdano, promišljeno, produktivno. Stoga mislim da su naučni radnici u institutima hendikepirani upravo zbog toga što ne mogu da iskoriste nastavu kao sredstvo za provjeru postavki i zaključaka. Nastava traži da se drugačije misli i drugačije izlaže. Sam proces neposrednog nastupanja pred publikom je takođe stvaralački čin, jer se ponekad u njemu rađaju nove, originalne ideje. Zbog svega toga jasno je da je i moj nastavni rad uticao na naučnu aktivnost. To što sam više od deset godina držao stilistiku i morfologiju nije moglo a da se ne odrazi i na radove koje sam u to vrijeme pisao. Nastava je, recimo, pokazala da ne postoji adekvatan gramatički priručnik kontrastivnog tipa, pa sam napisao *Rusku gramatiku u poređenju sa srpskohrvatskim* (uz nju je bila pripremljena vježbanica, ali zbog obima taj materijal nije ušao u knjigu, niti je ikad objavljen). Iz nastavnih potreba nastao je priručnik iz pravopisa (isto kontrastivnog tipa), skripta iz morfologije i stilistike... Na svim filološkim fakultetima u zemlji govorilo se o funkcionalnim stilovima, a nije bilo nijednog priručnika za tu oblast, pa sam i iz tih razloga objavio 1988. knjigu *Funkcionalni stilovi*. S druge strane, rezultati naučnog rada neminovno, svjesno i nesvjesno, ulaze u nastavu, posebno na predavanjima.

Kad su u pitanju studenti, u nastavi ih ne osjećam ni kao đake ni kao buduće kolege. Za mene su to osobe koje su došle da nešto nauče. U njima đake nikad ne vidim, ali za neke od njih ponekad pomislim da bi mogli biti buduće kolege. Sami nastavni modeli moraju se neminov-

no podešavati svakoj konkretnoj sredini. Jedno je, recimo, držati nastavu iz ruskog jezika na Sarajevskom univerzitetu na koji dolaze učenici koji su u osnovnoj školi i gimnaziji učili taj jezik, a sasvim drugo u Mahnajmu, gdje startuju od nule. Takođe, nije isto predavati srpskohrvatski u Moskvi i Gracu, jer se u slovenskoj sredini više treba koncentrisati na međujezičku interferenciju, a u njemačkoj ili austrijskoj na velike germansko-slovenske sistemske razlike i specifičnosti. Recimo, studentima u Moskvi nije potrebno suviše mnogo objašnjavati šta je to kategorija vida, dok je taj problem u nastavi na njemačkom govornom području jedan od najaktuelnijih.

Što se tiče razbarušenih studenata, još u Drugoj gimnaziji u Sarajevu nisam volio kad su preda mnom sjedjela djeca kao mirno more. Kako se ide ka manjem uzrastu, nastava treba da bude živahnija, interesantnija. Volio sam razrede u kojima je bilo mangupčića koji bi nekim svojim gestom, stavom, nekim iskakanjem razbili monotoniju i za šta bih se onda uhvatio kako bih oživio nastavu i prenio materiju koja je mogla biti suhoparna, ali i obavezna. Prošlog semestra u Gracu sam držao predavanja koja je dosta često prekidao jedan student pitanjima i komentarima (te upadice u principu mi ne smetaju, jer unose živost i pokazuju da se izlaganje lijepi za studente). Međutim, prije toga je za istog studenta Nina D. Arutjunova (koja je gostovala kod nas jedan semestar), govorila kako često postavlja pitanja, komentariše, pa čak i dokazuje ono za šta je ona svjetski stručnjak. Takva diskusija nije joj baš ležala, pa bi je završavala ne nastojeći da ubijedi sabesjednika. Ja sam, međutim, drugačije nastupao: volio sam što student stupa u polemiku, pa sam želio da je do kraja dovedem. Što se tiče pitanja kakav sam kao profesor, u Sarajevu se govorilo da sam bio prilično strog i dosta pravičan. Kod mene su studenti rijetko dobijali desetke, ali ih nije bilo mnogo koji su po dva puta polagali ispit.

U Manhajmu, gdje sam radio skoro tri godine, i Gracu, gdje sada predajem, studenti biraju u svakom semestru predavanja, seminare i vježbanja i to što kod mene izaberu nastoje temeljito pripremiti za ispit. Do sada nisam imao problema sa nedolaskom na časove, disciplinom, niti sam imao priliku da nekome dam negativnu ocjenu. Međutim, kao i u Sarajevu, malo ima slučajeva da neko dobije najvišu ocjenu. Kada je u pitanju etika, nju treba podijeliti na dva dijela: jedan se tiče odnosa nastavnik – nastavnik, drugi nastavnik – student. Prvi odnos je odnos kolega koji rade na istoj katedri ili fakultetu. U vezi s time nikad nisam volio kada bi se studenti uvlačili u personalne nesporazume, razračunavanja, pa i svađe na katedri. Kroz čitav svoj radni vijek nastojao sam da u razgovorima sa studentima ne kažem ništa loše o drugom kolegi, koji se, možda, sasvim drugačije ponašao.

Što se tiče odnosa nastavnik – student, o tome treba da govore, prije svega, sami studenti.

Nastavna poetika? Pitanje neobično, ali da pokušam odgovoriti. U vrijeme držanja predavanja nastavnik može da dobije inspiraciju: ako je predavanje dobro pripremljeno, ako se ono ne čita, već spontano izlaže (sa manjim ili većim digresijama), ako se gleda direktno u oči, ako se ne sjedi, već stoji, ako studenti pažljivo prate, ako je problem provokativan – nastavnik se može naći u posebnom intelektualnom i emocionalnom stanju u kome će njegova riječ dopirati ne samo do razuma, nego i do duše slušaoca. O poetici predavanja može se govoriti samo ako se stvori takva atmosfera u kojoj će nastavnik zračiti znanjem, inspiracijom, energijom, a student upijati riječi, aktivno pratiti izlaganje.

Miloš Jevtić

Vrlo ste aktivni i u slavističkim organizacijama. Bili ste predsjednik Slavističkog društva i Društva za primijenjenu lingvistiku Bosne i Hercegovine. Takođe, bili ste – kao predstavnik rusista i slavista bivše Jugoslavije – član Predsedništva Međunarodne asocijacije profesora ruskog jezika i književnosti – MAPRJAL-a. Uostalom, i upoznali smo Vas na poslednjem kongresu MAPRJAL-a u Regensburgu. Bili ste aktivni i u Naučnom savetu *Maternji jezik* u Moskvi. Osnovali ste i bili glavni urednik više časopisa (*Prizma*, *Slavist*), urednik nekoliko zbornika... Da li je ta, tako široka Vaša javna delatnost bila uglavnom utemeljena na osećanju da je to potrebno da biste, na jednoj strani, afirmisali slavistiku, a, na drugoj strani, da biste široj slavističkoj javnosti predstavili slavistički život tadašnje Jugoslavije? Da li ste u tome imali i rezultata? Da li, i to nas zanima, održavate kontakte sa svojim kolegama iz ranije Jugoslavije, pa i sa kolegama iz Sarajeva? Uopšte, šta jednom profesoru i naučniku omogućava javno-naučna aktivnost?

Branko Tošović

Svaka akcija, svaki projekat ima svoj cilj. Ne mogu reći da nije bilo svega toga što ste naveli, ali moja je glavna preokupacija bila dovesti neku ideju do konkretne realizacije i mislim da sam u tome gotovo uvijek uspevao (jedino je rat mnoge zamisli poremetio, onemogućio i upropastio). Kad sam u nešto ulazio, više sam razmišljao o tome kako stvar završiti, nego što sam se zanosio osjećanjima o kojima Vi govorite. Da sam vodio računa isključivo o svojim interesima i vlastitoj afirmaciji, nikad ne bi bilo ni *Slavista*, ni *Prizme*, ni Društva za slavistiku, ni međunarodnih projekata, kolokvijuma, zbornika. To je bila moja velika investicija vremena, nerava, pa i novca, za koju sam mislio da je bila uzaludna i pogrešna; međutim, kasnije se i te kako isplatila, jer je sve to ušlo u biografiju na osnovu koje sam, između ostalog, došao na prvo mjesto na nekoliko konkursa u Njemačkoj i Austriji, do-

bio poziv za rad na češkom univerzitetu, a imao otvoren put za gotovo sve lingvističke ustanove u Moskvi. Stoga mi, nakon dosta surove životne provjere, nije žao što sam radio sve ono što ste naveli, jer su krajnji rezultati pozitivni. Ta javno-naučna aktivnost za koju pitate omogućila mi je da izađem iz uskih republičkih, a zatim i jugoslovenskih okvira i da istovremeno prilično afirmišem sredinu i njene ljude.

Što se tiče bivših kolega, kontakte održavam sa svima onima koji žele da budu sa mnom u vezi bez obzira na to gdje se nalaze, u kojoj državi žive i kojoj naciji pripadaju. Rat je bio velika provjera ljudskih karaktera, poštenja i morala. On je izvršio selekciju prijatelja, poznanika i kolega.

Miloš Jevtić

Kako smo naveli u uvodu, Vaša naučna delatnost posvećena je celini lingvistike i, posebno, gramatici ruskog i srpskohrvatskog jezika, stilistici, opštoj lingvistici, sociolingvistici, retorici, leksikografiji i kompjuterskoj lingvistici. Takođe, i prevodite. Delujete i kao nastavnik, univerzitetski nastavnik. Aktivni ste i u stručnim organizacijama, sada najviše međunarodnim. Da li biste objasnili i definisali svoj naučni program, sadržaje svog naučnog rada i rezultate svojih naučnih radova?

Branko Tošović

Prije bih govorio o periodima kroz koje sam prošao nego o naučnom programu. U prvoj fazi bio sam uglavnom okrenut stilistici i gramatici. U drugoj je došlo do zanimanja za opštu lingvistiku (vrijeme postdiplomskog studija). U trećoj sam se okušao u sociolingvistici i ubrzo se razočarao, jer je bila suviše prožeta politikom i ideologijom (a tamo gdje dođe politika nauci se uglavnom loše piše). U bivšoj jugoslovenskoj lingvistici to je najprljavija disciplina, prepuna sukoba, svađa, neizvijenih strasti i svakojakog zastranjivanja. Pred rat orijentisao sam se bio na retoriku. Dolaskom u Manhajm počinjem sve više da se bavim strukturom kao izvornim dijelom jezika. Sada je moja osnovna naučna i nastavna orijentacija tri jezika – ruski, srpskohrvatski, njemački i, u posljednje vrijeme, slovenački, te tri lingvističke discipline: semantika, sintaksa i stilistika. U odnosu na Sarajevo promjena je nastala u tome što sam prije uglavnom bio koncentrisan na ruski jezik i stilistiku. Sada ruski i srpskohrvatski predajem paralelno (čas jedan, čas drugi), a semantika i sintaksa izbijaju sve više u prvi plan zbog potrebe nastave i želje da se sa najvišeg jezičkog sprata (stilističkog) spustim na niži, prije svega semantički i sintaksički, koji su temelji jezičkog sistema. Vjerovatno će te tri discipline na s ostati trajna orijentacija.

Miloš Jevtić

Preostali deo razgovora bismo posvetili širim temama, ali u prvom redu onim temama koje su oslonjene na Vaš naučni, javni i nastavni rad. Počeli bismo od slavistike. Čuli smo – od mnogih Vaših kolega, naročito onih iz zapadnih zemalja – da je *zlatno doba* slavistike prošlo. Čak ima mišljenja da je slavistika – razume se u sredinama gde nije nacionalna nauka – nauka prošlosti. Razlozi su, i to govore, u smanjenoj zainteresovanosti zapadnog sveta za slovenski svet. Kakva su Vaša uviđanja o položaju i perspektivama slavistike?

Branko Tošović

Ne vidim neke veće opasnosti koje prijete slavistici. Čak bih rekao da je ona dobila novi kvalitet. Ni u jednoj drugoj zajednici evropskih naroda (na primjer, romanskoj ili germanskoj) nema toliko promjena i novih pojava kao u slovenskim zemljama. Tri su se federacije raspale (sovjetska, čehoslovačka i jugoslovenska), pojavile su se nove zemlje, ozvaničuju se novi jezici, ekonomski i politički sistem se iz korijena mijenja. Nastala je situacija interesantna za istraživače. Nažalost, ratna dještva u pojedinim područjima slovenskog svijeta negativno utiču na učenje slovenskih jezika, pa i na cjelokupnu slavistiku, što se posebno odnosi na jugoslavistiku.

Ne bih se složio sa mišljenjem da je smanjeno interesovanje zapadnog svijeta za slovenski svijet. Prije bih rekao da se i Zapad prilagođava tim promjenama i da u tom procesu ima lutanja, lošeg procjenjivanja, napuštanja ranijih pozicija i izgrađivanja novih. To je posebno karakteristično za slaviste sa njemačkog govornog područja, koje se neposredno naslanja na slovensko od Baltika pa do Jadrana. Slavistika na tom dijelu Evrope nikad neće, kako rekoste, biti nauka prošlosti, jer će germanski narodi uvijek njegovati interes za svoje susjede, njihovu kulturu, literaturu, jezik. Ako slovenski narodi što prije izađu iz ekonomskih problema, ako izgrade demokratske političke sisteme poštujući svoju tradiciju, uslove i mogućnosti, interesovanje za slavistiku biće svakako veće. Stoga bih rekao da su perspektive slavistike onoliko velike koliko su veliki potencijali slovenskih zemalja. Što slovenski svijet bude jačao, jačaće i interesovanje za slavistiku. I obrnuto.

Miloš Jevtić

Sledeća naša upitanost odnosi se na položaj jugoslavistike, odnosno, kako bi trebalo danas reći, južnoslavistike. Kako se danas gleda na južnoslavistiku? Da li će ona obuhvatiti i bugaristiku? Da li je i dalje negde, recite nam, celovito zastupljena ili je razdijeljena na nacionalne korpuse?

Kakav je – u sadašnjoj situaciji – položaj srbistike? Uopšte, da li će doći – kada se uspostave na jugu Balkana kakve-takve veze – i do obnove saradnje između slavista na Balkanu, odnosno do obnove južnoslavistike?

Branko Tošović

Jugoslavistika, odnosno južnoslavistika je u maloj krizi. Raspad bivše Jugoslavije uticao je na to da se smanji interesovanje za učenje srpsko-hrvatskog (srpskog, hrvatskog i bosanskog) jezika. Strani slavisti su dosta zbunjeni, ne znaju kako da se postave. Uglavnom, sa odlukama se ne žuri. Kako će se dalje događaji odvijati, dosta zavisi od kontakata, univerzitetskih veza i agilnosti pojedinaca i samih ustanova.

Miloš Jevtić

Sada bismo hteli da Vas zamolimo da iznesete svoje uvide u slavistiku i srbistiku u Jugoslaviji, sadašnjoj Jugoslaviji i Srbiji. Da li se – u evropskim sredinama u kojima delujete ili koje poznajete – dovoljno zna i koliko se ceni srpska slavistika i, razume se, srpski slavisti?

Branko Tošović

U Austriji srpska je slavistika poznata još od Vuka Karadžića, koji je dugo živio i radio u Beču. Poznati su radovi Aleksandra Belića, Milke Ivić i Pavla Ivića, Mihaila Stevanovića i dr. Međutim, posljednji rat je stvorio dosta negativnu situaciju za srpsku slavistiku, pa će se morati učiniti dodatni naponi kako bi se ublažile negativne posljedice. To se može učiniti, prije svega, radom, rezultatima, širinom pogleda. Međusobne svađe, prepucavanja, trošenje ionako malog lingvističkog kadra na sporednim pitanjima negativno će se odraziti na srpsku slavistiku u svijetu. Nažalost, ona je naslijedila hroničnu bolest jugoslovenske slavistike – preveliku opterećenost pravopisnom problematikom (koja u razvijenim lingvističkim sredinama zauzima marginalnu poziciju, a kod nas je izdignuta na pijedestal vodeće) i sociolingvističkim pitanjima.

Miloš Jevtić

Ostajemo i dalje kod ovih tema. Kako se snalazite u aktuelnim jezičkim zbrkama na terenima ranijeg zajedničkog srpskohrvatskog jezičkog prostora? Da li je raspad zajedničkog jezičkog stabla, koje je građeno od Vuka Karadžića još, bio uslovljen naučnim razlozima ili su bili u pitanju neki drugi motivi, možda čak politički? Da li ste kao naučnik verovali da će se sve tako brzo dogoditi? Da li se moglo očekivati, i to nas

zanima, da će se zajednički *srpskohrvatski*, odnosno *hrvatskosrpski* jezički život razdeliti u tri, a možda i četiri posebna jezika – *srpski*, *hrvatski* i *bošnjački* (da li se sada tako zvanično naziva jezik bosanskih muslimana?!), a možda i *crnogorski*? Uopšte, kako se snalazite u sadašnjim jezičkim stanjima i zlostanjima na terenima ranije Jugoslavije?

Branko Tošović

Raspad zajedničkog jezičkog stabla je, prije svega, politički proces. Na jugoslovenskom prostoru već odavno su djelovali procesi divergencije, nasuprot kojih su stajale slabe snage konvergencije. Velika ekonomska kriza, bujanje nacionalizma i zaoštavanje međunacionalnih odnosa stvorili su uslove u kojima će divergencija dovesti do totalnog raspada svega onoga što se imenovalo zajedništvom.

Što se tiče Vašeg pitanja, mogu odgovoriti da sam osjećao da će se srpski i hrvatski i dalje razdvajati, pa sam još u studentskim danima u nekim razgovorima isticao da svaki narod ima pravo da nazove jezik onako kako želi i da ne treba nametati volju drugima. Nisam vjerovao da će politička divergencija preći u kolosalni ratni sukob, da će se Jugoslavija raspasti na nekoliko državica, a pogotovo da će rat zahvatiti grad u kome sam živio. Za današnju situaciju u kojoj, recimo, djeca iz iste zgrade, ili sa istog sprata u Sarajevu govore tri različita jezika (srpski, hrvatski i bošnjački) može se kazati da je paradoksalna, pa i tragikomična. Isto se može reći za situaciju u Republici Srpskoj u kojoj čitav narod govori ijekavski, a grupa pojedinaca preko sredstava masovnog informisanja nameće ekavski (nisam protivnik ni jednog ni drugog – treba pustiti da oboje funkcioniše paralelno, pa će ih sam život smjestiti na pravo mjesto). Međutim, ako se naučno posmatra da li je nešto paradoksalno, komično ili tragično nije bitno, mnogo je važnije da se odgovori na pitanje zašto se na Balkanu sve cijepa, a u drugim sredinama se objedinjava ili bar zadržava dato stanje. Na primjer, u Austriji se jezik u mnogim stvarima razlikuje od njemačkog; međutim, nikom ne pada na pamet da proglašava austrijski jezik posebnim jezikom. Engleskim se govori u Americi, Kanadi, Engleskoj, Australiji itd., ali i dalje ostaje samo jedno ime. Očito u civilizovanijim, kulturnijim zemljama pragmatično se pristupa jezičkim problemima, dok na Balkanu, na jednom uskom prostoru, prevladavaju emocije, kompleksi manje vrijednosti, nacionalna ostrašćenost i iracionalne tendencije. Ali, u procesima konvergencije koji sve više jačaju u okviru Evropske zajednice, ni Balkan neće ostati po strani. Jer, svemu mora postojati kraj. Dalja divergencija, tačnije cijepanje srpskog jezika na crnogorski ili hrvatskog na dalmatinski, za šta postoje nagovještaji, čini se potpuno besmislenom. U nastaloj situaciji ja sam za to da se pri-

hvati činjenično stanje, ma koliko ono bilo čudno, neprirodno. Negirati hrvatski jezik predstavlja pravu glupost. Vraćanje u prošlost i insistiranje na nečemu što nema veze sa stvarnošću samo može da vodi pravljenju još većeg jaza između srpskog i hrvatskog. Isto tako ne prihvatati pravo Bošnjaka da govore o svome jeziku takođe je pogrešno.

Miloš Jevtić

Vi ste merodavni da iznesete poglede o bošnjačkom jeziku. Da li je to samo jezik muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini ili je jezik svih stanovnika koji žive u muslimansko-hrvatskoj federaciji? Koliko je – u normativnom, rečničkom i svakom drugom smislu – izraz autentičnog jezičkog razvitka ili je vezan, pa i previše oslonjen, na turistički jezički fond? Uostalom, šta je, doista, *bošnjački* jezik?

Branko Tošović

Problem je u tome što bošnjački narod kao ime za svoj jezik nije uzeo nacionalno ime (bošnjački jezik), već je izabrao teritorijalno ime (bosanski jezik), kojim se u svakodnevnom govoru pokriva čitavo republičko područje (BiH se obično skraćuje na Bosnu), a u inostranstvu se gotovo uvijek kaže samo Bosna, bosanski. Može se nagađati koji su razlozi preovladali. Neobično je to što jedan narod u situaciji kada mu se pruža da ime svoga jezika nazove po imenu nacije, odustaje od jedne takve istorijske prilike i bira teritorijalnu odrednicu. Posljedice tog čina su višestruke i dugoročne. Prvo, pojam „bosanski“ se isključivo veže za jednu naciju (muslimansku, odnosno bošnjačku). Drugo, Srbi i Hrvati ne mogu više da koriste odrednicu „bosanski“ ni u jednoj situaciji koja asocira na nacionalnu pripadnost. Treće, Bošnjaci preuzimaju za sebe pravo da proglase bošnjačkim (muslimanskim) sve ono što je bosansko. Četvrto, eliminiše se bar virtualna mogućnost da Srbin, Hrvat i Bošnjak u nekoj situaciji kažu da govore zajedničkim, bosanskim jezikom. Ali, ne izazivaju čuđenje samo Bošnjaci. Neobično je da su bosanski Srbi i Hrvati, pred rat i tokom rata, mirno posmatrali proglašenje bosanskog jezika za jezik Bošnjaka. Bio je to svojevrstan tronacionalni konsenzus, barem prećutni. Ako je želja za dominacijom bila u prvom planu (o čemu se govori, piše i spekulise), onda su Bošnjaci napravili veliku grešku, jer su, kao veliki zagovarači multietničnosti, multikulturalnosti, suživota nacija i religija, demantovali sami sebe i stvorili podozrivost u prave namjere. Zbog svega toga mislim da bi dobro bilo da su Bošnjaci svoj jezik nazvali bošnjačkim, a da je izraz bosanski jezik ostavljen kao mogućnost (bar i teoretska) da predstavnici svih naroda i narodnosti BiH u nekim situacijama kažu da su

Bosanci i da govore bosanskim. Pobjeći se od sebe ne može – Srbin, Hrvat, Musliman iz Bosne i Hercegovine ostaju Bosanci ma gdje bili. Međutim, u ovoj situaciji samo Muslimani mogu reći da govore bosanski.

Koliko je bošnjački jezik leksički i gramatički različit od srpskog ili hrvatskog sada je teško govoriti, jer taj jezik još nema izgrađenih standardnojezičkih normi. Postoji, doduše, pravopis, međutim o pravopisnim normi može se govoriti tek onda kad se pojavi gramatika i izgradi leksikološka norma. Za sada toga nema, pa se razlike mogu nalaziti jedino na nivou ortografije. Pošto je pravopis društvena konvencija koja se zasniva na izboru jednog rješenja od nekoliko mogućih, ortografska norma može da bude tendenciozna. Budući da je bosanski pravopis pravljen u vrijeme žestokih ratnih sukoba i velike nacionalne i vjerske mržnje, ta tendencioznost je mogla da bude usmjerena dobrim dijelom u jednom pravcu – ka što većem distanciranju od svega onog što je „četničko“, što podsjeća na „srpskog agresora“. I budući da nije lako naći mnogo elemenata isključivo svojih (bošnjačkih, muslimanskih), autori su se morali, htjeli to ili ne, osloniti na drugu polovinu – hrvatsku, iako se i protiv „ustaša“ ratovalo. Tako je nastao bosanski pravopis sa maksimalnim elementima iz muslimanskog, islamskog civilizacijskog kruga, (ne)iznuđenim hrvatskim dijelom i određenim srpskim naslijeđem. Da li takva orijentacija odražava realno stanje, uskoro će se vidjeti. Na pitanje hoće li ponuđena rješenja izdržati provjeru vremena takođe se, po svoj prilici, neće dugo čekati.

Miloš Jevtić

Sada bismo, verujemo uz Vašu saglasnost, uveli i opštije teme. Pre svega, o Bosni i Hercegovini. Kako vidite – kao stanovnik koji je rođen, koji je vaspitan i koji je radio i živio na toj teritoriji – sadašnje prilike na tim prostorima? Da li se može obnoviti kakav-takav multikulturni život, odnosno makar susedski stepen nužne tolerancije, da kažemo, njenog muslimanskog, hrvatskog i srpskog dela, ili će se sve svesti na manje ili više pritajena sumnjičenja? Uopšte, da li bi izraženiji duhovni i civilizacijski život mogao da umanjí nespo razume i da stvori neke drugačije odnose, odnose koji bi odgovarali evropskim standardima?

Branko Tošović

Optimista sam u mogućnost zajedničkog života, ali pesimista u njegove razmjere, kvalitet i brzinu uspostavljanja. Tačnije, moraće se zajednički živjeti (susjed se ne bira), ali taj život dugi niz decenija neće biti onakav kakav je bio, recimo, sedamdesetih godina. Vrijeme i ekonomija će učiniti svoje. Oni će biti najbolji lijek. Prvo će (vrijeme) postepeno ne-

utralizirati frustraciju izazvanu ubistvima, zločinima i razaranjima. Ono će odvući u prošlost sadašnju generaciju političara koja nije bila dorasla istorijskom zadatku, niti zaslužila da predvodi ljude ovog podneblja u tako sudbonosnom trenutku. Ekonomija će, sa svoje strane, sve više povezivati ljude, bez obzira na to koje vjere ili nacije bili. Sada je bitno što je nastupila faza otrežnjenja, racionalnog razmišljanja. Ljudi se sve više okreću svakodnevnim životnim problemima, sve manje su Srbi, Hrvati i Bošnjaci (Muslimani), a sve više oni koji imaju potrebu da dobro žive, da se lijepo oblače i putuju. A što se tiče tolerancije, minuli rat je nije iskorijenio, već ju je samo duboko potisnuo. Kako će se ona vratiti, u kom obimu i u čemu, zavisiće od mnogih faktora. BiH neće biti izolovana od svijeta, pogotovo neće ostati izvan sve jačih i sve širih evropskih integracija. One će nametnuti svoje standarde, svoja pravila ponašanja, što će još više doprinijeti zbližavanju i povezivanju ljudi sa ovog područja. Duboko sam uvjeren da će se kad-tad svi narodi bivše Jugoslavije ponovo naći zajedno u okviru neke forme SED (Sjedinjenih Evropskih Država), jer svaki od njih teži da uđe u Evropsku zajednicu, koja je takođe orijentisana na proširivanje (ali ne po svaku cijenu i odmah). Tada će nestati ili će se ublažiti problem granica, pitanje teritorija, pasoša, viza. Međutim, potomci će se pitati je li trebalo toliko krvi i razaranja da bi se opet živjelo zajedno.

Miloš Jevtić

U zapadnim zemljama živi veliki broj naših. Neki su otišli, dosta davno, iz ekonomskih razloga, dok je veliki broj otišao u posljednjem ratu. Da li ste imali prilike da srećete taj naš svet? Da li ima razlika između onih ljudi koji su ekonomski emigranti i onih koji su izbegli? Da li su razvijena – i kod jednih i kod drugih – nacionalna osećanja? Da li se neguje, pre svega, jezik, maternji jezik? Takođe, koliko naši intelektualci – i Vi ste među njima – mogu pomoći da ne dođe do odnarođivanja? Koliko je to, opet, odgovornost matične zemlje? Uostalom, šta bi trebalo učiniti da se očuva nacionalno i duhovno jedinstvo?

Branko Tošović

Na univerzitetima Austrije i Njemačke, ako se izuzmu studenti, gotovo da i nema ljudi sa područja bivše Jugoslavije (filolozi se na prste mogu prebrojiti). Pošto sam se gotovo isključivo kretao u univerzitetskim krugovima, nisam imao priliku da se češće susrećem sa našim ljudima, kojih ima više u Njemačkoj nego u Austriji. Oni sa kojima sam se upoznao možda i nisu tipična kategorija. U Manhajmu je bilo mnogo izbjeglica, koje su se snalazile na razne načine. Najveći dio je primao soci-

jalnu pomoć uz mogućnost zapošljenja sa nepunim radnim vremenom. Zajedno su stanovali u siromašnijim dijelovima grada. Sastajali su se poslije podne ili uveče na nekoliko mjesta u gradu (najčešće po parkovima, kraj kafana koje su držali naši ljudi), razgovarali i tješili jedni druge. Svima je teško padala neizvjesnost za svoju sudbinu i sudbinu rodbine koja je ostala u zemlji. Neki su se bavili nedozvoljenim poslom, pa su imali problema sa vlastima. Svaki susret sa njima uglavnom je izazivao tugu, sažaljenje, pa i ogorčenje što je jedan ogromni broj ljudi morao da napusti svoja ognjišta i da živi od milostinje bogatoga svijeta. Nakon završetka rata velik broj se vratio, jedan dio očekuje odlazak, drugi je pak uspio da se snađe, da dobije radnu i boravišnu vizu i riješi pitanje egzistencije. Što se tiče njihovih nacionalnih osjećanja, ti ljudi nisu pobjegli iz raja, mnogi su se nagledali zločina i razaranja, pa je logično da je nacionalna i vjerska pripadnost bila potencirana, čak toliko da su se formirala tri gotovo odvojena izbjeglička korpusa – muslimanski (najveći), hrvatski (manji) i srpski (najmanji). Nacionalno zatvaranje, vjerska isključivost i politička netolerancija su me odbijali da stupam u češći kontakt sa tim ljudima. Međutim, nedostatak vremena, koje sam maksimalno želio da iskoristim za rješavanje svojih životnih problema (jer sam se faktički i ja našao u sličnoj poziciji), najviše je uticao da sa njima manje komuniciram.

Kad je u pitanju odnarođivanje, ono teče u nekoliko faza. Prva protiče u nastojanju da se uspije po svaku cijenu. U tom procesu zaboravlja se porijeklo i krije nacionalni identitet. Na maternji jezik se gleda kao na balast koji treba odbaciti, pa se djeca stimulišu da govore samo jezik date sredine. Kada se postigne željeni cilj (dobije stalan posao, sagradi kuća ili kupi stan, nabavi namještaj i tehnika), nastupa drugi period u kome već dolazi starost, a djeca završavaju školu, fakultet, počinju da rade, žene se i udaju. Jezik je tada u priličnoj mjeri zaboravljen ili iskvaren domaćim izrazima i konstrukcijama. Tek u drugoj ili trećoj generaciji ponovo se bude maternja jezička osjećanja i djeca ili unuci počinju, ponekad od nule, da uče jezik roditelja. Taj proces ima, međutim, široku skaluu. Na jednoj strani su oni čija djeca od rođenja nisu progovorila nijednu riječ na svom jeziku, a na drugoj su roditelji koji sa djetom razgovaraju isključivo maternjim jezikom. Međutim, kod svih onih koji duže borave u inostranstvu, pogotovo kod onih koji se odluču za stalan život izvan otadžbine, otuđivanje je neminovan proces. Koliko on dolazi do izražaja, zavisi od samih pojedinaca i sredine, koja takođe može stimulisati otuđivanje. Ako je matica zainteresovana da njeni sunarodnici zadrže identitet i u tom cilju preduzima konkretne korake, taj se proces može ublažiti. Međutim, za to su potrebna prilična finansijska sredstva kojih nijedna od zemalja sa područja bivše Jugoslavije nema dovoljno. Pozitivna je okolnost što se svijet sve više povezuje, prije svega putem radija, televizije i Interneta. Stoga bi bilo dobro

da se pojača satelitski program i da matična zemlja bude što više zastupljena na Internetu (Jugoslavija je u odnosu na druge balkanske zemlje relativno dobro iskoristila tu šansu, ali su mogućnosti daleko veće).

Miloš Jevtić

Ima još pitanja o kojima bismo želeli da čujemo Vaše komentare. U ta pitanja spadaju, recimo, pitanja posledica evropskih integracija, koje, čuje se, mogu da umanje autentičnosti duhovnog života pojedinih, naročito manjih i siromašnijih naroda. Onda, u ta pitanja spadaju i pojave premoći bogatih, što, naravno, ne pogoduje nemoćnima. Takođe, u ta pitanja spadaju i ekološke strepnje, koje su posledica ukupnog nemara prema prirodi. Isto tako, u ta pitanja se mogu ubrojati i neizvesni odnosi tehničkih i humanističkih pokreta u svetu, pošto se čini da nove tehnologije ne uvažavaju dovoljno potrebu duhovnog razvoja. U ta pitanja spadaju, zatim, i pitanja pismenosti, aktivne pismenosti, koja se ne bi svela na elementarnu, već bi obuhvatila i kompjutersku i svaku drugu pismenost, kao i sve dramatičniji položaj knjige i čitanja, koji je doveo do gotovo tragi-komične situacije – da je sve više, i to gotovo u svakoj zemlji, *uzaludno pismenih ljudi*. U ta pitanja spadaju i pitanja morala, naročito dvostrukog morala, koji je bio očit u poslednjem ratu u Bosni i Hercegovini. I da ne spominjemo ostala, inače mnogobrojna polja današnjeg života i svakog naroda i čovečanstva u celini. Kako osećate ovo doba?

Branko Tošović

U svim društvenim procesima postoje pozitivne i negativne strane, koje se različito odražavaju i na kolektiv i na pojedinca. Ako se polazi od kolektiva, činjenica da gotovo nema naroda u Evropi koji ne bi želio da uđe, i to što prije, u Evropsku zajednicu (najbolji je primjer Turska, koja malim dijelom leži u Evropi i koja je svoj ulazak u Evropu dovela gotovo do ultimatumu i pozicije biti ili ne biti), govori o tome da integracija otvara novu budućnost za sve narode Evrope. Život u sadašnjoj Evropskoj zajednici pokazuje da mali narodi ne gube svoju autentičnost duhovnog života. Austrija je samo nekoliko godina članica Evropske zajednice, međutim, nije izgubila baš ništa od svog identiteta. Što se tiče pojedinca, on pogotovo više dobija nego što gubi – mogućnošću da putuje kuda želi, da radi gdje hoće, da se ne zatvara u uske državne granice, da kupuje nekretnine, investira, stručno se usavršava u bilo kojem dijelu Zajednice... daje još veću slobodu djelovanja. Uvođenjem zajedničke monete običnom čovjeku biće još lakše da realizuje široke mogućnosti. U svim tim aktivnostima, koliko sam zapazio, teži se da svako očuva svoju naciju, vjeru, kulturu... Na lingvi-

stičkom planu nastoji se da jezici evropskih zemalja u integracionim procesima dobiju odgovarajuće funkcionalno opterećenje. Postoji čitav niz ustanova koje se bave jezičkom problematikom i kojima je jedan od zadataka da afirmišu svaki jezik naroda koji čine Zajednicu. U Gracu, recimo, djeluje Centar za evropske jezike, koji je razvio široku aktivnost (nažalost, Jugoslavija nije uključena, jer nije članica Savjeta Evrope). Kad je u pitanju ekonomija, nisam stručnjak za tu oblast, pa mi je teško govoriti o tome u kakvoj su poziciji pojedini narodi, ali ako najsiromašniji dijelovi Evropske zajednice (Portugal, Grčka) i ne pomišljaju da izađu iz te integracije, onda je jasno da im nije baš loše. S druge strane, može se postaviti i suprotno pitanje – zašto jedna od zemalja sa najvišim životnim standardom (Norveška) zazire od široke evropske integracije.

Što se tiče premoći moćnih i bogatih, ona je neminovnost, bilo da siromašne zemlje žive odvojeno od bogatih, bilo da su sa njima u zajednici. I u jednoj i u drugoj situaciji ni Nijemac ni Francuz neće raditi za Poljaka ili Rumuna, niti će dozvoliti da se rezultati njihovog rada otuđe u ime nekih viših ciljeva. Austrija se, recimo, u posljednje vrijeme protivi proširivanju Evropske zajednice na zemlje srednje Evrope po svaku cijenu, jer se boji da će doći na udar jeftine radne snage, pa će porasti nezaposlenost koja je u Austriji jedna od najnižih u svijetu, da će se povećati inflacija (Austrija je na trećem mjestu u Evropi po niskoj inflaciji sa manje od 1%). S druge strane, i zemlje koje se žele uključiti u Zajednicu takođe ne ulaze u zajednički život grlom u jagode, što znači da je to promišljeni čin i onih koji primaju nove članice i onih koji žele pristupiti. Evropska integracija predstavlja kompromis želja, mogućnosti, planova i ciljeva, pa je stoga to dug i mukotrpan proces u kome se više dobija nego što se gubi. Veliku vrijednost evropske integracije vidim u tome što se mnogi međunacionalni i vjerski problemi mogu kroz nju eliminisati ili ublažiti. Na primjer, svako rješenje za Kosovo (status kvo, podjela na srpski i albanski dio, otcjepljenje od Jugoslavije, uža ili šira autonomija) nije efikasno niti trajno, jer izaziva druge probleme, možda još veće i opasnije. Jedino pravo rješenje došlo bi kad bi se čitav balkanski prostor uključio u Evropsku zajednicu, koja bi nametnula svoje standarde i norme, pa bi problem granica, obrazovanja i svega ostalog bio neutraliziran i sveden na marginalne dimenzije. Sada (a možda i za duže godine) to je potpuno nerealno, ali mislim da treba tome težiti i taj proces pospješivati. Problemi u Sjevernoj Irskoj, Španiji, pa i Italiji nisu kontraargumenti za ovu ideju, jer tamošnji sukobi ne prijete da se izrode u rat širih razmjera. Dakle, ja sam veliki pristalica evropske integracije. Što više naroda uđe u Evropsku zajednicu manje će biti ratnih sukoba, vjerske i nacionalne netrpeljivosti, jer će se teže realizovati nacionalistički ili šovinistički programi, koji su nanijeli mnogo zla narodima Evrope.

Kad je u pitanju pismenost, već desetak godina tvrdim da njen pokazatelj nije samo poznavanje tridesetak slova azbuke, već i korišćenje kompjutera. On će sve više ulaziti u sve sfere života i rada. To što djeca sve manje čitaju, što je, kako kažete, sve dramatičnija situacija sa knjigama, ne treba okrivljavati najmlađe, jer svako živi u uslovima datog vremena. Djeca se samo prilagođavaju situaciji koju su im stvorili (ili nametnuli) odrasli, tačnije prethodne generacije. Mnoga književna djela su ekranizovana, pa je lakše i jednostavnije uključiti videorikorder i dobiti audiovizuelnu predstavu sadržaja romana (iako to, naravno, nije adekvatno čitanju knjige). Da bi se napravio referat o Hirošimi ne treba ići u biblioteku i dugo tražiti na policama informaciju: dovoljno je kroz Internet skoknuti do Japana i za desetak minuta u svom stanu imati na papiru i tekst i slike razorenog grada. Moj sin u austrijskoj školi sve više dobija zadatke koji se baziraju ne na radu u biblioteci, čitanju knjiga, već na korišćenju Interneta. Studenti slavistike ne moraju isključivo sjediti u biblioteci i čitati literaturu – na Internetu mogu naći mnogo toga što im je neophodno. U toj svjetskoj informativnoj paučini sada se nalazi ono što je prije jedino ležalo u bibliotekama, prodavnicama knjiga, profesorskim kabinetima i laboratorijama. Međutim, u svemu tome knjiga se neće izgubiti, neće nestati. Ona će i dalje biti nezamjenljiva civilizacijska potreba, ali će dobiti novu ulogu i možda izgled. Knjiga, kompjuter, televizija i radio stvorit će neke nove informacijske legure, koje će obilježiti stoljeće u koje ulazimo.

Što se tiče odnosa novih tehnologija i duhovnog razvoja, homo sapiens je kroz čitavu istoriju išao od jednog do drugog izuma, pri čemu su ponekad tehnološke novine potiskivale duhovnost, ali je čovjek uvijek nalazio načina i snage da onemogući duhovnu degradaciju, uspijevao je da uspostavi ravnotežu između onoga što je vuklo naprijed (nove tehnologije) i onoga što mu je priroda podarila (duhovnost). Mi imamo ugrađen prirodni imunitet za odbranu duhovnog koda, koji se aktivira čim dođe do zasićenosti onim što smo sami proizveli. Sada se ta zasićenost osjeća u odnosu na kompjuter i uvjeren sam da će čovjek naći načina da spriječi robotizaciju i automatizaciju svoga duha.

I još nešto. Ovo je stoljeće proteklo u znaku informacije. Ona je glavni junak XX stoljeća i ono će se završiti u revoluciji koju donosi sa sobom Internet. Nismo ni svjesni šta ta revolucija znači i koliko će se odraziti na život i rad ljudi.

Miloš Jevtić

Pri kraju razgovora ponovo se vraćamo Vama, ali sada onim Vašim situacijama koje pripadaju, kako se to obično kaže, slobodnom vremenu. Čime ste tada sve zaokupljeni? Da li Vam nedostaju zavičajni pro-

stori? Koliko ste sa prijateljima? Da li su Vam bliske neke umetnosti? Kako se snalazite u sportu? Uopšte, kako držite budnim svoje energije, i duhovne, a ne jedino fizičke?

Branko Tošović

Sada sam zaokupljen analizom korelacija u jeziku, a takođe pripremam za štampu jedan tekst o komunikativnoj perspektivi rečenice.

Zavičajni prostori su uvijek u meni. Svakako bih volio da se češće preda mnom otvore prostori kalinovačke visoravni i da utonem u gustinu planinske magle.

Sa prijateljima sam onoliko koliko to vrijeme dozvoljava.

Što se sporta tiče, bavim se, kad god mogu, trčanjem, ponekad idem na plivanje. Volim da slušam muziku, prije svega instrumentalnu, jer kad radim, ljudski me glas dekoncentriše.

Energiju najviše dobijam kroz šetnje i trčanje. U „punjenju akumulatora“ veliku ulogu igra porodica.

Miloš Jevtić

Poslednje pitanje je, prirodno, pitanje budućnosti. Za mnoge je to – *pitanje svih pitanja*. Moguće je da je tako i zbog blizine novog veka i novog milenijuma, a moguće da je tako i zbog mnogih neizvesnosti, o kojima smo govorili i u ovom razgovoru. Kakva Vi naredna vremena slutite, a kakva, opet, očekujete? Da li će snaga uma i razuma nadvladati snagu sile i moći? Da li bi nekoj takvoj mogućoj situaciji mogli izraženi da pomognu stvaraoci, umetnici i naučnici, u koje i Vi spadate? Kakve su, recite nam i to, Vaše i želje i slutnje budućnosti srpskog naroda, nažalost rasturenog i podeljenog, kao retko kada u svojoj istoriji? Uostalom, da li se ubrajate u optimiste, recimo oprezne, ili u pesimiste, možda uzdržane?

Branko Tošović

U nekim stvarima sam optimista, u drugim pesimista, ali bih ipak kazao da sam, globalno, oprezni optimista. Teško je predvidjeti šta će sutra biti. Može se samo nagađati. Naučnici su po prirodi sumnjičavi, pa se za davanje prognoza bolje obratiti predstavnicima drugih profesija. Možda se može predvidjeti čime će se završiti procesi čiji smo sudionici. Ja, recimo, vjerujem da će se svi evropski narodi u XXI stoljeću maksimalno zbližiti, Balkan konačno smiriti, a Srbi, Hrvati i Bošnjaci

(Muslimani) nastaviti prekinuti suživot, njegujući svoju kulturu i jezik. Ako je izvorna, nemutirana jugoslovenska ideja ostala u prošlosti (ili je, možda, prešla u daleku budućnost), htio bih vjerovati da će ljudi slični meni imati više sreće sa evropskom idejom. Nadam se, takođe, da će srpski narod naći snage i volje da se izvuče iz teške situacije, za šta će biti potrebni nove ideje, novi ljudi i vođe neopterećene nerealnim, nepromišljenim i ostrašćenim programima.

Miloš Jevtić

Hvala Vam na razgovorima, autentičnim, opsežnim, često potresnim. Hvala Vam što ste, ovim kazivanjima, sačuvali i trag o mnogim važnim vremenima naših prostora.

Branko Tošović

Hvala i Vama što ste mi dali priliku da se sjetim onoga što je bilo razbacano po ladicama memorije, što ste me potakli da zavirim u te pretince i progledam prošlošću. Budući da su moji postverbi bili motivisani korelacijama različitih događaja, vremena, prostora i ljudi, svjestan sam činjenice da, kao posteriorni, mogu i realno, i polurealno, i nerealno odražavati radnje, stanja i odnose.

Razgovor sa Vama bio je prijatan i neusiljen. Ispoljili ste osobinu svojstvenu ljudima skromne naravi: ostati u sjenci kako bi onaj ko odgovara maksimalno došao do izražaja. Vaša su pitanja tražila objektivnost, iskrenost, detaljnost i konkretnost. Radi potiranja subjektivnosti pokušavao sam da ne upotrijebim jaku riječ, ne kažem „veoma“, „vrlo“, „sjajno“, „izuzetno“, „strahovit(o)“, izbjegnem superlativ. U tome sam osjetio Vašu podršku.

Hvala Vam na poticaju, povjerenju i strpljenju.

Miloš Jevtić

Hvala još jednom.

Pogled na rodnu kuću

S porodicom u Čelebićima, jul 2002.

S majkom u Beogradu, septembar 2002.

Sa suprugom Jadrankom, Moskva, 2003.

Sa sinom Borisom, Minhen, 2005.

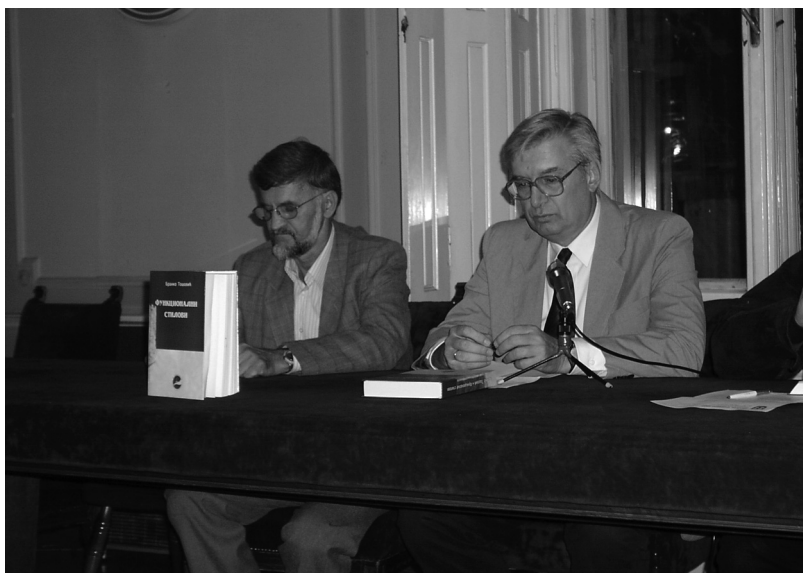
Sa sinom Vladimirom, Moskva, 2006.

S kćerkom Sanjom, Sarajevo, 2006.

Porodica Branka i Ranka Tošovića, Sarajevo, 2002.

*S Predragom Piperom na predstavljanju knjige „Funkcionalni stilovi“,
Udruženje književnika Srbije, Beograd, 14. septembar 2002.*

*S Milošem Jevtićem i Predragom Piperom na predstavljanju knjige
„Ujak“, Udruženje književnika Srbije, Beograd, jun 2003.*

Sa Stanislavom Gajdom, Grac, 2002.

S Milosavom Čarkićem, Beograd, 2002.

*S Krunoslavom Pranjićem, Ivanom Ivasom
i Davorom Dukićem, Grac, 2002.*

S Volfgangom Ajsmanom i Petrom Dojčmanom, Olomouc, 2003.

S Ninom Arutjunovom, Moskva, 2003.

U moskovskom stanu Valerija i Jelene Morkovkin, 2003.

S Bogoljubom Stankovićem, Petrograd, 2003.

Na Crvenom trgu, 2003.

S Damirom Horgom, Ivanom Ivasom i Vesnom Mildner, Grac, 2004.

S Dragoljubom Petrovićem i Dojčilom Vojvodićem, Novi Sad, 2005.

*S Hajnrihom Pfandlom, Manfredom Trumerom
i Ludvigom Karničarom, Grac, 2005.*

Na sajmu knjiga u Sarajevu, 2006.

*S Cvetanom Krstevom, Duškom Vitasom i Ljiljanom Subotić,
Dani srpske lingvistike, Grac, 2006.*

Sa studentima u Gracu, 2006.

Otvaranje prvog simbozijuma „Razlike između bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, Grac, 2007.

Drugi razgovor

2006. i 2007. godine

Miloš Jevtić

Prvi put smo razgovarali u oktobru 1998. godine. Nije bilo davno, ali je bilo, ipak, u prošlom veku.

Pre svega, svet je bio opsednut novim vekom, ali i novim milenijumom. Mogla su se čuti mnoga predviđanja, i pozvanih i, još više, nepozvanih. Isticalo se da će dolazak novog veka, sam po sebi, sve promeniti. Zanimljivo je da su mnogi u to i verovali.

Onda, sve je definitivnije bilo jasno da će se – posle gubljenja balansa – pojaviti nova određenja. Nazvano *novim svetskim poretkom*, to osmišljeno i vođeno nastojanje je bilo sve više prihvatano, posebno u zemljama ranijeg istočnog bloka.

I u južnoslovenskim zemljama bilo je neuobičajeno. Istina, rat u Bosni i Hercegovini okončan je Dejtonsko-pariskim potpisima. Međutim, u Makedoniji, a potom i na Kosovu i Metohiji došlo je do pobuna i nemira.

Sledilo je, zatim, bombardovanje Srbije, odnosno Jugoslavije.

Kosovo i Metohija su ubrzo dobili međunarodni protektorat.

Ostajući i dalje na južnoslovenskim i balkanskim prostorima, ističemo oktobar 2000. godine, kada se srpski narod odlučio za drugačiji put u budućnost.

Već naredne godine se zbio tragičan i dramatičan događaj. U septembru su teroristi napali jedinu veliku i jaku državu sveta, Ameriku. Amerika je, pored žrtava, posebno onih u ruševinama Svetskog trgovinskog centra, bila posebno uzdrmana. Bila je uzdrmana njena moć, ali i njen ponos.

Razume se, svet se ujedinio u osudama takvih zločina.

I ubrzo je Amerika povukla potez, koji su, razume se, podržale mnoge zemlje. Napadnut je Avganistan, koji je oglašen za terorističku maticu.

Sledio je, zatim, napad na Irak, gde je prebrzo, i bez većih žrtava, srušen režim Sadama Huseina. Međutim, situacija se u toj zemlji uopšte nije stabilizovala. Dnevno ginu mnogi ljudi.

U međuvremenu, teroristički ispadi su se nastavili – pozorište u Moskvi, železnička stanica u Madridu, pa opet Rusija, gde su samo u jednoj nedelji srušena dva aviona, napadnuta metro-stanica i, što je bilo posebno dramatično, đaci u Beslanu, u Osetiji, bili su zarobljeni...

Takođe, na Kosovu se, u martu 2004. godine, zbilo preveliko etničko nasilje. U terorističkim dvodnevним napadima stradali su mnogi srpski sakralni objekti, od kojih su neki (Bogorodica ljeviška u Prizrenu, na primer) kultnog značenja, ali je uništen još i veliki broj srpskih kuća.

Sumnje nema, taj period je bio ispunjen i mnogim drugim događajima, važnim i značajnim, koji ukazuju na kontinuitete razvoja čovečanstva.

Recimo, gotovo sve nacionalne umetnosti su obogaćene delima vrhunskih domaćaja. I sve je više nastojanja da se ta ostvarenja nađu u svet-skim ponudama, što sve više omogućavaju komunikacione mreže.

I nauke su ozbiljno napredovale. Otkrivanje, laički kazano, *ljudske genske karte* ukazuje da je nauka, pre svih, otvorila vrata budućnosti.

Opet, neka otkrića, pre svih kloniranje, ali i sve savršenija oružja, opominju da su moguće zloupotrebe.

I tako dalje...

Kako ste Vi doživeli i osećali to vreme, ali i živeli u to vreme?

Branko Tošović

Da bi se odgovorilo na ova pitanja, treba nešto reći uopšte o tom vremenu. Ono ima svoje pozitivne i negativne strane.

Prvom pozitivnom stranom smatram, prije svega, integracione procese u Evropi. Uključivanje istočnoevropskih zemalja u Evropsku zajednicu predstavlja značajan korak u stabilizaciji kontinenta. Posebno važnim smatram činjenicu da je taj proces obuhvatio Slovene, koji su najzad dobili šansu da zajedno sa germanskim i romanskim narodima kreiraju Evropu. Ulaskom Bugara, Čeha, Poljaka, Slovaka i Slovenaca otvoren je put za uključivanje ostalih slovenskih naroda. Prema sadašnjoj situaciji u drugoj fazi proširivanja ući će Hrvati, a u trećoj Makedonci, Bošnjaci, Crnogorci i Srbi. Tako će za koju godinu doći do istorijskog objedinjavanja Zapadnih i Južnih Slovena, ali ne u homogenoj zajednici. Vrijeme će pokazati kako će se slovenski narodi međusobno ponašati – da li će jedni drugima pomagati, biti solidarni ili će se sukobljavati. Tendencije u nekim zemljama, kao izraz svojevrsnog etničkog kompleksa, da se slovenski korijeni neutraliziraju, prikriju ili potpuno izbrišu može odigrati negativnu ulogu. Pitanje je da li će se u Evropskoj zajednici formirati pojedini lobiji (poput jevrejskog u Americi) – germanski, romanski, slovenski, odnosno, da li će u nekim oblicima odlučivanja dolaziti do zbijanja slovenskih naroda i zemalja. U svakom slučaju, Sloveni će u novoj zajednici dobiti novu šansu da smanjuju međusobne razlike i tenzije. Pri tome imaće istorijsku odgovornost da ne uđu u međusobne sukobe karakteristične za dobar dio istorije. Jačanjem međusobnih odnosa, podrškom, solidarnošću i međusobnim razumijevanjem moći će se bolje suprotstaviti onome što ovakve široke integracije neminovno prati – proglašenju interesa „velikih“ opštim interesima, nametanju drugih kultura i jezika, što može

dovesti do slabljenja ili gubljenja nacionalnog, kulturnog i jezičkog identiteta.

Kao negativnim za slavistiku smatram činjenicu da će izvan integracijskih procesa ostati najveći slovenski narod – Rusi. Formiranje jedne zajednice koja bi se prostirala od Atlantskog do Tihog okeana čini se nefunkcionalnim i nerealnim. Drugi slovenski narodi – Bjelorusi i Ukrajinci, vjerovatno će dobiti mogućnost da u posljednjoj fazi proširivanja (recimo, zajedno s Turskom ili čak poslije nje) uđu u Evropsku zajednicu. Međutim, postoje i drugi oblici objedinjavanja. Primjer televizijskog programa Euronews to najbolje pokazuje – pored emisija na osnovnim jezicima Evropske zajednice (engleskom, njemačkom, francuskom, španskom, italijanskom i portugalskom) one se emituju i na ruskom.

Što se tiče loših strana, smatram da problem nije u ideji objedinjavanja evropskih naroda i zemalja, već u onom što se naziva globalizacija. Ova riječ dobija sve negativniju konotaciju zbog pokušaja monocentričkog uređenja svijeta, stvaranja jednog modela po želji, kako se to kaže, svjetskih moćnika, nametanja volje jednog naroda ili države i proglašavanja vrijednim samo onog što se smatra valjanim u jednom kolektivu. Ovakav osioni, i u suštini opasni projekat, neminovno stvara suprotni – antiglobalistički, u koji se uključuju posebno mladi ljudi i siromašni svijet.

Drugu pozitivnu stranu ovog perioda vidim u tehnološkim inovacijama, vezanim, prije svega, za dostignuća na području računarske tehnike. One su najviše došle do izražaja u genetici, koja otvara mogućnost da se konačno nađu rješenja za najteže bolesti, da se poboljša i produži život, te u njega unesu dodatne vrijednosti (recimo, kloniranje može otvoriti sasvim nove perspektive), ali zloupotreba i nepromišljenost, posebno zbog želje da se po svaku cijenu postignu spektakularni rezultati i slava, može čovječanstvo odvesti na nepotrebne i nepredvidljive staze s pogubnim posljedicama.

Treću pozitivnu vrijednost vidim u tome što se razvojem Interneta razbija monopol na informaciju i što se daje mogućnost svakom da komunicira na ogromnom prostoru i da u Internetu nalazi ono što mu je potrebno ili što ga interesuje. Vrijednost Interneta vidim takođe u tome što i najsiromašniji ljudi imaju mogućnost da se obrazuju korišćenjem njegovog potencijala, da usavršavaju svoju djelatnost, da istražuju, da, jednostavno, zadovoljavaju intelektualne, kulturne, civilizacijske, društvene i druge potrebe. Vrlo je važno da Internet nudi gotovo besplatnu komunikaciju i edukaciju milionima ljudi na svim jezicima svijeta. Mnogobrojni forumi, čatovi, otvaraju mogućnost da se diskutuje o najrazličitijim problemima. Klasičnoj pošti faktički ostaju samo pisani dokumenti i paketi. Internet daje neslućene mogućnosti za obrazovni

proces, pa se nastava na univerzitetima sve više orijentiše na Internet, sve je više predavanja uživo. Međutim, i ovdje postoje brojni problemi. Jedan od njih su autorska prava. Drugi se tiče mlađih osoba, posebno učenika i studenata, koji ne nalaze mjeru, pa postaju ovisni o Internetu, zapostavljaju učenje, te gube zdravlje (nazvao bih to internetomanijom).

Ovaj period je prošao u znaku dvostrukih standarda i samovolje jedne velesile. Demokratski svijet, s jedne strane, podržavao je promjene koje su vodile napretku, a s druge, davao (ponekad svjesno ponekada nesvjesno), potporu korumpiranim i totalitarnim režimima. Dolazilo je do beskrupuloznog rata interesa, u kome se manje vodilo računa o pravednosti i demokratiji, a više o sopstvenoj koristi. Pri tome su čitavi narodi i države postajali eksperimentalni poligoni, ponekad najobičnije marionete. Organizacija Ujedinjenih nacija je ponekad bila nijemi, bespomoćni posmatrač teških sukoba, kakav je bio napad na Irak (poslije koga bi svaki čestiti generalni sekretar, bar kao moralni čin, podnio ostavku). U ovom vremenu najizrazitije se ispoljila politika dvostrukih standarda na Balkanu, gdje se išlo na dalje cijepanje, potenciralo pravo na samoopredjeljenje do otcjepljenja jednog naroda (Albanaca), a na drugim područjima takvo pravo doводilo isključivo u vezu sa teroriziranjem (Baski). Za Balkan (jugoistočnu Evropu) važili su jedni kriteriji, za Apeninsko poluostrvo drugo, za Aziju treće. Po jednim kriterijima ocjenjivana je situacija u Iraku, po drugim Abhazija, Osetija, Nagorni Karabah, po trećim Čečenija. Ovih godina bio je stvoren svojevrsni klanac za politički, ideološki, ekonomski i vjerski obračun u duhu novog svjetskog poretka. Ko bi u njega ušao, izlazio bi iznuren, poražen, osramoćen. Srbi su, nažalost, zašli, ili su ih „zašli“. Ali kada se nešto loše desi, prvo treba poći od sebe i vidjeti kolika je lična krivica, pa tek onda druge optuživati. Osionost, tvrdoglavost, nepromišljenost srpske politike devedesetih godina skupo je plaćena. Ratovi u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini bili su po srpski narod pogubni. Zbog njih Srbi su proglašeni za agresora, zločinca, monstruma, a to ime postalo je tako i toliko odiozno da su mnogi Srbi po evropskim zemljama morali kriti nacionalnu pripadnost. Rambuje je bio zamka na koju su Srbi nasjeli. Bombardovanje je bilo logičan nastavak. Ostaje utjeha da je dio demokratskog svijeta ustao protiv takvog vođenja međunarodne politike u srcu Evrope, a jedan od čestitih moralnih činova bilo je proglašenje u Njemačkoj najgore riječi 1999. godine (das Unwort des Jahres) – *Kollateralschaden* „kolateralna šteta“ (natovska oznaka civilnih žrtava tokom bombardovanja Srbije). Pomenuti klanac je služio i za reciklažu ideja velikih sila. U njega su ulazile i nestajale jedne ideje, a izlazile, potencirane druge; recimo, mljevena je ideja o velikoj Srbiji, a snažena ideja o velikoj Albaniji. Evropa je tih godina više bila zabrinuta zbog islamskog fundamentalizma koji je dolazio iz Irana,

a manje zazirala od stvaranja novih evropskih država sa izrazitim muslimanskim predznakom. Slovenski živalj na Kosovu je simbolična cifra, za koju deceniju Makedonci će biti manjinski narod u Makedoniji, a možda i Crnogorci u Crnoj Gori. Situacija u Bosni i Hercegovini je puna paradoksa. Od Bošnjaka, Hrvata i Srba traži se da po svaku cijenu žive u istoj državi i ne daju im se pravo na samoodlučivanje, do samoocjepljenja. S druge strane, čuva se i podržava po svaku cijenu teritorijalni integritet Španije, Francuske, Azerbejdžana, Gruzije, Ukrajine. Što se tiče Rusije, kao i u slučaju bivše Jugoslavije, podsticani su divergentni procesi. Ali pošto se radilo o atomskoj velesili, podstrekavanje dezintegracionih procesa bilo je mnogo suptilnije.

Sve ovo navodim da bih iskazao osnovnu misao: nad Evropom kruži velika sablast – sablast dvostrukih standarda. I to je, po mome mišljenju, nešto najpogubnije za ovo vrijeme, za Evropu i svijet, a pogotovo za područja, narode i vjere na koje se oni primjenjuju. Ono što je stvoreno takvim standardima izaziva negativnu lančanu reakciju, čiji je ishod nepredvidljiv.

Mješovita osjećanja nastaju kad je riječ o pošasti ovog vremena – terorizmu, koji se poslije napada na Ameriku 2001. izrodio u američki hegemonizam i koji je više posticao taj terorizam nego što ga je gasio.

Što se tiče drugog dijela Vašeg pitanja, a koje se odnosi na mene, ovaj period bih nazvao vremenom stabilizacija. U Gracu sam stupio na posao 1. marta 1996. godine. Pošto nisam odmah dobio stan od univerziteta, morao sam naći neko privremeno rješenje. Hotelski smještaj je bio skup – smjestio sam se, uz pomoć sekretarice Instituta za slavistiku Hildrun Sellner, u jedan samostan blizu željezničke stanice, u kome su mogli odsjesti i oni koji nisu vezani za crkvu. Imao sam doručak zajedno sa sveštenicima, koji su tu stanovali i koji bi se uvijek prije jela molili Bogu. Jelovnik je uvijek bio isti: biljni čaj, maslac, med. Ubrzo sam preko oglasa našao trosobni stan u ulici Eisteichgasse 22/15 u naselju Sankt Peter, blizu Instituta (20 minuta pješice) i prešao u njega 19. aprila 1996. Tu sam ostao do 29. septembra 1997, kada sam se preselio u trosobni stan s podzemnom garažom (u ulici Carnerigasse 12/16), koji sam dobio od Univerziteta (tačnije, državne ustanove BUWOG zadužene za davanje stanova državnim činovnicima). U tome stanu nalazim se i danas.

Jedno vrijeme sve troje djece živjelo je u istom stanu, a onda je Vladimir, nakon završetka Ekonomskog fakulteta (Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät), dobio u Njemačkoj vrlo primamljiv posao i otputovao, Boris započeo studij na bečkom Ekonomskom univerzitetu (Wirtschaftsuniversität), dok je Sanja ostala u Gracu da studira Pravni fakultet (Rechtswissenschaftliche Fakultät).

Da se vratimo mome životu i radu u Gracu od 1996. do 2006.

Od oktobra 1996. pa do oktobra 1999. godine bio sam direktor Instituta. Pošto sam tek došao, bilo je teško obavljati tu dužnost. U tome mi je do kraja mandata mnogo pomagao Wolfgang Ajsman (Wolfgang Eismann), redovni profesor za književnost, skroman, radan i dobar čovjek, a takođe i sekretarica Hildrun Sellner, prijatna i odgovorna osoba. Od početka je bilo ugodno komunicirati s Ludvigom Karničarem, koji bi se pri svakom susretu široko nasmijao. Imao je dubok glas (pjevao je u crkvenom horu i ponekad javno nastupao), pa kad bi se nasmijao, tresla se čitava zgrada.

Kao direktor Instituta želio sam da poboljšam međunarodnu saradnju, pa sam u martu 1999. godine u Moskvi potpisao trogodišnji ugovor o saradnji sa četiri ruska instituta: Institutom za lingvistiku Ruske akademije nauka (RAN), Institutom za ruski jezik RAN, Institutom za slavistiku RAN i Institutom za ruski jezik „A. S. Puškin“. Ugovor je predviđao da se u tri godine započne saradnja u obliku razmjene informacije, gostovanja, zajedničke izrade publikacija, a sve je to omogućavalo da se kasnije potpiše univerzitetski sporazum koji bi davao mogućnost kontinuiranog finansiranja. Međutim, zbog nezainteresovanosti obiju strana, ugovori su ostali slovo na papiru (što se mene tiče, oni nisu otvarali neke posebne mogućnosti, recimo putovanja, jer sam ih i onako imao u dovoljnoj mjeri).

Drugi oblik intenziviranja saradnje bila su gostovanja. U Austriji postoji dobra praksa da se istaknuti stručnjaci pozivaju na jedan ili dva semestra. Želio sam iskoristiti tu mogućnost, pa sam u ljetnjem semestru 1997. godine pozvao poznatog ruskog lingvistu Ninu Davidovnu Arutjunovu, dopisnog člana Ruske akademije nauka. Ona je od 3. marta do 15. maja držala nastavu o akseološkim aspektima jezika, jezičkom i nacionalnom modelu svijeta i diskursnoj strukturi ruskog jezika. Drugi je bio poznati semantičar Jurij Derenikovič Apresjan, redovni član Ruske akademije nauka, koji je gostovao u ljetnjem semestru 1999. god. (od 1. marta do 30. juna). Teme su bile: modeli površinske sintakse u ruskom jeziku, teoretska semantika i semantička leksikografija, dubinska sintaksa i leksičke funkcije.

U ovome periodu dosta sam vremena izgubio na pripremi dvaju naučnih skupova (jednog u Gracu, a drugog u Olomoucu). Godine 1999. organizovao sam u Gracu međunarodni skup na temu *Gramatičke korelacije* i izdao zbornik na tu temu. Naredne godine pripremao sam skup o semantičkim korelacijama. Austrijsko ministarstvo za nauku odobrilo je potrebna sredstva, ali sam morao odustati zbog nerazumljivog ponašanja nove sekretarice Instituta. Našao sam se u situaciju da biram: da potpuno sâm nastavim s pripremom i realizacijom skupa i publikacijom zbornika ili da odustanem od svega. Izabrao sam drugo rješenje. Treći skup koji sam organizovao bili su *Grački slavistički dani*

u Olomoucu (Češka) oktobra 2003. godine, kada su članovi Odsjeka Wolfgang Ajsman (Eismann), Petar Dojčman (Deutschmann), Ludvig Karničar, Hanz Pfandl (Pfandl) i ja boravili u mjestu gdje su živjeli i radili poznati slavisti Josef Dobrovski i Aleksandar V. Isačenko.

Poučen negativnim iskustvom vezanim za skup o semantičkim korelacijama, prešao sam na organizaciju manjih, ali češćih gostovanja stranih stručnjaka. Tako je u periodu od 1997. do 2005. na moj poziv u Gracu boravilo i držalo predavanja ili referate pedeset dvoje slavista iz 15 zemalja. Najviše ih je bilo iz Hrvatske (11), Bosne i Hercegovine i Rusije (6), Njemačke, Slovenije i Slovačke (5), manje iz Češke i Poljske (4), Belgije i Srbije (3), Bugarske (2), Bjelorusije, Finske i Mađarske (1). Gostovanja su obuhvatila velik broj gradova (20): Zagreb (11 stručnjaka), Moskva i Sarajevo (6), Bratislava i Ljubljana (5), Beograd i Ljoven (2), Bohum, Lajpcig, Olomouc, Sofija i Varšava (2), Budimpešta, Hale, Helsinki, Hradec Kralove, Katovice, Minsk, Opole, Prag. Među njima bilo je i poznatih imena i manje znanih, mlađih stručnjaka: Pšemisl (Pšemysl) Adamec (Prag), Jovan Ajduković (Beograd), J. D. Apresjan (Moskva), N. D. Arutjunova (Moskva), Josip Baotić (Sarajevo), Andžej Boguslavski (Andrzej Boguslawski, Varšava), Milosav Ž. Čarkić (Beograd), Aleksandra Derganc (Ljubljana), Sabine Donninghaus (Donninghaus, Bohum), Davor Dukić (Zagreb), Anton Elias (Bratislava), Stanislav Gajda (Opole), M. J. Glovinska (Moskva), Damiir Horga (Zagreb), Bernhard Hurš (Hurch, Grac), Ivan Ivas (Zagreb), Milada Jankovičova (Bratislava), Laslo Jašaj (László Jászay, Budimpešta), Zvonko Kovač (Zagreb), Erika Kržišnik (Ljubljana), Marija Kusa (Bratislava), Nazif Kusturica (Sarajevo), Iskra Likomanova (Sofija), Anke Levin-Stajnman (Levin-Steinmann, Lajpcig), Dušan Marinković (Zagreb), Svetlana Mengel (Hale), Vesna Mildner (Zagreb), T. N. Mološnaja (Moskva), Arto Mustajoki (Helsinki), J. V. Padučeva (Moskva), Mirko Peti (Zagreb), Antita Peti-Stantić (Zagreb), Vesna Požgaj Hadži (Ljubljana), Krunoslav Pranjić (Zagreb), Ivo Pranjković (Zagreb), S. M. Prohorova (Minsk), Jana Ruferova (Hradec Kralove), Radoje Simić (Beograd), Tatjana Soldatjenkova (Ljoven), Jadviga Vajščuk (Jadwiga Wajszczuk, Katovice), Luka Šušić (Szucsich, Lajpcig), Pavel Šima (Bratislava), Milan Šipka (Sarajevo), Karin Tafel (Bohum), Ilijas Tanović (Sarajevo), Hanka Vajzović (Sarajevo), Ada Vidović-Muha (Ljubljana), Zdenka Vihodilova (Olomouc), Miroslav Zahradka (Olomouc), Rudolf Zimek (Olomouc), G. A. Zolotova (Moskva), Pavol Žigo (Bratislava). Kao što se vidi, postoji nesklad u gostovanjima između Hrvatske (11), Bosne i Hercegovine (6), Slovenije (5) i Srbije (3). Razlog je u sljedećem: pozive sam upućivao samo ako su bila obezbijeđena sredstva. Njih sam uglavnom nalazio u programima interuniverzitetske saradnje. Naime, Univerzitet Grac ima potpisane ugovore sa 18 univerziteta (od kojih su četiri s područja bivše Jugoslavije – Sarajevo od 1996, Zagreb od 1991, Ljubljana od 1990, Maribor

od 1992, ostali: Arkansas, Bratislava, Hirošina, Katovice, Lajpcig, Minnesota, Olomouc, Pečuh, Poatje, Tirana, Trst, Vaterlo, Vroclav, Vuhan), po kojima strana koja poziva plaća hotel i ishranu, a strana koja šalje snosi putne troškove. U proteklom periodu ovom mogućnošću sam se dosta koristio, ali samo za gostovanja s pomenutih univerziteta, kao što su Zagreb, Sarajevo, Ljubljana, Bratislava, Katovice i dr. Nažalost, nijedan univerzitetski centar iz Srbije i Crne Gore nije uključen u ovu saradnju. Stoga sam u proteklom periodu više puta pokušavao da iniciram takvu saradnju, ali bezuspješno i, što je paradoksalno, najviše zbog pasivnosti i nezainteresovanosti srpske strane. Najpovoljnija prilika bila je pred kraj ljetnjeg semestra 2000. godine, kada je dekan Fakulteta boravio u Tirani, Prištini i Beogradu, te nakon povratka e-mailom informisao profesore našeg fakulteta o kontaktima i mogućnostima saradnje. S tim u vezi uputio sam 28. januara 2001. godine pismo direktoru Instituta Volfgangu Ajsmanu i iznio svoje viđenje razvoja našeg instituta u narednih deset godina, u kome sam, između ostalog, istakao neophodnost saradnje sa Beogradom. U njemu sam naveo i ovo: „Pismo dekana (e-mail) sa informacijama o njegovom putovanju prošle godine u Tiranu, Prištinu i Beograd ukazuju na to da postoji obostrana zainteresovanost i mogućnost da se uspostavi saradnja sa slavističkim katedrama Beogradskog univerziteta (kasnije i Prištinskog). Tu bi priliku trebalo iskoristiti za razvoj međunarodne saradnje našeg instituta.“ Nakon što sam dobio pomenuti dekanov e-mail, uputio sam poruke nekim kolegama s Filološkog fakulteta i predložio da se tokom Skupa slavista u Vukove dane septembra 2000. godine sastanu kod dekana Filološkog fakulteta šefovi odsjeka za slavistiku, srpski jezik i germanistiku i ja. Sastanak je doista i održan (prisutni su bili Dušan Ivanić, prodekan, Bogoljub Stanković i Predrag Piper sa Odsjeka za slavistiku, Dragana Radović-Mršević sa Odsjeka za srpski jezik, predstavnik Odsjeka za germanistiku i ja). Objasnio sam im da je povoljna situacija da se zasnuje takva saradnja i da bi inicijativa trebalo da potekne sa srpske strane. Zatim sam istakao uslove koji postoje na Univerzitetu u Gracu: 1. međusobni saradnja najmanje triju instituta sa najmanje dva fakulteta, 2. postojanje precizno opisanih zajedničkih, dugoročnih, naučnih istraživačkih projekata i/ili nastave u periodu od najmanje tri godine (međusobnim posjetama ne ispunjavaju se ovi kriteriji), 3. razmjena studenata, koja mora biti finansijski i administrativno podržana (npr. kroz programske studije, Erasmus, razmjenu na nivou ministarstava), 4. saglasnost nekog sa Univerziteta Grac da preuzme na sebe vođenje saradnje, uključujući administrativne poslove (što sam ja bio spreman da radim). Prijedlog za uspostavljanje saradnje sa iscrpnom argumentacijom upućuje se prorektoru za međunarodnu saradnju, zatim se provjerava status partnerskog univerziteta, njegov renome u nauci i nastavi, organizacija, struktura i propisi studiranja te smisao uspostavljanja saradnje. Pri tome razmatra se da li je dovoljan dogovor na ni-

vou odsjeka ili fakulteta. Ako se postupak provjere uspješno završi, upućuje se zahtjev prorektoru za međunarodnu saradnju, koji može odobriti i potpisati konačni dokument. Univerzitetski dogovor o saradnji se sklapa za period od pet godina, a svake godine vrši se provjera (evaluacija). Tek nakon toga ugovor se produžava za naredne tri godine. Dogovor se automatski prekida ako u trogodišnjem periodu nema nikakve aktivnosti. U razgovoru je kao problem istaknut Rektorat Beogradskog univerziteta, koji je nakon Miloševićevog pada trebalo mijenjati. Ipak je rečeno da će probati nešto učiniti. Pošto je od toga sastanka prošlo prilično vremena i bez nagovještaja da je nešto preduzeto, uputio sam e-mail (mislim da je to bilo 28. decembra 2003) Predragu Piperu, novom šefu Odsjeka za slavistiku i bliskom kolegi, i pitao ga ima li šta novo. Predrag Piper je bio zainteresovan za ovu saradnju, više puta je o tome razgovarao na Odsjeku i Fakultetu, ali je za „probijanje“ takve ideje trebalo izgubiti mnogo vremena, što Piper, po sopstvenom priznanju, nije imao.

U vezi s tim istakao bih paradoks: kad god sam dolazio u Beograd, ljudi su se žalili da su izolovani, da im nedostaje komunikacija, da žive kao kao u getu, da nemaju mogućnost da putuju itd. A kada im se predloži konkretna i perspektivna saradnja sa jednim od zapadnih univerziteta (na kojima se, uzgred, na prste mogu prebrojiti redovni ili vanredni profesori srpske nacionalnosti) i ponudi maksimalna pomoć, dolazi do prećutne odbojnosti, mlake i pasivne reakcije, te gotovo kurtoazne podrške prijedlogu. Šta je bilo u pitanju: da li letargija zbog duže izolacije, malodušnost ili želja da sve drugi uradi i da se dođe na gotovo? Preostalo je da se koristim samo mogućnošću dolaska kolega iz Beograda drugim putem. Tako mi se u junu 2005. iz Beča javio Jovan Ajduković, koji je bio na jednomjesečnoj stipendiji u Beču. Pozvao sam ga u Grac, što je on prihvatio i održao predavanje iz kontaktološke lingvistike. Međutim, bilo je slučajeva kada su neki srpski lingvisti dolazili u Grac, ali nisu prihvatili ponudu da održe predavanje.

U Gracu je u junu i julu 2004. godine boravila mjesec dana profesor engleskog Savka Blagojević sa Filozofskog fakulteta u Nišu. Nekoliko puta smo se sastali i razgovarali. Pošto Filološki fakultet u Beogradu očigledno nije mogao (ili nije želio) uspostaviti univerzitetsku saradnju, predložio sam joj da ona pokuša u Nišu. Rekla je da će se raspitati i javiti kakve su mogućnosti. Ali sve se završilo na tome. U e-mailu 13. 7. 2006. pisala je: „Ja sam nekim kolegama prenela naš razgovor u vezi s njihovom posetom Vašem fakultetu, i mada su pokazali izvesno interesovanje, nisam stekla utisak da su i praktično spremni na to. Moje mišljenje je da su ljudi ovde nekako inertni, i da živnu samo kad su u pitanju neki izbori, što je krajnje žalosno, jer ispada da je politika iznad svega! A možda je kraj akademske godine, pa su suviše umorni, te su im planiranja problem!“

Posljednji pokušaj došao je 2005. godine. Naime, učinilo mi se da su kolege sa Novosadskog univerziteta aktivnije i više zainteresovane od beogradskih, pa sam profesorica Katedre za srpski jezik Veri Vasić i Ljiljana Subotić predložio da one probaju. O tome smo dosta razgovarali prilikom mog boravka u Novom Sadu marta 2005. godine (Vera Vasić mi je u januaru te godine predložila da dođem u Novi Sad na nedjelju i da održim nekoliko predavanja na Studiju žurnalistike o funkcionalnim stilovima i novinarskim žanrovima). Optutovao sam i boravak iskoristio za razgovore o saradnji. Ljiljana Subotić, šef Odsjeka, posebno je bila zainteresovana za to. Još prije toga s njom sam bio u kontaktu u vezi sa CEPUS-programom, koji omogućuje austrijskim univerzitetima i univerzitetima srednje i jugoistočne Evrope razmjenu studenata i nastavnika u obliku jednomjesečnih stipendija. Tom mogućnošću su se u proteklom periodu obilato koristile kolege iz Zagreba, Ljubljane, Sofije i drugih centara. Niz godina pokušavao sam da Novi Sad uključim u ovaj lanac, pa sam o tome više puta razgovarao sa Petrom Dojčmanom, koji je kod nas vodio CEPUS, a od 2005. godine bio i koordinator čitavog lanca. Uglavnom, krajem ljetnjeg semestra 2005. godine Novi Sad je uključen, tako da će saradnja između Univerziteta u Novom Sadu i Univerziteta u Gracu biti u narednom periodu znatno poboljšana. Vjerovatno da će takvi kontakti omogućiti da se uspostavi univerzitetska saradnja. Za to postoje i istorijske pretpostavke (veza Vojvodine i Štajerske je poznata, pa je u okviru Evropske unije Štajerska zastupala 2005. Vojvodinu u nekim oblicima regionalne saradnje). Nadam se da će se na taj način disproportcija u gostovanju iz zemalja čiji se jezici uče u Gracu biti ublažena i da će mnogo više srpskih lingvista i slavista imati mogućnosti da boravi i radi u prijestonici Štajerske. Dodao bih da sam od 25. do 27. aprila 2006. godine organizovao Dane srpske lingvistike, u okviru kojih su održali predavanja profesorica iz Novog Sada Ljiljana Subotić („Prozodijske razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika“, „Odnos između glasa, morfeme i foneme“) i profesori iz Beograda Duško Vitas („Korpus savremenog srpskog jezika“, „Automatska obrada teksta“) i Cvetana Krstev („Elektronski rečnik i korpus“). Oni su takođe učestvovali u razgovoru o srpskom jeziku sa studentima i nastavnicima našeg instituta. Slična gostovanja organizovao sam 2002. godine (Dani zagrebačke slavistike, lingvistike i stilistike), 2003. godine (Dan slovenačke lingvistike) i 2004. godine (Dani zagrebačke fonetike, Dan slovenačke slavistike). Još nešto, čudno je da se, prema broju posjeta, saradnja sa Univerzitetom u Sarajevu nalazi iza saradnje sa Slovačkom, iako se u Gracu uopšte ne uči slovački. Iz Sarajeva je bilo nekoliko gostovanja, ali u Sarajevo još niko iz Graca nije otišao, iako sam predlagao kolegama s Filozofskog fakulteta da pozovu bar Wolfganga Ajsmana. Kao i za Beograd, za Sarajevo je teško reći da je opterećen međunarodnom saradnjom. Čini mi je da je ovdje i više u pitanju inercija, letargija, nego nešto drugo. To dokazuje drugi primjer: Univerzitet u Splitu, koji

nema dugu i bogatu tradiciju, započeo je uspješnu akciju na uspostavljanju saradnje sa Univerzitetom u Gracu. U tom cilju kod nas je u martu 2003. boravila splitska delegacija (Gordana Galić, Vanda Butković), s kojom sam se po njihovoj želji susreo. U razgovoru su pokazali veliku zainteresovanost da se u saradnju uključi i naš Institut.

U ovome periodu imao sam dosta gostovanja (od 1998. do 2005. godine 108 nastupa, prosječno 13,5 godišnje). U nekim godinama bilo ih je čak 18 (2002) ili 16 (1998, 1999, 2003). Gostovao sam u 13 zemalja (Belgiji, Bjelorusiji, Bugarskoj, Češkoj, Hrvatskoj, Makedoniji, Njemačkoj, Poljskoj, Rusiji, Slovačkoj, Sloveniji, Srbiji) i nastupao u 28 gradova (Beču, Beogradu, Berlinu, Bratislavi, Gdanjsku, Gracu, Innsbrucku, Katovicama, Kijevu, Krakovu, Ljovenu, Lublinu, Ljubljani, Minhenu, Minsku, Moskvi, Olomucu, Opatiji, Opolu, Poznanju, Rijeci, Sankt Peterburgu, Skoplju, Splitu, Varšavi, Velikom Trnovu, Zadru, Zagrebu). Za doprinos u saradnji na naučnom i nastavnom području dodijeljena mi je 6. avgusta 2000. godine zahvalnica Univerziteta u Opolu (Poljska), i to povodom njegovog 50-godišnjeg jubileja. Američki bibliografski institut objavio je 2002. godine natuknicu o meni u izdanju *Ko je ko u svijetu* (Who's Who in the World).

Vrijeme o kome razgovaramo podudarilo se sa stvaranjem slavističkog lingvističkog portala GRALIS, koji sam zasnovao 2000. godine. Od tada pa do danas potpuno sâm radim na ovom projektu, pa sam prinuđen da se bavim i web dizajnom, i softverskom podrškom portalu, i pisanju na više jezika... Njegova složenost je u tome što se materijal daje na njemačkom i svim slovenskim jezicima (prije svega na srpskom/hrvatskom/bošnjačkom, ruskom i njemačkom), što obuhvata sve lingvističke discipline i što ima vrlo raznorodan materijal. Gralis sada služi kao platforma za naučnoistraživačke projekte, edukaciju, prikupljanje i obradu materijala u obliku on-line baza podataka i anketa, izradu i prezentiranje dvojezičnih i višejezičkih korpusa i rječnika, a takođe za informisanje o slavističkim događanjima u Gracu, Austriji i svijetu. U okviru Gralis projekta težište aktivnosti je na izradi korpusa za bliske slovenske jezike. Sada intenzivno radim na stvaranju paralelnog korpusa za srpski, hrvatski i bošnjački jezik, koji treba da pruži mogućnost da se objektivno i svestrano proučavaju podudarnosti, sličnosti i razlike između pomenutih jezika. Ovaj korpus ima dva dijela – pisani i govorni. Korpus će biti od koristi i za učenje pomenutih jezika kao stranih. Ove godine započeo sam rad na još jednom korpusu, koji obuhvata ruski, poljski, srpski, hrvatski i bošnjački jezik i koji će biti gramatički anotiran. U prvoj fazi predviđeno je da se obilježe svi glagoli kako bi se mogla analizirati njihova vidska pripadnost, utvrditi način vršenja glagolske radnje i spoznati njihova morfološka i morfosintaksička priroda. Korpus se realizuje u saradnji sa Univerzitetom Katovice.

Miloš Jevtić

Ostajemo još kod godina između naših razgovora.

Da li je sve u tim godinama u Vašem životu bilo uobičajeno i očekivano, ali i, slutimo, mnogo spokojnije nego u ranijim godinama?

Kako su Vas prihvatili – i kolege i studenti – na Univerzitetu u Gracu?

Da li ste nastavili da održavate i komunikacije s Bosnom i Hercegovinom i Srbijom, ali i ostalim jugoslovenskim zemljama (nazovimo tako nove države koje su nastale raspadom Jugoslavije)?

Uopšte, da li je Grac već postao Vaša stalna adresa?

Branko Tošović

Mislio sam da su u ranijim godinama prošli svi paradoksi života. Ali nije bilo tako: u ovome periodu pojavila su se dva takva slučaja.

Prvi se tiče činjenice da tokom boravka i rada u Gracu od marta 1996. do marta 2006. nisam gostovao samo u jednoj slovenskoj zemlji – Bosni i Hercegovini. Razlog nije u tome što (a) nisam želio da idem zemlju u kojoj sam rođen, u kojoj sam radio i živio 43 godine, (b) što sam nešto uradio i sl., već zbog činjenice da za ovih deset godina nisam dobio nijedan poziv da učestvujem na bilo kakvom skupu. Istina, bio sam pozvan da od 7. do 11. maja 2001. održim nekoliko predavanja na Odsjeku za južnoslovenske jezike i književnosti i odsjeku za slovenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta. Međutim, kada sam dobio u Gracu odobrenje i novac za gostovanje te odradio časove koji su padali u to vrijeme, obaviješten sam da je dekan Vlado Sučić skinuo s dnevnog reda Nastavno-naučnog vijeća tačku koja se ticala ovog gostovanja. Objašnjenje koje je dao kolegama sa dvaju odsjeka bilo je kontradiktorno i neuvjerljivo. Da paradoks bude veći, Filozofski fakultet nije morao platiti ni putne troškove (jer se radilo o saradnji Univerziteta u Sarajevu i Univerziteta Grac) ni hotelski smještaj. Pošto je dekan rekao da mogu doći samo na poziv odsjekâ, ali ne i Fakulteta, zahvalio sam se na takvoj mogućnosti i odbio ponudu s motivacijom da ako nakon 16 godina provedenih na Fakultetu, počev od asistenta pripravnika pa do vanrednog profesora, ne mogu gostovati na Fakultetu, onda je besmisleno da dođem na bilo koji njegov odsjek. Kasnije je bilo više usmenih izjava od odgovornih ljudi Fakulteta da će mi biti predloženo da održim predavanja na postdiplomskom studiju, ali nikad nisam dobio bilo kakav poziv. Negdje u isto vrijeme jedan kolega s Filozofskog fakulteta u Banjoj Luci predložio je prodekanu da me pozovu, na šta je slijedio negativan odgovor, a kao razlog su navedeni moji pogledi i stavovi. Tih dana podsjetio sam se na intervju poznate glumice Ines

Fančović pod naslovom „Evropa me traži a Sarajevo ignoriše“ (*Svijet*, Sarajevo, 14. mart 1999).

U kontekstu svega toga drugim paradoksom nazvao bih trogodišnje gostovanje u Zagrebu.

Miloš Jevtić

Spominjete da ste predavali srpski jezik i na Zagrebačkom sveučilištu.

Da li se radilo, pretpostavljamo, o pozivu kolega sa Zagrebačkog sveučilišta?

Zašto su – da li, možda, znate?! – pozvali Vas, a nekog Vašeg kolegu iz Beograda ili iz Novoga Sada?

Šta obuhvata Vaša nastava u Zagrebu? Da li ste mogli da utičete i na nastavni program?

Kako je zastupljena srbistika u Hrvatskoj ili, barem to znate, na Zagrebačkom sveučilištu?

Kako su se prema Vama odnosile zagrebačke kolege? Da li se zanimaju i za događaje u srpskoj slavistici, pošto znaju, verujemo, da redovnije odlazite i u Srbiju?

Ko su sve studenti? Da li su samo srpskog porekla ili ima i onih koji su Hrvati?

Uostalom, kakvo je, prema Vašim uvidima, stanje slavistike u Hrvatskoj?

Branko Tošović

U junu 2001. godine profesor Filozofskog fakulteta Dušan Marinković tokom boravka u Gracu predložio je da jednom mjesečno dolazim i držim predavanja iz srpske gramatike. Nešto prije toga došlo je na zagrebačkom fakultetu do razdvajanja studija hrvatskog i srpskog jezika pa je ovaj posljednji prebačen na Odsjek za slovenske jezike i književnosti. Pošto je kolega Marinković izvodio nastavu iz srpske književnosti, bilo je neophodno da se nađe neko za srpski jezik. Kolega Marinković je to meni predložio. Odgovorio sam da ću razmisliti. Nisam odmah prihvatio ponudu iz nekoliko razloga. Prvo, u Zagrebu nikad do tada nisam ni gostovao, ni radio, ni objavljivao, pa me je ponuda dosta iznenadila. Drugo, bilo je to vrijeme u kome su još uvijek srpsko-hrvatski odnosi bili zaoštreni. Takvu situaciju je posebno pojačavala činjenica da su kontakti između srpskih i hrvatskih lingvista gotovo bili na

nuli, pa je izolacija jednih od drugih još više potencirala međusobno zaziranje, stvarala još veće predrasude i sl. Treće, sjećanja na 1992. godinu, koju sam gotovo čitavu proveo u ratnom Sarajevu, i izlazak preko Hrvatske, kada se o životu radilo (o čemu sam govorio u prvom razgovoru s Vama), izazivala je negativne asocijacije. Međutim, prevladale su pozitivne note pa sam ponudu prihvatio, s napomenom da ću angažman jednostrano prekinuti ako bude bilo kakvih problema, direktnih ili indirektnih aluzija na nacionalnost i sl. Odmah treba reći da ih svih ovih godina toga nije bilo ni u najmanjoj mjeri. Tokom čestih boravaka u Beogradu bilo je i pitanja o mome radu u Zagrebu. U odgovorima sam potencirao činjenicu da nisam imao nikakvih problema. S druge strane, isticao sam dobru tehničku opremljenost.

I tako sam u tri školske godine jednom mjesečno odlazio u Zagreb i držao nastavu iz korelativne gramatike srpskog jezika. Prvo predavanje bilo je 8. novembra 2001. godine, posljednje 18. juna 2004. godine (pošto sam imao dosta studenata, još uvijek odlazim na ispitne rokove u januaru, junu i septembru). Boraveći u glavnom gradu Hrvatske često sam razmišljao o ovome neočekivanom angažmanu. On je iz više razloga bio paradoksalan: pripadnik nacije sa kojom je dotična sredina ratovala i imala izrazito odbojan stav redovno dolazi u glavni grad i na središnji univerzitet, normalno komunicira, šeta po gradu. Osim toga, nazivom nastavnog predmeta se isticalo ono što nikad nisam potencirao.

U Zagrebu sam obično stanovao u studentskom Cvjetnom naselju, u kome je jedan ulaz u četvorospratnicu pretvoren u smještaj za goste univerziteta. Nastavu sam imao četvrtkom i petkom. Iz Graca bih odlazio vozom u srijedu uveče, a vraćao se u subotu poslije podne. Veza je bila dobra – stizao sam za tri i po sata. Iz Graca obično nije bilo mnogo putnika pa sam imao mogućnosti da do Zagreba čitam, pripremam nastavu, pišem tekstove i sl. Pošto se na Univerzitetu u Gracu koristili najmodernija tehnika, želio sam da i predavanja u Zagrebu budu na istom ili sličnom nivou pa sam nosio sa sobom noutbuk, ali se kao problem pojavio video-projektor. Ovo nastavno pomagalo je tih godina tek ulazilo u nastavu te logično nije bilo svima dostupno. Na zagrebačkom fakultetu takav projektor imao je samo Odsjek za informatiku. Stoga sam se snalazio na razne načine – jednom sam držao nastavu u kabinetu Duška Marinkovića, drugi put posuđivao pomenuti projektor, treći koristio samo noutbuk. Stoga sam predložio Dušku Marinkoviću da nabave video-projektor i noutbuk, koji su i kupljeni nakon izvješnog vremena, nažalost tek u posljednjoj godini gostovanja. Druga novina bila je korišćenje Interneta u nastavi. Dio nastavnog materijala stavljao sam na Gralis, a onda sam predložio da se na fakultetskom sajtu na stranici Odsjeka otvori stranica za nastavu srpskog jezika, što je i učinjeno u 2003/2004. školskoj godini, tako da su studenti imali mogućnost da nađu osnovnu informaciju i dio nastavnog materijala.

Što se tiče Vašeg pitanja o studentima, u nastavi nikad nisam obraćao pažnju na to ko je kakve nacionalnosti tako da na njega ne mogu odgovoriti.

Tokom rada u Zagrebu imao sam dosta kontakata sa hrvatskim kolegama (Ivanom Ivasom, Mirkom Petijem, Anitom Stantić-Peti, Ivom Pranjkovićem, Krunoslavom Pranjićem, Zvonkom Kovačem i dr.). Tokom gostovanja susreo sam prvi put nakon rata neke kolege sa sarajevskog fakulteta (Ekrema Čauševića, Pavla Knezovića, Marka Palekčića, Dariju Gabrić-Bagarić) i sa studija (Mileta Pešordu, pjesnika sa kojim sam bio na studiju latinskog jezika i koji je izvjesno vrijeme bio ataše za kulturu Hrvatske u Bosni i Hercegovini). Jednom sam na Jelačićevom trgu imao kraći susret sa Ejubom Čehićem, koji je uskoro umro.

Boravak u Zagrebu koristio sam da obnovim i popunim ratom uništenu privatnu biblioteku, najviše kupovinom knjiga u antikvarnicama. U Zagrebu je bilo nekoliko takvih prodavnica, od kojih su se izborom izdvajale „Moderna vremena“ u Teslinoj ulici, „Europa“ i „Jesenski & Turk“ u Preradovićevoj, „Studio“ u Masarikovoj. Interesantno je da sam u njima našao dosta srpskih knjiga, posebno ćirilčkih. Zbog rata i zaoštrenih hrvatsko-srpskih odnosa mnoge od njih dospjele su u hrvatske antikvarnice (pojedina izdanja koja sam tražio i nisam mogao nabaviti u Beogradu našao sam u Zagrebu). Neke od njih prodavane su po vrlo niskoj cijeni.

Na kraju razgovora o mojim zagrebačkim danima rekao bih sljedeće. Bilo bi mi drago ako sam svojim boravkom dao kakav-takav doprinos poboljšanju srpsko-hrvatskih odnosa, posebno u situaciji kada gotovo nije bilo naučnih kontakata.

U ovome periodu došla je do izražaja jedna nova orijentacija. Pošto se u Gracu studiraju bosanski/bošnjački, hrvatski, srpski, ruski i slovenački i budući da se posljednjim jezikom nisam specijalno bavio, odlučio sam da se više njime posvetim pa sam učestvovao na dva seminara za slovenski jezik, književnost i kulturu (od 6. do 18. jula 1998. i od 28. juna do 17. jula 1999). Jednom sam dao ljubljanskom *Delu* kraću izjavu pod naslovom „Tujci, ki imajo nekaj s slovenščino“ („Stranci koji su na neki način vezani za slovenački jezik“, 18. 7. 1998).

Miloš Jevtić

Često ste i u Srbiji, najviše u Beogradu. Učesnik ste, i to zapaženim referatima, gotovo svih slavističkih skupova.

U Beogradu ste objavili i više knjiga, od kojih su posebno dobro primljeni – studija *Funkcionalni stilovi* i memoarska knjiga *Ujak*.

Da li današnja srpska slavistika uspeva, s obzirom na to da je godina-bila u ograničenim, čak skućenim okolnostima, da drži korak, da kažemo, sa svetskom slavistikom?

Koje ličnosti – posle smrti akademika Pavla Ivića, koji je bio, poznato je, znameniti stub i srpske i svetske slavistike – osećate i vidite kao one koje danas predstavljaju uporište srpske slavistike?

Uopšte, kako vidite savremenu srpsku slavistiku?

Branko Tošović

Srpska lingvistika je u ovih desetak godina o kojima razgovaramo doživjela niz promjena i potresa, čiji će rezultati još da se osjećaju. Ona se morala suočiti sa činjenicom da se prostor bivšeg srpskohrvatskog jezika potpuno raspao i da je došlo do standardizacije hrvatskog i bošnjačkog jezika, a da se ne isključuje pojava ni trećeg jezika (crnogorskog). U odnosu na tu činjenicu jedni su odlučno odbijali da prihvate realnost, čak su radikalizirali poglede i počeli da negiraju ono što nije bilo ni opravdano, ni svrsishodno. Uzimajući u obzir posljedice takve orijentacije može se izraziti sumnja u njenu opravdanost i korisnost za srpski jezik i srpsku lingvistiku. Drugi su prihvatili novo stanje, ali dosta zbunjeno – kao da su se našli između dvije vatre: između starih ideala, želja i zabluda, s jedne strane, i novih procesa, novih zbivanja, s druge. Treći su zauzeli kontrapoziciju: smatrali su da se sada i zauvijek treba osloboditi balasta koji dolazi sa drugih područja bivšeg zajedničkog jezika i potpuno ignorisati šta se preko plotu dešava. Četvrti su novonastalu situaciju prihvatili mirno, bez većih emocija, po principu: šta je tu je, treba ići dalje.

Na razvoj srpske lingvistike u ovom periodu značajno su uticali (pozitivno i negativno) neki događaji, a prije svega formiranje Odbora za standardizaciju srpskog jezika, diskusije o nazivu Rečnika SANU, pojava *Slova*, smrt Pavla Ivića, eskalacija jezičke problematike u Crnoj Gori, diskusije o ekavskom i ijekavskom izgovoru i pojava novih izdanja.

Formiranjem Odbora za standardizaciju stvorena je mogućnost da tijelo koje okuplja najznačajnije lingviste sa svih prostora srpskog jezika redovno i stručno reaguje na najaktuelnija pitanja. Neke njegove odluke imale su poseban značaj i odjek. Jedna od njih je svakako ona kojom se preporučuje upotreba naziva bošnjački jezik. Pozitivno je i to što se kontinuirano u posebnim izdanjima objavljuje sve ono čime se ovo tijelo bavilo.

Diskusija o nazivu Rečnika SANU (da li ostaviti *srpskohrvatski jezik* ili upotrijebiti *srpski jezik*) pokazala je koliko je ova problematika složena i koliko takva rješenja mogu biti dalekosežna.

Objavljivanjem famoznog *Slova* naneta je velika šteta i srpskom jeziku i srpskoj lingvistici. Njegova pojava dovela je do nečuvenih svađa, lijepljenja etiketa, politikanstva, lažnog patriotizma, čaršijskog primitivizma i cijepanja srpske lingvistike.

Smrt Pavla Ivića predstavljala je veliki gubitak za srbistiku, jer je otišao međunarodno priznati stručnjak, član više akademija nauka, veliki poznavalac dijalektologije, fonologije i akcentologije i što je posebno značajno: autoritet na koji su se orijentisali i oni koji su ga slijepo podržavali, i oni koji su mu se protivili, i oni koji nisu pripadali nijednom taboru. U ovome periodu nastupila je kriza autoriteta. Glasovi stare generacije se sve slabije čuju. Srednja generacija postepeno preuzima teret odgovornosti pred naukom, nacijom, državom i društvom. Proći će dosta vremena dok se ne iskristališe jači autoritet, koji će, vjerovatno, još dugo biti daleko od jednog Aleksandra Belića ili Pavla Ivića. U proteklom razdoblju bilo je slučajeva vještačkog, mitingaškog stvaranja lažnih veličina (kao da je lingvistika politika). Ali takvi pokušaji su, na sreću, brzo pročitani i novokomponovane lingvističke vođe postajale su izduvani baloni. U ovo vrijeme izbila je u prvi plan crnogorska jezička problematika. Prije proglašenja nezavisnosti Crne Gore frustracija je bila izrazita, a sada se mijеšaju različita osjećanja (od razočaranja, ogorčenja, amoziteta do totalne nezainteresovanosti i ignorisanja svega što se tamo dešava). Pokušaj vještačkog potiskivanja ijekavice u Republici Srpskoj pokazao je do kakvih apsurda može dovesti nepromišljena, brzopleta i nepripremljena odluka. Pojava nekih izdanja, kao što su *Tvorba reči* (knjiga 1 i 2), *Obratni rečnik srpskog jezika*, i čitavog niza priručnika iz sintakse (što je ovu disciplinu istaklo po broju izdanja na vodeću poziciju) nagovjestila je da srpska lingvistika lagano ali sigurno ide u pravcu koji je najefikasniji, najproduktivniji, najdjelotvorniji: pravim, konkretnim djelima (a ne ratom riječima, busanjem u prsa, prijetnjama i negacijama) dokazivati i pokazivati vrijednost srpskog jezika i srpske nauke o jeziku. Kao veoma pozitivnu činjenicu smatram to što su se Međunarodni slavistički centar (MSC) i Skup slavista u Vukove dane, i pored velikih finansijskih teškoća i problema, koji su dolazili i s Filološkog fakulteta, održali i nastavili s radom.

Negativnim pak smatram postojeću orijentaciju Instituta za srpski jezik SANU, svedenu uglavnom na leksikografiju. Vodeća naučna ustanova jedne zemlje trebalo bi da ima mnogo širi istraživački zahtav i da, po ugledu na slične ustanove u drugim zemljama, pokriva sve važnije lingvističke discipline. Pored finansijskih problema, koji one-mogućuju bolju tehničku opremljenost i prelazak na najmodernije metode rada, kadrovski potencijal (ako se radikalno ne bude mijenjao) utiče na to da se u dogledno vrijeme neće moći bitnije poboljšati naučno-istraživačka aktivnost. U svemu tome dobro je što je rad na

Rečniku nastavljen. I posljednje: glas srpskih lingvista slabo se i rijetko čuje na Zapadu. U direktnim kontaktima i prepisci ponekad dobijam utisak da ne postoji veća zainteresovanost da taj glas prodre šire i dublje u Evropu. Nažalost!

Ovih godina gotovo uvijek sam se odazivao na pozive da gostujem u Srbiji. Nakon pauze zbog rata, od 1998. godine stalno sam odlazio na naučne sastanke slavista u Vukove dane, koje je organizovao MSC. Osim toga, rukovodstvu MSC-a nekoliko puta sam preporučivao da pozive prošire na slaviste koji to zaslužuju (Wolfgang Štajniger iz našeg Instituta 1999, Helmut Kalb iz Insubruka 2000, Oksana V. Pisecka iz Minska 2004, Agnješka Špaginjska-Prušak iz Gdanjska), što su oni uglavnom i činili. Isto tako sam bez prekida išao na januarski Skup slavista. Međutim, od 2003. godine on je prebačen na februar, što me je spriječilo da učestvujem sve dotle dok nije ponovo vraćen na januar (od prije dvije godine). U ovom vremenu bio sam angažovan na dva projekta Filološkog fakulteta u Beogradu – izradi sintakse proste rečenice srpskog jezika (pod rukovodstvom Predraga Pipera, a u redakciji Milke Ivić) i sintaksi srpskog jezika u vezi sa sintaksom ruskog jezika (pod rukovodstvom Predraga Pipera).

Miloš Jevtić

I dalje ostajemo u vremenu između dva razgovora.

Sada želimo da Vas podstaknemo da nam ukažete na glavne datume svoje naučne i stručne delatnosti u ovom razdoblju...

Kojim ste novim idejama, sadržajima i knjigama ispunili te godine?

Koji su se sve slavistički centri upisali u Vaše slavističke mape? Da li u njih odlazite i redovnije, kao što je slučaj sa Zagrebom ili uglavnom da biste učestvovali na naučnim skupovima?

Uopšte, kako održavate kontinuitete, naučne i stručne?

Branko Tošović

Ako su u prethodnom periodu u centru pažnje bili stilistika i kontrastivna istraživanja, u ovome je došlo do znatne preorijentacije. Zbog sazrijevanja novih ideja, drugačijih uslova rada i zahtjeva sredine, težište naučnog rada palo je na gramatiku. Na teoretskom planu počeo sam se baviti onim čime sam se odavno zanosio – odnosom. Naime, došao sam do zaključka da se sve što postoji u jeziku može svesti na četiri dominante: formu, značenje, funkciju i kategoriju i da nijedna od njih nije izolovana, već se nalaze u različitim interakcijama. U ovome

periodu pokušao sam da ukažem na značaj pravca koji kao predmet ima te fenomene pa sam se koncentrisao na korelacionu lingvistiku, posebno korelacionu gramatiku. Iz ove oblasti objavio sam priličan broj radova, između ostalog knjigu *Korelaciona sintaksa* (2001) i zbornik *Gramatičke korelacije* (1999). Od drugih knjiga jedna mi je posebno draga – o ujaku Simu Tepavčeviću (koga smo spominjali u prvom razgovoru). Nakon dugih godina uspio sam da je objavim 2003. godine. U ovo vrijeme izašlo je drugo izdanje *Funkcionalnih stilova* u Beogradu (ćirilička verzija) i Gracu (latinička verzija), koje je u odnosu na sarajevsko iz 1988. godine imalo gotovo dvije trećine novog materijala.

Što se tiče planova za budućnost, u narednih četiri godine posvetiću se istraživanju globalne diferencijacije jezika, funkcionalnostilskog raslojavanja jezika, kontrastivnog proučavanja slovenskih jezika, korelacije kao ključnog opštelingvističkog problema i načina vršenja glagolske radnje. Težište će biti na utvrđivanju podudarnosti, sličnosti i razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika u okviru trogodišnjeg međunarodnog projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, koji sam pokrenuo u jesen 2005. godine i za koja je austrijski Fond za naučna istraživanja odobrio u julu 2006. značajna sredstva. Za ovakvu (novu) orijentaciju odlučio sam se iz više razloga.

Prvo, u vezi s podudarnostima, sličnostima i razlikama između pomenutih jezika formirala su se oprečna mišljenja. S jedne strane, tvrdi se da postoje osjetne razlike i nastoji po svaku cijenu naći što više takvih primjera. Pri tome pojedini lingvisti zauzimaju čas jednu čas drugu poziciju. Tako je Stjepan Babić pisao 1964. godine o uklanjanju hrvatsko-srpskih jezičkih razlika, a posljednjih godina snažno se zalagao za njihovo svjesno povećavanje. Ilustrativan primjer navodi Josip Pavičić 2001. godine: „Kolega koji je nekad radio u rubrici RTV-radar zastupao je stajalište da iz hrvatskog standarda valja počupati ne samo srbi-zme, nego i sve ostalo što hrvatski jezik čini suviše sličnim srpskome te da u hrvatski treba unositi izraze iz engleskog jezika i tako ga što više udaljiti od Istoka i što više približiti Zapadu.“ Postoje i veoma neutemeljeni stavovi da su razlike ogromne i da dostižu čak cifru od 80% (kako se to konstatuje u Hrvatsko-srpskom konverzijskom priručniku, objavljenom 2001. godine u Moskvi). S druge strane, iznosi se tvrdnja da se radi o jednome jeziku, da je postojanje triju (četiriju) standardnih jezika apsurd te se teži dokazati kako su razlike minimalne ili gotovo nikakve. Razgovori na ovu temu i argumenti koji se navode veoma često imaju političku pozadinu, jer služe kao dokaz određenih političkih stavova, ideja i trendova. U ove diskusije uključuju se i strani stručnjaci, koji zauzimaju jednu ili drugu poziciju, često u zavisnosti od toga koja im je nacija, država, sociolukturna sredina bliža po struci i orijentaciji. Za sve ovakve rasprave karakteristično je da se kao argument navode sporadični primjeri, jer ne postoji cjelovita, naučno ute-

meljena analiza koja bi egzaktno pokazala u čemu se i koliko se razlikuju tri navedena jezika.

Drugi razlog su pitanja koja mi više od petnaest godina, koliko predajem u inostranstvu, postavljaju studenti, pitanja koja su dolazila bilo gdje da sam državo nastavu (u Moskvi, Manhajmu, Lajpcigu, Gracu, Zagrebu...) – kakve su i kolike stvarne razlike. Dok sam se u prethodnim periodima maternjim jezikom povremeno bavio, u Gracu sam posljednjih deset godina kao redovni profesor paralelno izvodio nastavu iz sprskog, hrvatskog, bošnjačkog, ruskog i, djelimično, slovenačkog (u obliku seminara posvećenih tipološkim specifičnostima slovenskih jezika). Kao što sam rekao, u Zagrebu sam tri školske godine (2002–2005) držao nastavu iz gramatike srpskog jezika. Prije toga sam četiri godine radio kao lektor srpskohrvatskog jezika na Moskovskom državnom univerzitetu (1985–1988, 1992/1993), dvije godine predavao stilistiku i govornu kulturu srpskohrvatskog jezika na Odsjeku za žurnalistiku Fakulteta političkih nauka u Sarajevu (1990. do 1992), tri godine izvodio nastavu iz srpskog i hrvatskog jezika kao gostujući profesor u Manhajmu (1993–1996) i Lajpcigu (ljetnji semestar 1995). Osim toga napisao sam jedan udžbenik srpskohrvatskog jezika (koautorstvo, Gdanjsk, 1992), nekoliko monografija (Korelaciona sintaksa, 2001, Funkcionalni stilovi, 2002, dio Sintakse proste rečenice srpskog jezika – koautorstvo, 2005...), jedan zbornik (*Jezik i stil sredstava informisanja*, 1991) te niz radova. Sve to davalo mi je osnova da zasnujem ovakav projekt.

Treći razlog za pokretanje inicijative leži u učenju srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika u inostranstvu. Pošto se ne može prognozirati s kojim će od njih biti povezana profesionalna djelatnost svršenih studenata slavistike, smatrao sam neophodnim da se tokom studija što više objašnjavaju razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Istraživanje čiji je cilj objektivno i sveobuhvatno sagledavanje i utvrđivanje bošnjačko-hrvatsko-srpske identičnosti, sličnosti i različitosti može biti od velike koristi za sve slavističke centre u kojima se predaju ovi jezici. Blizina područja na kome se govori srpski, hrvatski i bošnjački jezik, široki i raznovrsni kontakti saradnika Instituta za slavistiku u Gracu sa stručnjacima sa ovog područja, postojeći kadrovski i materijalni resursi u Institutu (prije svega, bogata biblioteka) i činjenica da su srpski, hrvatski i bošnjački studijski jezici bile su bitne pretpostavke da se ovakvo istraživanje započne u Gracu. Još jedan element potencira opravdanost ovog projekta – u jednom dijelu Austrije govori se gradišćanskohrvatski jezik (oko 20.000 stanovnika Gradišća). Gradišćanski Hrvati nastanjeni su takođe u zapadnoj Mađarskoj, jugozapadnoj Slovačkoj i južnoj Češkoj.

Razlog za izbor razlika kao centralne istraživačke teme ima, između ostalog, filozofsku pozadinu. Problem identičnosti i razlike zauzimao

je jedno od vodećih mjesta u filozofiji, logici, matematici. Aristotel je imao teškoće da identičnost i razliku svrsta u kategorije. U filozofiji se smatra da su identičnost i razlika dvije uzajamno povezane kategorije, da identičnost sadrži u sebi razliku i da one uopšte ne postoje jedna izvan druge – identičnost podrazumijeva razliku, a razlika identičnost. Ruski filozof iz XV vijeka Nikolaj Kuzanski zastupao je dva stava: 1. identičnost i razlika ne mogu postojati odvojeno jedna od druge, 2. svaka posmatrana razlika je manja od beskrajne, apstraktne razlike. Temelje za utvrđivanje odnosa između identičnosti i različitosti uradio je Hegel. Ovaj klasični filozof potencirao je stav da su sve stvari različite i da ne postoje dvije stvari koje su jednake jedna drugoj. On je isticao da ni o apsolutnoj identičnosti ni o apsolutnoj razlici ne može biti govora i da između njih postoji međustepen. Hegel je tvrdio da u identičnosti neposredno postoji razlika i da se identičnost sama po sebi raspada na razliku. Za ovaj projekat bitna je Hegelova konstatacija da u identičnosti neposredno postoji razlika i da je istinitost potpuna samo u jedinstvu identičnosti i razlike. Početna pozicija u tumačenju odnosa između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika daje tri osnovne pretpostavke: 1. oni su identični, 2. oni su različiti, 3. oni su slični. Ako prihvatimo prvu poziciju (da su identični), onda osporavamo drugu poziciju (da su različiti) i marginaliziramo, efemeriziramo, neutraliziramo treću (da su slični). Ukoliko tvrdimo da su različiti, onda osporavamo da su identični i ističemo suvišnost ukazivanja na sličnost. Kada konstatujemo da su slični, impliciramo da su djelimično identični i djelimično različiti. Suštinsko pitanje nije da li su oni identični, slični ili različiti, već koliko su identični, slični ili različiti. Između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika postoji velik stepen podudarnosti, priličan broj sličnosti, ali i određene razlike. Bez obzira na to koju od ovih triju osobina stavimo u fokus promatranja, uvijek ćemo objašnjavati ono drugo i/li treće. Koliko je ovaj problem važan pokazuje stav De Sosira koji je isticao da se čitav mehanizam jezika bazira isključivo na podudarnostima i razlikama, pri čemu su posljednje samo obratna strana prvih: „Sve što prethodi svodi se na tvrđenje da u jeziku postoje samo razlike. Još više: jedna razlika pretpostavlja obično pozitivne termine između kojih se ona uspostavlja, dok u jeziku postoje samo razlike bez pozitivnih termina.“

Ako se govori o diferencijalnim obilježjima srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika, mora se imati u vidu činjenica da postoji razlika i različitost. Materijal koji sam istraživao pokazuje da, recimo, razlike u srpskim, hrvatskim i bošnjačkim tekstovima identičnog sadržaja nisu automatski i razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Razlog je u tome što se tekstovi grade na različitom izboru jezičkog materijala, izboru koji može biti rezultat individualne orijentacije, a ne međujezičke nepodudarnosti. Stoga dolazi do bitne diferencijacije: različito je ono što se ne podudara u nekoj konkretnoj realizaciji, raz-

likovno je ono što diferencira jezike. Drugim riječima, ono što je različito ne mora biti i razlikovno. Stoga na ovom planu izdvajam (a) jedinice koje su prividno razlikovne (pseudodifereme) i koje dolaze u okviru pseudodiferencijacije i (b) prave razlikovne jedinice (difereme) u okviru istinske diferencijacije.

Ovaj projekat pruža mogućnost da se, između ostalog, provjere dvije krajnje pozicije: (a) da između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog postoje velike razlike, (b) da između njih nema nikakvih suštinskih razlika. I jedno i drugo mora se dokazivati argumentima, a ne paušalnim procjenama, političkim floskulama ili subjektivnim zapažanjima. Drugim riječima, daje se mogućnost da svaki učesnik na Projektu dokaže svoju tezu bez obzira na to koliko ona bila radikalna, svidala se nekome ili ne.

Nikako se ne mogu složiti s tendencioznim izjavama pojedinaca da je projekat afirmativnog tipa (nalaženje samo razlika), budući da se u njemu pruža prilika da se pokazuje i dokazuje da (a) nema ama baš nikakvih razlika, odnosno da je podudarnost 100%, (b) da su razlike kolosalne. Cilj projekta nije unaprijed zadan: da se po svaku cijenu traže razlike (kako jedni zlonamerno tumače) ili da se dokaže da njih uopšte nema (kako drugi komentarišu), jer bi bilo besmisleno da se može tako i toliko manipulirati s međunarodnim istraživačkim projektom sastavljenim od šezdesetak učesnika iz desetak zemalja, od kojih su mnogi internacionalno priznati stručnjaci. Ako bi neko bio u stanju da takvom velikom i respektabilnom kolektivu (u kome nema nijednog ko zagovara krajnje pozicije) nametne jednu ili drugu ekstremnu orijentaciju, on bi bio pravi genijalac, a oni koji bi u njemu učestvovali predstavljali bi obične marionete. S tim u vezi jedan od najapsurdnijih razloga za odustajanje na ovom projektu dobio sam 2. novembra 2006: „Očekivala sam da će se realizacija projekta zasnivati na naučnim argumentima o realnoj situaciji i stanju na donedavno zajedničkom jezičkom prostoru, gde su osim manje relevantnih razlika (uglavnom nesistemskih) evidentnije sistemske sličnosti. Međutim, kako sam shvatila, koncepcija Projekta je zasnovana na unapred određenoj tezi o sistemskim razlikama koje se moraju dokazivati i pokazivati, i to ne na osnovu jezičkih argumenata nego nekih drugih koji su relevantniji za finansijere Projekta i za sadašnje političke prilike.“ Unaprijed određenu tezu o sistemskim razlikama nikad nisam imao, niti sam je pismeno ili usmeno iznio (govorio sam i pisao da postoje razlike, ali sam se o njihovom obimu suzdržavano izjašnjavao jer na to pitanje može da adekvatno odgovori samo šire istraživanje kao što je pokrenuti projekat), a pogotovo nisam tražio od učesnika na projektu da dokazuju i pokazuju tu tezu. Izlišno je govoriti da toga nema ni u koncepciji Projekta (koju je, uzgred, pomenuta osoba nešto ranije prihvatila, čak poslala svoju saglasnost, a onda povukla). Međutim, sa onima koji su odustajali od projekta nisam želio polemisati, iznositi argumente, dokazivati, jer mi

se to, nakon njihove donesene odluke, činilo besmislenim, nesvrshodnim i deplasiranim, pa sam samo uljudno izražavao sažaljenje (oni- ma koji su se kolebali nastojao sam da što bolje iznesem svoju pozici- ju i razjasnim dileme). U proteklom periodu bilo je i drugih prilika da stupim u polemiku, ali sam se od samog početka između dviju moguć- nosti (a) da dokazujem da sam u pravu, ali da stojim u mjestu, (b) da ne ulazim u rasprave koje oduzimaju dragocijeno vrijeme, ali da idem naprijed, odlučivao za ovu posljednju. Tako bih želio da bude i u bu- duće. Bitno je da se karavan kreće.

Jedna od zamjerki Projektu odnosi se na pitanje zašto u naslovu nema identičnosti i(li) sličnosti. Postoji niz razloga za to. Kao što sam već re- kao, više od jedne decenije u mojoj nastavi srpskog, hrvatskog i bo- šnjačkog jezika koju sam držao u Rusiji, Njemačkoj i Austriji gotovo uvijek se postavljalo pitanje kakve su i kolike razlike između njih. Oni koji u inostranstvu uče date jezike teško se snalaze u toj problematici pa ih, prije svega, razlike i interesuju. Budući da je ovo pitanje ključno za moja predavanja, seminare, vježbanja, diplomatske i druge radove, a pretpostavljam i za sve one koji ove jezike predaju u inostranstvu, smatrao sam da ga treba staviti u prvi plan u istraživačkom projektu koji sam pokrenuo. Činjenica da ne postoje objektivna, cjelovita i sve- obuhvatna istraživanja date teme, podsticala me je da zasnujem jedan takav projekt. I najvećem laiku za ovu problematiku jasno je da je raz- lika između ovih jezika mnogo manja nego što je sličnost i identičnost. A za naučni projekat, pogotovo ovakve veličine i značaja, relevantnije je ono što je manje zastupljeno, a pogotovo ono što je teže i provoka- tivnije za analizu. S tim u vezi upitao bih da li je za botaničare važnije da istražuju koliko su bor, jela i omorika slični i identični ili je rele- vantnije čime se i koliko međusobno razlikuju. Smatram da predmet istraživanja ne treba da budu opšte poznate činjenice, već ono što je sporno, teže dokučivo, ono čime se manipuliše i dokazuje (pravi pro- jekti se ne baziraju na dezinfikovanim idejama i destilovanim koncep- cijama), i to s potpuno suprotnih pozicija: (a) da su razlike ogromne, (b) da su one minimalne ili gotovo nikakve. U okviru projekta svaka individualna obrada konkretne teme treba da kvalitativno i kvantitativ- no pokaže/dokaže kolika je razlika, čime će se istovremeno pokazati i dokazati kolika je sličnost ili podudarnost.

U sistemu makrokorelacija postoji tročlana interakcija „razlika – slič- nost – identičnost“. Budući da je sličnost bufer-zona (siva zona) izme- đu razlike i identičnosti, centralni odnos čini razlika ↔ identičnost. Moja početna pozicija u pripremi Projekta je glasila: svaki objekt može se u odnosu na drugi objekt (druge objekte) posmatrati kao nešto raz- ličito, kao nešto identično i kao nešto slično. To znači da se i tročlani saodnos srpski jezik ↔ hrvatski jezik ↔ bošnjački jezik može tretira- ti na isti način. Ukoliko pođemo od filozofske činjenice da identičnost

ne može bez razlike, i obrnuto, tačnije da nema identičnosti bez razlike, da se razlika uvijek nalazi u identičnosti i da unutar razlike postoji identičnost, možemo kazati da tumačenje razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika podrazumijeva i tumačenje njihove identičnosti. Smiješno je objašnjavati da se fokusiranjem razlike ne implicira njena akciološka strana, njen obim i kvalitet. Ovdje se radi o izboru perspektive, ugla posmatranja (kao što se kupovina može razmatrati kao prodaja, tako se i razlika može tumačiti kao identičnost, s tim što je 100% kupljena stvar istovremeno i 100% prodana stvar, a odnos različitosti i jednakosti varira od slučaja do slučaja, npr. ako su dva objekta 10% različiti, oni su 90% identični). Oni koji optužuju izbor razlike kao istraživačke teme faktički sugerišu da se ona uopšte ne proučava, da se ignoriše, a u krajnjem slučaju i zabrani za proučavanje. Ili pak da se uvijek obavezno eksplicira identičnost.

Jedni mogu istraživati razliku da bi pokazali da nje uopšte nema, drugi da bi dokazali sasvim suprotno, a treći se neće zanositi ni jednim ni drugim, već će pokušati da bez unaprijed zadanog cilja utvrde njenu prirodu. Moj pristup je zasnovan upravo na posljednjoj orijentaciji. Projekat je veoma liberalno koncipiran pa pruža mogućnosti i jednim, i drugim, i trećim da u trogodišnjem istraživanju prezentiraju, objasne, opravdaju ili demantuju svoje postavke i pozicije.

Četvrti razlog za pokretanje Projekta leži u relevantnosti razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika za opštu lingvistiku, posebno za opštu diferencijaciju jezika, teoriju varijanata i standardnih jezika. To je važno i zbog toga što se srpsko-hrvatsko-bošnjačka korelacija dovodi u vezu s drugim u Evropi i svijetu. Za Austriju je bitna ova problematika i zbog diskusija o diferencijaciji njemačkog jezika, o odnosu jezika u Austriji i jezika u Njemačkoj u kojima se prave paralele s drugim jezicima, kao što su srpski, hrvatski i bošnjački. Tako austrijski lingvist H.-D. Pol (Pohl) tvrdi 1996. da su razlike između sjevernonjemačkog i južnonjemačkog veće od razlika između hrvatskog i srpskog. U ove rasprave uključuju se kao argument i drugi jezici. Francuski slavist Paul-Luis Toma (Paul-Louis Thomas) konstatuje 2003. godine da (1) međusobna razumljivost onih koji govori srpski, hrvatski i bošnjački osigurava ne samo gotovo savršenu komunikaciju između govornika u okviru složene razmjene (a ne samo jednostavno traženje informacije) nego osigurava i da govornici jedne varijante skoro potpuno razumiju usmenu produkciju (medije...) ili pisanu (novine, književnost...) druge varijante i da (2) srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski standard pokazuju manje razlike nego (a) varijante standardnog engleskog u Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji i Kanadi, (b) varijante standardnog španskog (kastiljanskog) u Španiji i Latinskoj Americi, portugalskog u Portugalu i Brazilu, francuskog u Francuskoj, Belgiji, Kanadi i Africi, njemačkog u Njemačkoj i u Austriji. Toma is-

tiče da su leksičke razlike između hrvatske i srpske varijante bitno manje od leksičkih razlika između dijalekata unutar Hrvatske (npr. između čakavskog i kajkavskog). U Hrvatskoj je, tvrdi on, međusobna razumljivost manja između govornika različitih dijalekata (kajkavskog, čakavskog i štokavskog) nego između govornika hrvatskog, srpskog i bošnjačkog standarda. Snježana Kordić konstatuje iste godine da je u slučaju sa srpskohrvatskim jezikom razumljivost potpuna (100%), da je razlikovnost njegovih varijanata izuzetno mala jer jedva da se mogu naći riječi koje bi u jednoj varijanti bile sasvim uobičajene, a u drugoj potpuno nepoznate. Bernard Grošelj (Gröschel) iz Munstera ističe 2003. godine da su razlike između hrvatske i srpske varijante na svim sistemskim nivoima manje od razlika između 'holandske' (sjevernonizozemske) i 'flamanske' (južnonizozemske) varijante nizozemskog jezika. Čak su, po njegovom mišljenju, strukturne razlike između jezika bijelaca i jezika crnaca u velikim gradovima na sjeveru Amerike (podvarijanata varijante američkog engleskog) veće od onih između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog. Zbog važnosti opštelingvističkih aspekata interakcije srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika predviđena je mogućnost da se u okviru Projekta (posebno u sklopu tzv. studentske linije), pored razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika, istražuju slavistički aspekti diferencijacije njemačkog jezika (naročito razlike između njemačkog u Njemačkoj i njemačkog u Austriji), razlike između bliskih slovenskih jezika (bugarskog i makedonskog, češkog i slovačkog i sl.) te opštelingvistički, sociolingvistički i psiholingvistički aspekti identičnosti, sličnosti i različitosti između neslovenskih jezika, posebno bliskih.

Peti razlog za zasnivanje Projekta dolazi iz zemalja u kojima se govori srpski, hrvatski i bošnjački jezik. Budući da se o jezičkim razlikama već dugo raspravlja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji i pošto je jezička diferencijacija predmet interesovanja ne samo lingvista, nego i političara, partija, udruženja, ustanova, ovakvo istraživanje može poslužiti za zauzimanje objektivnih, cjelovitih i utemeljenih društvenih, političkih, pravnih (ustavnih) pozicija o ovim jezičkim pitanjima. Proces normiranja devedesetih godina XX stoljeća izazvao je kod nekih nosilaca jezika i psihološke problema, od kojih je najizrazitiji neuvjerenost da li se pravilno govori i piše, nesigurnost pri izboru, strah od mogućih posljedica zbog neadekvatnog načina izražavanja. Ovi problemi velikim dijelom dolaze i zbog nejasne ili pogrešne predstave o razlikama između pomenutih jezika. Sredine u kojima se oni govore imaju svoj interes za sveobuhvatno i objektivno sagledavanje nepodudarnosti. Ovo je pitanje posebno zaoštreno u Bosni i Hercegovini, u kojoj su u zvaničnoj upotrebi sva tri jezika. Temeljito i svestrano utvrđivanje razlika koje će se razmatrati u okviru ovog projekta može pomoći u rješavanju konkretnih problema, npr. da li prevoditi filmove,

tačnije da li ih (a) u potpunosti prevoditi, (b) djelimično prevoditi, (c) adaptirati ili (d) ostaviti neizmijenjenim.

Cilj projekta je da se na reprezentativnom materijalu u širokoj i dubokoj stručnoj analizi utvrde i objasne sistemske fonetsko-fonološke, ortografske, ortoepske, leksičke, idiomatske, morfološke i sintaksičke razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Rad na projektu odvijaće se u pet istraživačkih pravaca. U okviru prvog pravca prikupljaće se građa za paralelni korpus (Gralis BKS-Korpus), koji će pokrивati svu funkcionalnostilsku raslojenost srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Drugi pravac je direktno povezan s prvim i orijentisan je na stvaranje leksičke i gramatičke baze podataka na osnovu koje treba da se izradi korelacioni rječnik i korelaciona gramatika. Treći pravac obuhvata aktivnost istraživača iz različitih zemalja, koji će samostalno proučavati određene tematske cjeline: u prvoj godini (a) opšte i društvene uslove diferencijacije pomenutih jezika, (b) fonetsko-fonološke, ortoepske i ortografske razlike, u drugoj godini leksičke, idiomatske i tvorbenne razlike, a u trećoj gramatičke razlike. Na svim navedenim nivoima posebna pažnja biće posvećena stilskom i stilističkom aspektu. Četvrti pravac ima za cilj izradu programa za prepoznavanje i bilježenje bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog govora („BKS-Voice“). Peti pravac čine istraživanja studenata Instituta za slavistiku u Gracu, koji će obrađivati pojedine teme u formi diplomskih i doktorskih radova, učestvovati u pripremi korpusa, baze podataka, publikacija i godišnjih simpozija. Rezultati istraživanja razmatraće se na trodnevnim godišnjim simpozijumima u Gracu i prezentirati u odgovarajućim monografijama u okviru edicije izdavačke kuće LitVerlag iz Beča „Slawische Sprachkorrelationen“ – tom 2007/1: „Opšti pogled na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, tom 2007/2: „Fonetsko-fonološke, ortoepske i ortografske razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, tom 2008: „Leksičke, idiomatske i tvorbenne razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“, tom 2009: „Morfološke i sintaksičke razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“. Kao oblik međunarodne saradnje i podrške ovom projektu od strane prijavljenih iz zemalja u kojima se govore pomenuti jezici predviđeno je da se izdaju tri nacionalne monografije: „Bosanski/bošnjački pogledi na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (u Sarajevu), „Hrvatski pogledi na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (u Zagrebu ili Rijeci), „Srpski pogledi na razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (u Beogradu ili Novom Sadu). Postoje ideje da se odvojeno objave i crnogorski pogledi o tome. Za navedene nacionalne monografije sredstva bi trebalo da budu obezbijeđena u datim sredinama. Istraživačka aktivnost u okviru trećeg pravca biće potpuno odvojena od ostalih: proučavaće se

teme koju je svaki učesnik po svojoj želji i orijentaciji izabrao i predložio, biraće se potpuno slobodno korpus za obradu, a takođe jezik koji će se proučavati (bošnjački, hrvatski i/li srpski) i jezik na kome će rezultate biti objavljeni. Paralelni korpus biće dostupan svim saradnicima na projektu, ali nikog neće obavezivati da se njime koristi. Svaki učesnik u projektu moći će da se po svojoj želji, na ovaj ili onaj način (a u dogovoru sa rukovodiocem projekta), uključi u neki drugi pravac.

Projekt nije ni politički, ni sociolingvistički usmjeren, već ima intralingvističku orijentaciju: cilj je da se istraži ono što je u jeziku/jezicima, a ne ono što je oko jezika/jezikâ. On je otvoren za sve one koji žele da objektivno, svestrano i pošteno razmotre i osvijetle razlike između pomenutih jezika. U njemu će učesnici imati mogućnost da na godišnjim simpozijumima i u seriji monografija pokažu koliko je ko sposoban i kompetentan da se uhvati u koštac sa datom temom. Sud o kvalitetu daće, prije svega, recenzenti (jedan iz „svoje“ sredine, a drugi sa strane, izvan matične zemlje) i međunarodni eksperti, koji će valorizovati (evaluirati, kako se to ovdje kaže) kompletne publikacije.

Neki smatraju da će projekt pokazati samo jednu stranu i da je poželjan nacionalistima. Pri tome se navode i imena za koja nikad ne bih rekao da tu spadaju. Na spominjanje Predraga Pipera i Iva Pranjkovića nisam mogao a da ne reagujem: „Ako su Piper, s kojim se družim više od 30 godina, i Pranjković, s kojim komuniciram nešto manje, nacionalisti, onda ne znam ko to još nije u srpskoj i hrvatskoj lingvistici.“ Ali ovim ne tvrdim da Projekat neće pokušati, prije svega, nacionalisti da problematiziraju i dovedu u pitanje. Na sreću, on je tako zasnovan da ne zavisi ni od koga.

I pored izražene podrške Projektu od strane mnogih srpskih, hrvatskih i bošnjačkih lingvista, u svakoj sredini postoje otpori i zaziranja. (a) U srpskoj osnovne zamjerke odnose se na to da se u prvom planu nalaze razlike. S tim u vezi interesantno je da su, koliko mi je poznato, prvi srpski lingvisti pisali o njima. Autor prvog meni poznatog rada je Đuro Daničić, a on glasi „Razlike između srpskoga i hrvatskog jezika“. Drugi je došao iz pera Radoslava Boškovića „O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji hrvatskoga i srpskoga književnog jezika“ (1935). Od tada kod Srba naglo opada entuzijazam da se bave ovom temom, ali zato se pojačava i kulminira zainteresovanost Hrvata, i to u dva perioda – u vrijeme Nezavisne države Hrvatske i nakon raspada bivše Jugoslavije (oni koji danas traže odgovor na pitanje o razlikama imaju uglavnom na raspolaganju hrvatske izvore, što može dovesti do jednostranih zaključivanja). (b) Na hrvatskoj strani ispoljavani su znaci suzdržanog i odbojnog stava zbog nacionalne pripadnosti rukovodioca Projekta (s tim u vezi u nekim ustanovama najodgovornija lica davala su neprihvatljive kvalifikacije). Osim toga, za Hrvate naziv Projekta je takođe

u određenoj mjeri provokativan (što je i Ivo Pranjković konstatovao u jednom razgovoru sa mnom). Indikativna je izjava jednog poznatog hrvatskog lingviste, koji je u pauzi nakon moga referata o akcenatskim razlikama na Riječkim filološkim danima novembra 2006. godine rekao da sam hrabar, što me je iznenadilo (ne mislim da je tako) i potaklo na razmišljanje. Neki daju izjave da se Projektom želi pokazati kako između srpskog i hrvatskog nema nikakve razlike. S tim u vezi sam imao i neugodne razgovore. (c) Sa bošnjačke strane primjetna su zaziranja nekih glavnih kreatora jezičke politike. Pojedincima iz ove sredine posebno smeta što u naslovu stoji dvojni naziv *bosanski/bošnjački jezik*. On je prilično oštro kritikovan na 1. kongresu naučnika Bosne i Hercegovine u Sarajevu septembra 2006. godine, kada je niz diskutanata problematizirao to rješenje i ukazivao da je trebalo da stoji *bosanski jezik*. U dužoj diskusiji iznio sam svoje razloge i nisam se složio sa kritikama. (d) I u Crnoj Gori prisutna su zaziranja jedne i druge struje. Od strane pristalica posebnog crnogorskog jezika traženo je da se u naslov Projekta unese i taj jezik, ali sam prijedlog odbio s motivacijom da on nije ni ozvaničen, ni kodifikovan, niti je u rang srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. Sve ovo rezimirao bih ovako: Projekat ovako naslovljen i koncipiran nije mogao a da ne izazove pozitivne i negativne reakcije. Svjestan sam da će tako biti tokom čitave njegove realizacije.

Što se tiče imenovanja jezika, od početka sam se dvoumio da li da upotrijebim zvanične nazive (bosanski/bošnjački, hrvatski, srpski) ili pak nazive po naciji (jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba). Odlučio sam se za prvu varijantu jer sam pretpostavljao da druga neće biti prihvaćena u nekim za Projekat važnim sredinama (što su moji razgovori i potvrdili). U ovome istraživanju postoji potpuna sloboda: svako može da bira bilo koji naziv (bosanski, bošnjački, hrvatski, srpski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, srpski ili hrvatski, standardna novoštokavština...) i svakome se pruža šansa da dokaže svoje teze i pobije tuđe.

Od samog početka smatrao sam da je centralno pitanje Projekta – stvaranje objektivnog i na svim osnovama uravnoteženog paralelnog korpusa srpskih, hrvatskih i bošnjačkih tekstova. Stoga sam u pripremnom periodu dosta izgubio vremena na osmišljavanju i oblikovanju korpusa, a u prvoj fazi (u jesen 2006) to je maksimalno došlo do izražaja. Pošto se radilo o obimnom, kompleksnom i složenom poslu, odlučio sam da ljetni semestar 2006. godine posvetim korpusnoj lingvistici i izradi tog korpusa. Kao jedna od značajnih aktivnosti u tom pravcu trebalo je da budu gostovanja u Gracu (1) najpoznatijih stručnjaka za slovensku korpusnu lingvistiku, prije svega za jezike koji se u Gracu uče – srpski, hrvatski, bošnjački, ruski i slovenački i (2) onih koji su izrazili spremnost da učestvuju u izradi Korpusa. Tako su u pomenutom semestru gostovali Damir Čavar (Zadar), Dmitrij Dobrovoljski (Moskva), Tomaž Erjavec (Ljubljana), Bernard Keteman (Kettemann,

Grac), Cvetana Krstev (Beograd), Stefan Šnajder (Schneider, Grac), Marko Tadić (Zagreb) i Duško Vitas (Beograd). Na početku nisam korpus definisao, a pogotovo ga omeđio (da me niko ne može optužiti da imam unaprijed zadane teze i ciljeve). Prvo je trebalo utvrditi ko je uopšte spreman da istražuje ovu temu, zatim je valjalo obaviti konsultacije sa svim zainteresovanim (što sam uradio u mnogobrojnim pismenim i usmenim kontaktima u Zagrebu, Novom Sadu, Beogradu, Sarajevu, Mostaru...), zaokružiti koncepciju uz konsultacije sa onim koji su se prijavili i, najzad, zatražiti finansijsku podršku. Smatrao sam dobronamjernom i opravdanom napomenu da nije dobro istraživati samo „cenzurisani jezik medija“. S tim u vezi odlučio sam da pripremim korpus koji će obuhvatiti sve funkcionalne stilove (vjerovao sam da će moje teoretsko i praktično poznavanje ove problematike pomoći da se izbjegne zamka prikupljanja i obrade jednostranog i tendencioznog materijala, koji može, kako su neki opravdano slutili, dovesti do falsifikovanja stvarnosti).

Oni koji su isticali čuđenje da sam se prihvatio ovakvog teškog poduhvata i isticali da me na to niko nije tjerao bili su potpuno u pravu. Prvo, ovo je tako složen i nezahvalan projekat da je jedan od tri međunarodna eksperta napisao u recenziji: Ako se ovaj projekat realizuje, biće to životno djelo njegovog pokretača. Drugo, svi koji su Projekat pripremali i neposredno u Gracu pratili njegov rađanje i razvijanje, posebno koordinator Projekta Arno Vonš (Wonisch), mogu potvrditi da iza inicijative za ovakvo istraživanje stoji isključivo jedan pojedinac (Branko Tošović) i da se iza nje ne nalazi nikakva institucija, posebno ne austrijska vlada ili Evropska zajednica (što se zlonamjerno protura u nekim sredinama). U procesu sazrijevanja i pokretanja projekta nije bilo ni suflera koji bi podsticali na to. Da projekat predstavlja zamisao nekog sa strane, onda bih, kao njegov izvršilac, trebalo bar da dobro zaradim. A kako se to može desiti ako za ovaj projekat neću dobiti ni centa (jedino se može platiti poneko putovanje). Što se ovaj projekat pojavio ne treba kriviti i optuživati ni Austriju (tobože spremnu da finansira razbijanje drugog prostora, ali ne i svog), ni evropske institucije (zbog zavjere prema jednom narodu ili zemlji), ni Univerzitet u Gracu, već isključivo Branka Tošovića. Odgovornost za sve što je u ovoj inicijativi loše, pogrešno, tendenciozno... leži isključivo na njemu.

Koliko poznavanje razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog postaje realnost i potreba u evropskim okvirima, pokazuje konkretan primjer. Jedna koleginica koja je radila kao prevodilac na Sudskom procesu u Hagu trebalo je da ide na testiranje iz simultanog prevodenja za dobijanje posla u institucijama Evropske zajednice. Koleginica se veoma obradovala, jer je osjetila da ima dobru šansu, pa se počela pripremati. Trebalo je da se obavi testiranje prevodenja s engleskog na

nemački i sa hrvatskog na njemački, što za nju nije bio nikakav problem. Ali bilo je potrebno prevoditi i sa njemačkog na hrvatski. Ona nije odmah imala informaciju o tome da li prevod mora baš biti strogo na hrvatskom. Kada je, mjesec dana prije testa, dobila potvrđan odgovor, odustala je od konkursa jer je za nju to bila nepremostiva prepreka: jednostavno, nije govorila hrvatski. U e-mailu koji sam od nje dobio stoji ovakvo objašnjenje: „Ma koliko bih se trudila da govorim ijekavicom i ubacim po koju hrvatsku reč, to bi kao prvo odnelo previše koncentracije, kao drugo: i dalje bi se naravno po mom izgovoru, tj. po fonetici, njihovom karakterističnom izgovoru slova č, ž, ć itd. osetilo da to nije hrvatski, po gramatici naravno takođe, u pisanom obliku imate vremena da razmislite hoćete li staviti *bit će* ili *biće*, *razgovarat ćemo* ili *razgovaraćemo*, *koncentrirati* ili *koncentrisati* itd., ali u usmenom i još simultanom to sve nije moguće. I tako je došlo do apsurdna da ja nisam otišla. Prevod sa hrvatskog na nemački bi bio besprekoran, ali šta vredi kada bi rekli za hrvatski da to nije hrvatski i – padnem na testu.“ Ona zaključuje: „Ono što je u Hagu bio jedan jezik, to u EU nije, pa tako ja više ne znam kakva je uopšte tendencija? U EU svaki narod ima pravo na svoj jezik. I zato se insistira da su različiti.“

U razgovoru o Projektu dodao bih, na kraju, da se tokom sazrijevanja ideje o njegovom pokretanju, u procesu njegove pripreme i u početnoj fazi istraživanja desilo toliko interesantnih, ponekad neočekivanih i čudnih stvari, da bi se već sada mogla napisati knjiga pod naslovom „Izazovi projektantskih radova“.

Miloš Jevtić

Sada bismo u razgovor uveli šire teme, u prvom redu one koje sadrže Vaša iskustva, naučna i javna.

Počeli bismo od značenja slavistike u XXI veku.

Čuli smo od više zapadnih naučnika i pročitali u nekim revijama da se veruje da ovaj vek neće biti, kao što je bio prošli, XX vek, *vek slavistike*.

Kažu, slabljenje značaja Rusije, koje je nastalo, navodno, posle raspada Sovjetskog Saveza, umanjuje zainteresovanost za slavistiku, posebno za rusistiku.

Govore, međutim, i da će aktivnije učešće nekih slovenskih zemalja u evropskim asocijacijama, posebno u Evropskoj uniji, ublažiti takva očekivanja, ali da će se zainteresovanost pomeriti od rusistike i preneti na polonistiku, bohemistiku, slovenistiku i slovakistiku.

Kakva su Vaša uviđanja?

Početak ovog stoljeća nije bio dobar za zapadnu slavistiku: niz njemačkih slavističkih katedri je zatvoren, a postoje nagovještaji da će se taj proces nastaviti. Takvu restriktivnost teško je objasniti samo ekonomskim razlozima. Očigledno da su politički procesi (pad Berlinskog zida, raspad triju slovenskih federacija – sovjetske, čehoslovačke i jugoslovenske, ratovi na području bivše Jugoslavije) na to značajno uticali. Posebno bih istakao nestanak Sovjetskog Saveza, jer je smanjena potreba da se iz vojno-političkih razloga forsira studiranje ruskog jezika. Međutim, u nizu slučajeva teško je naći razlog u globalnim okolnostima. Recimo, za mene i sve koji rade u našem institutu bila je potpuno neočekivana inicijativa dekana našeg fakulteta Bernharda Hurša (Hurch), pokrenuta jula 2006. godine, da se Institut preorijentise samo na južnu slavistiku te da se spoji sa Institutom za jugoistočnu istoriju, Institutom za klasičnu filologiju, Institutom za antičku istoriju i Institutom za arheologiju u Balkanološki institut, a da se ruski potpuno ukine, iako njegovo učenje ima u Gracu dugu tradiciju, postoji bogata biblioteka, a Rusija je sve jača i sve važnija za austrijsku privredu. Na sreću, u pokušajima da po svome nahođenju prestrukturiraju Fakultet, dekan i njegov zamjenik Mihael Valter (Michael Walter) ispoljili su previše samovolje, arogancije i nedemokratizma pa je odlukom rektora 10. jula 2006. završen njihov mandat. To me je podsjetilo na situaciju s dekanom Filološkog fakulteta u Beogradu od prije nekoliko godina.

Ovaj vijek nazvao bih vijekom novih izazova za slavistiku. U XX stoljeću njen razvoj bio je predodređen Prvim i Drugim svjetskim ratom. Slavistiku u narednom periodu obilježice evropske integracije. Vjerovatno kroz deceniju-dvije naći će se u istoj zajednici svi slovenski narodi osim onih iz bivšeg Sovjetskog Saveza. Sada je teško prognozirati da li će to radikalno uticati na slavistiku, ali je neosporno da će trasirati nove okvire i pravce. Ulazak slovenskih naroda i njihovih jezika u evropsku zajednicu ne bi trebalo da se negativno odrazi na razvoj slavistike. Neće nimalo biti bez značaja pozicija slovenskih zemalja u kreiranju jezičke politike ove zajednice. Dosta će zavisiti od toga da li će one, poput Francuske, insistirati na afirmaciji svojih jezika ili će se prikloniti struji koja zagovara monolingvalnu Evropu i svijet. Prva orijentacija slavistici može samo biti od koristi, druga je pogubna. Na njen razvoj i poziciju u ovom vijeku mogu pozitivno i negativno uticati veliki politički i ekonomski potresi, posebno ratni sukobi globalnih razmjera. U tom smislu poučno je minulo stoljeće: da nije bilo dvaju svjetskih ratova, slavistika bi danas sigurno drugačije izgledala. U interakciji integrisanog i neintegrisanog slovenstva (bez Rusije i vjerovatno Ukrajine i Bjelorusije) sa „starom“ Evropom, u nepredvidljivim svjetskim događanjima, u još dubljoj internetizaciji i automatizaciji nastaje jedna nova slavistika, u kojoj će svaka njena grana imati svoju

sudbinu. Ako se nastavi stabilizacija Rusije, ako bude i dalje jačao njen ekonomski potencijal i politička moć, rusistika će imati snažnu osnovu i dobru pretpostavku na napredak. Srbistika će biti, više ili manje, opterećena srpsko-hrvatsko-bošnjačkim odnosima...

Od daljih političkih procesa zavisice da li će divergencija, forsirana krajem XIX vijeka, jenjavati, a konvergencija jačati ili će se nešto drugo dešavati. Jedno od otvorenih pitanja tiče se diferencijacije slovenskih jezika: da li će novo stoljeće donijeti nove slovenske (standardne) jezike. Kada se pogleda današnja jezička karta, dobija se utisak da se pocijepalo sve ono što se moglo pocijepali (ne govorimo o tome da li je to trebalo ili nije da se desi). Prema sadašnjoj situaciji teško je očekivati da će u okviru istočnoslovenskih jezika doći do pojave novih jezika, u grupi zapadnoslovenskih jezika vjerovatnoća takođe nije velika, a što se tiče južnoslovenske grupe, ona se ne može isključiti, iako sada ima malo razloga da se vjeruje kako će neke regionalne tendencije u okviru srpskog jezika (npr. vojvođanska) i hrvatskog jezika (slavonska, dalmatinska, recimo) dovesti do diferencijacije u posebne idiome. Međutim, predviđanja jezičkih zbivanja na Balkanu (jugoistočnoj Evropi) liče na sinoptičku prognozu za, recimo, 2573. godinu. Za ponašanje prostora koji je slabo predvidljiv, prilično iracionalan, a dosta emocionalan, procjene je nezahvalno davati.

Što se tiče Vašeg pitanja o tome da li će se zainteresovanost pomjeriti s rusistike na polonistiku, bohemistiku, slovenistiku i slovakistiku, sumnjam da će do toga doći. Takva situacija može da bude izražena u početnoj fazi integracije slovenskih zemalja, ali nijedna od njih, bilo da je unutar Evropske unije ili izvan nje, neće moći zauzeti i preuzeti onu stratejsku poziciju Rusije kao nuklearne sile, zemlje sa ogromnim prostorom i stanovništvom te neiscrpnim prirodnim bogatstvom. Ulaskom, recimo, Slovačke, ruski jezik nije postao manje značajan za Evropu. Kada govorimo o tome, ne treba miješati dvije stvari: jedna je pozicija malog jezika (pa i slovenskog) u velikoj zajednici integrisanih jezika, a druga pozicija velikog neintegrisanog jezika u odnosu na integrisane jezike. Mali jezici u objedinjavanju ne postaju veliki, a veliki se izvan tog procesa ne pretvaraju u male. Drugim riječima, nova intralingvalna pozicija jednog jezika ne može pretendovati na značajnije pomjeranje u njegovoj ekstralingvalnoj poziciji.

Pomjeranje akcenta vidim, međutim, na drugom planu: slovenski jezici koji se nađu u Evropskoj uniji naći će se u mnogim evropskim dokumentima i više će se i češće čuti u komunikaciji. Oni će imati veću mogućnost da se služe evropskim finansijskim fondovima nego oni koji su izvan integracije (konkretno, Evropa će biti više zainteresovana za ulaganja u istraživanje poljskog jezika nego ruskog). Na razvoj slavistike značajno će uticati pitanje da li će postojati opšteevropska

jezička politika ili će jezičko planiranje biti isključivo u nadležnosti svake zemlje.

Učenje i proučavanje jezika članica Evropska zajednica potencira i stimuliše, iako u praksi dolazi do drugačijih situacija. Veličina jezika i ovdje će imati određenu ulogu pa će, vjerovatno, pozicija poljskog (kao najvećeg slovenskog jezika u Evropskoj zajednici) biti povoljnija nego, recimo, slovenačkog. Perspektive za slovenske jezike vidim u tome što će se određeni finansijski programi u okviru Evropske unije moći koristiti za njihovo istraživanje. Sada tu šansu imaju bugarski, češki, poljski, slovački i slovenački, u narednom periodu dobiće je srpski, hrvatski, bošnjački i makedonski. Međutim, integracija ne mora da obavezno vodi promjenama na jezičkom planu. Primjer lužickosrpskog to dovoljno pokazuje (Njemačka je od početka članica Evropske zajednice, ali to se nije nešto posebno odrazilo na ovaj jezik).

Što se rusistike tiče, njena pozicija dosta zavisi od pozicije ruskog jezika. Kontinuirano potiskivanje i nestajanje ovog jezika u nastavi stranih jezika u drugoj polovini XX vijeka nije moglo a da se na nju duboko ne odrazi. Uz to, negativna selekcija je uticala na to da i kvalitet kadrovskog potencijala oslabi. Indikativno je da se kraj ove tendencije još uvijek ne vidi. Na srpsku rusistiku je djelovala politizacija i radikalizacija nekih njenih članova i uvlačenje srpske rusistike u dnevno-političke okršaje i svađe, pri čemu su neki rusisti zauzimali radikalne pozicije (da li zbog konjunkturalnih ili karijerističkih razloga, želje okoline ili nekih posebnih razloga – nije mi jasno). U sadašnjoj situaciji rusistika ispoljava primjetne znakove krize. To se najbolje vidjelo na posljednjem Skupu slavista. Pratio sam izlaganja sa izvjesnom tugom: sala u kojoj su držana predavanja bila je poluprazna. Ne samo da nastavnici osnovnih i srednjih škola nisu pokazali veće zanimanje, nego su i mnogi slavisti koji žive i rade u Beogradu bili odsutni. Sa sjetom sam se sjećao prijašnjih skupova, posebno onih kada bi se pred prepunom salom Milosav Babović i Milivoje Jovanović takmičili u iznošenju argumenata, sipanju citata i dokazivanju ko je veći govornik. Skup je takođe pokazao da je književna rusistika u izrazitoj krizi. Na stručnom planu je došlo do preorijentacije u tom smislu što se rusisti sve više bave srpskim jezikom i njegovom problematikom. To, međutim, ne smatram nimalo lošim (naprotiv), ali je indikativno. Takva preorijentacija ima za srbistiku pozitivnu vrijednost jer rusisti mogu šire, svestranije i iz drugačije perspektive da razmotre i osvijetle neka pitanja. U posljednje vrijeme oni su dali posebno vrijedan doprinos istraživanju sintakse srpskog jezika. Nedostatak vidim u tome što još uvijek ne postoji reprezentativni srpsko-ruski rječnik, koji predstavlja prioritet u leksikografiji.

Učenje ruskog jezika u svijetu je izgubilo ideološku i političku osnovu. Prije se u istočnoj Evropi ovaj jezik nametao kao obavezni, a u zemlje

trećeg svijeta prodirao je u okviru ideološke ekspanzije sovjetskog sistema. Sada nema ni jednog ni drugog pa nastava toga jezika stoji na zdravoj osnovi: on se više ne predaje što se mora ili što to ideologija nudi i traži, već zato što je to neophodno. Recimo, u ljeto 2006. primijetio sam da se u dosta restorana po Jadranu nude jelovnici na ruskom jeziku. To se radi iz čiste potrebe – Rusi su počeli da slobodno putuju po svijetu, a među njima ima i tzv. novih Rusa (tajkuna), koji su često darežljiviji od bilo kog zapadnog gosta. Broj onih koji uče ovaj jezik u svijetu je mnogo manji nego u sovjetsko doba, ali oni koji ga biraju čine to po svojoj želji, orijentaciji, prema životnim i radnim potrebama. Što se tiče slavista, oni (bar na Zapadu) bez ruskog manje se cijene i imaju manje šanse da se zaposle.

Kad je u pitanju ruska lingvistika, već sredinom ovog perioda došlo je do oporavka na svim nivoima, došlo je do stabilizacije i modernizacije. Finansiranje putem različitih fondova omogućilo je široku i raznovrsnu naučnu produkciju. Već duže vrijeme osjećala se živost na univerzitetima i naučnim institutima. Pojavili su se novi izdavači s perspektivnim edicijama (imam u vidu, prije svega, „Jezike slovenskih kultura“ i „Ingrik“), međunarodna putovanja su postala realnost, komuniciranje putem elektronskih medija (e-mail, Internet, mobilni telefoni) dovedeno do maksimuma. U evropskim prodavnicama počeli su se pojavljivati ruski kompjuterski programi (recimo, softver za čitanje i prepoznavanje tekstova Fine Reader je u ovoj oblasti već niz godina i na zapadnom tržištu bez konkurencije).

Miloš Jevtić

Dugo je austrijska, odnosno bečka slavistika bila središte i nosilac, pa i mera i meta slavističkih kretanja. O tome smo razgovarali i s ranijim šefovima i sadašnjim šefom bečke slavistike, profesorima Stanislavom Hafnerom, Radoslavom Katičićem i Gerhardom Neveklovskim, koje smo upoznali na kongresima svetskih slavista u Sofiji i Bratislavi. Uostalom, s profesorom Neveklovskim već smo objavili knjigu razgovora. Na kojim se sve univerzitetima, osim Beča, izučavaju slavističke nauke?

Koje se ličnosti mogu smatrati nastavljajcima i sadašnjim nosiocima slavistike u Austriji?

Da li, koliko i kako na život slavistike u Austriji utiče i veliki broj slovenskog življa koji se nalazi u toj zemlji, kako se obično govori, na priremenom radu?

Uostalom, kakva je sadašnja austrijska slavistika?

Gračka slavistika jedna je od najstarijih slavističkih katedara u Evropi. Osnovana je 1870. god. (radi poređenja, slavistika u Beču formirana je 1849, Innsbuku i Salcburgu 1970, Klagenfurtu 1975). Početak rada veže se za ime Gregora Kreka (1840–1905). U XIX stoljeću kao profesori djelovali su Karel Štrekelj (1859–1913), Vatroslav Oblak (1864–1896), Matija Murko (1861–1952), Fran Ramovš (1890–1952), Rajko Nahtigal (1877–1958), Hajnrih Feliks Šmit (Heinrich Felix Schmidt, 1896–1963), Bernd von Arnim (1899–1946) i Josef Matl (1897–1974). U XX stoljeću u Gracu su radili Linda Ajzetmiller-Sadnik (Aitzetmüller-Sadnik, 1910–1998) od 1947. do 1975, Stanislaus Hafner (1916–2006) od 1963. do 1998, Herbert Šelezniker (Schelesnik, 1926–1991) od 1959. do 1970, Harald Jakše (Jaksche, 1933–) od 1978. do 1989, na čije sam mjesto izabran 1996, Erich Prunč (1941–) od 1967. do 1988, kada je prešao u Institut za prevođenje i bio njegov dugogodišnji direktor, Maksimilijan (Maximilian) Hendler (1939–) od 1987. do 2002, Manfred Trumer (Trummer, 1939) od 1967. do 2005. Sada su u Institutu zaposleni dva redovna profesora izabrana po konkursu – Wolfgang Ajsman (Wolfgang Eismann) i ja. U njemu radi nekoliko vanrednih profesora – Hajnrih Fandl (Heinrich Pfandl), Petar Gžibek (Peter Grzybek), Ludvig Karničar, Volfghang Štajninger (Wolfgang Steininger). Oni nisu izabrani po konkursu, već im je to zvanje prije nekoliko godina linearno dodijeljeno dekretom ministarstva (svi koji su imali habilitaciju prevedeni su u vanredne profesore) te stoga imaju drugačiji status u odnosu na birane redovne i vanredne profesore. Nisu, recimo, članovi Vijeća profesora (Professorenkurie), već Vijeća saradnika (Mittelbaukurie). Postoje dva naučna saradnika – Petar Dojčman (Peter Deutschmann), Hervig Heler (Herwig Höller) i više drugih. Više nastavnika izvodi praktičnu nastavu bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika: Aleksandra Galen (Alexandra Gallen), Božica Prunč-Kitičić, Marija Korom, Martin Živković (Zsivkovits), gostujući lektori za srpski i hrvatski jezik (u datom trenutku Strahinja Stepanov iz Novog Sada i Željka Macan iz Zagreba). Imamo četiri predavača ruskog, tri slovenačkog i jedan bugarskog, češkog i poljskog (tri posljednja jezika drže se u obimu od 4 časa nedjeljno). U institutu su zaposlene dvije sekretarice i nekoliko studenata demonstratora (Tutoren). Wolfgang Ajsman (Wolfgang Eismann) šef je katedre za književnost (Lehrstuhlhaber), a ja za lingvistiku. Katedre, međutim, nisu organizaciono naglašene kao u Srbiji.

U Institutu za slavistiku postoje tri nastavna smjera: za bosanski/hrvatski/srpski, za ruski i za slovenački. Broj upisanih je u stalnom usponu: od 230 (1993) do 427 (2005). Jedini pad zabilježen je 2002. godine. Polna struktura je u korist žena – 62% : 38% (2003). U školskoj 2004/2005. odnos upisanih bio je ovakav: bosanski/hrvatski/srpski (130), ruski

(210) i slovenački (82). Studij se dijeli na Diplomstudium (studij za diplomirane slaviste) i Lehramtsstudium (nastavni studij). Njihov odnos bio je iste godine u nastavi bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika 105:25, ruskog 180:30, slovenačkog 72:10. Broj upisanih na bosanski/hrvatski/srpski je od 1993. u porastu (ratovi na području bivše Jugoslavije negativno su uticali na Austrijance, ali je zato povećan broj iz redova izbjeglica, posebno iz Bosne i Hercegovine). S druge strane, interesovanje za ruski se od te godine smanjivalo i tek je od 2003. živnulo. Slovenački jezik je imao stabilnu razvojnu liniju. Po broju stranih studenata na prvom mjestu nalazi se bosanski/hrvatski/srpski, kojih je bilo 1999/2000. i 2000/2001. oko 22%, zatim je 2001/2002. došlo do pada (16%), da bi se 2002/2003. cifra popela na 18%. Drugi po broju stranaca je studij slovenačkog (2003. oko 9%), a najmanje ih uči ruski jezik (iste godine oko 8%).

Što se tiče univerzitetske saradnje, u ovom periodu najviše gostovanja bilo je iz Slovenije (Ljubljana 9, Maribor 5) slijedi Hrvatska (Zagreb 5), Slovačka (Trnava 3, Bratislava 2, Banjska Bistrica 2), Italija (Trst 4) i Češka (Prag 2, Olomouc 1). Iz ostalih zemalja imali smo po jedno gostovanje (Austrija, Belgija, Bugarska, BiH, Velika Britanija, Poljska). Razmjena studenata i nastavnika u okviru programa ERASMUS bila je realizovana u saradnji sa Ljoenom (Leuven, Belgija), Pragom, Trnavom (Slovačka), Trstom i Ljubljanom, u a u okviru programa CEPUS sa Zagrebom, Ljubljanom, Novim Sadom, Bratislavom, Trnavom, Varšavom, Pragom, Olomoucem, Sofijom i Bukureštom.

Što se tiče orijentacije gračke slavističke lingvistike, ona je usmjerena na sinhronijsko proučavanje jezika (što je, uostalom, opšti trend u Evropi). Težište istraživanja je na leksikografiji i leksikologiji, frazeologiji i paremiologiji, gramatici, dijalektologiji, stilistici, sociolingvistici, semiotici i kvantitativnoj lingvistici. Od metoda uglavnom se primjenjuje komparativna i kontrastivna analiza. Za period 1999–2003. u najvećem broju radova proučavano je više jezika (88 od 259). Najviše je istraživao ruski jezik (56), na drugom mjestu je slovenački (40), a tek na trećem bosanski/hrvatski/srpski (26). Iz područja slovenske odbranjene su u ovom periodu četiri magistarske radnje (Doktorarbeit) i napisano 29 diplomskih radova, najviše iz leksikologije i sociolingvistike (5), slijedi morfologija (3), frazeologija (2), sintaksa (2), pragmatika 2 itd. Što se tiče jezika koji su analizirani u okviru diplomskih radnji, dominira bosanski/hrvatski/srpski (11), slijedi ruski (9), slovenački (6) itd.

Institut ima veliku biblioteku sa otprilike 90.000 knjiga, od kojih je veliki dio iz XIX stoljeća.

Moja osnovna naučna aktivnost bila je u ove četiri godine koncentrisana na tri jezičke discipline (gramatika, semantika, stilistika), dva jezika (bosanski/hrvatski/srpski i ruski), jednu vrstu riječi (glagol), jedan

teoretski problem (korelacije) i jedan on-line projekat (Slavistički lingvistički portal Univerziteta Grac). U ovom periodu napisao sam 109 radova, od toga 48 sa opštom orijentacijom, 27 o ruskom, 23 o bosanskom/hrvatskom/srpskom, 4 o slovenskim jezicima, jedan o odnosu slovenskih jezika i njemačkog i jedan o više od tri jezika. Najveći dio istraživanja dolazi iz korelativne lingvistike (25), slijedi stilistika (13), semantika (10), sociolingvistika (9), teoretska lingvistika (9), sintaksa (9), gramatika (7), tvorba riječi (7), istorija jezika (6), opšta lingvistika (6), leksikologija (4), slovenska lingvistika (3), grafija, lingvistika, fonetika i fonologija (1). U periodu od 1998. do 2005. u mojoj nastavi su dominirali slovenski jezici (15 od 43), slijedi bosanski/hrvatski/srpski jezik (12), ruski (6), bosanski/hrvatski/srpski jezik, ruski i slovenački (5), bosanski/hrvatski/srpski jezik, ruski i slovenski jezici (3), ruski jezik i slovenski jezici (1) bosanski/hrvatski/srpski jezik, ruski, slovenački i njemački jezik (1). Od disciplina najviše sam držao nastavu iz fonetike bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika (5 puta) i ruskog (3). Broj tema je širi jer se ovdje za svaki semestar mora predložiti druga tema, koja ne bi trebalo da se ponavlja u određenom periodu. Izuzetak su obavezni predmeti, ali takvih je svega nekoliko (Uvod u lingvistiku, Opšti uvod u slovenske jezike, književnosti i njihovu istoriju, te Fonetika). Stoga sam u ovom periodu izvodio nastavu u obliku predavanja, seminara i privatisimuma (namijenjenim diplomcima i postdiplomcima) iz velikog broja disciplina i o različitim pitanjima. Navešću neke: aspekt i način vršenja glagolske radnje u slovenskim jezicima, brojevi u slovenskim jezicima, deklinacija imenica bošnjačkog/hrvatskog/srpskog jezika, deklinacija imenica ruskog jezika, ekspresivna sintaksa ruskog jezika, figure u slovenskim jezicima, gramatičke kategorije u slovenskim jezicima, gramatika teksta slovenskih jezika, imenice u slovenskim jezicima, imenovanje boja u ruskom, bosanskom/bošnjačkom/hrvatskom/srpskom i slovenačkom jeziku, korelativna morfologija bošnjačkog/hrvatskog/srpskog jezika, korelativna sintaksa bošnjačkog/hrvatskog/srpskog jezika, leksičko-gramatičke kategorije bošnjačkog/hrvatskog/srpskog jezika, moderne gramatičke teorije u slovenskoj lingvistici, nove tendencije u slovenskoj lingvistici, pridjev u slovenskim jezicima, prilozi u slovenskim jezicima, gramatičke norme slovenskih standardnih jezika, leksikologija bošnjačkog/hrvatskog/srpskog jezika, ruska i slovenska zooleksika, zoosemantika, zoosintaksa i zoopragmatika, ruska, srpskohrvatska i slovenačka lingvistika, sintaksa padeža bošnjačkog/hrvatskog/srpskog jezika, srpskohrvatska, ruska i slovenačka fitosimbolika, fitonimija i fitopragmatika, trope u slovenskim jezicima, vrste riječi bošnjačkog/hrvatskog/srpskog jezika, zamjenice u slovenskim jezicima. Osim toga, redovno sam učestvovao u zajedničkim predavanjima (Ringvorlesung) svih saradnika Instituta pod naslovom Opšti uvod u slovenske jezike, književnosti i njihovu istoriju (drže se svakog zimskog semestra). Jednom sam imao Uvod u lingvistiku i jednom Uvod u slavistiku.

Miloš Jevtić

Kada spominjemo austrijsku slavistiku, zanima nas kako se u austrijskoj slavistici – i naučno i zvanično – razrešila sudbina *srpskohrvatskog jezika*...

Zašto je raniji stav (o tome smo, ponovićemo, *ranije* razgovarali, recimo, i s akademikima Stanislavom Hafnerom, Gerhardom Neveklovskim i Radoslavom Katičićem) da je srpskohrvatski, odnosno hrvatsko-srpski jedan, odnosno *isti* jezik, koji je bio, tako se govorilo, naučno zasnovan, još od Kopitara i Vuka, tako brzo i lako napušten?

Da li su razlozi transformisanja tog jezika u tri posebna jezika (srpski, hrvatski i bošnjački) politički i slični ili su, doista, naučni?

Da li će i crnogorski jezik – ako se ozvaniči – imati isti tretman?

Uopšte, kako se sada u univerzitetskoj nastavi Austrije gleda na južno-slovenski jezički korpus?

Branko Tošović

Sudbina srpskohrvatskog jezika u Austriji je riješena zvanično i nezvanično. Zvanično je odlukom Vlade utvrđeno da se koristi izraz *srpski/hrvatski/bosanski* (*Serbisch/Kroatisch/Bosnisch*), a nezvanično se toleriše i *srpskohrvatski jezik* pa se on još uvijek pojavljuje na raznim mjestima i u raznim prilikama (ja ga takođe ponekad koristim kada govorim o onome što je zajedničko za sva tri jezika, dakle ne kao politički, već kao naučni naziv). Na univerzitetima *Serbisch/Kroatisch/Bosnisch* se skraćuje u *BKS*, i to se sve više čuje. U odlučivanju o imenu manje se vodilo računa o tome da li se radi o istom jeziku, što Vas posebno interesuje, a više šta se zvanično koristi u matičnim zemljama. Kao što se vidi, Austrija se nije opredijelila za jednu opciju (da je tako uradila, sigurno to ne bi bilo u korist srpskog jezika), ali je kosom crtom ukazala na to da se radi o veoma bliskim jezicima. U tročlanom spoju stoji samo *Bosnisch*, ali do sada, koliko mi je poznato, niko nije problematizirao upotrebu i glotonima *Bosniakisch*. Nova će situacija nastati ako se ozvaniči crnogorski jezik (što će Austrija sigurno respektovati), jer će četvoročlani naziv *Bosnisch/Kroatisch/Montenegrinisch/Serbisch* biti suviše velik i neprikladan. Što se tiče tretmana novog jezika, ne vjerujem da bi on imao neku posebnu poziciju. Primjer makedonskog, koji se nigdje u Austriji ne uči kao poseban studij, u tom smislu je ilustrativan.

U Austriji živi dosta Srba, posebno u Beču. Manjine su, prema popisu iz 1991, bile ovako zastupljene: gradišćanski Hrvati 0,41 (29.596), Mađari 0,27 (19.638), Srbi i Hrvati 0,23% (16.657), Česi 0,13% (9.822).

Tada je Austrija brojala 7.278.096 stanovnika. U njoj se nigdje ne uči odvojeno srpski jezik (što se takođe odnosi na hrvatski i bošnjački). Pozicija srpskog jezika je, međutim, u datom trenutku, slabija od hrvatskog i bolja od bošnjačkog. Hrvatski je dobio prednost tokom i nakon rata 1992–1996. godine iz više razloga: blizina Hrvatske, turistička orijentacija mnogih Austrijanaca prema Jadranu, manji ili veći amozitet zbog posljednjeg rata u kome su Srbi smatrani glavnim krivcem i stoga negativno tretirani u sredstvima masovnog informisanja. Zbog toga, sve donedavno, srpskog jezika nije bilo u praktičnoj nastavi na Univerzitetu Grac. Sva edukacija bila je isključivo orijentisana na hrvatski jezik (dva saradnika instituta imaju kao maternji hrvatski jezik, jedan gradišćanskohrvatski, a jedan dolazi svake treće godine kao lektor hrvatskog jezika iz Zagreba). Prije četiri godine pojavio se prvi lektor srpskog jezika – Nikola Todorović iz Niša. Međutim, on nije držao pravu nastavu srpskog jezika, jer je srpski jezik faktički bio sveden na minimum, jedan dio nastave realizovan u obliku predavanja, od kojih neka čak na njemačkom jeziku (pred kraj boravka). Stoga se može reći da je srpski jezik u ove četiti godine bio simbolično predstavljen. Angažman kolege iz Niša ne samo da nije doprinio jačanju pozicije srpskog jezika, već ga je dobrano poljuljao. Naime, on je došao u konflikt s jednim studentom hrvatske nacionalnosti. Iako je u početku izgledalo da se radi o nacionalnom sukobu, ispostavilo se da je osnovni razlog u tome što je kolega iz Niša ušao u suviše bliske odnose sa studentima, što je neutralisalo neophodnu distancu između nastavnika i studenta pa je došlo do neželjenih situacija (ne znam koliko su istinite informacije koje su do mene dolazile, recimo da se zajedno sa studentima opijao, da su ga neki od njih vodili kući pijana i sl.). Kolega Todorović je tvrdio da je od pomenutog hrvatskog studenta dobijao prijeteće ustaške poruke, opasne čak i po život. U sve to morao se umiješati dekanat, rektorat, čak i policija. U početku sam bio po strani ove neugodne i čudne situacije pa sam, na sreću, bio pošteđen neprijatnih razgovora na tu temu u Institutu, Dekanatu, Rektoratu, čak i u policiji. Međutim, s njom sam se morao suočiti kao koordinator bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika (tu funkciju preuzeo sam u jesen 2004. godine). Naime, da bi se unaprijedila nastava pomenutih jezika, predložio sam da se svi koji ih predaju periodično sastaju i analiziraju tekuća pitanja. Na tim susretima, koje sam nazvao „BKS-Abend“ (Večeri bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika), u ljetnjem semestru 2005. godine kolega Todorović je gotovo uvijek inicirao ili potencirao probleme i pitanja vezane za tog studenta i još neke, čime je veoma otežavao te zajedničke sastanke i dogovore. Pošto smo na sastancima gubili dosta vremena oko toga, uputio sam 29. juna 2005. godine rukovodiocu Instituta e-mail u kome sam ga zamolio da on, dekan ili rektor rasvijetle i riješe probleme s kojima se kolega Todorović već duže vremena susreće. Istakao sam da je u posljednjim danima problem po-

sebeno zaoštren i da smo na sastanku 28. juna 2005. dosta vremena izgubili da bismo pokušali shvatiti o čemu se radi. Međutim, mi koji predajemo bošnjački, hrvatski i srpski nemamo nikakvu zvaničnu informaciju tako da smo primorani da diskutujemo o stvarima koje su za nas nejasne ili veoma specifične. Zamolio sam da se preko ovog pitanja više ne prelazi, već da se razjasni i riješi kako bismo sljedeći semestar počeli bez ovog opterećenja, što je takođe bilo u interesu kolege Todorovića. Međutim, u vezi sa ovom molbom, koliko mi je poznato, nije ništa učinjeno. Čak mi se činilo da je sve gurnuto pod tepih. Budući da se radilo o dugogodišnjem problemu i konfliktu, nije trebalo dugo čekati da se ponovo ispolji. Situacija je eskalirala početkom oktobra 2005. godine. Povod se pojavio kada su studenti slavistike koje je kolega Todorović smatrao hrvatskim nacionalistima (i davao adekvatne nazive) izrazili želju da kod mene pišu diplomski rad i da se, po mogućnosti, uključe u predstojeći projekat „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog“. Naime, početkom te školske godine pozvao sam na razgovor i dogovor sve studente srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika koji su zainteresovani da pišu diplomatske radove iz ove oblasti ili da se na drugi način uključe u projekat (u pripremu skupova, zbornika, prevođenje, administrativne poslove). Poziv je takođe upućen kolegama koji predaju ove jezike. Od ovih posljednjih na sastanak 5. oktobra 2005. došao je samo kolega Todorović, a među studentima našao se i pomenuti student iz Hrvatske. Nakon sastanka ostali smo kolega Todorović i ja. On je sam od sebe prokomentarisao susret sa studentom (SB), rekavši, otprilike ovo: što je bilo, bilo je, treba zaboraviti. Dodao sam da mi je drago ako sam ja tome doprinio. Međutim, stvari su se odvijale sasvim u suprotnom pravcu. Jednog petka (19. oktobra 2005), kasno uveče kolega Todorović mi je uputio veoma nezgodan e-mail, optuživši me da štitim SB, da je moj ljubimac i sl. Zatim su slijedili drugi, slična sadržaja. Shvatajući da se radi o nenormalnom odnosu i budući da nisam znao šta se iza toga krije, odlučio sam da o tome obavijestim glavne ličnosti Instituta (Ajsmana, Gržibeka i Fandla), što sam odmah sutradan i uradio u usmenoj formi, zatraživši hitan sastanak. Pošto šef odsjeka nije pristao da se zakaže sastanak i nakon niza usmenih razgovora, uputio sam 20. 10. 2005. sadašnjem i bivšem šefu Instituta te zamjeniku i e-mail u kome sam iznio da se problem odnosa između kolege Todorovića i studenta Instituta za slavistiku SB vuče toliko vremena, tačnije, prema pismenim izjavama kolege Todorovića tri godine. U dopisu sam zamolio da se odgovori: 1. zašto ovaj problem traje toliko dugo, 2. šta su Rektorat, Dekanat, bivši i sadašnji direktor Instituta preduzimali da se problem riješi, 3. zašto se nije konkretno i principijelno reagovalo na moju prvu pismenu inicijativu (juni 2005. godine), 4. da li će se na isti način proći i ova inicijativa, sve opet gurnuti pod tepih i prepustiti saradnicima sa BKS (a najviše sadašnjem koordinatoru BKS), da se nose s problemom koji

izlazi izvan okvira kompetencija i mogućnosti. Da bi se ovaj problem riješio, smatrao sam neophodnim da se (a) dobiju pismene izjave o svemu ovome, prije svega kolege Todorovića, bivšeg i sadašnjeg direktora Instituta, svih onih koji drže nastavu BKS u Institutu za slavistiku, studenata sa kojima je kolega Todorović imao probleme, koje je smatrao i nazivao nacionalistima, kriminalcima i sl., b) da svi spomenuti stave na uvid svoju dokumentaciju i prepisku vezanu za ove probleme, uključujući i policijske dokumente. Što se mene tiče, svoju kompletnu prepisku sa kolegom Todorovićem i dokumentaciju predložio sam još ranije na uvid (e-mailom od 21. 10. 2005) sadašnjem direktoru i zamjeniku Instituta, te bivšem direktoru.

U vezi s projektom u korektnoj sam formi kolegi Todoroviću stavio na znanje da je depasirano da u njemu u ovakvoj situaciji učestvuje, da ne nalazim nikakvih osnovanih argumenata i valjanih razloga da se uključi u njega, jer je to i za njega i za mene kontraproduktivno, po zdravlje štetno i depasirano. Istakao sam da mu iskreno želim mnogo uspjeha, manje problema i više radosti u drugim projektima. Dodao sam da sam spreman da kao kolegi u buduću pružim svaku moguću podršku (stručnu, ljudsku, prijateljsku...) koja se ne kosi s mojim naučnim, pedagoškim, etičkim, moralnim i nacionalnim pogledima i stavovima. Od tada sam s kolegom Todorovićem prekinuo svaki kontakt, a na njegove elektronske poruke uopšte nisam odgovarao, već ih prosljeđivao rukovodiocu Instituta. Na to sam se odlučio jer sam došao do zaključka da se ne radi o normalnoj stvari i da slučaj kolege Todorovića treba da riješi rukovodstvo Instituta, Fakulteta, Univerziteta, a ako treba policija i medicinski stručnjaci. I tako nastaje paradoksalna situacija: da prvi lektor srpskog jezika umjesto da dovede do učvršćivanja statusa tog jezika, dolazi u situaciju da se njime bave institucije kao što je policija. Ovim ne tvrdim ko je kriv (kolega Todorović, SB, oba ili neko treći), već samo konstatujem da se slučaj negativno odrazio na imidž i poziciju naroda kome on pripada. Ali možda najgora stvar koja se desila, jeste jezik kojim je kolega Todorović pismeno komunicirao s kolegama iz Instituta, pa čak i sa studentima. Recimo, u e-mailu zamjeniku direktora Instituta Hajncu Pfandlu upućenom 29. marta stoji i ovakvo upozorenje: „Nemojte se zajejavati...“ Jedan e-mail sa sličnim izrazima prosljedio sam 13. marta 2005. direktoru Instituta, koji me je zamolio da tekst prevedem. Negativno sam odgovorio uz sljedeće obrazloženje: a) u probleme s aktuelnim lektorom srpskog jezika neću da se miješam ako ne moram, b) ne želim da prevodim bilo kakve jezičke izraze koji ne priliče pedagogu, osobi koja se bavi odgojem i saradniku Instituta za slavistiku, izraze koji nikome od nas ne služe na čast i koji u očima studenata izazivaju konsternaciju. Nerazumljiva pozicija srpskog lektora onemogućila je nesmetanu koordinaciju nastave bošnjačkog, hrvatskog i srpskog (meni je bilo neprihvatljivo da večeri

održavam bez kolege iz Srbije, s druge strane, on je svojom frustracijom učinio besmislenim njihovo održavanje). Dodao bih da sa kolegom Todorovićem nisam do tada imao nikakav sukob, da smo jedno vrijeme lijepo komunicirali, on me je u porukama znao osloviti „najdraži profesore“, a kad su mu majka i sestra boravili u Gracu, bio sam s njima na večeri. Uglavnom, u ovom slučaju kontradiktornih stvari bilo je na pretek. Četvorogodišnji angažman kolege Todorovića kao lektora srpskog jezika završio se krajem juna 2006, a ja sam čitavo ljeto proveo u rješavanju pitanja novog lektora.

Devedesetih godina prošlog stoljeća Austriju je zapljusnuo talas izbjeglica. Pošto se uglavnom radilo o manje obrazovanim i kulturnim osobama, utisak o njima bio je prilično suzdržan, da ne kažem negativan. Reakcija domaćeg stanovništva bila je različita: jedni su žalili ljude koji su izgubili sve i krenuli u tuđinu, te nastojali da im pomognu, drugi su se zgražavali zbog nekulturnog, ponekad i primitivnog ponašanja, treći su pasivno posmatrali sa strane. Kriminal, u koji su posebno ulazila djeca izbjeglica, negativno je uticao na opšti dojam. S druge strane, gostovanja naših poznatih umjetnika, angažovanje naših vrhunskih sportista (npr. Ivice Osima, Ivice Vlastića, Dejana Savićevića) izazivala su pozitivne emocije.

Miloš Jevtić

Spomenuli smo crnogorski jezik. O njemu smo razgovarali i ranije.

Novo je, međutim, da je sadašnji ministar prosvete u Crnoj Gori *srpski* jezik preimenovao u *maternji*.

Reagovanja, naročito u Nikšiću, gde se i nalazi Filozofski fakultet i Katedra za srpski jezik, izgleda da se shvataju – kao *politički*, a ne *naučni* otpor.

Da li je moguće da će se u Crnoj Gori poništiti čak i najveći pesnik, kakav je bio Njegoš, i da će se iz života naroda proterati nacionalno osećanje?

Uostalom, da li će neka druga politička garnitura, koja više uvažava tradiciju, morati da menja ove odluke ili će se desiti da jednom promenjeno ostane trajno?

Branko Tošović

Nijedan jezik nije nastao ni iz čega. Kada krene proces divergencije, on se teško zaustavlja. Nastajanje i izumiranje jezika je trajan proces. Proces rađanja novog jezika može biti spontan, ali i svjesno i tenden-

ciozno usmjeravan. U prvom slučaju radi se o neusiljenom procesu koji se neminovno završava pojavom novog jezika. U drugom slučaju nastojanjem pojedinaca, grupe, užeg ili šireg kolektiva dolazi do izdavanja određenog jezika. U oba slučaja za mene je odlučujući kriterij volja naroda. Ako on želi da ima svoj jezik, koji će kodifikovati i nazvati po svome imenu, to treba respektovati i prihvatiti bez obzira na to da li je to razumno, racionalno i opravdano. S tim u vezi naveo bih jedan primjer. U oktobru 2005. godine imao sam tokom Jagićevog skupa u Varaždinu razgovor s Vojislavom Nikčević, poznatim pobornikom samostalnog crnogorskog jezika. U jednom trenutku upitao me je da li će biti proglašen austrijski jezik. Odgovorio sam da neće i kao jedan od razloga naveo to što nije racionalno, jer bi se kodifikacijom novog jezika stvorila svoja norma, koja bi zahtijevala izradu posebnih priručnika i niz drugih poslova, što bi iziskivalo nemale izdatke. Na to moj sagovornik nije reagovao. Doista je neobično da, s jedne strane, zemlja od osam miliona stanovnika, uz to prilično bogata, neće i ne želi jednim (ili čak većim) dijelom iz ekonomskih razloga da kodifikuje jezik pod svojim imenom, a s druge, u prilično siromašnoj zemlji od 600.000 stanovnika usrdno se teži za proglašenje posebnog crnogorskog jezika. Međutim, na Balkanu je obično, u odnosu na Evropu, manje racionalnosti, a više junačenja, inačenja, arogancije i potenciranja nečega bez obzira na cijenu. Ali u svakom slučaju ovo bih pitanje prepuštio Crnogorcima da o njemu sami odluče. Uplitanje sa strane više doprinosi komplikovanju problema nego njegovom rješavanju. Stoga sam često u razgovorima sugerisao kolegama iz inostranstva da svojim stavovima, posebno u podršci jednoj od opcija, budu oprezni i ne dolijevaju vatru na ulje. Postoje jezikoslovci izvan Crne Gore (posebno u Hrvatskoj) koji ne podržavaju ideju o posebnom crnogorskom jeziku iz lingvističkog, naučnog uvjerenja, već samo zbog toga što se time ide na dalje cijepanje srpskog jezika i nanosi udarac srpskome narodu. Time se ne podupire ideja kao ideja, nego ideja kao sredstvo za realizaciju svojih želja i interesa. Lično bih se žalosno osjećao ako bih se našao u situaciji onih koji zauzimaju takvu poziciju i onih kojima se na taj način manipuliše. Isto tako, za mene bi bilo neprihvatljivo da, recimo, Srbi podrže stvaranje posebnog dalmatinskog ili slavonskog jezika samo da bi napakostili Hrvatima.

Crnogorska problematika čini posebnu temu moga projekta, jer je jedan od njegovih ciljeva utvrđivanje razlika između srpskog jezika koji se govori u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, s jedne strane, i jezika koji se govori u Crnoj Gori a koji se različito imenuje: srpski jezik, crnogorski (književni, književnojezički) jezik, jezik Crnogoraca, jezik Crne Gore, tzv. crnogorski jezik, „crnogorski“ jezik, crnogorski jezik..., s druge. Crnogorska intralingvistička (a ne ekstralingvistička) problematika je tematski uključena i vezana za srpski jezik, i to ne so-

ciolingvistički, već sistemskolingvistički. Ovo je prvi naučni projekt koji treba da se izvan Crne Gore objektivno i argumentovano pozabavi crnogorskom problematikom. Kao inicijator i rukovodilac projekta ni u kom slučaju nisam za to da se u projektu dâ prostor samo jednoj opciji pa bi bilo vrlo štetno ako bi se u ove tri godine čula samo njena pozicija i tumačenje. Činjenica da međunarodni eksperti koji su ocjenjivali projekat insistiraju na uključivanju „crnogorskog“ jezika kao problema, još više potencira potrebu da se ovo pitanje razmotri u okviru Projekta (Fond koji je odobrio sredstva uvijek respektuje zahtjeve recenzenata), ali ne sociolingvistički, već sistemsko-lingvistički, i to samo jednog aspekta: kakve su i kolike razlike između srpskog i „crnogorskog“ jezika. Iskreno bih želio da u projektu nađu mjesto istraživači iz Crne Gore, bez obzira na njihovu političku orijentaciju, sociolingvističku poziciju, nacionalnu i vjersku pripadnost. Njihovo adekvatno i uravnoteženo učešće pomoglo bi u rasvjetljavanju date problematike. U ovoj situaciji smatram štetnim i za projekat, i za crnogorsku lingvistiku odustajanje pristalica bilo koje struje. Što se tiče stavova Vojislava Nikčevića, koji izazivaju oprečne ocjene, on je predvodnik jedne od dviju opcija u planiranju jezičke politike u Crnoj Gori i govoriti o jezičkoj situaciji u Crnoj Gori, pogotovo istraživati je, a ignorisati njegovu poziciju, znači gurati glavu u pijesak.

U vezi sa uključivanjem crnogorske problematike u Projekat naveo bih jedan slučaj. U septembru 2006. godine pročitao sam u *Crnogorskom književnom listu* (15. juli – 15. avgust 2006, s. 25) članak Adnana Čirgića „Standardizacija crnogorskog jezika – 'lingvistički' neprebol“ u kome se, između ostalog, spominje i Projekat. U vezi sa rečenicom „[...] po preporuci vođe projekta – srpskoga lingviste iz Bosne i Hercegovine, prof. dr Branka Tošovića, ja sam dobio potprojekat 'Razlike između crnogorskoga i srpskog jezika'“ osjetio sam potrebu da reagujem, pa sam pomenutom kolegi poslao e-mail 24. septembra 2006. godine i izrazio čuđenje da je nešto tako izjavio, i to iz sljedećih razloga. (1) Niko ko se prijavio da radi na ovom projektu nije dobio bilo kakav potprojekt (srpski, hrvatski, bosanski/bošnjački ili neki drugi). (2) U materijalu koji sam pripremao 2005/2006. školske godine (nekih stotina stranica) nigdje nisam govorio o nekom potprojektu, pogotovo o tome ko bi bio na njegovom čelu. (3) Ni u jednom e-mailu upućenom Andanu Čirgiću nisam nudio niti davao potprojekat, a pogotovo ga preporučivao. (4) U jesen 2005. godine predložio sam nekim crnogorskim lingvistima (između ostalog, dr Vojislavu Nikčeviću) da se uključe u Projekat i da prouče jednu konkretnu temu – razlike između srpskog jezika, s jedne strane, i jezika Crnogoraca, crnogorskog jezika, „crnogorskog jezika“, s druge, bez bilo kakvog spominjanja potprojekta, a sa željom da se čuje mišljenje obiju suprotstavljenih struja u crnogorskoj lingvistici. (5) U koncepciji se nigdje ne navode potprojekti, već

samo istraživački pravci. (6) U vrijeme kada je objavljen navedeni članak niko od prijavljenih (pa ni Adnan Čirgić) nije mogao biti uključen u projekat, jer je kasnije slijedila informacija o prihvaćenoj koncepciji i dobijanju saglasnosti od strane prijavljenih. (7) Još uvijek je trajao postupak angažovanja onih koji su se izjasnili da se slažu s koncepcijom odobrenom od strane Austrijskog fonda za naučna istraživanja. U vezi sa svim navedenim zamolio sam autora da Redakciji *Crnogorskog književnog lista* uputi moje pismo kako bi ga objavili. Adnan Čirgić je odgovorio 25. septembra 2006. i napisao da mu je jako žao što je došlo do nesporazuma, te da mu nije bila namjera da pogrešno predstavlja projekat. U vezi s daljim radom na projektu istakao je: „Tretirajte me onako kako ste projekat zamisli i kako sam se prijavio, ako Vam to odgovara. Ukoliko ne odgovara, isključite me iz projekta.“ U njegovom objašnjenju zasmetalo mi je ono što je bilo najviše sporno: da je išao suštinskom linijom. Kratko sam mu odgovorio 30. septembra 2006. godine: „Naime, smatram da bilo ko ko se prijavio na ovaj projekat treba da korektno predstavlja svoju ulogu u njemu. Što se tiče Vašeg učešća u Projektu, ono nije dovedeno u pitanje Vašom spornom izjavom, ali je izazvalo ozbiljne sumnje u njenu usmjerenost, svrsishodnost i opravdanost. I još nešto. Biće mi žao ako moje prethodno reagovanje ne bude na bilo koji način objavljeno.“ Pošto mi nije poznato da je to učinjeno, osjetio sam potrebu da na ovom mjestu o tome prozborim.

Miloš Jevtić

Pre izvesnog vremena u našoj štampi je objavljena vest, istina stidljivo, da se jedna grupa austrijskih pisaca i nekih drugih intelektualaca (istina, nije pisalo da su među njima i lingvisti!) oglasila s predlogom da je vreme da se jezik u Austriji izdvoji od nemačkog i da se ozvaniči kao *austrijski jezik*.

Koliko je ta informacija pouzdana?

Da li se predlagači mogu smatrati ozbiljnim i relevantnim austrijskim intelektualcima ili se radi, da tako kažemo, o nekakvom probnom balonu?

Da li ste uočili, pre svega u komunikaciji s austrijskim lingvistima, da taj zahtev ima šire razmere?

Uopšte, kakva su – u tom pogledu – stanovišta austrijske lingvistike, a kakva, opet, i upućene i šire javnosti?

Branko Tošović

Kad je u pitanju diferencijacija njemačkog jezika i pitanja austrijskog jezika, što je za opštelingvistička, sociolingvistička i standardološka

pitanja novoštokavskih jezika vrlo interesantno, istakao bih da u njemačkom jeziku postoje tri grupe riječi: a) one koje se i u Njemačkoj i u Austriji koriste (toj grupi pripada najveći broj), b) one čija je upotreba pretežna u Njemačkoj ili ograničena tim područjem i c) one čija je upotreba pretežna u Austriji ili ograničena tim područjem. Na govornom području Njemačke, Austrije i Švajcarske izdvajaju se sljedeći tipovi njemačkog jezika: 1. *Gemeindeutsch* („opšti njemački“) – jezik koji se na čitavom njemačkom jezičkom području govori u jednakom obimu, 2. *Binnendeutsch* (*binnen* je zastarjeli prijedlog u značenju „u okviru, unutar“) – govori se na većem dijelu njemačkog govornog područja, izuzev pograničnih oblasti (posebno Austrije i Švajcarske), 3. *Oberdeutsch* (gornjonjemački) – zajedno južnonjemački, austrijski i švajcarski jezik, 4. *Bayrisch* (bajerski jezik) – jezik pokrajine Bavarke (njime se označava jezik naroda i čitavo dijalekatsko područje, uključujući Austriju, bez Voralberga), austrijski i švajcarski jezik. Ponekad se kao sinonimi koriste *Binnendeutsch* i *Reichsdeutsch* („carski njemački“) za tzv. *Teutonismus*, koji u posljednje vrijeme služi kao analogija u odnosu na „Austriazismus“, odnosno „Helvetismus“. Tri posljednja termina dolaze u okviru stava da njemački jezik (poput engleskog i španskog) spada u policentrične jezike (jedan se te isti jezik govori u različitim državama). Posljednji pojam se primjenjuje u slučajevima kada se određeni jezik kodificira na više mjesta i nastaju razlike među centrima standardizacije, ali ne takve da bi se radilo o različitim standardnim jezicima. Nasuprot policentričnim jezicima stoje monocentrični, koji imaju jedan jedinstveni standard (takvi su slovenački i mađarski). Policentričnim jezikom služe se različite nacije, to je jezik s više nacionalnih centara, koji izgrađuju različite standardne varijante, a jasno izražene leksičke i fonetsko-fonološke razlike ne daju osnova da se govori o različitim jezicima. U nizu radova evropskih i američkih lingvista ističe se da i bivši srpskohrvatski (i njegovi nasljednici) takođe spada u ovu grupu. U njemačkoj sociolingvistici često se pored policentričnih jezika razlikuju još dvije vrste – *Abstandsprache* i *Ausbausprache*, koje je kao termine uveo H. Klos (Kloss). *Abstandsprache* se koristi za jezike koji imaju toliku strukturnu distancu (*Abstand*) prema svim drugim varijetetima da uzajamna razumljivost nije moguća, pa bismo takve jezike nazvali distancionim. Kao primjer *Abstandsprache* obično se navodi švedski i danski (koji su prvobitno bili dva dijalekta s različitim pisanim standardima), a takođe finski, baskijski i dr. *Ausbausprache* ima manju, ali neophodnu distancu od svih ostalih varijeteta (*Ausbau* znači – ‘izgradnja, stvaranje, proširivanje, razvijanje, usavršavanje, dogradnja’). Kao primjer obično se navodi austrijski njemački u odnosu na njemački njemački.

Postoji više kriterija za razlikovanje jezika. Ulrich Amon (Ulrich Ammon) u knjizi *Njemački jezik u Njemačkoj, Austriji i Švajcarskoj: problem nacionalnih varijeteta*, objavljenoj 1995. godine, izdvaja dva kriterija:

stepen lingvističke sličnosti i međusobnu razumljivost. On smatra da se na osnovu njih može utvrditi o kakvim se jezicima radi: da li o različitim ili pak o jednom policentričnom jeziku. Polazeći od toga, Amon ukazuje na to da standardni njemački jezik u pomenutim zemljama ispoljava primjetne razlike i da se uprkos njima radi o jednom standardnom jeziku. On ističe da i za druge standardne varijante nekog policentričnog jezika vrijedi kriterij lingvističke sličnosti i međusobne razumljivosti. Ovaj autor takođe konstatuje da Njemačka, Austrija i Švicarska imaju svoje vlastite nacionalne varijante i da se radi o nacionalnim centrima njemačkog jezika, koji kodificiraju svoj standardni njemački. Vizinger (Wiesinger) tvrdi 1988. godine da zbog uzajamne razumljivosti austrijski nije zaseban jezik. Glik (Glück) piše 2000. godine da razlika između austrijskog njemačkog i njemačkog u Njemačkoj nije dovoljna da bi se govorilo o različitim jezicima. Neki, poput Klosa (Kloss, 1952), dodaju da su između varijanata njemačkog jezika manje razlike nego između varijanata engleskog ili varijanata španskog jezika. Postoji i ovakav stav: ukoliko bi austrijski bio odvojeni jezik, trebalo bi da ima dvojezični rječnik austrijski – njemački, što, po Šojringerovom mišljenju (Scheuringer, 1996), ozbiljni lingvisti i laici smatraju dalekim od stvarnosti. Austrija je krajem XIX vijeka imala svoj pravopis, koji je početkom XX stoljeća ujednačila s njemačkim, ali su se između dvaju svjetskih ratova pravopisne razlike ponovo povećale (Amon, 1995). Evo nekoliko primjera razlike između njemačkog u Njemačkoj i njemačkog u Austriji: *Abitur* – *Matura* (matura), *Hackfleisch* – *Faschiertes* (faširano meso), *Januar* – *Jänner* (januar), *Johannisberen* – *Ribisel* (ribizle), *Ministerpräsident* – *Landeshauptmann* (predsjednik pokrajine).

H.-D. Pol (Pohl) ističe 1997. da je srpskohrvatski jezik ne samo policentričan (ima u vidu centre Zagreb, Sarajevo i Beograd) nego je i poliarealan. Niz istraživača, recimo Vajzinger (Wiesinger, 1988), ukazuje da se razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog uglavnom odnose na leksiku i značenje riječi te da su u odnosu na zajedničku jezičku osnovu toliko brojčano male da se i nadalje radi samo o jednom jeziku, koji ima svoje varijante vezane za države. Drugi pak ističu da je srpski jezik policentričan, a hrvatski monocentričan, da varijante srpskog policentričnog jezika (crnogorska, srpska varijanta bosanskih Srba) ne počivaju na lingvističkim argumentima, da nije jasno zašto bi crnogorski prije bio varijanta srpskog nego hrvatskog ili bosanskog, da nacionalna pripadnost uopšte nije kriterij za uvrštavanje u isti policentrični jezik, da pripadnost istoj državi takođe nije kriterij zbog kojeg se neki idiom uključuje u neki policentrični jezik. Pitanje razgraničenja monocentričnih i policentričnih jezika i s tim u vezi određivanja pozicije srpskog, hrvatskog i bošnjačkog ima različita, ponekad kontradiktorna tumačenja hrvatskih, srpskih i bošnjačkih lingvista.

A sada da odgovorim na Vaše konkretno pitanje. U sadašnjoj situaciji ne vidim realnu mogućnost da se austrijski jezik proglasi za zvanični jezik. U to me uvjeravaju i kontakti s Rudolfom Murom (Muhr), profesorom germanistike na Univerzitetu u Gracu, koji je jedan od najvotrenijih pristalica te ideje. S njim sam imao niz razgovora na tu temu i uvijek dolazio do zaključka da Austrija neće, bar u bližoj budućnosti, ići na kodifikaciju posebnog jezika. Rudolf Mur već duže vremena vodi istraživački projekat „Austrijski njemački jezik“, čiji je cilj da se razmotri suština austrijskog jezika i da se utvrde razlike između njemačkog jezika u Austriji, Njemačkoj i Švajcarskoj. Taj projekat je interesantan i za projekat koji sam pokrenuo („Razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika“) i to iz dva razloga. Prvo, metodološka koncepcija i osnova Murovog projekta može se iskoristiti kao orijentir i dobro iskustvo. Drugo, njegov projekat demantuje neke naše lingviste koji tvrde da je Austrija spremna da finansira razlike između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika, ali ne i razlike u okviru Austrije. Prvi je takvu ocjenu iznio jedan sijedi penzionisani profesor na Međunarodnom skupu slavista u Vukove dane septembra 2006, u dosta zaoštrenoј i gruboj formi (svoju kritiku prebacio je i na čitavu Evropu, te moj projekat doveo u vezu sa zavjerom Zapada). Zatim je njegov kolega sa srpske katedre nešto slično ponovio, ali u blažoj formi, na konferenciji o tvorbi riječi slovenskih jezika u Minsku oktobra 2006. godine (nakon što sam mu u pauzi detaljnije objasnio suštinu Projekta i naveo konkretne argumente, on se izvinio za izrečeni stav), da bi na Skupu slavista u Beogradu januara 2007. isto spomenuo kolega koji me veoma dobro poznaje. U diskusiji na tom skupu je rečeno da Austrija finansira istraživanje razlika između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, ali ne i proučavanje situacije u Južnom Tirolu (to je provincija u sjevernoj Italiji sa 430.000 stanovnika u kojoj dvije trećine stanovništva govori nemački, a jedna trećina italijanski). Međutim, i za ovu temu Austrija izdvaja sredstva, a austrijski lingvisti je aktivno istražuju. Konkretno, fond koji finansira moj projekat odobrio je 2000. godine novac za trilateralni istraživački projekat Austrije, Njemačke i Švajcarske „Rječnik nacionalnih i regionalnih varijanti njemačkog standardnog jezika“ („Wörterbuch der nationalen und regionalen Varianten der deutschen Standardsprache“), čiji je jedan potprojekt posvećen Južnom Tirolu (Südtirol). Sufinansirer su Jubilarni fond Austrijske nacionalne banke (Jubiläumsfonds der Österreichischen Nationalbank) i Južnotirolski Institut za kulturu u Bocenu (Südtiroler Kulturinstitut Bozen). Rukovodilac projekta je Hans Moser (Moser), a na njemu takođe rade istraživači iz Austrije Jakob Ebner, Rut Esterhamer (Ruth Esterhammer), Doris Mangot (Mangott), i Ginter Valaster (Günter Vallaster). Uz to je Valter de Grajter (Walter de Gruyter) objavio 2004. godine *Rječnik njemačkih varijanata* („Variantenwörterbuch des Deutsche“), u koji je uključen i standardni jezik u Južnom Tirolu.

Ali da se vratimo Rudolfu Muru. Jezičke razlike u Austriji on istražuje već deset godina, što znači da Austrija isto tako dugo finansira njegovu istraživačku orijentaciju (novčanu podršku dobijao je od Austrijske nacionalne banke, Akademije nauka Austrije i fonda koji finansira moj projekat). Osim toga, Univerzitet u Gracu izdvojio je za realizaciju njegovog projekta posebne prostorije. Ovaj grački germanista je 2006. godine svoju aktivnost rezimirao u knjizi *Deset godina istraživanja njemačkog austrijskog jezika [...] (Zehn Jahre Forschung zum Österreichischen Deutsch: 1995–2005. Eine Bilanz)*. Mur ima poseban sajt posvećen tom istraživanju („Internetseite zum Österreichischen Deutsch“). Njegovim projektom obuhvaćene su tri osnovne teme: austrijski njemački, jezička politika u Austriji, jezik i društvena zajednica u Austriji. Cilj ovog poduhvata je da se bolje prouči savremeni jezik u Austriji, te da se pojača status i poznavanje austrijskog njemačkog. Istraživanje ima primarno sociolingvistički i empirijski karakter. Mur je objavio 1997. godine zbornik *Austrijski njemački i drugi nacionalni varijeteti pluricentričkih jezika u Evropi (Österreichisches Deutsch und andere nationale Varietäten plurizentrischer Sprachen in Europa)*, a u decembru 1999. godine pokrenuo akciju za izbor austrijske najbolje i najgore riječi godine (*Wort – Unwort – Ausspruch und Un-Spruch*). Tako je, recimo, 2002. za najbolju izabrana riječ *Teuro* (leksička legura pridjeva *teuer* 'skupo' i imenice *Euro* 'evro').

Miloš Jevtić

Često ste u Moskvi, i verujemo da možete da nas obavestite i o današnjim naučnim prilikama u Rusiji, posebno u lingvističkim naukama.

Kako se među rusistima u Rusiji osmatra uočljivo smanjenje izučavanja ruskog jezika, ali i smanjenje ruskog govornog prostora, koje je nastalo, pretpostavljamo, posle raspada Sovjetskog Saveza?

Koliko se u Rusiji poklanja pažnja srbistici?

Da li se i u Rusiji, kao i u Austriji, srpskohrvatski jezik razdelio u tri jezika?

Uostalom, kakvo je, prema Vašim uvidima, stanje današnje rusistike?

Branko Tošović

Tokom ovih godina svaki februar provodio sam u Moskvi, najviše radeći u Državnoj biblioteci (koja se raznije nazivala Lenjinova) i Biblioteci INION Ruske akademije nauka. Pošto je baš u to vrijeme vršena generalna rekonstrukcija prve biblioteke, pa su gotovo svi njeni fondovi

niz godina bili potpuno zatvoreni, uglavnom sam odlazio u Biblioteku INION. Njena prednost je u tome što je bila savremenija od Lenjinove (imala je elektronsku bazu podataka od 1986, dostupnu i preko Interneta, što je olakšavalo potragu i naručivanje (same kopije mogle su se dobiti elektronskom poštom), što se nalazila izvan centra grada (pa su gužve bile daleko manje) i što je dobro pokrivala stranu produkciju. Nedostatak je bio u tome što se njen fond uglavnom odnosio na period od 1986. godine.

Redovni februarski boravci tokom posljednjih deset godina u prijestonici Rusije davali su mogućnost da se osjete sve čari ruske zime i problemi vezani za nju. U ovom periodu globalno otopljavanje odrazilo se na Rusiju, pa su zime znale biti neobičajeno tople ili su se oštro smjenjivali topli i hladni periodi. Recimo, početkom januara 2005. putovao sam vozom iz Graca u Moskvu i tek u sredini Rusije pojavio se bijeli pokrivač (u čitavoj Austriji, Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj, Bjelorusiji uopšte ga nije bilo). Međutim, februar 2006. bio je sasvim drugačiji. Već krajem januara temperature su se spustile na rekordni nivo od -35 do -37 stepeni. Hladnoće su potrajale sve do sredine februara. Noću je temperatura padala ispod 35 stepeni, a danju se držala između -25 i -28. Potrošnja električne energije dostigla je 9. februara 2006. maksimalni nivo za čitavu istoriju mjerenja. Da bi se izbjegao kolaps energetskog sistema, mnogi proizvodni pogoni i građevinski radovi morali su stati, a gradonačelnik Moskve je preporučio da djeca narednih dana ne idu u školu. Po takvom vremenu najvažnije je toplo se obući, ali tako da se ulaskom u metro ili prodavnicu izbjegne znojenje. Stoga je bolje bilo navući više tankih stvari, nego jedan debeli džemper. Pripreme za napuštanje prostorije ponekad su izgledale kao izlazak u kosmos.

Poznato je da se Rusi zimi kupaju. Pošto se voda u rijekama i jezerima zaledi, neophodno je probiti led i onda se u vodu bućnuti. Pri tome dolazi ponekad do tragičnih slučajeva. Recimo, jedna djevojka je skočila u vodu i nije izašla (pošto je otvor u ledu malen, dovoljna je mala struja da voda povuče kupaća pod led). Djeca na velikoj hladnoći izgledaju kao astronauti u skafanderima, iz kojih vire samo ručice i crveni nosići. Interesantno je da i po takvom mrazu majke izvode bebe u kolicima. U nekim dječijim vrtićima primjenjuje se tzv. закалывание холодной водой (čeličenje hladnom vodom) – djeca izlaze na snijeg bosa i u kupaćim gaćicama, a vaspitačice ih polijevaju iz kante hladnom vodom. Efekat – mnogo manje prehlada i drugih bolesti. Upaliti auto po takvom mrazu pravi je podvig. Tokom noći tečnost u akumulatorima i ulje u motoru se zaledi, pa preostaju dva rješenja: 1. da se uveče akumulator uzme sa sobom i ujutro vrati nazad, 2. da se ujutro pomoću kabla prespoji na drugi auto i uključi. Posljednje se mnogo češće primjenjuje. Stoga je izmišljen poseban izraz – прикурить 'zapaliti' (obično se kaže дай прикурить – 'daj da zapalim'). U nekim situacija-

ma čak ni to ne pomaže. Rusi i po velikoj i po maloj hladnoći nose na glavi šubaru ili vezenu kapu. Za one koji to ne rade, kažu ili da su ludi ili da su stranci. Međutim, dešavaju se i nevjerovatne strane. Recimo, blizu hotela „Eridan“, u kome sam ovih godina odsjedao, mogao se vidjeti na mrazu od -30 čičica kako bos i go (u kupacim gaćicama) džogira. Jednom sam se skijao u Bicevskoj šumi (nedaleko od hotela) kada je iza jedne okuke iznenada izletio na skijama starina od 70 ljeta go do pojasa. U tom parku nije neobično ako ispred sebe ugledate ljude kako po skijaškim stazama voze bicikl.

Što se tiče Bicevske šume, u njoj sam se svake zime skijao, pa je tako bilo i u februaru 2006. godine. Pošto je bilo jako hladno, a ja sam se znojio, kad bih se vratio u hotel, oko glave imao bih ledeni obruč. Međutim, kad sam se došao u Grac, gledao sam vijesti na jednom ruskom satelitskom programu i saznao da još od januara u toj šumi djeluje manijak koji ubija muškarce starije od 50 godina. U proljeće je uhapšen mladić koji je odmah priznao da je ubio petnaestak osoba. Sjetio sam se da sam se često, te godine i prije, potpuno sam skijao kroz tu šumu. Naime, subotom i nedjeljom ona je bila puna ljudi koji su bili na skijama, šetali, međutim, u radne dane, pogotovo u vrijeme kad sam ja izlazio (između 13 i 15 sati) bilo ih je vrlo malo. Tom situacijom bio sam oduševljen (mješovita šuma s visokim drvećem, bjelina, gotovo potpuna tišina, svježina, čist i oštar vazduh), ali u nekim trenucima osjetite malu nelagodu pri pomisli da se u ovom šumskom masivu često dešavaju ubistva i da slovi za moskovsku Bolonjsku šumu. Tokom boravka u julu iste godine još uvijek se na televiziji govorilo o manijaku. Budući da su se ubistva nastavila, ni policija, ni obični građani nisu vjerovali da je uhvaćen pravi zločinac. Stoga sam samo jednom tog jula prošao kroz šumu – iako usred ljeta, bila je gotovo pusta.

Ako su zime u Moskvi za naše ljude veoma hladne i surove, ljeta su topla kao, recimo, u Beogradu. Međutim, izrazit problem, koji više zapražaju stranci, jeste nemogućnost da se tokom ljeta negdje okupate. I dok, recimo, Grac (grad od nekih trista hiljada stanovnika) ima pet-šest otvorenih bazena, koji rade od maja do septembra, u Moskvi (gradu od petnaestak miliona) nije nam poznat nijedan. Može se jedino otići u Srebrnu borovinu („Серебрянный бор“), na obalu rijeke Moskve, s prljavom vodom, ili na neko od mnogobrojnih jezeraca u velikom dijelu Moskve, u kojima se na svoj rizik (jer je zabranjeno kupanje) možete rashladiti. Probleme s vrelim ljetom posebno sam osjetio krajem juna i početkom jula 2006. godine, kada je temperatura znala preći 30. podjelljak. Razlika između februarskih hladnoća i julskih vrućina iste godine iznosila je više od 60 stepeni. Za takvu klimatsku masažu treba imati dobar kardiovaskularni sistem.

Situacija sa saobraćajem u Moskvi i životu u njenom centru se toliko pogoršala da su neophodna hitna rješenja. Često, a pogotovo u vrijeme

špica (8–10 sati, 17–20) ovaj grad od petnaestak miliona stanovnika izgleda kao nemoćni, posrnuli gorostas. Dok se, recimo, metroom s jednog kraja Moskve stiže u centar za tridesetak minuta, da bi se kolima prošlo kroz najuži dio grada (unutar tzv. Sadovog koljca), ponekad je potrebno i po dva sata. Metro u takvim situacijama ostaje jedino rješenje. Ali i on u špicu postaje zagušen. Zagađenost vazduha na tom području dostiže maksimalne vrijednosti, a prema mjerenjima 15. februara 2006. godine nivo sastojaka nafte u rijeci Moskvi prelazio je 128 puta normalne vrijednosti. Pošto je najuži dio Moskve izbušen kao švajcarski sir (metro linijama, podzemnim telefonskim komunikacijama, vodovodnim cijevima, kanalizacijom, pa čak i asfaltiranim putevima po kojima tenkovi mogu da se kreću), ostaje izgradnja nadzemnih puteva, na čemu se radilo posljednjih godina, ali to samo djelimično ublažava situaciju, jer se može realizovati u veoma malom broju slučajeva. O svemu ovome vodi se intenzivna javna i stručna rasprava. Međutim, rješenja koja se nude (ograničenja ulaska u centar grada, primjena sistema par–nepar za privatna vozila, izgradnja paralelnih puteva i sl.) izgledaju kao najobičnije kozmetičke mjere. Čini se da bi samo radikalne mjere mogle pomoći. Kada bih bio u situaciji da odlučujem o tome, uži centar grada (unutar Sadovog koljca) postepeno bih oslobodio u određenom periodu (recimo u toku 10 godina) od administrativnih, državnih, političkih, vojnih i drugih ustanova, preduzeća, fabrika, proizvodnih pogona, robnih kuća, stambenih objekata, za koje bi se koji stotinak kilometara dalje od Moskve izgradilo novo sjedište sa ulicama koje ne bi imale manje od 20 traka. U strogom centru, sa što više zelenila, parkova, šetališta, trebalo bi zadržati samo Kremlj (i to kao područje isključivo reprezentativnog karaktera), kulturno-istorijske spomenike, muzeje, pozorišta, bioskope, kulturne, turističke i ugostiteljske sadržaje. U taj dio grada trebalo bi dolaziti samo radi zadovoljavanja viših potreba (intelektualnih, kulturnih i dr.). U drugoj fazi izgradila bi se oko novog administrativno-političkog središta naselja za stanovanje, a svi proizvodni pogoni izmjestili na posebna satelit-područja. Paralelno bi se pristupilo rušenju i rekonstrukciji Moskve između unutrašnje kružne saobraćajnice i kružne zaobilaznice.

Miloš Jevtić

Još jedno pitanje zaslužuje poseban osvrt.

Radi se o uočljivoj prednosti, a možda i favorizovanoj premoći engleskog jezika.

U nekim sociolingvističkim napisima može se nazreti bojazan da će dominacija engleskog jezika, koji postaje, sve više, jezik čovečanstva, nepovoljno uticati na ostale jezike, čak i one veoma raširene, kakvi su francuski, španski ili nemački.

Oni još skeptičniji izražavaju i bojazan da se može desiti da se ta situacija odrazi i na nacionalne nauke.

Da li se radi o stvarnoj ili umišljenoj opasnosti?

Branko Tošović

Globalizacijom i ekonomskom moći angloameričkih zemalja engleski jezik dobija sve jaču poziciju. Iako se u Austriji na televiziji i u bioskopima filmovi sinhronizuju, pa se engleski kao dominantni jezik kinematografske umjetnosti ne čuje, on i ovdje postaje sve prisutniji, pa i agresivniji. U prilog tome ide i pozicija poslovnih krugova. Recimo, predsjednik Privredne komore Austrije Kristof Lajtl (Christoph Leilt) i ministar za ekonomiju Martin Bartestajn (Martin Bartenstein) izjavili su za *Die Presse* 28. aprila 2006: „Engleski treba da u Austriji postane drugi jezik“, što je u istom broju potpuno podržala Elisabet Gerer (Elisabeth Gehrer), ministar za nauku i obrazovanje. Razlog je – jačanje konkurentske sposobnost austrijske privrede na svjetskom tržištu. Lajtl je čak predložio da se na Dan Evrope 9. maja u čitavoj Austriji govori samo engleski. Po njegovom mišljenju, u školama i na univerzitetima treba da se češće čuje engleski. Analiza stranih jezika u privredi dala je 2006. ovakve rezultate: 45% preduzetnika ima potrebu za engleskim jezikom (*Die Presse*, 28. april 2006). Na drugom mjestu je italijanski (20%), slijedi češki (16%), mađarski (14%), ruski (14%), slovenački (12%), francuski (12%) i slovački (11). Tek zatim dolazi „bosanski/hrvatski/srpski“ (11%). Posljednju poziciju zauzima španski (9%), kineski (6%) i turski (3%).

Miloš Jevtić

Kada smo već kod bojazni, stvarnih ili koje to, moguće je, i nisu, moramo Vas podstaći da iznesete svoje poglede o ugroženosti prirode. Izgleda, to je stvarna opasnost!

Zašto su se mnogobrojni ekološki pokreti, kojih ima svuda, čak i u zemljama koje se tradicionalno nedovoljno brinu ili se uopšte ne brinu o prirodi, sveli na paradne manifestacije, koje ništa ne menjaju u poraznim stanjima uništavanja biljaka, životinja, šuma, vazduha, voda i tako dalje?

Branko Tošović

U Austriji se mnogo posvećuje ekološkim problemima. U ovoj zemlji se sada zadovoljava oko 25% energetske potrebe iz obnovljenih izvora

energije. Jedna polovina otpada na vodenu energiju, a druga na biomasu, biogas i vjetar. Od 2002. godine količina energije koja se dobija iz tih novih izvora energije bila je veća osam do devet puta. Sama Evropska unija ima cilj da do 2008. godine osjetno poveća potrošnju biodizela. U samom Gracu preduzet je niz koraka da se poboljša situacija. Recimo u gradu se reciklira oko 69% otpada. U posljednje vrijeme se koriste autobusi na biogras. Postoji očekivanje da sva vozila u Gracu kroz deset godina pređu na biodizel. Time se štedi energija i novac, jer se ne plaća porez na to gorivo. To je zainteresovalo i srpske privrednike, pa je delegacija Izvršnog vijeća Vojvodine posjetila 2005. godine Gradsko komunalno preduzeće u Gracu s ciljem upoznavanja s tom novinom. Inače Grac je postao centar razvoja biodizel goriva, koje se odlikuje time da veoma malo zagađuje čovjekovu okolinu. U Gracu to gorivo pokreće gotovo sve gradske autobuse. Ono se uglavnom dobija preradom iskorišćenog jestivog ulja iz lokalnih restorana u posebnom postrojenju Murek, južno od Graca. Postoji i specijalizirana firma „Biodiesel International“. Do nedavno se ulje na kojem se pržilo meso u restoranima prosipalo u kanalizaciju ili odnosilo iz ugostiteljskog objekta. Sada se ono pretvara u gorivo. Međutim, i s njim postoje problemi. Naime, biodizel dobijen od iskorišćenog jestivog ulja prelazi na -5°C u kruto stanje, što za vrlo hladna vremena može stvoriti probleme. Rješenje je da se miješa sa 10 do 20 odsto mineralnih goriva.

Kad smo kod ulja, htio bih dodati da je jedan pod najpoznatijih štajerskih jestivih ulja tzv. Kurbiskernöl (bućino ulje). Radi se o regionalnom specijalitetu (brendu) poznatom u svijetu, jer dolazi kao proizvod sa zaštićenog područja Evropske zajednice. Nazivaju ga „crnim zlatom“ Štajerske. Posebno se mnogo izvozi u Njemačku, Švajcarsku, Španiju i skandinavske zemlje. Prije izvjesnog vremena njegova ljekovita svojstva otkrili su Amerikanci i Kanađani. Pored ovog ulja na listi 10 proizvoda zaštićenog od strane Evropske zajednice nalaze se marelice vahaure (Wachauer), alpski forarlberški sir (Vorarlberger Alpkäse), gajtalski sir iz Alma (Gailtaler Almkäse), tirolski sir (Tiroler Graukäse), tirolski planinski sir (Tiroler Bergkäse), tirolski alpski sir (Tiroler Almkäse oder Alpkäse), tirolska slanina (Tiroler Speck), maršfelski špargel (Marchfeldspargel) i sivi mak iz Valdfirtlera (Waldfiertler Graumohn).

Grac ima velikih problema sa sitnom prašinom, čiji je jedan od glavnih uzročnika dizel motor. Stoga se u posljednje vrijeme uvodi poseban filter za sva vozila s takvim motorom. Takva prašina može biti industrijska ili saobraćajna. Ona je dosta opasna jer je zbog malog prečnika ne zaustavljaju sitne dlačice u nosu i treplje u plućima, pa nesmetano prodire do alveola, gdje se taloži, izaziva upale pluća, astmu i hronični bronhitis. Ukoliko u njoj ima čestica kancerogenih materija (benzen), može izazvati maligne bolesti.

Intenzivna upotreba vozila s motorom s unutrašnjim sagorijevanjem u saobraćajne svrhe počinje i kod nas u prvoj deceniji XX vijeka. Upravo tada se u Pančevo vratio sa studija medicine na univerzitetu u Gracu doktor Vladimir Aleksić i dovezao prvi automobil. Kaldrmisanim gradskim ulicama jurio je „fantastičnom“ brzinom od 30 kilometara na sat (tada su zaprežna kola bila glavno prevozno sredstvo, a funkciju taksija vršili su fijakeri).

Miloš Jevtić

Mnoge evropske zemlje nalaze se pred demografskim kolapsom.

Sve je manje brakova, a još je manje porodica s decom, a najmanje je s troje ili više dece.

Brižljivi naučnici delikatno upozoravaju da će, još u ovom veku, mnogi narodi u svojim državama postati manjina, a i da se može desiti da se pojedine nacionalne zajednice nađu na pragu zatiranja.

Istina, čuju se glasovi da će se situacija delimično promeniti kada se ozvaniči kloniranje.

Tek, demografska situacija u čitavoj Zapadnoj Evropi, i kod nas isto tako, nije ohrabrujuća.

Da li u civilizovanim državama, kakva je Austrija, postoji svest da predstoji prodor nekih drugih nacija, koje su spremne da – svejedno da li zbog verskih ili nekih tradicionalnih podsticaja – zauzmu prazne prostore?

Uostalom, da li se u svetu, opet, recimo, u Austriji, o tome ozbiljnije razgovara ili su te teme, moguće je, teme nekih usputnih ili slučajnih, možda predizbornih, stranačkih i sličnih situacija, koje, jasno, postoje u svakoj zemlji, bez obzira na to kakve je civilizacijske, ekonomske ili demokratske snage?

Branko Tošović

Jedan od razloga opadanja nataliteta jeste visok životni standard. Statistika pokazuje da na ovom planu bogate zemlje imaju više problema nego one siromašne. Tome doprinosi i emancipacija žena, koje su više nego prije angažovane na poslu, u javnom životu, koje zbog više stručne osposobljenosti, veće samostalnosti i životne sigurnosti racionalnije (a to znači opreznije i suzdržanije) razmišljaju o rađanju djece. U razvijenijim zemljama, kakva je Austrija, problem je dvostruke prirode: s jedne strane, sve je manji priraštaj, a, s druge, stanovništvo je sve

starije, pa država izdvaja značajna sredstva za penzije i zdravstvenu zaštitu.

Demografske promjene mogu, kao i klimatske, imati dalekosežne posljedice. One se neminovno odražavaju i na jezičku situaciju u svijetu. Naglo opadanje nataliteta najmanje pogoduje malim narodima. Interesantno je pitanje da li će i koliko smanjivanje broja stanovnika dovesti do smanjivanja broja jezika. Sada se ta zavisnost radikalno ne ispoljava, ali na duže staze ona prijeti da nestankom manjih etničkih grupa nestanu i njihovi jezici. Nije, međutim, problem samo u tome što opada priraštaj jednoga etnosa, već i u tome što takvu tendenciju ponekad prati druga, koja je još više pojačava: porast nataliteta susjednog etnosa. Od njega često slijedi ne manje slabiji pritisak, koji ubrzava proces nestajanja i nacije i jezika. U jednim slučajevima kontaktni etnos otvoreno, a drugi put prikriveno i podmuklo vrši pritisak, pa dolazi do međuetničke napetosti, fizičkih prijetnji, napada i političkih tenzija. Ako se pogleda karta slovenskih jezika, vidjeće se da je u tom pogledu u najnezavidnoj situaciji makedonski jezik zbog sve manjeg priraštaja Makedonaca i sve većeg nataliteta Albanaca. Ukoliko se nastave postojeći demografski procesi, slična situacija prijeti i Crnoj Gori. Na tom prostoru doista može da se desi ono što Vi slutite: da većinski slovenski narod postane u svojoj državi manjina.

Interesantno je da je svako prethodno stoljeće dalo po jednu slovensku naciju. Da li će i u ovome vijeku doći do formiranja neke nove nacije i njenog jezika? Takvu mogućnost ne bih isključio, jer sto godina nije mali period.

Demografski problem ne mogu sve zemlje riješiti na isti način. Bogatije imaju mogućnost da na svoj prostor privuku radnu snagu iz drugih zemalja većim standardom, boljom zaradom i sigurnijim životom, a manjim i siromašnijim preostaje da računaju na sopstveni potencijal i da različitim stimulativnim mjerama povećavaju priraštaj. U vezi s Vašim pitanjem o zemlji u kojoj živim mogu reći da se ona nalazi u prvoj grupi i da problem rješava na taj način što nastoji da veoma dozirano privuče strance, ali da ih istovremeno potpuno integriše u austrijsko društvo davanjem državljanstva i drugim mjerama. Austrija nije, poput Njemačke, prostor na koji stranci hrle. Ovdje postoji niz restriktivnih mjera koje destimulativno djeluju na masovni dolazak radne snage iz drugih zemalja. Zaoštreni odnos prema imigrantima posebno je došao do izražaja posljednjih osam godina kada je na vlasti bila koalicija konzervativne Narodne partije i Libelarne partije nacionalističkog populiste Jorga Hajdera. Austrija slovi kao zemlja koja ima izraženu skeptičnu poziciju prema Evropskoj uniji, a po nekim anketama zauzima 1. mjesto po protivljenju da Turska uđe u Evropsku uniju. Za sada Austrija nije toliko ugrožena da bi značajnije mijenjala takvu orijenta-

ciju. Štaviše, politika prema strancima, posebno azilantima, sve se više pooštrava. To pokazuju i statistički podaci: u drugom kvartalu 2006. godine broj stranaca primljenih u austrijsko državljanstvo smanjen je za 40%, a u prvoj polovini godine za 12%. Na to su najviše uticale promjene u Zakonu o državljanstvu usvojene 2005. godine kojima su pooštreni kriteriji (najmanje deset godina neprekidnog boravka u Austriji, potvrda o nekažnjavanju i odsustvo finansijskih mahinacija, nepostojanje suštinske štete za međunarodne odnose Austrije, nenarušavanje javnog reda, mira i sigurnosti, dovoljna novčana primanja) i koje su stupile na snagu 23. marta 2006. godine. U prvoj polovini te godine 16.790 stranaca dobilo je austrijsko državljanstvo. Među njima na prvom mjestu nalaze se Turci (4.153), slijede državljani Srbije i Crne Gore (3.270), Bosne i Hercegovine (3.061) i Hrvatske (1.470). Ostale zemlje su mnogo manje zastupljene: Rumunija (585), Makedonija (407), Nigerija (344), Egipat (310), Avganistan (259), Iran (235), Kina (158), Indija (150), Ruska Federacija (134), Gana (131), Poljska (124), Ukrajina (118), Pakistan (115), Bugarska (112) i Filipini (105).

Odnos prema balkanskim zemljama je izdiferenciran: ispitivanja javnog mnjenja pokazuju da bi Austrijanci radije vidjeli u Evropi Hrvatsku nego Srbiju.

Miloš Jevtić

Rođeni ste u Jugoslaviji, onoj velikoj, i dugo ste u njoj živeli.

Kako ste doživeli kraj Jugoslavije, makar se radilo i o ovoj suženoj, kakva je bila do pre neku godinu?

Kako su na rasturanje Jugoslavije reagovali Vaši prijatelji u svetu?

Šta će biti s Jugoslovenima (bilo ih je, sudeći prema ranijim popisima, dosta i svuda!)?

Uostalom, da li je krah Jugoslavije (ili, bolje, Jugoslavija) i kraj jugoslovenske ideje, koja je, inače, starija od svih Jugoslavija?

Branko Tošović

Vrijeme ne bi bilo vrijeme kada bi stajalo, mjesto ne bi bilo mjesto kada se ne bi mijenjalo. I jedno i drugo ne bi bili ono što jesu kada ne bi stajali na provjeru ljude, njihove karaktere, vrline, individualne i kolektivne projekte i ideje. Treba prihvatiti i respektovati činjenicu da se države rađaju i nestaju, da su to okviri za život koji se neminovno mijenjaju. Pri tome životni prostor ostaje isti bez obzira na to koliko se politički i pravno modifikovao.

Ideja jugoslovenstva (objedinjavanja Južnih Slovena koji govore istim jezikom) nije se pokazala dovoljno čvrstom i primamljivom za sve, dovoljno širokom da se niko ne osjeća stiješnjen. Ili nije bila sazrela za vrijeme u kome je došlo do njene realizacije i devalvacije. Možda je inplementirana u pogrešno vrijeme. Ona ima, na neki način, sudbinu sveslovenstva, koje se takođe pokazalo neostvarivim na planu krutog institucionaliziranja. Možda će u nekom drugom vremenu doći do reinkarnacije ove ideje na novim osnovama i na drugi način. U bliskoj budućnosti to se ne može očekivati, za dalju budućnost to se ne može isključiti. Jugoslovenska ideja može se transformisati iz ideje života u istoj državi, u ideju suživota pod različitim krovovima, u različitim organizacionim strukturama. Ovdje nije toliko bitna forma, koliko sadržaj. Važno je da se omogući nesmetana komunikacija, slobodna razmjena dobara, normalan suživot i sl.

Miloš Jevtić

Dugo ste već u Austriji.

Da li, možda, imate neka saznanja o tome kako sada živi naš svet u toj zemlji?

Da li se, barem u porodičnom krugu, čuvaju jezik, tradicije, vera, običaji i nacionalna osećanja?

Da li postoji organizovano dopunsko školstvo za već treći li čak i četvrti naraštaj našeg življa koji živi, dakle decenijama već, u Austriji?

Kako su Srbi koji žive u Austriji doživeli kraj i ove poslednje Jugoslavije?

Kakvi su odnosi, i to nas zanima, ranijih Jugoslovena, sada Srba, Hrvata, Muslimana, Makedonaca, Slovenaca i drugih koji su nekada živeli u istoj zemlji, jugoslovenskoj? Da li su ranija nepoverenja, izazvana ratnim sukobima, počela, moguće je, i da se umanjuju?

Uopšte, kako živi naš svet u Austriji?

Branko Tošović

U Austriji dosta živi, studira i radi ljudi sa ovog područja. Prema pisanju austrijskog *Standarda* od 24. juna 2006. u Austriji je bilo najviše stranaca iz Srbije i Crne Gore (137.662), na drugom mjestu su bili državljani Turske (116.882), a zatim Njemačke (194.672) i Bosne i Hercegovine (90.988). Najveći dio Srba je nastanjen u Beču. Za ovaj grad vezano je ime niza poznatih ljudi bivše Jugoslavije. Neki od njih imaju

i spomen-ploču (Vuk Karadžić, Dositej Obradović, Petar Petrović Njegoš, Laza Kostić, Branko Radičević, Petar Preradović, Ruđer Bošković, Vatroslav Jagić, Fran Miklošič, Ivan Cankar, France Prešern). U Beču postoji nadgrobni spomenik Vuku Karadžiću, knezu Danilu Petroviću Njegošu, knezu Mirku Petroviću Njegošu. Poprsje Nikole Tesle nalazi se u Tehničkom muzeju za industriju i za zanate. Postoje kuće u kojima su odsjedali knez Miloš i Mihailo Obrenović. Kuća u kojoj je stanovao August Šenoa je srušena. U Beču je jedno vrijeme boravio Ivan Meštrović, Zaharija Orfelin, Sava Tekelija, Đura Jakšić, Stjepan Mitrov Ljubiša, Josip Juraj Štrosmajer, Franjo Rački, Jovan Jovanović Zmaj, Uroš Predić, Paja Jovanović, Ljudevit Gaj. U Novom Mjestu (Wiener Neustadt) pogubljeni su 1671. Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan.

Život naših ljudi teško je generalizirati. Jedni od njih već odavno žive u ovoj zemlji i potpuno su se integrisali. Drugi su tek došli i pokušavaju da svoj mentalitet prilagode austrijskom. Dosta se razlikuje život roditelja, koji su stigli ovamo u potrazi za kruhom, od života njihove djece, koja postepeno zaboravljaju i jezik, kulturu i običaje. Među našim ljudima ponajviše ima onih s nižom i srednjom stručnom spremom, pa je u skladu s tim i njihova radna aktivnost. Da ne govorim o tome da se ovdje nalaze predstavnici svih nacija, religija i mnogih regiona. I ako sve to sastavite, dobićete smjesu na osnovu koje teško da možete izvući zaključke opštevažeće za sve. Generalno, međutim, može se ovako kazati. Da bi se koliko-toliko normalno živjelo, što bolje zaradilo i što više uštedjelo, mora se mnogo raditi. Odricanja su doista velika – neki rade i tokom vikenda, i za praznike. Ti ljudi kad odu u rodni kraj postaju značajni, da ne kažem veliki, i u svojim očima, i u očima drugih. Jer došli su luksuznim kolima sa svakojakim poklonima, lijepo su odjeveni, mogu pola kafane da časte i nekako posebno sijaju. Tada oni dobijaju vrhunsko zadovoljstvo od mukotrpnog rada u tuđini. Tada takođe zaboravljaju, a drugi ne vide ili uopšte ne slute, da iza svega toga stoji rad na bausteli (*Baustelle* – gradilište, građevinski objekat), čišćenje hodnika, pranje suđa u restoranu. Odlazak nazad predstavlja vraćanje u onu realnost koja ne trpi nerad, ljenčarenje i svaštarenje. Slobodno vrijeme provodi se, kao i kod drugih, u porodičnom krugu, s poznanicima i prijateljima. Prije su postojali tzv. jugoslovenski klubovi, u kojima su se okupljali na druženje ljudi iz svih krajeva. Sada toga nema, ali postoje različite forme sastajanja pripadnika iste nacije. S tim u vezi želio bi da izvršim jedno uopštavanje (što je uvijek problematično): ovi ljudi, došli iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, mnogo bolje i normalnije komuniciraju nego što se to radi u pomenutim zemljama. Djeca, čini mi se, još više brišu nacionalne i religiozne predrasude i zaziranja. To posebno pokazuju gostovanja naših muzičara.

U Gracu postoji nekoliko restorana koji drže oni koji su prije dvadesetak godina ili tek nedavno došli s područja bivše Jugoslavije. Jedni od njih imaju dobru ponudu i uslugu, ali i adekvatnu cijenu (Kornati), drugi se orijentišu na veći promet (Opatija), a treće je teško nazvati restoranom, jer se u njima uglavnom prodaju ćevapčići, pljeskavice, pite i sl. Što se mene tiče, najčešće svratim u restoran Bruno, koji se nalazi u strogom centru grada. Do prošle godine bio je to omanji lokal, a sada poveći prostor u kome se može i kafa popiti i lijepo ručati. Drži ga prijatni bračni par iz Zagreba. Oboje su došli u Grac osamdesetih godina prošlog vijeka, ovdje odgojili dvoje djece, koja su nakon studija našla zaposlenje u Njemačkoj i Engleskoj. Kada u porodici neko slavi rođendan, obično odemo u restoran Kornati, jer ima dobar izbor ribe i vina. Ugostiteljski objekti, posebno lokali, čiji su vlasnici naši ljudi predstavljaju i mjesto okupljanja onih koji dolaze iz svih krajeva bivše Jugoslavije. Mladi se sastaju po kafićima, u kojima se pušta naša muzika, toči naše piće, nude naši slatkiši.

Miloš Jevtić

Znamo, tokom svih ovih godina, sretali ste mnoge slaviste i druge lingviste, naše i strane.

Koje ličnosti i susrete pamтите?

Uostalom, da li ste s nekima uspeli da uspostavite i bliže i stalnije kontakte?

Branko Tošović

U knjigama ovakvog tipa obično se govori o susretima s velikim, istaknutim ličnostima. Nešto slično prisutno je u prvom našem razgovoru. Ovaj drugi razgovor počeo bih susretima sa običnim, „malim“ ljudima, kako ih obično nazivaju. Počeo bih tako jer mi se čini da su u nekim situacijama, u životu uopšte, jednako veliki, izuzetni, kao i poznate ličnosti. I ako bih birao jednu takvu ličnost iz ovoga perioda, opredijelio bih se za Mileta Marjanovića, dragog čovjeka iz Kraljeva, koji je iznenada umro 27. jula 2004. godine. Dugi niz godina družili smo se u Moskvi, u Rusiji, u zemlji u kojoj je proveo posljednje godine života i za koju je, poput drugih naših ljudi, znao kazati da ima samo dva godišnja doba: bijelu i zelenu zimu. Sudbina se tako zalomila da je u teškim godinama ratova, kriza, blokada, nestašica krenuo u tuđinu da pomogne svojoj porodici. Došao je u tu zeleno-bijelu Moskvu, dobio posao, brzo se uklopio u novu sredinu i stekao širok krug prijatelja. Svi oni koji su s njim radili uvidjeli su da je riječ o izuzetno čestitom i poštenom, veoma savjesnom, marljivom, pouzdanom i nadasve skromnom

čovjeku. Moskva je tada bila stjecište velikog broja radnika iz naših krajeva, koji su na razne načine i iz raznih razloga stizali. Bilo je to vrijeme velike provjere ljudi – njihova karaktera, etičkih vrijednosti, snage, čojstva. Mnogi ispit nisu izdržali, jer su se, čak prema zemljacima, ponašali kao vukovi, bili spremni na prevare, laži, lopovluke, krađe, pa i ubistva (noževima se klalo kao u najgorem ratu). Mile je, na sreću, bio i ostao u onoj drugoj grupi, u grupi koju su krasile istinske vrline ljudi s našega prostora, ljudi koji su mukotrpno i pošteno radili, skromno živjeli, maksimalno štedjeli i nesebično pomagali porodicu i rodbinu.

Sjećanja na druženje s Miletom Marjanovićem veoma su mi često navirala, pogotovo tokom boravka u Moskvi u zimu 2004/2005. i 2005/2006. godine. Ta sjećanja bila su vezana za obične situacije. Čas sam vidio pred sobom jednog ljepuškastog, mladolikog, prosijedog, nasmijanog, skromnog, mirnog, staloženog Mileta. Vidio ga kako satima čeka na aerodromu Šeremetjevo da sleti koji već avion što on dočekuje. Gledao kako se u januarskoj promrzloj zori probija kroz snijeg do auta, a zatim vozi kroz pospanu Moskvu. Potom se pojavi slika kako se dječjački, šeretski smije i penje na drvo kalinu, svu u crvenim zrelim bobicama, podno Bicevske šume, jedne rane jeseni u jedno predvečerje. Onda isplovi prizor u kome zastakljenih očiju ispraća one koji lete na jug. Pa se iza toga u ponoćnim satima kraj radio prijemnika i uz vijesti Radio Beograda na njegovo lice navuče debeli tamni oblak brige i tuge. Ili nalete slike dugih zimskih noći u kojima se pričalo, šalilo, prisjećalo rodnoga kraja i pjevalo uz votku, gibanicu, suvo meso i kiseli kupus. Zatim se opet pojavi Miletov lik u najobičnijim situacijama. Evo ga u žučkastoj zimskoj jakni, s cigaretom u ruci, stoji i puši. Eno ga na jezeru kraj hotela, sunča se kao da je na Ibru. Ali čitav taj kolaž svaki čas zamagljuje Miletova slika u autu, čas kraj Crvenog trga, čas na Arbatu, čas na Petrovci, u Čertanovu, na Nikolinoj gori. Opušteno, kao uvijek, drži rukama volan, pažljivo gleda blagim, zelenkastim očima, dok tri-četiri poduže muške duboke bore nestaju u njima. On je u jednom trenutku djetinjski nasmijan, u drugom ozbiljan kao starac od sto ljeta, a u trećem ga uopšte nema, odlutao – negdje u Kraljevu biće da je. I tako me zapljuskuju naizgled sitnice koje su sada velike. A iz svih njih izbija poštenje, tolerantnost, nenametljivost, skromnost, strpljivost, dobrodušnost, čestitost, ljudskost Mileta Marjanovića, čovjeka koji je sve što bi čuo, vidio, osjetio, naslutio, kao sunder nijemo upijao, ponekad ne shvatajući da treba filtrirati, jer loše nije bezazleno, neškodljivo. I umjesto da se spužva skupljala i izbacivala uvučeni čemer, srce se stezalo. I stalo u jednoj julske noći, u jednom moskovskom hotelu, daleko od Kraljeva.

U ovome periodu smrt je odnijela nekoliko poznatih i meni veoma dragih osoba. Ovdje bih prije svega istakao Nikitu Iljiča Tolstoja, koji je umro 27. juna 1996. U proljeće te godine godine saznao sam da je on

teško obolio, pa sam osjetio potrebu da mu se javim i predložim pomoć. Pisao sam mu 9. aprila, između ostalog: „Dragi i poštovani Nikita Iljiču! Sasvim sam nedavno saznao za Vaše zdravstvene tegobe, pa Vam se tek sada javljam. Naime, u Grac, gdje sam primljen za redovnog profesora slavistike, doputovala je Nikolajeva iz Instituta za balkanistiku RAN, koja mi je i rekla za Vaše zdravstveno stanje. Želim Vam uspješan oporavak i povratak struci koju ste svojim radom toliko zadužili. Htio bih da Vam se ovom prilikom još jednom zahvalim na Vašem 'отзыву' koji mi je pomogao da na konkursu u Manhajmu zauzmem prvo mjesto i dobijem poziv da radim kao profesor slavistike na Manhajmskom univerzitetu. Iako taj poziv nisam prihvatio, jer mi se činilo da je ponuda iz Austrije bila bolja, Vaša želja i nastojanje da mi pomognete nije time nimalo umanjena niti je manje cijenim. Dragi Nikita Iljiču, nadam se da ćete prevladati zdravstvene tegobe i da ćete se ponovo vratiti slavistici i lingvistici. Ukoliko Vam bude potrebna pomoć od mene (u lijekovima i sl.), biće mi zadovoljstvo da to uradim. Vas, Vašu suprugu i kćerku srdačno pozdravlja Branko Tošović.“ Međutim, odgovor nisam nikada dobio. Nikita Tolstoj se sedam mjeseci hrabro borio sa smrću, podnosio tešku terapiju, ali je i u takvom stanju imao u bolnici konsultacije sa studentima, diplomantima, postdiplomcima i doktorantima, nastavio s radom na etnolingvističkom rječniku *Slovenske starine*, pripremao naredni broj časopisa *Pitanja lingvistike* (čiji je bio glavni urednik), bavio se organizacijom kongresa slavista u Krakovu (kao predsjednik Ruskog komiteta slavista) i Ruskog humanitarnog fonda (na čijem je čelu stajao). U tim teškim trenucima, pored stručnih pitanja, dvije stvari su ga stalno zaokupljale – događaji u Rusiji i stanje u dragoj mu Jugoslaviji.

Drugi poznati slavista koji je umro u ovom periodu (avgusta 1998) bio je Adam Jevgenjevič Suprun, jedan od najpoznatijih bjeloruskih slavista, čovjek blaga karaktera i snažna duha. Koji mjesec prije smrti boravio sam u Minsku i na njegov poziv posjetio ga u stanu. Razgovarali smo o struci, njegovom trogodišnjem boravku u Gracu. Za smrt sam saznao tokom simpozijuma u Olomoucu. Pošto sam imao mobilni telefon sa sobom, odmah sam nazvao njegovu suprugu i izjavio saučešće. U gračkim susretima i razgovorima sa J. D. Apresjanom on mi je pričao kako mu je Suprun pomogao da doktorira u Minsku, jer to nije mogao zbog političkih razloga da uradi u Moskvi.

Dvije godine kasnije (9. aprila 2000) preminuo je još jedan dragi čovjek – Vadim Mihajlovič Solncev, dopisni član Ruske akademije nauka i direktor Instituta za lingvistiku te akademije, redovni član Ruske akademije prirodnih nauka. Bio je to, s jedne strane, poznati lingvista, posebno za oblast opšte lingvistike i kineske filologije, a s druge, drag, prijatan i skroman čovjek. S njim sam se susretao od 1988. kad god bih dolazio u Moskvu (o tim susretima već smo razgovarali). Njegova po-

moć 1992. godine, o kojoj sam Vam takođe pričao, značila je mnogo u mom životu.

Najviše sam se iznenadio kada sam dobio vijest da je 15. avgusta 2006. iznenada preminuo Ivan Ivas, profesor fonetike i retorike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Bio je to divan čovjek, tih, nenametljiv, prijatan, pametan i meni istinski drag. U to sam se uvjerio i kada je boravio u Gracu na jednomjesečnoj Cepas-stipendiji. S njim sam se ponajviše družio tokom rada u Zagrebu.

I u privatnom životu desile su se tužne stvari. Prvo je umro otac Đorđe (1996), zatim stariji brat Slavko (1997), ujna Paula Tepavčević (1999), svastika Marica Cvjetović (2004), onda prvi rođak Žarko Tošović Mimo (2006). Otišli su i neki drugovi iz studentskih dana (Milutin Vuković, Ljubinko Pantić), kao i osobe s kojima sam se (kao i moja porodica) družio, imao prijateljske odnose – Višnja Čarkić (supruga Milosava Čarkića), Jelena Mihajlovna (supruga Valerija V. Morokvina), njena majka Ana Jevdokijevna.

Miloš Jevtić

Dosta putujete. Govorili smo već o tome.

Da li uspevate da nađete vremena, osim obavljanja poslova, i za upoznavanje sa istorijskim spomenicima, umetničkim životom i običnim životnim stanjima?

Koje su Vas sredine, i zašto, osvojile, da tako kažemo?

Uopšte, koliko su putovanja lekovita?

Branko Tošović

Obično kažem: postoje dvije stvari u koje vrijedi investirati – u znanje i putovanja. Vrijednost i jednog i drugog je u tome što vam ih niko ne može oduzeti. Ostala ulaganja (sticanje nekretnina, nabavka tehnike, kupovina odjeće, obuke...) mogu da budu uzaludna i nezavisna od vašeg napora da ih sačuvate. Investiciju u znanje („u glavu“) smatram ključnom investicijom u životu, kako za pojedinca tako i za kolektiv. Onaj ko nešto zna i umije, taj ima sve osnove da uspije, da ne propadne. Pored znanja, u putovanja treba ulagati jer se njima šire vidokruzi, upoznaju novi ljudi, krajevi, običaji, saznaju važne stvari. I to što se na njima vidi, doživi, spozna, osjeti, ne može (kao ni znanje) niko oduzeti. Putovanja imaju niz pozitivnih vrijednosti. Recimo, ako želite da nekog bliže upoznate, krenite s njim na put. Nigdje kao tada ne ispoljavaju se, makar i kroz sitnice, ljudske vrline i slabosti. Sada kada me svojim pitanjima vraćate u prošlost, vidim da sam čitav život novac

najviše trošio na znanje i putovanja. Opravdanost takve orijentacije posebno je potvrdio i pojačao posljednji rat, u kome sam izgubio svu imovinu. Retrospektivno posmatrano, putovanja bih podijelio na dva perioda: u prvom (do 1992) ona su imala pretežno rekreativni i edukativni karakter (išao sam da se odmaram, da uživam i da upoznajem svijet). U drugom periodu (od 1993) njihov najveći broj imao je stručni karakter. I dok bih prije, sjedeći u vozu ili autobusu, posmatrao predjele, uživao u pejzažu, razgovarao sa saputnicima, sada sve više težim da nešto pročitam ili napišem, da priprelim predavanje, nastavu... Pojava prenosnih računara unijela je značajnu promjenu: nisam više primoran da radim isključivo u stanu ili kabinetu, već mogu da pišem i na aerodromu, i u hotelu, i u vozu... Putovanja pružaju takođe mogućnost da se nešto na miru i opušteno pročita. Ali je i ovdje došlo do promjene: dok sam ranije uglavnom čitao dnevne novine i časopise (ponekad ih bukvalno gutao, pogotovo ako bih se vraćao iz inostranstva i dobio našu štampu), sada to više ne radim i čitam gotovo uvijek samo stručnu literaturu. Razlog leži u tome što sam tokom rata i poslije njega dobio amozitet prema štampi, jer je ona uglavnom donosila ono što je loše, crno, bila je puna mržnje, pa kad bih završio sa čitanjem, osjećao bih se potištenim, praznim, zlovoljnim. Stoga posljednjih godina, putujući, recimo, od Beograda, Zagreba ili Sarajeva u Grac, skoro da ne otvaram listove i časopise. Ali zato kod kuće redovno pratim satelitski program Beograda, Zagreba, Sarajeva i Podgorice, posebno vijesti.

Što se tiče Vašeg pitanja da li imam vremena za upoznavanje sa istorijskim spomenicima i kulturnim životom, rekao bih da vrijeme ne daje dovoljno mogućnosti za to (radi se, najčešće, o kraćim gostovanjima, držanju referata i nastave). Posljednji put iskoristio sam takvu priliku u jesen 2006, kada sam u zagrebačkoj Gaveli gledao zanimljivu predstavu o poslijeratnom kriminalu i korupciji, koji su se preplitali s hrvatsko-srpskim odnosima.

Na Vaše pitanje koje su me sredine osvojile, odgovorio bih ovako. U prvom periodu života to bi mogli biti Lenjingrad (Petrograd), Barselona, Prag i Peking. U drugom sam bio manje podložan posebnim utiscima i emocijama. Mnogobrojna putovanja utiču na to da se sve manje nečim posebno oduševljavate. Što više prolaze godine, spoljni utisci pale sve slabije i sve rjeđe iskre u duši.

Dolasci u neka mjesta ne ostavljaju me ravnodušnim. Kad sam u Beogradu, uvijek se sjetim dana kada sam kao vojnik hodao Terazijama, kupovao voće na Kalenićevoj, pripremao magistarski u Narodnoj biblioteci ili kada bih se tokom kraćih boravaka i proputovanja veselio susretima s Predragom, Bogoljubom, Mićom...

Dolasci u Sarajevo donose i radost i sjetu – eto, opet sam u gradu gdje sam proveo tridesetak ponajljepših godina života. Sada su, međutim,

tu neki drugi ljudi, a rodbine, prijatelja i poznanika sve je manje. Nije to više ono Sarajevo. Znam proći od Čengić Vile do Bašćaršije i da nikog poznatog ne sretnem. Ponekad se uhvatim u mislima da me ovaj grad ne prihvata kao prije, a i ja njega ne doživljam kao nekada.

Boravak u Moskvi uvijek je poseban doživljaj. U njoj sam proveo pet godina u komadu, zatim jednu punu školsku godinu, nekoliko puta po mjesec dana i nebrojeno puta nedjelju-dvije. Sa svojih petnaestak miliona stanovnika (otprilike, kao dvije Austrije) i ogromnim prostorom, strancu koji prvi put dolazi ona izgleda kao monstrum. Ali taj gorostas ima svoje prepoznatljive i ugodne kutke – prostor oko Moskovskog državnog univerziteta (sav u zelenilu), Park kulture, Arbat, VDNH, veliki broj kulturno-istorijskih sadržaja (Crveni trg, Tretjakovsku galeriju, Borodinsku panoramu...).

Trogodišnji boravak u Manhajmu bio je, slikovito kazano, ukvadrećen. Prvo, grad je gotovo potpuno porušen u Drugom svjetskom ratu, pa je na mjestu starog jezgra sagrađen novi u obliku kvadrata, u kome su ulice dobile nazive u kombinaciji slova abecede i brojki (npr. B3, D8). Drugo, sâm sam živio u Manhajmu, supruga i troje djece bili su u Moskvi, majka je ostala u federalnom (bošnjačkom) dijelu Sarajeva, a otac i brat u srpskom dijelu. Stoga sam nastojao da se izvučem iz tog životnog kvadrata.

Iako se ne odlikuje velikim bogatstvom, bjeloruska prijestonica Minsk nalazi sredstva da organizuje raznorodne međunarodne naučne skupove. Izenadio sam se kada sam prije nekoliko godina dobio na raspolaganje video-projektor (Beamer) za prezentaciju referata u situaciji kada toga nije bilo na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, a beogradski Filološki fakultet nije mogao obični grafoskop da ponudi učesnicima Međunarodnog slavističkog skupa u Vukove dane. Tada sam shvatio da na univerzitetima mnogo toga ne zavisi od novca, već od ljudi, njihove zainteresovanosti i entuzijazma. Dodao bih da su Bjelorusi gostoljubivi, komunikativni i znatiželjni.

Odlazak u Opole uvijek me je uvjeravao u to da ne treba živjeti u velikom gradu da bi se postigli veliki naučni rezultati. Ovaj omanji poljski grad predstavlja već jednu deceniju mjesto okupljanja mnogih lingvista. U slavističkom svijetu on je poznat zahvaljujući aktivnosti Stanislava Gajde, koji je razvio posebno široku aktivnost na području stilistike slovenskih jezika (gotovo svake godine on priprema u septembru međunarodnu konferenciju o različitim temama). Prije izvjesnog vremena Gajda je započeo i uspješno okončao veliki međunarodni projekat o promjenama u slovenskim jezicima u drugoj polovini XX vijeka. Pored entuzijazma i razgranatog naučnog rada, taj čovjek plijeni izrazitom skromnošću, blagim karakterom, dobronamjernošću i širokogrudnošću. I još nešto: za razliku od nekih poljskih slavista, koji u odnosu na pro-

blematiku srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika imaju jednostrane, čak izrazito antisrpske stavove, Gajda je zauzeo uravnoteženu i objektivu poziciju. Zbog svega navedenog svaki dolazak u Opole za mene je prijatan doživljaj.

Od gradova bivše Jugoslavije spomenuo bih Dubrovnik, tačnije, ostrvo Lopud. Prije posljednjeg rata na njemu sam svaki ljetnji raspust (ponekad i čitavo ljeto) provodio s porodicom. Međutim, uoči rata 1991. godine doživio sam neugodnosti od strane nekih mještana (zbog moje nacionalne pripadnosti), zbog čega je odnos prema tome lijepom mjestu postao drugačiji. Dolasci na Lopud nisu više kao prije, a šetnja po Dubrovniku izaziva dvojaka osjećanja, slična onima u Sarajevu.

Prvi boravak u Mostaru nakon rata pokazao je šta nacionalna mržnja i netrpeljivost može da učini od jednog lijepog i mirnog grada, u kome su vijekovima živjeli u miru Srbi, Hrvati i Bošnjaci. Zgrade s jedne i s druge strane „crte“, koja je dijelila zaraćene Hrvate i Bošnjake, bile su izbušene kao švajcarski sir i avetinjski prazne.

Jedan grad trebalo bi, možda, spomenuti kao prvi – Kalinovik. U njemu sam proveo djetinjstvo i završio osmogodišnju školu. Kada sam bio posljednji put (krajem ljeta 2006), zatreptao sam: na prostoru na kome smo kao učenici sadili drveće, dizala se visoka, gusta crnogorična šuma. A dolazak u mjesto u kome sam rođen – u Vihoviće – budi duboka sjećanja. Sjeta nastaje na groblju na kome čitava generacija mojih roditelja, otac, brat, obje bake i oba djeda, prabake i pradjedovi počivaju u miru.

Od svih gradova koje sam posjetio najneprijatnije iznenađene doživio sam u Nju Delhiju. Bio sam šokiran kontrastom bogatstva i siromaštva. Na mnogim mjestima u gradu i njegovoj okolini u direktnom kontaktu nalaze se raskošne vile, dvorci i trošna zdanja koja bi se teško mogla nazvati kućama. Njihov izgled, kao i način stanovanja, nije se, vjerovatno, promijenio od srednjeg vijeka.

Putovanje u Egipat i Izrael pokazao je drugi kontrast: kada prelazite granicu između njih, kao da ulazite u drugi svijet: s jedne strane, iza vas ostaju fascinantne piramide, ali i siromaštvo, a, s druge, ulazite na evropeizirano područje. Taj kontrast još više pojačava Jerusalem sa svojom hrišćanskom, muslimanskom i hebrejskom komponentom.

Miloš Jevtić

Koristimo priliku da predložimo da dodamo posebno pitanje koje bi ukazalo na značenje Graca za Srbe i druge južnoslovenske nacije, ali i obratno...

Branko Tošović

Tražite da govorim o Gracu, kao i o njegovim vezama sa Srbima i drugim južnoslovenskim zemljama i narodima.

Grac je drugi po veličini grad u Austriji. Star je oko 900 godina. Leži na rijeci Muri. Broji oko 350.000 stanovnika i prijestonica je Štajerske. Njegova prostorna veličina dolazi do izražaja zbog činjenica da ima malo višespratnica (deset i više spratova), tako da, kad se spuštate avionom na aerodrom (udaljen dvadesetak minuta autom od centra), dobija se utisak da se radi o velikom gradu. Tom utisku doprinosi i činjenica da ima mnogo privatnih kuća, uz koje gotovo uvijek dolazi bašta, pa Grac popularno nazivaju gradom u vrtovima. Direktno iznad centra izdiže se brdo Šlozberg (473 metra nadmorske visine), na koji se može stići žičarom. Pješice je potrebno uložiti napor da se popnete, jer je nagib 61%.

Grac je dobio naziv po riječi *gradec*. Inače, to ime ima čitav niz mjesta na području bivše Jugoslavije: Grac (Brčeli) u Crnoj Gori (nastanjeno bratstvom Marovići), Grac kod Drniša, Grac kod Posušja, Gradac kraj Mararske itd.

Na mjestu današnjeg Graca Rimljani su izgradili utvrđenje, na kome su Sloveni napravili tvrđavu *gradec* ('mali grad'). U jednom dokumentu iz 1128. prvi put se spominje ovo ime. U XIV stoljeću Grac je postao rezidencija dinastije Habzburga, koji su tada vladali Štajerskom, Koruškom, dijelom Italije sve do Trsta i Slovenije. U XVII vijeku Turci su se bili opasno približili Gracu. Godine 1797. grad je osvojila francuska armija pod Napoleonovim vođstvom. U Drugom svjetskom ratu Hitler je ovome mjestu dao počasni naziv „Stadt der Volkserhebung“ („Grad narodne pobune“), jer je od 1938. godine bio jedan od najaktivnijih centara ilegalne austrijske nacističke partije. Tada je na hiljade nacional-socijalista demonstriralo ulicama Graca, iako je stranka kojoj su pripadali bila zabranjena. U Drugom svjetskom ratu 16% zgrada bilo je uništeno. Centar je bio pošteđen od razaranja (jedino je znatno oštećena opera), bombardovanje je bilo koncentrisano na željezničku stanicu i industrijska postrojenja u zapadnom i južnom dijelu grada.

Niz objekata Graca nalazi se pod zaštitom Uneska (recimo, Gradska vijećnica). Stari dio grada bio je 1999. uvršćen u svjetsko kulturno nasljeđe. Grac je proglašen za kulturnu prijestonicu Evrope 2003. godine. U njemu se te godine okupio značajan broj kulturnih stvaralaca iz velikog broja zemalja svijeta. Među njima bio je niz umjetnika iz Srbije (recimo u galeriji „Rotor“ predstavljena su djela Uroša Đurića u okviru projekta „Balkan-Konzulat“). Tokom izvođenja literarnog projekta gradova „TransLOKAL“ prezentirana je književna ponuda Beograda. Literarnim projektom „Nešto je u vazduhu...“ uspostavljena je

saradnja jedne izdavačke kuće iz Graca i spisateljice Biljane Srbljano-
vić. U Gracu je te godine nastupao violinista Jovan Kolundžija i mla-
da violinistkinja Nataša Grujić, koju je na klaviru pratio Borislav Ne-
storov. Tada je održan i „Dijalog za Evropu“, na kome je učestvovalo
1.500 mladih s Balkana i poznatih evropskih političara.

U Gracu se redovno održava niz kulturnih manifestacija: Štajerska je-
sen (Steirischer Herbst), Štajerske umjetnosti (Styriarte), festival
austrijskog filma Dijagonale (Festival des österreichischen Films „Di-
agonale“), Ljeto džeza u Gracu (Jazz-Sommer Graz), Međunarodni fes-
tival uličnih i figurativnih pozorišta (Internationales Festival für
StraLen-und Figurentheater), Međunarodni festival horova i kapela
(Internationales Chorfestival und A Cappella Competition), Festival
„Grac pripovijeda“ („Graz erzählt“), Klasika u gradu (Classics in the
City), Festival elektronske muzike (Spring festival for electronic mu-
sic), Egenberški koncerti (Eggenberger Schlosskonzerte), AIMS-Kon-
certi (AIMS-Mittsommernachtskonzerte), Šlozberški festival (Das
Schlossbergfestival).

U Gracu se nalaze četiri univerziteta, na kojima studira oko 40.000
studenata – Univerzitet „Karl Franc“ (na kome radim), Medicinski
univerzitet (koji se od prvog odvojio 2002. godine), Tehnički univerzi-
tet, te Univerzitet za muziku i likovnu umjetnost. Postoji takođe neko-
liko visokih stručnih škola..

Univerzitet „Karl Franc“ je osnovan 1585. godine. Za ovu visokoškol-
sku ustanovu vezalo je studij, rad ili život nekoliko Nobelovaca: Fric
(Fritz) Pregl (hemičar, 1923), Julius Vagner (Julius Wagner von Jau-
regg, profesor medicine, 1927), Ervin Šredinger (Erwin Schrödinger,
fizičar, 1933), Oto Levi (Otto Loewi, profesor medicine, 1936), Viktor
F. Hes (Victor F. Hess, fizičar, 1936) i Karl von Friš (Karl von Frisch,
profesor medicine, 1973). Na univerzitetu postoji osnovni studij (Bak-
kalaureatsstudium), magistarski studij (Magisterstudium), diplomski
studij (Diplomstudium), studij za nastavnike (Lehramt) i doktorski
studij (Doktoratsstudium). Diplomski studij traje, ovisno o smjeru,
osam ili više semestara. Studij za nastavnike sadrži dodatne predmete
iz pedagogije. Diplomski studiji su jednopredmetni, izuzev studija za
prevodiocce i tumače (uče se najmanje dva jezika), kao i studij za na-
stavnike, koji je preduslov za rad u srednjim i višim školama u Austri-
ji. Na kraju se dobija akademska titula magistra. Bachelor-studij traje
šest semestara. Nakon njega može se upisati magistarski studij, koji po
pravilu traje četiti semestra. Doktorski studij je podijeljen (uglavnom) na
dva do četiri semestra. Njegov završni dio čini disertacija (doktorski
rad). Da bi se dobilo zvanje doktora, neophodno je odslušati nekoliko
predavanja ili učestvovati u seminarima. Na osnovnom studiju ne po-
stoji obavezni raspored časova. Svaki student bira nastavu (predavanja,

seminare, vježbanja). Prijemni ispiti su rijetkost. Od zimskog semestra 2005/2006. postoje dodatni preduslovi za upis na studij (prije svega, prijemni ispiti) i to na Univerzitetu „Karl Franc“ iz ekonomije, biologije, farmacije i psihologije, te na Medicinskom univerzitetu za studij stomatologije i humane medicine. Od prije nekoliko godina uvedena je školarina. Studenti iz Austrije i Evropske unije plaćaju 363,60 evra po semestru, a oni izvan Zajednice dvostruko više (726,72 evra). Neki studenti iz najnerazvijenih zemalja oslobođeni su te obaveze.

Karl Franc univerzitet se posljednjih godina sve više orijentiše na jugoistočnu Evropu. To se posebno ističe na mome fakultetu (Geisteswissenschaftliche Fakultät), na kome dva odsjeka imaju izrazito takvu orijentaciju – Institut za slavistiku i Institut za istoriju (na kome je, između ostalog, gostovao akademik Dejan Medaković). To se djelimično odnosi na Institut za prevođenje. Veoma intenzivnu aktivnost usmjerenu na jugoističnu Evropu ima i Pravni fakultet. Njegova dva profesora Jozef Marko i Wolfgang Benedek su se posebno angažovali u BiH. Prvi je jedno vrijeme bio predsjednik Ustavnog suda BiH. Drugi je pružio veliku pomoć Sarajevskom univerzitetu tokom opsade grada u posljednjem ratu, pa ga je Skupština grada Sarajeva proglasila 2002. godine za počasnog građanina. U obrazloženju je istaknut njegov doprinos akademskoj i fizičkoj obnovi i razvoju Univerziteta. Prve kontakte s njim i Svjetskim univerzitetskim servisom u Austriji (WUS-om) sarajevski Univerzitet je uspostavio 1993. godine. Od tada je magistrantima i doktorantima, studentima iz BiH u Austriji i Hrvatskoj, pružena velika pomoć. Zahvaljujući Wolfgangu Benedeku otvoren je Centar za ljudska prava, Austrijska biblioteka, Interlink, organizovan veliki broj kurseva iz informatike i njemačkog jezika, izdat niz udžbenika, te potpomognuto da BiH uđe u Tempus i Far program. Delegacija Pravnog fakulteta u Gracu (Jozef Marko, Danica Raičić i Silvija Raičić) posjetila je 29. septembra 2005. Univerzitet „Džemal Bijedić“ u okviru projekta o univerzitetima u jugoistočnoj Evropi.

U posljednje vrijeme se i sa srpske strane preduzimaju koraci na uspostavljanju saradnje s Gracom. Tako su predstavnici društva „Manastir Dečani“ iz Graca, na čelu sa srpskim vitezom Radom Živaljevićem, posjetili 18. januara 2005. Ernesta Kaltenegera, poslanika austrijskog Parlamenta, i obavijestili ga da će u Mariboru biti formirano društvo „Štajerska zajednica“, koje će povezivati sva društva iz slovenačke i austrijske Štajerske. Kaltener je u Gracu i u cijeloj Austriji poznat kao human čovjek, koji mnogo pomaže novčanim sredstvima, između ostalog i svojim. Kaltener je obećao podršku novonastaloj Štajerskoj zajednici i predložio da Zajednica povezuje sva društva bez obzira na nacionalnu pripadnost.

Što se tiče Srbije, Centar za balkanske studije i kulturu Univerziteta u Gracu odabrao je 1999. godine Novosadsku novinarsku školu, kao je-

dinu sa ovog područja, za „Model of Best Practise“ u naučnoj publikaciji „How to Construct Civil Societies? – Education, Human Rights and Media in Southeast Europe: A critical Guide“.

Zbog blizine južnoslovenskog područja (granica sa Slovenijom je udaljena svega 60 kilometara), Grac je odavno bio privlačan za naše ljude. Jedan dio se u njemu školovao i studirao, drugi je tražio i nalazio zapošljenje, a treći je nakratko boravio u potrazi za kruhom, na putovanju, gostovanju i sl. U Gracu živi dosta pripadnika različitih slovenskih naroda. Nakon posljednjeg rata došao je znatan broj izbjeglica, posebno iz Bosne i Hercegovine. Neki od onih koji su ostali dobili su austrijsko državljanstvo (za koje je uslov boravak od najmanje osam godina).

Za ovaj grad vezan je život i rad mnogih poznatih ljudi iz naših krajeva. Jedan od najpoznatijih je Ivo Andrić. On je u Gracu završio filozofiju 1919. godine. Stanovao je u ulici Merangasse (riječ *Gasse* je tipična austrijska riječ sa značenjem 'mala ulica, sokak'), u kojoj je i Institut za slavistiku. Nažalost, još uvijek nema nikakvog obilježja da je tu čitavu školsku godinu boravio jedan nobelovac. U Grac je Andrić došao 1923. godine u diplomatsku službu kao vicekonzul Generalnog konzulata Kraljevine Jugoslavije. Taj konzulat još uvijek radi, s tim što se 2005. iselio iz stare vile kraj Pokrajinske centralne bolnice, u kome je Andrić službovao, i, što je interesantno, prešao je u ulicu Merangasse, preko puta zgrade u kojoj je Ivo Andrić boravio kao student. On je stanovao u kući pod brojem 24 na prvom spratu. Pošto nije imao fakultetsko obrazovanje, Ministarstvo inostranih poslova je problematiziralo njegov status, pa je morao da nešto preduzme. Između mogućnosti da završi studij polaganjem državnog ispita i odbrane doktorata (što danas odgovara zvanju magistra) Andrić je izabrao drugo i u jesen 1923. godine upisao se na Filozofski fakultet Univerziteta u Gracu. U zimskom semestru 1923/24. opredijelio se za nastavu sljedećih predmeta (16 časova): Istorija Austrije poslije 1848. godine, Uvod u studij slovenske filologije, Starocrkvenoslovenska gramatika, Crkvenoslovenske vježbe, O pojmu individualnosti u filozofiji prirode i filozofskoj sociologiji, a u ljetnjem semestru (24 časa): Istorijska gramatika ruskog jezika, Slovenske starine, Seminar iz slovenske filologije, Istorija Austrije poslije 1848. godine, Velikonijemci (Großdeutsche, koji su poslije 1948. bili za priključenje Njemačkoj Austriji) i Malonijemci (Kleindeutsche, koji su bili za ujedinjenje Njemačke bez Austrije), Seminar iz istorije, Teorija spoznaje II, Seminar iz filozofije. Doktorirao je u junu 1924. godine na temu „Razvoj duhovnog života u Bosni i Hercegovini pod uticajem turske vladavine“ („Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien und Herzegonjina unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft“). Nakon položene prve rigoroze iz glavnog stručnog predmeta (Haupttrigorousum) Slovenska filologija i pomoćnog stručnog predmeta (Nebenrigorousum) iz Istorije Austrije (3. juna

1924), te druge rigorozne (12. juna), promovisan je sljedećeg dana u zvanje doktora. To mu je omogućilo da se 15. septembra 1924. vrati u diplomatiju, pa je potkraj iste godine prešao u Političko odjeljenje Ministarstva inostranih djela u Beogradu. U Gracu je Andrić napisao neka književna djela, kao što je *Mustafa Madžar*, *Ljubav u kasabi*, *U musafirhani*, *Dan u Rimu*. Tokom boravka 1923. godine Andrić je vodio „Zabeleške s puta“ o utiscima u Austriji, što je objavio u tekstu *Kroz Austriju*.

Druga poznata ličnost je Nikola Tesla. On je od 1875. do 1878. godine u Gracu pohađao Visoku tehničku školu (koja je tada važila za najbolju visoku školu u ovom dijelu Evrope). U drugoj godini školovanja (1877), tokom predavanja profesora Prešla o dinamo-mašini i njene demonstracije, četkice su bacale velike varnice, pa je Tesli prvi put pala ideja o stvaranju sasvim drugačijeg motora, bez varničenja, motora za naizmjeničnu struju koji ne bi imao kolektor i četkice. Kažu da je bio najbolji student, da je sve ispite davao u roku i s najboljim ocjenama. Iz Graca Tesla je otišao u Prag da nastavi studije na Tehničkom fakultetu.

Godine 2006. obilježen je jubilej – 150 godina od rođenja Nikole Tesle. U želji da i sam dam svoj doprinos pozvao sam (preko jugoslovenskog konzula Sonje Asanović-Todorović, koja je svojim dolaskom u Grac razvila široku aktivnost u oblasti naučne i kulturne saradnje Srbije i Austrije, što nije bilo karakteristično za prethodne konzule) Branimira Jovanovića, rukovodioca Centra Nikole Tesle u Beogradu, da za nastavnike i studente Instituta za slavistiku održi 7. juna 2006. jednosatno predavanje o Nikoli Tesli pod naslovom „Put Nikole Tesle: Smiljan–Grac–Njujork“, a u okviru aktivnosti „Gralis 2006“. Dr Jovanović je diplomirao 1981. na Mašinskom fakultetu s temom „Teslina radovi u vazduhoplovstvu“. Od 1977. radio je u Muzeju Nikole Tesle kao student demonstrator, a nakon završenih studija zaposlio se u Muzeju, gdje je proveo 20 godina, a od 1996. do 2001. bio je direktor. Magistrirao je 1987. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (Odsjek za interdisciplinarnu studiju istorije i filozofije nauke) na temu: „Teslina istraživanja u mašinstvu – mehanički oscilatori“. Doktorirao je 1995. na Mašinskom fakultetu u Beogradu („Teslin doprinos metodologiji istraživanja u mašinstvu“). Autor je brojnih radova o Tesli, organizovao je više domaćih i međunarodnih izložbi, napisao četiri knjige od kojih je najznačajnija monografija *Tesla – duh, delo, vizija* (2001). Osnivač je i direktor Centra Tesla. Njegovo predavanje, posebno prezentacija, bilo je veoma upečatljivo. Gost iz Beograda je govorio lijepo, odmjereno, pa je ostavio pozitivan utisak na sve prisutne.

U knjizi *Tesla – duh, delo, vizija* Branimir Jovanović je ovako opisao dolazak Nikole Tesle u Grac: „Odmah po dolasku u Gospić Tesla se teško razboleo od kolere i pao u postelju iz koje se neće podići sledećih

devet meseci. Lekari su digli ruke od njega i očekivalo se da će umreti. Očajni roditelji su posmatrali kako im sin kopni. U jednom trenutku, stari Tesla je prišao postelji, pomilovao sina po glavi i rekao: 'Biće ti dobro.' 'Možda, ako me pustiš da studiram tehniku' – promucio je u bunilu Nikola. Otac je osećao da u svemu što se dešava sa njihovim sinom postoji Božja promisao i odustao je od svoje prvobitne namere da Nikola postane sveštenik. Obećao je da će ga poslati u najbolju tehničku školu u Evropi samo da ozdravi. Na opšte čuđenje Nikola se izvukao iz teške bolesti, a njegov oporavak pomogla je jedna stara služavka koja ge je lečila gorkim ekstraktom pasulja. Milutin je održao reč: posle godinu dana oporavka u planinama, u jesen 1875. godine, Nikola Tesla se upisao na Politehniku u Gracu [...] Politehnika u Gracu bila je jedna od četiri škole u Austro-Ugarskoj koje su školovale inženjere, pored Politehnike u Beču, praške Visoke tehničke škole i Tehnološkog instituta u Brnu. Milutin Tesla je poslao sina u Grac, možda i zbog velikog broja zemljaka koji su se školovali tamo, računajući da se Nikola neće osećati usamljeno. Važna je bila i činjenica da je Grac najbliži Lici. "U ovoj knjizi navode se i lični utisci Nikole Tesle o boravku u Gracu: „Očekivao sam taj čas sa velikim nestrpljenjem i pristupio sam studijama sa srećnim znamenjima i sa potpunom verom u uspeh. Moja priprema je bila viša od srednje, što sam mogao da zahvalim ocu, njegovim svakodnevnim brigama za moje vaspitanje, njegovim mudrim instrukcijama. Tih sam godina već mogao da govorim na nekoliko jezika, pročitao sam mnogo najrazličitijih knjiga tako da sam imao pojma o mnogim manje ili više korisnim stvarima. Mogao sam, konačno, prvi put u životu da se prihvatim onih predmeta koji su me najviše interesovali. Crtanje me u to doba više nije mučilo. Čvrsto odlučivši da zadivim i obradujem roditelje, prve godine sam učio bez odmora od tri sata izjutra do jedanaest sati na noć. I tako iz dana u dan, i nedeljom i praznikom. Moje kolege se nisu odnosile tako ozbiljno prema učenju i zato se ne treba čuditi što sam bio prvi među njima. Tokom prve godine sam položio svih devet ispita i moji su profesori bili jednoglasni da zaslužujem najviše moguće ocene. Sa mnoštvom najpohvalnijih karakteristika stigao sam kući na kratak odmor, uveren da će me dočekati trijumfalno. Kakvo je, pak, bilo moje razočaranje kada sam video kako se ravnodušno odneo otac prema pohvalama koje sam zaslužio. To je u mnogome pokolebalo moje ambicije; tek kasnije, kada sam posle očeve smrti sređivao njegove papire, saznao sam za pravu osnovu njegovog ponašanja. Ispostavilo se da su moji profesori u svojim pismima savetovali ocu da mi zabrani dalje školovanje, pošto bi moje preambiciozno učenje, moglo, navodno, da me uništi. Vrativši se u Grac, ja sam se posvetio uglavnom studijama fizike, mehanike i matematike, a sve moje slobodno vreme sam provodio po bibliotekama [...] Moji uspesi su bili neobični i izazivali su interesovanje profesora. Među njima su bili dr Ale, koji je predavao diferencijalne jednačine i druge grane više mate-

matike, čija su se predavanja izdvajala nesvakidašnjom inteligencijom, i prof. Pešl, koji je bio šef katedre teorijske i eksperimentalne fizike. Toga se čoveka uvek prisećam sa osećanjem zahvalnosti. Profesor Pešl je bio čudak: govorkalo se da za dvadesetak godina nije promenio ode- lo koje je nosio. Odsustvovanje spoljne privlačnosti je nadomeštao besprekornim načinom izlaganja, a eksperimenti koje je on prikazivao bili su po svojoj preciznosti nalik na časovnik.“ Prve novatorske kora- ke Nikole Tesle u Gracu Jovanović ovako prikazuje: „Predodređen da stvari vidi izvan granica njihove vremenske i prostorne datosti, Tesla se na jednom predavanju, vođen burnom prirodom obdarenog, suprot- stavio autoritetu profesora. Nešto je nateralo mladog Teslu, onog dana kada je profesor Pešl studentima prikazivao pojave samoindukcije na Gramovoj mašini jednosmerne struje, da ustane i kaže da uprkos veli- kom poštovanju, on ne misli isto po pitanju objašnjenja funkcionisanja Gramovog motora. Dodao je da motor koji radi na jednosmernu struju i pri tom koristi komutator sa četkicama, može drugačije da se konstru- iše, da se pojednostavi i da radi na naizmeničnu struju bez komutato- ra. To što je Tesla izgovorio bila je tada naučna jeres. Činjenica da se naizmenična struja ne može koristiti za stvaranje obrtne sile bila je, u to vreme, među naučnicima-elektrotehničarima, čvrsta kao Njutnov zakon. Ostvarenje te ideje smatralo se nemogućim, što je profesor Pešl odmah i rekao svom talentovanom studentu.“

U novim prostorijama Tehničkog univerziteta otvorena je 19. juna 2006. velika izložba o Nikoli Tesli. U ogromnoj sali bili su izloženi osnovni Teslini pronalasci (transformatori i dr.), koje je bivši rektor, vodeći prisutne od eksponata do eksponata, prezentirao.

Treći poznati Srbin koji je boravio u gradu na Muri je Branislav Nušić. On je odrastao u Smederevu, u Beogradu je završio gimnaziju i otpo- čeo studije prava, ali ih je napustio i okončao u Gracu. Četvrti je slikar Sava Šimunović, koji je želio da usavrši njemački jezik, pa je u ljeto 1911. posjetio prijestonicu Štajerske. Još jedan slikar – Nikola Mašić (1852–1902) bio je na školovanju u Gracu.

I Ime Miloša Crnjanskog vezano je ovo mjesto. Glavni junak *Seoba* Pavle Isaković u monologu „Um čovekov ne može više da shvati“, na- kon što je saznao da u kazamatima u Gracu čame njegovi zemljaci zato što su htjeli da se sele u Rusiju, potresno govori o ratovanju, patnjama, sudbini srpskog naroda: „Nije čudo da je to veće Isaković sišao do ku- će Klajnshtetera, izbezumljen, a da niko nije znao, ni kud je išao, ni gde je bio. Oblaci su se bili spustili tako nisko, da ga niko nije video. [...I E, moj Đurđe, dokle ćemo tako? Eto, prošao sam i Šlosberg. U Gracu, da ispunim serca želju i otplaćem nad Joanovičem, što je Vuka, u Ro- siju, zvao. Kažu da nećemo da se smirimo. Gde da se, debeli, smirimo? Pa nismo to mi, ja i ti, koji nećemo da se smirimo, nego kosti naše, što

iz zemlje iskaču. Iz Italije i Franceske, iz Praške i Niderlandije, a sad ćemo tome da dodamo i Rosiju. A ko nam je kosti prelio – je li ko aretirane pomilovao? Eto Bugare samo Turci kolju, a Vengri, gospoda, pa samo za Mariju Tereziju ginu. A nas svako kolje i mi bog te pita za koga sve ginemo. Pa čak kažu, neverni smo, izdaćemo! Mi smo, Đurđe, čudo neviđeno!“

Jozef Matl, profesor Instituta za slavistiku, bio je svjedok važnih događaja iz Drugog svjetskog rata na području Jugoslavije, između ostalog, učestvovao je na suđenju Draži Mihajloviću.

Iz ranijeg perioda trebalo bi istaći Đorđa Krasojevića (1852–1923), koji je igrao značajnu ulogu u političkom životu Srba u Austrougarskoj. On je završio gimnaziju u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu, a studirao pravo u Gracu i Insbruku. Doktorirao je 1875. godine. Vrijede pomena braća Lujo i Ivo Vojnović, dubrovačka vlastela. Lujo Vojnović (sekretar kralja Nikole 1896, crnogorski ministar pravde, ambasador u Vatikanu od 1901. do 1903, guverner kraljeviću Aleksandru u Beogradu, član jugoslovenske delegacije u Versaju) doktorirao je i diplomirao u Gracu.

Od hrvatskih poznatih ličnosti spomenuo bih Ljudevita Gaja. On je nakon srednje škole došao na studij filozofije u Beč, a onda u Grac. Drugo poznato ime je Vladimir Nator, koji je nakon završene gimnazije u Splitu studirao prirodne nauke u Gracu.

I u posljednje vrijeme Grac je mjesto boravka i okupljanja naših istaknutih ljudi. Recimo, na Univerzitetu u Gracu je doktorirao 1980. godine arhitekta Predrag – Peđa Ristić (rođen 1931). Za Grac je vezana karijera primarijusa Todora I. Jovanovića, koji je u dugogodišnjem istraživačkom radu na planu imunologije dao doprinos razumijevanju mnogih metaboličkih i imunoloških procesa u ljudskom organizmu. Ovdje je završio Medicinski fakultet Aleksa Savić, koji je od 1904. službovao kao ljekar prokupačkog sreza. Sada u gradu ma Muri radi nekoliko ljekara porijeklom iz naših krajeva. Jedan od njih je internista Vladimir Maričić.

Grac je vezan i za političke događaje na području bivše Jugoslavije. Tako su se Radovan Karadžić i Mate Boban susreli 6. maja 1992. godine na aerodromu u Gracu i pripremili sporazum o teritorijalnom razgraničenju između Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini. Kada se vratio kući, Boban je izjavio da više nema neriješenih pitanja i spornih tema između bosanskih Hrvata i bosanskih Srba, te da su raščišćene sve dileme i zaključio da ne postoji daljnji razlog za sukobe između Hrvata i Srba u BiH. Na suđenju Slobodanu Miloševiću u Hagu svjedok Stjepan Kljujić (bivši član Predsjedništva BiH i HDZ BiH) spomenuo je taj susret, na šta je Milošević reagovao: „Vi kažete da je u maju 1992.

godine, to je tačka 10 u vašoj izjavi, u maju 1992. godine 'Boban (sledeće pominjanje) imao tajni sastanak sa Karadžićem (sledeće pominjanje) u Gracu (Graz)'. Molim vas, kakve veze ja imam sa tajnim sastankom Bobana i Karadžića u Gracu?"

Što se tiče Franja Tuđmana, čuo sam da su mu u Gracu šili odijela. Od hrvatskih političara najviše je život vezao za ovaj grad bivši predsjednik jugoslovenske vlade Ante Marković. On je nakon ostavke 20. decembra 1991. godine došao u grad na Muri i otvorio firmu za ekonomski inženjering. U intervju za *Danas* 17. novembra 2003. godine Marković o tome kaže: „Dao sam ostavku! Skupio sam svoje prije, što bi rekli, sjeo u avion i otišao u Graz. U Grazu su me čekali automobili kojima sam prebačen u Hrvatsku.“ Ponekad sam ga viđao kako šeta gradom.

Od bošnjačkih intelektualaca u Gracu je bio na studijskom boravku profesor Sarajevskog univerziteta Midhat Begić. U ovom gradu najviše je boravio Dževad Karahasan. On je tokom i nakon posljednjeg rata dobio podršku vlasti Graca (gdje povremeno živi i radi, a od 1997. nosi titulu „Gradski pisac Graca“ – „Stadtschreiber in Graz“). Ime Alije Izetbegovića spominjalo se u vezi s Gracem. Naime, 2. maja 1992. godine na povratku u Sarajevo njegov avion nije dobio dozvolu za slijetanje zbog borbi u gradu i oko njega. Trebalo je promijeniti rutu i usmjeriti avion prema Beogradu, Zagrebu ili Gracu. Kapetan je upitao Izetbegovića gdje želi da ide. Pošto Beograd nije dolazio u obzir, a Grac bio predaleko, izabrao je Zagreb. Drugi bosanski političar bio je više vezan za Grac: Adil-beg Zulfikarpašić. On je početkom februara 1946. pobjegao u Trst i dobio politički azil. Odatle je otišao u Rim, a u oktobru 1946. prešao u Austriju. U Innsbuku i Gracu studirao je političke nauke. U Gracu se nalazi sjedište Austrijskog društva za bosanskohercegovačke odnose (u okviru koga djeluje Klub bosanskohercegovačkih studenata), čiji je dugogodišnji predsjednik Pavo Jusuf Urban-Ibruljević, rođen 1911. godine. To društvo u saradnji sa Saveznom vojskom Republike Austrije organizuje svake godine spomen-proslavu u čast palim borcima Druge bosanskohercegovačke pješadijske regimente u bici za osvajanja brda Monte Meleta 1916. godine (za šta su bili najzaslužniji Bošnjaci). Nakon proglašenja nezavisnosti BiH Pavo Jusuf Urban-Ibruljević je imenovan za specijalnog ambasadora u Austriji. On je tokom rata skupljao i slao materijalnu pomoć u Bosnu i Hercegovinu. Nosilac je Velikog zlatnog ordena časti Republike Austrije (najvišeg odlikovanja Štajerske) i ordena austrijskog Crnog krsta. Prepoznatljiv je po crvenom fesu bez koga nigdje ne ide. Njegov otac Čedomir Urban bio je oficir Austrougarske vojske u sklopu Prve bosanskohercegovačke pješadijske regimente.

Senat Akademije Univerziteta „Karl Franc“ u Gracu je na sjednici 11. juna 1997. godine izabrao za dobitnike Međunarodne nagrade za ljudska

prava, ombudsmane Federacije Bosne i Hercegovine Veru Jovanović, Esada Muhibića i Branku Raguž. U obrazloženju je istaknuto da su oni ukazivali na povrede ljudskih prava kod svih naroda i da su obradili više od 1.000 slučajeva kršenja ljudskih prava pripadnika svih etničkih skupina u Bosni i Hercegovini. Dodato je da odlikovani potiču iz sva tri bosanskohercegovačka naroda i predstavljaju najznačajniju organizaciju za zaštitu ljudskih prava u BiH. Prethodni laureati bili su prof. Jon Sobrino, rektor Centralnoameričkog univerziteta u San Salvadoru (1992) i borac protiv nacizma Simon Vizental (Wiesenthal, 1995).

Novembra 1998. godine u Gracu je održan sastanak visokih funkcionera ministarstava i parlamenata zemalja učesnica Roajomonskog procesa (koji teži jačanju saradnje zemalja jugoistočne Evrope).

I na crkvenom planu Grac je bio povezan s našim krajevima. U julu 2002. godine u njemu je održan prvi radni susret pravoslavnih, rimokatoličkih i protestantskih fakulteta, koji je okupio šezdeset predstavnika iz 24 zemlje. Glavni organizator bila je Konferencija evropskih crkava. Od 23. do 28. juna 1997. godine u Gracu je zasjedao drugi Ekumenski sabor. Godine 2005. upriličena je Nedjelja pravoslavlja, u toku koje je molitveno proslavljena pobjeda pravoslavlja nad jeresima. Tada su liturgiju Svetog Vasilija Velikog služili ruski sveštenik otac Arsenije i sveštenik Miomir Sando. Svečanosti su prisustvovali predstavnik Grčke crkve prof. dr Grigorij Larancakis, vjernici Rumunske crkve, kao i predstavnici drugih crkava, uz pjevanje ruskog hora. U Gracu je boravio 16. januara 2006. i reis-ul-ulema Mustafa Cerić. On je tri godine ranije (6. jula 2003) u gradu na Muri učestvovao na konferenciji „Evropski međuvjerski dijalog“.

Na kulturnom planu treba istaći da je u prijestonici Štajerske održana 6. oktobra 2002. godine konferencija ministara kulture zemalja jugoistočne Evrope i država kandidata za prijem u Evropsku uniju (srpsku delegaciju predvodio je Branislav Lečić).

Krajem 2005. u Beču se pojavio kontroverzni plakat Tanje Ostojić, koja živi u Berlinu, na kome je prikazana obnažena žena u plavim gaćicama sa žutim zvjezdicama Evropske unije, koji je nekoliko časova kasnije uklonjen zbog oštih kritika javnosti. Prema izjavi same autorice plakat je nastao kao protest protiv rastuće mržnje prema umjetnosti u Austriji i potpuno je pogrešno shvaćen. Međutim, on je početkom 2005. godine ponovo postavljen u Gracu: udruženje umjetnika „Forum Gradskog parka“ („Forum Stadtpark“) odlučio je da kontroverzni plakan izvjesi na svoju zgradu. Tanja Ostojić je više puta izlagala u gradu na Muri.

I pojedini sportisti i sportski radnici su vezani za Grac. Najpoznatiji je Ivica Osim, bivši trener jugoslovenske reprezentacije i *Partizana*, a

prije igrač sarajevskog *Željezničara*. On je relativno dugo (sve do unazad koju godinu) trenirao *Šturm* (Sturm) i postigao velike rezultate na domaćoj i međunarodnoj areni (postao prvak Austrije, dospio u četvrtfinale Evropskog kupa). Osim je postao jedan od najpopularnijih građana Austrije. Čak ga je Stranka zelenih Graca predložila za počasnog građanina. U njegovom timu najbolji igrač bio je Ivica Vastić, koji je 1999. proglašen za austrijskog fudbalera godine.

Istakao bih jednu neobičnu manifestaciju: u Gracu je od 7. do 13. jula 2003. godine održan Svjetski fudbalski kup za beskućnike (u organizaciji humanitarne organizacije „Karitas“). Inicijativu za održavanje dali su ulični prodavci novina na svojoj Internacionalnoj konferenciji 2001. Kolporteri su istakli da su najsrećniji dok uveče raznose novine, jer tada zaborave da čitav dan nisu jeli.

Što se tiče umjetnosti, naši ljudi su se najviše vezivali za Muzičku akademiju, koja slovi kao jedna od najboljih u Evropi. Koliko mi je poznato, Miliwoje Marković Mića je prvi naš diplomac ove akademije. Njega smatraju zaslužnim za prodor srpskog džeza na svjetsku scenu. Marko Nikolić je prvi narodnjak u istoriji srpske muzike s diplomom profesora džeza stečenom na toj akademiji (na Odsjeku za džez i solo pjevanje). U jednom intervjuu ovako je opisao svoj život u Gracu: danju je išao na predavanja, učio i bavio se ozbiljnom muzikom, a noću bi po lokalima svirao narodnjake. Smatrao je da je sasvim lijepo uskladio dva paralelna života i da se u oba odlično snašao. Pošto nije mogao da se odluči koji studij da izabere, neko je vrijeme uporedo studirao solo pjevanje, džez i bubnjeve. Isticao je da su mu na Akademiji profesori bili legende džeza. Stoga nije čudno da se i sin Arsena Dedića Matija (sada već cijenjeni džez pijanista) obreo na istoj akademiji. On je na jednom džez festivalu u Valjevu pokazao šta se sve može naučiti na Muzičkoj akademiji u Gracu. Ona prima svake godine na Odsjek harmonike (smjer koncert-fah) jednog harmonikaša iz Evrope, koga zatim četiri godine pripremaju najbolji stručnjaci. Godine 2005. izbor je pao na Ozrena Stevanovića, devetnaestogodišnjeg Novosađanina, maturanta Muzičke škole „Isidor Bajić“. Među dvanaest kandidata iz Evrope samo je jedan imao šansu da bude odabran i da se školuje za koncertmajstora, a Ozren Stevanović je zauzeo prvo mjesto. Džez akademiju u Gracu završila su i dvojica zrenjaninskih gitarista – Vanja Kevrešan i Zlatko Čobanov. Odsjek za džez, kontrabas i električni bas studirao je i okončao Nenad Vasilović iz grupe Balkan bend. Grac su ovih godina posjetili mnogi naši estradni i narodni pjevači (Dino Merlin, Prljavo kazalište i dr.).

I u operskoj umjetnosti za Grac su vezana neka naša imena. Tako je Ana Pavlović nakon završetka Srednje baletske škole u Beogradu 1991. godine dobila angažman u Gračkoj operskoj kući (Grazer Oper-

haus). Dvije godine kasnije postala je redovni član Baleta Narodnog pozorišta u Beogradu, a 1999. postala prvakinja baleta.

Kad je riječ o muzici, spomenućemo interesantnu stvar: u Gracu odnedavno postoje kursevi jodlovanja, za koje se tvrdi da je zdravije od joge ili džoginga. Naime istraživanje naučnika sa Univerziteta u Gracu dokazala su da jodlovanje smanjuje tenziju i stres, te predstavlja odličnu vježbu za pluća. Jodlovanje je inače muzika planine, muzika Alpa, koja traži veliku energiju. Za njega se kaže da je to moćni vrisak koji dolazi iz duše. Austrijski turistički radnici odmah su ovo prihvatili i počeli nuditi kurseve jodlovanja. Interesovanje je bilo veoma veliko, pa su mjesta bila popunjena nedeljama unaprijed. Stoga su otvoreni tečajevi „onlajn“.

U javnom životu Graca ponekad se pojavi nešto što je nezamislivo za područje bivše Jugoslavije. Recimo, 29. novembra 2002. godine održan je u jednoj diskoteci, a uz prisustvo 300 posjetilaca, izbor „Mis Ex-Ju Štajerske“. Pobijedila je Sarajka Denisa Džaferović, prva pratilja je bila Ivana Paunović, a druga Rebeka Benedikt. Titula „Mis šarma“ dodijeljena je Bjanki Kovač, a „Mis fotogeničnosti“ Zemini Melkić. Predsjedavao je žirijem jedan austrijski slobodni novinar, koji je izjavio da su Jugoslovenke najljepše žene na svijetu.

U posljednje vrijeme dolazi do jačanja ekonomskih veza sa Srbijom. Srpska privreda se, nakon pauze od 15 godina, ponovo pojavila na Međunarodnom jesenjem sajmu u Gracu 2004. godine. Tada je organizovana prezentacija pod naslovom „Poslovni dan Srbije“. U Gracu je boravila u martu 2006. godine državno-privredna delegacija Srbije na čelu s predsjednikom države Borisom Tadićem. Grac je 22. aprila 2002. godine posjetila i delegacija Agencije za strana ulaganja i promociju izvoza Srbije i predstavila mogućnosti investiranja u Srbiji, a na poziv Privredne komore pokrajine Štajerske. Tada je istaknut uspješan ulazak Austrijske naftne industrije (OMV) na srpsko tržište (kompanija je trebalo da otvori 90 do 100 benzinskih pumpi, koje bi zapošljavale oko 3.000 radnika, i da uloži oko 100 miliona evra). Na tržištu u Republici tada su već uveliko poslovale velike austrijske finansijske kuće HVB i Rajfajzen banka (Raiffeisenbank). Ova posljednja je u martu iste godine bila prva po broju stranih štednih uloga u Srbiji. U Gracu su početkom jula 2005. godine predsjednik vojvođanske vlade Bojan Pajić i ministar za Evropu i privredu austrijske pokrajine Štajerske Gerald Šepfer (Schöpfer) potpisali memorandum o izgradnji Biznis centra i inkubatora za mlade preduzetnike u Novom Sadu (projekt bi trebalo da se realizuje tokom narednih deset godina). Vojvođanska vlada je obezbjedila poslovni prostor od 520 kvadratnih metara u zgradi Dunav–Tisa–Dunav na novosadskom Bulevaru Mihajla Pupina. S austrijskim zvaničnicima dogovoreno je da Vojvodina bude zastupljena

u Štajerskoj kući u Briselu. Ministar saobraćaja i veza u Vladi Republike Srpske Dragoja Lajić boravio je 3. avgusta 2005. u Gracu i razgovarao s predstavnicima Aerodroma „Grac“ o mogućnostima uspostavljanja saradnje u oblasti vazdušnog saobraćaja. Dogovoreno je formiranje zajedničke radne grupe koja bi trebalo da analizira stanje u ovoj oblasti i predloži dalje korake u realizaciji planirane saradnje.

Da na kraju spomenemo da je ruski lingvist Nikolaj Kruševski (1851–1887) boravio u Štajerskoj na liječenju od 1875. do 1885. godine. U ljeto 1875. bio je na terapiji zbog bronhitisa i psihičke razdražljivosti kod doktora Červinskog u Firstenhofu (Fürstenhof). U ljeto 1885. otišao je Pagerung, nedaleko od Graca, gdje ga je uz podršku Gregora Kreka, osnivača gračke slavistike, liječio doktor Kraftebing.

Od poznatih svjetskih ličnosti vezanih za Grac spomenuo bih tri. U Gracu je od 1594. do 1600. živio i radio poznati matematičar i astronom Johan Kepler (Johannes Kepler, 1571–1630). Prvi posao dobio je u Gracu 1594. godine. U gradu na Muri napisao je *Mysterium cosmographicum. De stella nova* (1595), u kome je snažno branio Kopernikove ideje. Grac je i rodni grad glumca i sada guvernera Kalifornije Arnolda Švarcenegera (Arnold Schwarzenegger, 1948). Po njemu je nazvan najveći gradski stadion, na kome je Osimov *Šturm* igrao. Međutim, zbog podrške smrtnoj kazni za navodno četvorostruko ubistvo jednog zatvorenika u Kaliforniji (koji je odlukom suda pogubljen otrovnom injekcijom) početkom 2005. godine u Gracu je počelo prikupljanje potpisa za brisanje njegovog imena stadionu. U Gracu je otpočela polemika oko toga koliko je Švarceneger humano postupio i koliko jedan sin tog grada zaslužuje da stadion na kome igraju dva prvotligaša nosi njegovo ime. Švarceneger je to preduhitrio pismom gradskim vlastima, u kome je zahtijevao da njegovo ime više ne nosi stadion u Libenau. Njegova želja bila je uskoro ispunjena. U Gradu je živio i radio Leopold Mazoh (Leopold von Sacher-Masoch), po kome je mazohizam nazvan. Stanovao je ispod velikog gradskog parka (Jahngasse 1). Informacija o tome bila je uklesana na pločniku ispred ulaza, ali je prije izvjesnog vremena nestala.

Grac je u suštini dosta miran grad. Zato me je iznenadila vijest u novinama 27. juna 2003. godine da je on u posljednja tri mjeseca postao evropski rekorder po broju krađa. U kriminalnim hronikama najčešće se spominju imena kriminalaca iz istočne i jugoistočne Evrope. Veoma često se govori o jugo-mafiji. Može se pročitati i komentar da se radi o jednoj od najnasilnijih kriminalnih organizacija u Evropi. Tako je austrijska policija 2004. godine na graničnom prelazu sa Slovenijom Špilfeld uhapsila, na osnovu međunarodne potjernice, Dragana Jeličića, osumnjičenog za trostruko ubistvo i druga krivična djela na teritoriji Srbije, i smjestila u zatvor u Gracu, odakle je trebalo da bude isporu-

čen vlastima Srbije. Na Interpolovoj listi kriminalaca nalazilo se tih godina oko 350 državljana Srbije i Crne Gore, koji su aktivno djelovali u Austriji, Njemačkoj, Švajcarskoj, Italiji, Češkoj, Švedskoj, Holandiji, Australiji, SAD, Velikoj Britaniji, pa čak i Japanu. Broj građana Srbije i Crne Gore prekršajno i krivično gonjenih u svijetu iznosio je tada oko 32.000. Srbi i Albanci su smatrani najopasnijim kriminalcima u zemljama Zapadne Evrope. Oni su kontrolisali prodaju i rasturanje droge, trgovinu ljudima, bavili se plaćenim ubistvima, pljačkali banke.

I prijestonica Štajerske ima svoje specifičnosti. Recimo, krajem oktobra 2003. godine Stranka zelenih pokrenula je u Gracu akciju „Nema zabranjenog ulaza“ s ciljem da se omogući crncima da slobodno ulaze u ugostiteljske objekte u gradu. Pripadnici ove partije su kao argument isticali da u 30% lokala u Gracu crnci nemaju pristupa, a vlasnici tih objekata su za prekršaje takve vrste plaćali simboličnu kaznu od 1.090 evra. Zeleni su predložili da se ti objekti trajno ili privremeno zatvore.

I u oblasti špijunske djelatnosti Grac je dao „doprinos“. Tako je Petar Grujičić, prozvan kao Zorge s Balkana, o kome je napisano tridesetak knjiga, snimljeno nekoliko filmova, a neke američke televizijske kuće napravile višečasovne emisije, izbjegličke dane proveo u Gracu, gdje su ga zavrbovali Englezi. Pročitao sam u novinama podatak da je bio blizak s Kimom Filbijem, da je radio za Mosad, a u Torontu za kanadsku obavještajnu službu. Sada drži prvi francuski restoran u Beogradu.

Da dodam da je u Gracu utemeljitelj moderne kriminalistike Hans Gros (Gross, 1847–1915) osnovao 1912. godine u okviru Pravnog fakulteta Kriminalistički institut (koji je 1918. preimenovan u Kriminološki institut).

Miloš Jevtić

Kao i u prvom, i u ovom razgovoru posljednje pitanje je – pitanje o budućnosti.

Pre šest godina ste rekli da ste – *oprezni optimista*.

Kakvi su sada Vaši pogledi u budućnost i o budućnosti?

Branko Tošović

I ovom prilikom mogao bih to isto ponoviti. I dodati sljedeće. Dobro je ponekad otići u juče. Lijepo je zaputiti se i u sutra. Ali ono što nas najviše veže za prostor, jeste sadašnjost. Budućnost ne treba čekati, već je treba pripremati. Nje se ne treba bojati. U nju treba vjerovati onoliko koliko se može zamišljati. Svako može biti siguran da će bar

jedan njen komadić biti njegov. I u tome je vrijednost života i smisao vjere u sutra.

Miloš Jevtić

Hvala Vam i na ovim novim razgovorima.

Hvala Vam i na vidiku smisla života.

Nadam se da će čitaoci pronaći u svemu ovome i neke svoje putokaze!

Branko Tošović

Zahvaljujem se što ste mi omogućili da predstavim najnoviji period života i rada, onoliko objektivno koliko ovaj subjektivni čin dozvoljava. Razgovori s Vama natjerali su me da se još jednom vratim u prošlost, koje se najvećim dijelom rado sjećam.

Kontakti s Vama uvijek su za mene bili ugodni i korisni, a razgovori prijatni, neusiljeni i poučni. Posebno mi je drago što ste prihvatili da više govorim o dobrim ljudima, a da manje spominjem i imenujem loše ili zle.

Miloš Jevtić

Hvala još jednom.

Kolekcija
Odgovori

Do sada objavljeno:

1. ODGOVORI
2. MUZIKA IZMEĐU NAS
3. DOBA KNJIGE
4. KONZILIJUM
5. VREME MEDICINE
6. RAZGOVORI SA PAVIĆEM
7. OVAKO GOVORI MATIJA
8. ČAROBNI FENJER BRANKA ČOPIĆA
9. TRI VEČERI SA SIMOVIĆEM
10. SA SVETSKIM SLAVISTIMA
11. ŽIVA REČ MILORADA EKMEČIĆA
12. OČI U OČI SA SELENIĆEM
13. SUOČAVANJA SA ĆELIĆEM
14. ISTORIČARI
15. SVETOVI MILIĆA OD MAČVE
16. DVA RAZGOVORA SA LJUBICOM SOKIĆ
17. PRISUSTVA ERIHA KOŠA
18. LJUBOMIR TADIĆ O SEBI I VREMENU
19. HARMONIJE PETRA MLADENOVIĆA (2 izdanja)
20. SA MIĆOM POPOVIĆEM
21. CIRKUS ALEKSANDRA LUKOVIĆA (2 izdanja)
22. BELINE CVETKA LAINOVIĆA
23. DESANKINA KAZIVANJA (2 izdanja)

24. KONTRASTI OTA JOVANA LOGA
25. POGLEDI NENADA SIMIĆA
26. DVADESET GODINA – DVADESET RAZGOVORA (1)
27. ISTORIČARI UMETNOSTI (1)
28. DVE OBALE RADOMIRA PUTNIKOVIĆA
29. PRIPOVEDANJA BRANKA ČOPIĆA
30. SA DOMAĆIM SLAVISTIMA (1)
31. SLOJEVITI PUTEVI RANKA RADOVIĆA
32. ČETIRI ŽIVOTA DIMITRIJA ĐORĐEVIĆA
33. GLASNA SAMOĆA VITE MARKOVIĆA
34. ETNOLOZI
35. SVET MUZIKE
razgovori sa Dušanom Radićem
36. KRUGOVI BRANKE ĐORĐEVIĆ
37. TRAGANJA I OTKRIĆA DRAGOSLAVA SREJOVIĆA
38. SCENSKA POEZIJA MIROSLAVA BELOVIĆA
39. ISTOČNICI RADOMIRA STANIĆA
40. UZ SLIKE ZORANA PAVLOVIĆA
41. LAGUMI SVETLANE VELMAR-JANKOVIĆ
42. KOLO BRANKA STAJEVIĆA
43. ZADAT ŽIVOT PAVLA UGRINOVA
44. VREMEKAZI DRAGANA MOJOVIĆA
45. SVE O RŠUMU – RŠUM O SVEMU
46. KOSMOSI ZORANA STOŠIĆA VRANJSKOG
47. POSTOJBINA DUŠE
razgovori sa Vladetom Jerotićem (2 izdanja)
48. IVIĆEVI (2 izdanja)
49. BIBLIOTEKARI
50. DIJALOG O SVETU MIODRAGA PAVLOVIĆA
51. OTKROVENJA PRIRODE
razgovori sa Nikolom Pantićem
52. TIŠINE ZDRAVKA MANDIĆA
53. SLOVO LJUBAVI RADA VOJVODIĆA
54. RAZGOVORI SA VINČANCIMA

55. MATIJA – stari i novi razgovor
56. I TO JE JOVAN MARIĆ
57. ZAGONETKE DRAGANA SIMEUNOVIĆA
58. RASPOZNAVANJA LAZE LAZIĆA
59. DVADESET GODINA – DVADESET RAZGOVORA (2)
60. ČETIRI VEČERI SA LJUBOMIROM SIMOVIĆEM
61. ODBRANA ŽIVOTA
novi razgovor sa Vladetom Jerotićem (3 izdanja)
62. SESTRE STOJANOVIĆ
63. POVERAVANJA STEVANA PETROVIĆA
64. OSTAJE PRIČA
razgovori sa Jovanom Radulovićem
65. ISHODIŠTA DEJANA MEDAKOVIĆA
66. VELIKA SLUŽBA RAŠE PLAHOVIĆA
67. U VIDOKRUGU ČEDOMIRA MIRKOVIĆA
68. BELEZI BRATISLAVA STOJANOVIĆA
69. IZAZOVI BRANKA TOŠOVIĆA
70. UZVODNO PLIVANJE
razgovori sa Borom Draškovićem (2 izdanja)
71. POREKLO NADE
razgovori sa Dragomirom Brajkovićem
72. VIDICI U MAGLI
razgovori sa Markom Mladenovićem
73. VIDNA POLJA DOBROSAVA CVETKOVIĆA
74. NA ISTOKU ZAPADA
razgovori sa Darkom Tanaskovićem (2 izdanja)
75. SAZVUČJA DEJANA DESPIĆA
76. LJUDSKA MILOŠTA MLADENA OLJAČE
77. KAŽE MIRO VUKSANOVIĆ
78. PROSTORI BRANKA MAKSIMOVIĆA
79. REKA SMISLA MOMČILA KRKOVIĆA
80. STARI I NOVI VIDOKRUZI
ČEDOMIRA MIRKOVIĆA
81. SVET JEZIKA
razgovori sa Egonom Fekete

82. TAJNI VRT VLASTIMIRA NIKOLIĆA
83. ŽIVOTNA IGRA LASLA PATAKIJA
84. PUTEVIMA PRAVDE
razgovori sa Veljkom Guberinom
85. PARALELE MIHAILA MARKOVIĆA
86. ŽIVOT SA HEMIJOM
razgovori sa Stanimirom Arsenijevićem
87. SAN I JAVA VESELINKE ŠUŠIĆ
88. UPORIŠTA ALEKSANDRA DESPIĆA
89. PREKO GORA I MORA
razgovori sa Dragoslavom Đorđevićem (2 izdanja)
90. ISPOVESTI VASILIIJA KRESTIĆA
91. KORACI ŽIVOTA
razgovori sa Brankom Radulovićem
92. KORIDORI IVANA MAKSIMOVIĆA
93. ENERGIJA KRVOTOKA
razgovori sa Slobodanom Lotinom
94. VERNIK POEZIJE
razgovori sa Draganom Lakićevićem
95. ADRESE VREMENA
najnovije upitanosti za Vladetu Jerotića
96. POVRATAK U ŽIVOT
razgovori sa Tomislavom Marenovićem (2 izdanja)
97. VERTIKALE JOVANA MIĆIĆA
98. MOSTOVI MIODRAGA JOVANOVIĆA
99. HORIZONTI LJUBIŠE RAKIĆA
100. MATIJA U DVA VEKA
101. OBJAVE BUDUĆNOSTI
102. UTOČIŠTA MILANA POPOVIĆA
103. KRUŽNI PUT MILORADA ĆOROVIĆA
104. MAJSTORAT DUŠKA TRIFUNOVIĆA
105. KOLEVKA REKE
razgovori sa Boškom Karanovićem
106. SREDIŠTA VLADIMIRA ROZIĆA
107. OGNJIŠTE IVICE MLAĐENOVIĆA
108. KORENI I OSLONCI MEDICINE (1)

109. VISOVI NOVA VUKOVIĆA
110. ZAVEŠTANJA VOJINA ŠULOVIĆA
111. IZ SLAVISTIČKE RIZNICE
razgovori sa Predragom Piperom
112. POLAZIŠTA BRANKA POPOVIĆA
113. OBLICI LJUBODRAGA JANKOVIĆA JALETA
114. IZVESNOSTI I SUMNJE MIHAILA PAVLOVIĆA
115. NEDOUMICE RATKA BOŽOVIĆA
116. RASKRŠĆA BRANKA VUJOVIĆA
117. ŠIROKA STAZA MARIJE JANČIĆ
118. O MIKROKOSMOSU
razgovori sa Vladimirom Pantićem
119. TEŽIŠTA MILIĆA STOJIĆA
120. NEUZDRMANO NEBO
razgovori sa Dejanom Medakovićem
121. HIRURŠKI DOMETI LJUBOMIRA RAŠOVIĆA
122. PODSTICAJI MILKE ČANAK-MEDIĆ
123. PARADOKSI DUŠANA KOSKOVIĆA (2 izdanja)
124. ŽIVOT SA SLIKAMA
razgovori sa Stanislavom Živkovićem
125. JEZIČKI PUTOKAZI EGONA FEKETE
126. POLJA ŽIVOTA
razgovori sa Radmiom Jovanovićem
127. PSIHOLOŠKI VIDICI ŽARKA TREBJEŠANINA
128. SAGLEDAVANJA DRAGOSLAVA ĐUKANOVIĆA
129. ŠIROKE BRAZDE JANA KIŠGECIJA
130. PAMĆENJA I OPOMENE
razgovori sa Nikolom Tasićem
131. VIĐENJA MILOŠA JOVANOVIĆA
132. OSVETLJENJA PREDRAGA PALAVESTRE
133. SLAVISTIČKI POGLEDI BOGDANA TERZIĆA
134. GENETIČKE MAPE DRAGOSLAVA MARINKOVIĆA
135. POSTOJANOSTI VLADETE JEROTIĆA
136. PRIPADNOST KNJIZI
razgovori sa Slobodanom Ž. Markovićem
137. TRASE MILISAVA ČUTOVIĆA

138. BIOGRAFIJA PAMĆENJA
razgovori sa Drinkom Radovanović
139. PROČITAVANJA PROŠLOSTI
razgovori sa Đurđem Boškovićem
140. SNAGA PROSTORA
razgovori sa Nikolom Hajdinom
141. KLJUČEVI ZNANJA
razgovori sa Isakom Adižesom
142. OGLEDANJA ĐOKE STOJIČIĆA
143. ZNAČENJA I ODREDIŠTA IVANA SPUŽIĆA
144. PELIN ŽARKA KOMANINA
145. DOMAĆE IGRALIŠTE PURIŠE ĐORĐEVIĆA
146. NA ISTOJ OBALI
novi razgovori sa Dušanom Kosovićem
147. DOKAZI MEDICINE
razgovori sa Vasom Antunovićem
148. SLAVISTIČKA RASKRŠĆA
GERHARDA NEVEKLOVSKOG
149. KORENI I OSLONCI MEDICINE II
150. RUKOPIS VREMENA
razgovori sa Ljubomirom Simovićem
151. GRADITELJSKA TKANJA BOŽIDARA PETROVIĆA
152. REDOSLEDI JOVANA MIĆIĆA
153. TERITORIJA ČITANJA
razgovori sa Ljiljanom Habjanović-Đurović
154. MATICE DUŠANA KECMANOVIĆA
155. TRAJANJE KWIGE
razgovori sa Lazarom Čurčićem
156. IZMEĐU DUHA I MATERIJE
razgovori sa Živoradom Čekovićem
157. KROZ TAJNE METABOLIZMA
razgovori sa Lazarom Lepšanovićem
158. ODGONETANJE TEATRA
razgovori sa Milenkom Misailovićem
159. POUZDANOST PRIRODE
razgovori sa Danielom Vincekom
160. PREPOZNAVANJE VREMENA
razgovori sa Vojislavom Koraćem

161. PRAVDA I KRIVDA
razgovori sa Branislavom Tapuškovićem
162. ŽIVOT I KNJIŽEVNOST
razgovori sa Miroslavom Egerićem
163. OGLEDALO VOJNE MEDICINE
razgovori sa Vladimirom Vojvodićem
164. DOŽIVLJAJI I OSTVARENJA
razgovori sa Božidarom Prodanovićem
165. SVEDOK I UČESNIK
razgovori sa Pavlom Vasićem

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929:801 Тошовић Б. (047.53)

ТОШОВИЋ, Бранко

Izazovi Branka Tošovića / [razgovor vodio]
Miloš Jevtić. – Beograd : Beogradska knjiga, 2007
(Novi Sad : Budućnost). – 292 str. : ilustr.; 20 cm. –
(Kolekcija Odgovori / [Miloš Jevtić] : knj. 69)

Tiraž 500. – Str. 5–6 : Uz knjigu „Izazovi
Branka Tošovića“ / Predrag Piper.

ISBN 978–86–7590–191–4

1. Јевтић Милош

а) Тошовић, Бранко (1949–) – Интервјуи

COBISS.SR-ID 145423116